

**INTERNATIONAL JOURNAL OF  
"SUPREMANCE OF LAW"**

---

**REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ  
"SUPREMAȚIA DREPTULUI"**

---

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ  
«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»**

---

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ  
«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»**

---

*№ 5, 2017*

---

Спеціалізоване  
видавництво



Specialized  
publishing house

**CONTENT  
CUPRINS  
ЗМІСТ  
СОДЕРЖАНИЕ**

**THEORY, HISTORY OF STATE AND LAW. CONSTITUTIONAL LAW  
TEORIA, ISTORIA STATULUI ȘI DREPTULUI. DREPTUL CONSTITUȚIONAL  
ТЕОРИЯ, ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО  
ТЕОРИЯ, ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА. КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО**

<b>МИРОНОВА С., БОРШЕВСКИЙ А.</b> ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА: НА СТРАЖЕ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН.....	5
<b>COSTACHI G., ARNĂUT V.</b> PROCEDURA LEGISLATIVĂ ÎN CONTEXTUL PROCEDURILOR PARLAMENTARE.....	14
<b>ИГНАТЬЕВ В.</b> РАЗВИТИЕ ПРАВ КОММЕРСАНТА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА.....	21
<b>САРЫ Т., ЯКИМОВА М.</b> СУДЕБНАЯ ЭТИКА КАК ОСНОВНОЙ ЭЛЕМЕНТ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЬИ.....	27

**ADMINISTRATIVE LAW  
DREPTUL ADMINISTRATIV  
АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО  
АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО**

<b>СВЕТЛИЧНАЯ Ю.А.</b> УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УКРАИНЕ ...	30
<b>ЩОКІН Р.Г.</b> РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ .....	35
<b>LEGEZA J.O.</b> IMPORTANCE OF THE INTERNATIONAL COOPERATION IN ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE ANTI-TERRORIST OPERATION ZONE IN UKRAINE.....	40
<b>КОВАЛЬЧУК А.Ю.</b> ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ: СВІТОВИЙ ДОСВІД .....	43
<b>ШИНКАР Т.І.</b> ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДІАЦІЇ В ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ .....	48
<b>ГОЛЕНКО Н.М.</b> СЛУЖБОВО-БОЙОВА ПІДГОТОВКА У ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛУ ПОЛІЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ .....	53
<b>ЛЕГКА О.В.</b> ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТИВ ДЛЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ .....	60

**CRIMINAL LAW, CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS**  
**DREPTUL PENAL, PROCEDURA PENALĂ ŞI CRIMINALISTICA**  
**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО, КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА**  
**УГОЛОВНОЕ ПРАВО, УГОЛОВНЫЙ ПРОЦЕСС И КРИМИНАЛИСТИКА**

<b>ШЕПЕТЬКО С.А., КЛИМЕНКО О.А.</b> ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБМІНУ ІНФОРМАЦІЄЮ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У БОРОТБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ З ЄВРОПОЛОМ .....	66
<b>ПРОЦЮК О.В., АЛЕКСЕЄВА-ПРОЦЮК Д.О.</b> ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТУ ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ АБО ТКАНИН ЛЮДИНИ .....	71
<b>КОВАЛЬЧУК С.О.</b> АНАЛІЗ, СИНТЕЗ І СПІВСТАВЛЕННЯ З ІНШИМИ ДОКАЗАМИ ЯК СПОСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ .....	78
<b>ВОЛИНЕЦЬ Р.А.</b> ЩОДО ЗМІНИ НАЗВИ РОЗДІЛУ VII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ .....	85
<b>НЕБРАТ О.О., ЯЦЕНКО В.П.</b> АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ .....	93
<b>ПОЧАНСЬКА О.С.</b> ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ .....	100
<b>ВОЗНЮК А.А.</b> ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТВОРЕННЯ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА УЧАСТЬ В НИХ .....	107
<b>ЖИДКОВ В.Л.</b> АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ РЕВІЗІЙ ТА ПЕРЕВІРОК ДЕТЕКТИВАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ .....	114
<b>БУРБЕЛА Ю.С.</b> СУБ'ЄКТ ДОБРОВОЛЬНОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ ЗА КК УКРАЇНИ .....	119
<b>ЗАПОТОЦЬКИЙ А.П.</b> КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМИ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА ПІД ЧАС БУДІВНИЦТВА .....	124
<b>НІКІТІН А.А.</b> ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ У РАЗІ СПРИЯННЯ ПОРУШЕННЮ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ .....	131
<b>БЕРИЛО О.Г.</b> СУБ'ЄКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 139 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ .....	136

**CIVIL, BUSINESS, COMMERCIAL AND EMPLOYMENT LAW**  
**DREPTUL CIVIL ŞI PROCEDURA CIVILĂ. DREPTUL AFACERILOR, DREPTUL**  
**ECONOMIC ŞI AL MUNCII**  
**ЦИВІЛЬНЕ, ПІДПРИЄМНИЦЬКЕ, ГОСПОДАРСЬКЕ ТА ТРУДОВЕ ПРАВО**  
**ГРАЖДАНСКОЕ, ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЕ, ХОЗЯЙСТВЕННОЕ И ТРУДОВОЕ ПРАВО**

<b>БОЛЬШАКОВА П.Н.</b> ПРАВА НЕРОЖДЁННОГО РЕБЁНКА И ПРОФИЛАКТИКА НАРУШЕНИЙ РЕПРОДУКТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЖЕНЩИН .....	141
<b>ТАТАР О.В.</b> ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА .....	145
<b>КОЖЕВНИКОВА В.О.</b> ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА ПОЛІГАМІЮ: КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ ...	149

**INTERNATIONAL LAW  
DREPTUL INTERNAȚIONAL  
МІЖНАРОДНЕ ПРАВО  
МЕЖДУНАРОДНОЕ ПРАВО**

**GHEREGA C.**

REFLECȚII ASUPRA INTERPREȚĂRII NOȚIUNILOR DE „FOLOSIREA FORȚEI”,  
„ATAС ARMAT” ȘI „ACT DE AGRESIUNE” ..... 153

**PHILOSOPHY AND PSYCHOLOGY OF LAW  
FIFLOZOFIA ȘI PSIHOLOGIA LEGII  
ФІЛОСОФІЯ І ПСИХОЛОГІЯ ПРАВА  
ФИЛОСОФИЯ И ПСИХОЛОГИЯ ПРАВА**

**ХАРЧЕНКО С.В.**

МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА КУРСАНТОВ - БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ПОЛИЦИИ .... 161

**ТРИНЕВА Я.О.**

БИОЭТИКА – ИНСТРУМЕНТ ГАРМОНИЗАЦИИ СОЦИОПРИРОДНОЙ СИСТЕМЫ..... 167

**BANKING AND FINANCE LAW  
DREPTUL BANCAR ȘI FINANCIAR  
БАНКІВСЬКЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО  
БАНКОВСКОЕ И ФИНАНСОВОЕ ПРАВО**

**ПОПОВА Л.М.**

ПРОТИПРАВНА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ  
ЯК ФАКТОР ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ ..... 174

**REVIEWS  
OPINII  
РЕЦЕНЗІЇ  
РЕЦЕНЗИИ**

**РАБІНОВИЧ П. М.**

РЕЦЕНЗІЯ НА РУКОПИС МОНОГРАФІЇ ІГОРЯ ІГОРОВИЧА ОНИЩУКА  
«ПРАВОВИЙ МОНІТОРИНГ: ПРОБЛЕМИ МЕТОДОЛОГІЇ, ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ» ..... 179



## ГРАЖДАНСКОЕ ОБЩЕСТВО В РЕСПУБЛИКЕ МОЛДОВА: НА СТРАЖЕ ПРАВ И СВОБОД ГРАЖДАН



**Миронова Светлана - доктор, конференциар Комратского государственного университета, начальник Представительства Офиса Народного Адвоката в Комрате  
Боршевский Андрей - доктор, председатель Правления Института демократии, старший научный сотрудник Института культурного наследия Академии наук Молдовы**

*Societatea civilă din Republica Moldova se află în proces de tranziție spre o prezență instituțională durabilă în dezvoltarea națională și cea locală. Organizațiile societății civile (OSC) se afirmă tot mai vizibil ca partener plenipotențiar în colaborarea cu autoritățile publice și cu mediul de afaceri atât la nivel național, cât și pe plan local. Situația este influențată, pe de o parte, de profesionalismul, deschiderea și implicarea activă a OSC din diverse domenii în soluționarea problemelor cu care se confruntă statul, iar pe de altă parte, de necesitatea implementării standardelor europene care presupun o implicare activă a societății civile în procesul de luare a deciziilor.*

*Acest articol a fost elaborat de Institutul pentru Democrație (Moldova). Acest articol este finanțat de Uniunea Europeană în cadrul Programului de măsuri de consolidare a încrederii - CBM IV. Opiniile exprimate în acest articol nu reflectă neapărat punctele de vedere ale Uniunii Europene.*

*Cuvinte cheie: Societatea civilă din Republica Moldova, ONG, CBM.*

*The civil society of Moldova is in process of transition to strong institutional presence in national and local development. The civil society organizations are more often approved as authorized partners of public authorities and business, both at national and local level. The defining factors here are professionalism, openness, and active participation of the civil society organizations of different profiles in finding a solution for the problems rising in the state, on one hand, and need of implementation of european standards, which assume active involvement of the civil society in the process of decision-making - on the other.*

*This article was prepared by the Institute for Democracy (Moldova). This article is funded by the European Union (European Union's Confidence Building Measures Programme - CBM IV). Opinions expressed in the article do not necessarily represent those of the European Union.*

*Keywords: Civil society of the Republic of Moldova, NGOs, Confidence Building Measures.*

*Гражданское общество Республики Молдова находится в процессе перехода к прочному институциональному присутствию в национальном и местном развитии. Организации гражданского общества все более утверждаются в качестве полномочных партнеров сотрудничества с публичной властью и бизнесом как на национальном, так и на местном уровне. Определяющими факторами здесь являются профессионализм, открытость и активное участие организаций гражданского общества различных профилей в решении встающих перед государством проблем, с одной стороны, и необходимость внедрения европейских стандартов, предполагающих активное вовлечение гражданского общества в процесс принятия решений, - с другой.*

*Эта статья была подготовлена Институтом демократии (Молдова). Данная статья финансируется Европейским Союзом в рамках программы мер по укреплению доверия - CBM IV. Мнения, выраженные в статье, не обязательно отражают точку зрения Европейского Союза.*

*Ключевые слова: Гражданское общество Республики Молдова, НПО, укрепление мер доверия.*

Гражданское общество Республики Молдова находится в процессе перехода к прочному институциональному присутствию в национальном и местном развитии. Организации гражданского общества все более утверждаются в качестве полномочных партнеров сотрудничества с публичной властью и бизнесом как на национальном, так и на местном уровне. Определяющими факторами здесь являются профессионализм, открытость и активное участие организаций гражданского общества различных профилей в решении встающих перед государством проблем, с одной стороны, и необходимость внедрения европейских стандартов, предполагающих активное вовлечение гражданского общества в процесс принятия решений, – с другой.

Понятие «гражданское общество» – одно из ключевых понятий современной политологии. Актуальность его теоретических и практических аспектов обусловлена очевидным повышением роли рядовых граждан и их добровольных объединений во всех сферах жизнедеятельности человеческого общества: экономической, политической, социальной, духовной. Широко известны успехи общественных организаций и движений людей доброй воли в области разрядки международной напряженности, в оказании помощи народам, пострадавшим от стихийных бедствий, катастроф и других социальных невзгод. В основе успехов – развитие деятельности гражданского общества, высокая активность граждан и их добровольных объединений. Это достижимо только при достаточно развитом гражданском обществе. Успехи приходят там, где повышается деловая активность граждан и создаваемых ими негосударственных структур, где ограничивается государственное вмешательство в экономическую, социальную и духовную жизнь, т.е. где развивается и совершенствуется гражданское общество<sup>1</sup>.

В последнее время проблемы гражданского общества, относящиеся к взаимосвязи личности, социальных групп, общественных

формирований и государства находятся в центре внимания наших ученых, журналистов и политиков. И это понятно, поскольку формирование гражданского общества связано с развитием демократии, рыночной экономики и становлением правового государства – иначе говоря, с глобальным социальным переустройством, в ходе которого должны были бы возникнуть структуры общественного контроля, гарантирующие обратную связь между человеком и обществом<sup>2</sup>.

На сегодняшний день гражданское общество выполняет множество важнейших функций, необходимых для демократического развития и объединения демократических сил. К числу таких функций относятся:

- ограничение власти чиновников, в том числе контроль и борьба с правонарушениями власть предержащих;
- контроль за соблюдением прав человека и укрепление законности и правопорядка;
- наблюдение за выборами, обеспечение более высокого уровня демократии, повышение доверия к демократическому процессу;
- правовое воспитание граждан, разъяснение их прав и обязанностей;
- создание общей атмосферы гражданской выдержки и гражданского участия в жизни страны;
- вовлечение различных общественных групп и движений в политический процесс, повышение их активности в защите общественных интересов;
- выработка альтернативных способов повышения уровня общественного благосостояния, отличных от бюджетного финансирования;
- обеспечение гласности и плюрализма путем информирования общественности, последовательности в проведении экономических и политических реформ<sup>3</sup>.

Процесс формирования гражданского общества в Молдове имеет свои особенности и сложности. В стране, особенно в ее централь-

<sup>1</sup> Теория государства и права: Учебник/ Под ред. Пиголкина А.С. М.: Юрайт-Издат, 2005. С. 283

<sup>2</sup> Тузиков А.Р. Демократия и гражданское общество в России// Социально-гуманитарные знания. 2004. №5. С.52.

<sup>3</sup> Ирхин Ю.В. Гражданское общество и власть: проблемы взаимодействия и контроля в современной России// Социально-гуманитарные знания. 2007. №5. С. 84

ных районах, в последние десятилетия разрушены вековые органичные связи общественной жизни, во многом утрачены народные традиции. В то же время горизонтальные связи иного типа гражданского общества только начинают складываться. Государственные структуры, пронизывающие все общество сверху донизу, оказались в этой ситуации единственным соединяющим его основанием. В таких условиях форсированная перестройка экономики на рыночной основе, ослабление вертикальной регулирующей роли государственных структур, демократизация, децентрализация общественного управления могут создать (и уже создают) социальный вакуум, неизбежно ведущий к серьезным экономическим и социально-политическим потрясениям. Поэтому необходим осторожный подход к разрушению вертикальных структур государственного регулирования и выбор правильной стратегии поэтапного свертывания таких структур и параллельного развития горизонтальных взаимосвязей. Их генезис (горизонтальных рыночных, политических и правовых взаимоотношений) и будет процессом формирования гражданского общества.

Нельзя не учитывать, что отчуждение от собственности, от власти, психология социального иждивенчества, получившая широкое распространение в годы уравнилельного «социализма», привели к появлению социальных слоев, негативно относящихся к периоду перехода к рынку. В обществе, где в течение длительного времени была подорвана мотивация к труду, уровень и качество жизни в значительной мере были оторваны от конечных результатов труда людей, страх данных социальных слоев перед рынком в определенной степени закономерен. Рыночная экономика неизбежно ведет к обострению конкуренции между работниками, чего многие боятся. Но страх порождает и то, что, как показал опыт 1990-х гг., процесс перехода к рынку часто приобретает неуправляемый характер, ведет к возникновению «дикого» рынка, чреват резким повышением цен, ослаблением социальной защищенности простых тружеников, ростом значительной имуще-

ственной дифференциации между различными социальными слоями общества и другими негативными явлениями. В этих условиях проблемы социальной защищенности, социальной справедливости независимо от чьей-либо воли выступают на первый план.

Серьезным препятствием на пути формирования гражданского общества является бюрократия. В ходе длительного исторического развития она превратилась в мощное социальное образование, функционирующее не только как внутригосударственная, но и общественная структура, заменяющая собой настоящие общественные образования экономического и социального порядка. Присвоив себе общественные функции, государственная бюрократия тем самым узурпировала их роль в качестве контрагента высшей государственной власти. Без ликвидации подобного противоестественного положения вещей развитие гражданского общества будет невозможно.

Становление гражданского общества — необходимый элемент на пути модернизации социальной и политической жизни. Можно предположить, что процесс его формирования в Республике Молдова будет длительным и во многом болезненным. Из мировой практики известны следующие *основные направления формирования* гражданского общества:

- становление демократического механизма политической власти на основе четкого разделения ее функций, выражающего интересы разнообразных слоев населения;
- создание необходимых условий для перехода к рыночной экономике как основе гражданского общества;
- подчинение всех государственных, хозяйственных органов, структур всех политических партий закону, обеспечение его верховенства;
- разгосударствление собственности в самых разных формах и образование различных равноправных экономических субъектов;
- достижение необходимого уровня гражданской культуры, постепенное формирование навыков социально-политической деятельности в демократических условиях жизни. Без последнего, по прогнозам ученых,

основная часть населения страны окажется неспособной воспринять ценности гражданского общества, не поймет необходимости его становления и развития<sup>4</sup>.

Отсутствие институтов гражданского общества формирует мобилизационный тип экономики, который не имеет стимулов к саморазвитию, а движется только волевыми толчками сверху. Кроме того, гражданское общество — это универсальный политический стабилизатор. Когда через структуры гражданского общества люди могут решать свои проблемы, не возникает желания действовать методами всеобщего разрушения. Гражданское общество нужно и как гражданский контроль за властью, и как институт постановки проблем перед властью<sup>5</sup>.

Для нынешнего состояния формирующегося современного гражданского общества в Республике Молдова характерно следующее:

- пока не сложилась целостная система гражданских структур, существует большое количество фрагментированных образований, слаба правовая защита граждан и ассоциаций;

- социум расколот по линиям: бедные и богатые, элита и народ, чиновники и все остальные, центр - периферия и др.;

- неадекватна и слаба социальная основа гражданского общества - относительно небольшой средний;

- недостаточно выражены и укоренены интегративные, объединяющие культурные ценности (доверие, солидарность, согласие, социальная ответственность, уважение к жизни, личности, достоинству и др.);

- слабость структурированных интересов, отсутствие ясно выраженной идентификации индивидов с соответствующими группами препятствуют формированию гражданских объединений, организации групповых действий и т.д.;

- пассивность и низкий уровень (как количественно, так и качественно) участия граждан

дан в общественно-политической жизни, за исключением судьбоносных или принципиально важных событий для страны, региона, города, селения;

- слабое и неэффективное воздействие организаций гражданского общества на структуры власти;

- в стадии формирования находится правовая база молдавского гражданского общества;

- процесс формирования гражданского общества в Молдове далек от завершения (зрелости); влияние общественных структур на принятие экономических, социальных и политических решений незначительно; в связи с этим невелика и стабилизирующая роль институтов гражданского общества.

Развал старой тоталитарной системы общественного управления породил многие негативные явления — национализм, сепаратизм, экстремизм, корпоративность и групповщину (имевшие место и раньше, но в условиях реформирования общественной системы последних лет эта тенденция усилилась), которые становятся серьезным препятствием на пути утверждения гражданского общества. Необходимо прийти к гражданскому согласию исходя из тех общественных идеалов, которые выдвигались и отстаивались не одним поколением людей всех стран мира. Пройдя длительную проверку временем, они остаются нетленными и сегодня. Речь идет о таких понятиях, как «гуманизм», «демократия», «справедливость», которая в современных условиях должна пониматься как равенство всех граждан в правах и возможностях, а отнюдь не как уравниловка во всем<sup>6</sup>.

Несмотря на широчайший плюрализм мнений, позиций и взглядов на перспективы нашего дальнейшего общественного развития, подобное толкование и практическое осуществление идеи справедливости способны сплотить основную часть населения Молдовы. Тем самым будет установлен гражданский мир, так необходимый для формирования гражданского общества в нашей стране.

<sup>4</sup> Каган М.С. Гражданское общество как культурная форма социальной системы//Социально-гуманитарные знания. 2000. №6. С. 41

<sup>5</sup> Павленко Ю. Современное гражданское общество//Вопросы экономики. 2008. №10. С.15.

<sup>6</sup> Резник Ю.М. Гражданское общество как идея// Социально-гуманитарные знания. 2002. №4.



Учитывая неизбежное сопротивление данному процессу со стороны различных политических сил в переходный период от тоталитарно-авторитарного к гражданскому обществу, наиболее приемлемой, возможно, станет модель сильного государственно-либерального режима, который постепенно открыл бы дорогу к подлинной демократии, обеспечил необратимость движения страны к гражданскому обществу.

Гражданское общество объединяет в своих рядах большую часть демократически настроенного населения страны. Это «я и вы», люди, не занимающие выборные должности, а именно: студенты, члены клубов, объединений, религиозных организаций и спортивных обществ. В странах с сильными авторитарными режимами грань между властями и гражданским обществом практически размыта. Можно привести множество хорошо известных примеров, когда гражданского общества (то есть, организаций и объединений, не созданных по инициативе властей или не связанных с ними) практически не существует. Необходимо отметить, что гражданское общество также играет ключевую роль во всех областях общественного развития и оказания помощи неимущим и малоимущим слоям населения. Программы здравоохранения, образования, социальной защиты, развития спорта, искусства, бизнеса - каждая из этих направлений являются различными аспектами деятельности негосударственных гражданских общественных организаций.

Как отмечает Даймонд, «демократическое развитие требует, чтобы гражданское общество было не только простым наблюдателем, контролером и критиком действий властей, но также выражало свою лояльность и поддержку государству в тех областях, где оно привержено демократическим принципам»<sup>7</sup>.

Разумеется, существует большое количество проблем - многие люди работают по несколько месяцев, не получая зарплаты. Как бы люди не работали, получая за свой труд плату (хотя и дожидаясь ее месяцами) или на до-

бровольных началах, каждый тем или иным образом вносит свою лепту, помогая стране продвигаться вперед к светлому будущему.

Во многих странах люди оказывают такую помощь *pro bono*, то есть на общественных началах или бесплатно. Даже в тех странах, где на благотворительные цели выделяется до 500 млн. долларов в год, миллионы людей отдают свое время и силы тому, чтобы обеспечить должную работу системы. Американский президент Джон Кеннеди, обращаясь к гражданам Америки, произнес незабываемую фразу: «Спросите, что ваша страна может сделать для вас, а также спросите, что вы сможете сделать для страны». Это обращение может быть адресовано к гражданам практически любой страны.

Одной из важнейших организаций гражданского общества являются НПО (неправительственные или некоммерческие организации). В Республике Молдова зарегистрировано более десяти тысяч неправительственных организаций, имеющих различные направления деятельности. Данная цифра свидетельствует о высокой степени активности граждан<sup>8</sup>.

Неправительственные организации являются формой участия граждан (в том числе и национальных меньшинств) в общественной жизни. Неправительственные организации не выступают в качестве прообраза формы гражданского участия, призванной заменить собой институциональные структуры представительной демократии, они призваны обеспечивать жизнеспособность демократической политической системы посредством привнесения в публичную сферу новых тем для обсуждения на основе изменяющихся интересов и новых ценностей, контроля над органами власти.

Их авторитет объясняется той ответственной и конструктивной ролью, которую они играют в обществе.

Неправительственной организацией является добровольное, самостоятельное, само-

---

<sup>7</sup> Даймонд П. Основные проблемы гражданского общества // Социально-гуманитарные знания. 2008. №4. С.57

<sup>8</sup> Постановление Парламента РМ Об утверждении Стратегии развития гражданского общества на 2009-2011 годы № 267 от 11.12.2008 // Monitorul Oficial al Republicii Moldova. 2009. № 1-2.

управляемое формирование, образовавшееся в результате свободного волеизъявления граждан, объединившихся на основе общности профессиональных или иных интересов для совместной реализации и защиты гражданских, экономических, социальных и культурных прав<sup>9</sup>. Независимость является одним из основных и неотъемлемых свойств неправительственных организаций и непременным условием их деятельности.

Неправительственные организации характеризуются тем, что целью их существования является не финансовая прибыль<sup>10</sup>, а социальная трансформация общества. Эта трансформация может включать огромное множество задач и самые многообразные инициативы и действия. Неправительственные организации создаются и действуют в целях развития общественной активности и самодеятельности лиц, удовлетворения их профессиональных и любительских интересов в области научного, технического, художественного творчества; охраны здоровья населения, привлечения его к благотворительной деятельности, вовлечения в занятия массовым спортом и физической культурой; проведения культурно-просветительской работы среди населения; охраны природы, памятников истории и культуры; патриотического и гуманистического воспитания; расширения международных связей; укрепления мира и дружбы между народами.

Выделение неправительственных (некоммерческих) организаций из ряда прочих юридических лиц возможно только при одновременном наличии у такой организации характеризующих ее признаков: отсутствие цели извлечения прибыли в качестве основной цели деятельности; отсутствие права распределять полученную прибыль от предпри-

нимательской деятельности между участниками<sup>11</sup>.

Особенность некоммерческих организаций заключается в том, что их выступление в роли самостоятельных юридических лиц обусловлено необходимостью материального обеспечения их основной деятельности, не связанной участием в имущественных отношениях<sup>12</sup>.

Организационные формы и правовые возможности неправительственных организаций регулируются законом<sup>13</sup>. Будучи активными участниками социальной жизни, неправительственные организации наделяются правовым статусом<sup>14</sup>, то есть правами и обязанностями, правоспособностью и другими юридическими свойствами, позволяющими им выступать в качестве самостоятельных субъектов не только публичного, но и частного права. Вместе с тем, правовое регулирование деятельности неправительственных организаций не сводится к установлению их правового статуса, но затрагивает широкий спектр взаимоотношений неправительственных организаций между собой, с гражданами и государством<sup>15</sup>.

Согласно статье 180 Гражданского Кодекса РМ некоммерческими организациями являются:

- а) ассоциация;
- б) фонд;
- в) учреждение.

В статье 181 ГК РМ зафиксировано понятие «ассоциация». Согласно данной ста-

<sup>9</sup> Соيفер Т. В. К вопросу о правовом статусе некоммерческих организаций // Журнал российского права. 2009. № 1. С. 27- 35; Он же. Некоммерческие организации: некоторые проблемы гражданско-правового статуса // Законы России. 2010. № 2. С. 3 - 13.

<sup>10</sup> Сафарова Ж. А. Правовая природа некоммерческой организации // Актуальные проблемы российского права: Часть 2. Краснодар, 2008. С. 195 - 203.

<sup>11</sup> Шаклеина Е. В. Гражданско-правовой статус некоммерческих организаций: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. М., 2006. С. 3-9.

<sup>12</sup> Беляев К. П. Некоммерческие организации в системе юридических лиц // Цивилистические записки: Выпуск 3. М.: Статут, 2004. С. 390 - 405.

<sup>13</sup> Леонов Ю. С. Некоммерческие организации: Законодательное регулирование и практика // Государственная власть и местное самоуправление. 2008. № 6. С. 30 - 34.

<sup>14</sup> Милова И. Е., Милова Е. А. Некоторые проблемы законодательного закрепления статуса некоммерческих организаций // Вопросы экономики и права. 2009. № 5. С. 21 - 25.

<sup>15</sup> Боршевский А. П. Международное и национальное законодательство о правах этнических меньшинств. Кишинев, 2010. С. 64.

ть, ассоциацией признается некоммерческая организация, добровольно учрежденная физическими и юридическими лицами, объединившимися в предусмотренном законом порядке на основе общности интересов, не противоречащих основам правопорядка и нравственности, для удовлетворения нематериальных потребностей<sup>16</sup>. Ассоциация может создаваться в форме общественного объединения, религиозного объединения, партии или иной общественно-политической организации, профессионального союза, союза юридических лиц, патроната и в других формах в соответствии с законом<sup>17</sup>.

Неправительственные организации играют важную роль в поощрении и защите прав лиц, принадлежащих к меньшинствам. Эти организации пристально наблюдают за кризисными ситуациями и возможными источниками конфликта, участвуют в посреднических усилиях и могут привлекать внимание международной и национальной общественности к случаям пренебрежения правами меньшинств или их нарушения. Проводя исследования, публикуя доклады и выполняя роль информационных каналов и трибун, способных доводить до сведения общественности мнения групп меньшинств, и параллельно с этим своевременно предоставляя фактологическую информацию правительственным и межправительственным органам, занимающимся проблемами меньшинств, неправительственные организации способны внести значительный вклад в дело защиты прав меньшинств.

Неправительственные организации могут содействовать принятию на национальном уровне мер по эффективному осуществлению положений соответствующих международных договоров, включая, в частности, особые права меньшинств и принципы, закрепленные в декларациях и конвенциях Организации Объединенных Наций.

---

<sup>16</sup> Гражданский кодекс РМ. Кишинев, 2016. Статья 180-181.

<sup>17</sup> Боршевский А. П. Международное и национальное законодательство о правах этнических меньшинств. Кишинев, 2010. С. 64-65.

Неправительственные организации могут играть роль источников информации о случаях нарушения прав лиц, принадлежащих к меньшинствам, доводить такую информацию до сведения различных механизмов Организации Объединенных Наций в области прав человека, включая, в частности, Комиссию по правам человека и Подкомиссию по предупреждению дискриминации и защите меньшинств.

В Декларации о ликвидации всех форм расовой дискриминации, принятой на Всемирной конференции по борьбе против расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости (2001) отмечено, что гражданское общество играет большую роль в борьбе против расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости, в частности, путем оказания содействия правительствам в разработке правил и стратегии, а также принятия мер и действий против таких форм дискриминации и их последующего осуществления. Гражданское общество играет важную роль в стимулировании общественной заинтересованности, в частности, в деле борьбы с расизмом, расовой дискриминацией, ксенофобией и связанной с ними нетерпимостью<sup>18</sup>.

В данной Декларации приветствуется роль неправительственных организаций в развитии образования в области прав человека и привлечении внимания общественности к расизму, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости. В Декларации указано, что неправительственные организации также могут сыграть важную роль в повышении осведомленности о таких проблемах в соответствующих органах Организации Объединенных Наций, опираясь на свой национальный, региональный или международный опыт<sup>19</sup>.

---

<sup>18</sup> Боршевский А. П. Международное и национальное законодательство о правах этнических меньшинств. Кишинев, 2010. С. 62.

<sup>19</sup> Декларация о ликвидации всех форм расовой дискриминации, принятая на Всемирной конференции по борьбе против расизма, расовой дискриминации, ксенофобии и связанной с ними нетерпимости, Дурбан, Южная Африка (2001) //www.hri.ru

В Кордобской декларации (итоговый документ Конференции ОБСЕ по борьбе с антисемитизмом и другими формами нетерпимости) отмечено, что гражданское общество является ключевым партнером в борьбе против дискриминации и нетерпимости и что развитые коммуникации и диалог между государствами и гражданским обществом могут улучшить осуществление обязательств и последующей активности на национальном уровне<sup>20</sup>.

Неправительственные организации могут содействовать осуществлению на местном, национальном и региональном уровнях конкретных решений по меньшинствам, принимаемых различными органами и учреждениями Организации Объединенных Наций, в частности Комиссией по правам человека и Подкомиссией, а также осуществлению соответствующих рекомендаций договорных органов, специальных докладчиков и Рабочей группы по меньшинствам.

Неправительственные организации могут содействовать деятельности Рабочей группы Организации Объединенных Наций по меньшинствам посредством активного участия в ее дискуссиях, представления точной, объективной и конструктивной информации о ситуациях, затрагивающей меньшинства, согласительных механизмах и возможных способах усиления защиты прав меньшинств и внесения вклада в диалог между меньшинствами и правительствами.

Неправительственные организации могут содействовать составлению государствами-участниками докладов для соответствующих международных договоров посредством представления точной и объективной информации для включения в такие доклады. Помимо этого, неправительственные организации могут играть важную роль на этапе рассмотрения представляемых государствами-участниками докладов в качестве источников информации о кризисных ситуациях, требующих

внимания со стороны соответствующих договорных органов<sup>21</sup>.

Отметим, что в Молдове ряд неправительственных организаций не только защищают права этнических меньшинств, многие из них одновременно проводят мониторинг ситуации в области прав этнических меньшинств в стране, а также выполняют различные программы, направленные на обучение правам этнических меньшинств, формированию в обществе этнической толерантности.

Активно действуют неправительственные организации и в деле по укреплению мер доверия между двумя берегами Днестра.

Огромную роль в процессе образования играют неправительственные организации.

Так, в декабре 2016 года в Молдове, в рамках программы мер по укреплению доверия, финансируемой Европейским Союзом, Институт демократии (г. Комрат) в партнерстве с Обществом болгарской культуры «Родолубец» (с. Парканы) и Центром продвижения и защиты прав молодых женщин (г. Кишинев), начала реализацию проекта «Повышение взаимного доверия между учителями обоих берегов Днестра: Формирование регионального потенциала для непрерывного развития квалификации учителей в сфере современных проактивных методов образования в области прав человека».

Обучение учителей правам человека крайне важно, тем более совместное обучение учителей 2-х берегов Днестра является одним из немногих реальных шансов по укреплению мер доверия между Кишиневом и Тирасполем.

Таким образом, целью проекта является повышение уровня доверия между Кишиневом и Тирасполем, а также содействие развитию молодежи в активных и ответственных граждан, знакомых с принципами демократии и ценящих эту форму правления посредством совместного обучения учителей обоих берегов Днестра современным проактивным методам образования. Эта цель предполагает

<sup>20</sup> Кордобская декларация. Итоговый документ Конференции ОБСЕ по борьбе с антисемитизмом и другими формами нетерпимости в Кордобе, 8-9 июня 2005 года// www.hri.ru

<sup>21</sup> Права человека: изложение фактов. Права меньшинств. № 18/Rev.1. Женева, Центр по правам человека при Отделении Организации Объединенных наций в Женеве, 1998. С. 26-28.

обучение учителей использованию активных технологий в школах, в том числе по правам человека, механизмам и процедурам защиты данных прав. Все это будет очень полезно для учителей, усилит их навыки, повысит их результативность работы в школах. Учителя будут активно использовать полученные знания, так как темы семинаров в рамках проекта учитывают современные методические достижения науки и основаны на передовом педагогическом опыте в области проактивного обучения учащихся, направленного на рост самостоятельности и активности учащихся, повышения их критического мышления.

*Целевой группой проекта* являются школьные учителя с двух берегов Днестра. Учителя будут реализовывать полученные знания в процессе обучения в школах. Таким образом, конечными бенефициарами проекта выступают молодежные лидеры двух берегов Днестра.

Среди основных *мероприятий проекта* отметим организацию совместных семинаров для учителей с двух берегов Днестра, посвященных развитию их навыков в области современных проактивных методов обучения правам человека; создание межрегиональной сети из приднестровских учителей «Образование в области прав человека»; создание национального методологического ресурсного центра по правам человека (в Кишиневе,

Комрате и Тирасполе); организацию обменных визитов учителей из разных регионов Молдовы; создание координационного комитета по образованию в области прав человека для 20 неправительственных организаций и образовательных учреждений с обоих берегов Днестра и другие мероприятия.

Очевидно, что поддержка Европейским Союзом этого проекта важна и актуальна: впервые в Молдове проводится аналогичный проект.

Проект финансируется Европейским Союзом в рамках программы мер по укреплению доверия. *Европейский Союз* – это экономическое и политическое объединение 28 европейских государств, которые решили постепенно соединить свои ноу-хау, ресурсы и судьбы. Вместе, в течение 50-тилетнего периода расширения, они создали зону стабильности, демократии и устойчивого развития, сохраняя культурное разнообразие, толерантность и свободу личности.

Отрадно, что Европейский Союз стремится разделять свои достижения и ценности со странами и народами, находящимися за его пределами, поддерживая организации гражданского общества в защите прав граждан, в укреплении мер доверия между двумя берегами Днестра.

Все это демонстрирует важность гражданского общества в деле защиты прав граждан.

## PROCEDURA LEGISLATIVĂ ÎN CONTEXTUL PROCEDURILOR PARLAMENTARE

**Costachi Gheorghe - doctor habilitat în drept, profesor universitar, cercetător științific principal, Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei**

**Arnăuț Veronica - doctorandă, Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei**

*This study is focused on investigating the legislative procedure as a variety of parliamentary procedures. The aim is to argue the legal nature of the legislative procedure and its affiliation to the institution of parliamentary procedures.*

*Keywords: parliament, procedure, lawmaking, parliamentary procedure, legislative procedure.*

*Studiul de față este axat pe abordarea procedurii legislative ca varietate a procedurilor parlamentare. Scopul urmărit este de a argumenta natura juridică a procedurii legislative și apartenența sa la instituția procedurilor parlamentare.*

*Cuvinte-cheie: parlament, procedură, legiferare, procedură parlamentară, procedură legislativă.*

**Noțiunile de „procedură” și „procedură juridică”.** Din perspectiva etimologiei sale, termenul de „procedură” a fost împrumutat din limba franceză – „procedure”, aceasta, la rândul său, împrumutându-l din latină – „procedere”, care semnifică *promovare a ceva*, sau într-un sens mai îngust, „o ordine stabilită oficial de a acționa” [1], „orice acțiune continuă și succesivă” [2].

Potrivit *Dicționarului explicativ al limbii române*, termenul *procedură* semnifică: „formă legală de a proceda în cazuri determinate de lege”; „manieră de a proceda juridic”; „ansamblu de reguli de organizare a administrației, folosite în vederea atingerii unui anumit rezultat; serie de formalități care trebuie executate într-un proces”; „formalitate; cale, chip, fel, formă, manieră, me-

todă, mijloc, mod, modalitate...” [3]. În jurisprudență și în alte domenii, termenul de *procedură* este înțeles ca „o consecutivitate de acțiuni, o ordine de realizare a unei activități etc.” [4].

În doctrină au fost evidențiate câteva trăsături proprii *procedurii*. Astfel, potrivit lui V. N. Protasov „orice *procedură* ca fenomen social reprezintă un sistem orientat spre atingerea unui anumit rezultat social; constă din acte succesive sau trepte de activitate; crează un model consacrat normativ de dezvoltare, de mișcare a unui fenomen; este organizată ierarhic; se află în dinamică, dezvoltare; exprimă mijlocul de realizare a unei anumite relații sociale [p. 6-7<sup>5</sup>].

În acord cu această viziune asupra *procedurii* în general, *procedura juridică*, ca varietate

<sup>1</sup> Игнагов Е.А. *К вопросу о понятии парламентских процедур и их значения в работе Парламента России*. В: *Право: Теория и Практика*, 2002, №11. [электронный ресурс]: <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102/011102.html>.

<sup>2</sup> Майфат А.В. *Гражданско-правовые конструкции инвестирования: монография*. Москва: Волтерс Клувер, 2007, p. 210.

<sup>3</sup> *Dicționarul explicativ al limbii române*. [resurs electronic]: <https://dexonline.ro/definitie/procedur%C4%83> (accesat la 15.09.2017)

<sup>4</sup> Майфат А.В. *Гражданско-правовые конструкции инвестирования: монография*. Москва: Волтерс Клувер, 2007, p. 210.

<sup>5</sup> Протасов В.Н. *Юридическая процедура*. Москва, 1991, p. 6-7.

a acesteia, la rîndul său, este văzută ca „forma procesuală, care determină etapele procesului juridic, scopul și consecutivitatea lor, acțiunile concrete întreprinse la fiecare etapă, temeuri-le realizării și interdependența acestor acțiuni, precum și modul de perfectare și fixare a lor” [p. 5<sup>6</sup>].

În context, cercetătorii recunosc *procedurii juridice* cîteva trăsături importante, precum [7]:

- este consacrată clar în legi sau acte normative subordonate legilor;
- reprezintă o ordine stabilită normativ de realizare a activității juridice;
- principalul scop constă în realizarea normei juridice materiale și a raportului juridic material bazat pe acestea.

Așadar, menirea *procedurii juridice* constă în realizarea normelor de drept [8]. Iată de ce strîns legată de *procedura juridică* este categoria de *raport juridic*, pentru care aceasta se instituie și a cărui realizare o asigură [9]. Pornind de la aceste idei și ținînd cont de varietatea normelor juridice și a raporturilor juridice bazate pe acestea, se poate conchide că există o largă varietate de *proceduri juridice* prin intermediul cărora se realizează dreptul în societate. Din numărul acestora, fără îndoială, fac parte și *procedurile parlamentare* asupra cărora ne vom reține atenția în cele ce urmează.

**Procedurile parlamentare.** Ca orice alt domeniu al vieții juridico-statale, și activitatea parlamentară trebuie să se desfășoare potrivit unor reguli. Acestea sunt cuprinse, în primul rînd, în Constituție, dar cele mai multe sunt cuprinse în

regulamentele parlamentare [10]. Totalitatea acestora formează instituția *procedurilor parlamentare*.

În doctrina de specialitate, se susține pe bună dreptate că *procedura parlamentară* constituie o varietate a *procedurii juridice*, întrucît dispune de unele și aceleași trăsături ca și aceasta (enunțate mai sus [11] – e.n.). În baza acestor trăsături *procedura parlamentară* este văzută ca „o procedură juridică ce se realizează în cadrul activității organului legislativ (parlamentului) în conformitate cu competența cu care acesta este investit” [12]. Dat fiind faptul că activitatea Parlamentului implică în realitate mai multe *proceduri parlamentare*, trebuie să recunoaștem că acestea, în ansamblul lor, cuprind „reguli care ordonează desfășurarea activității Parlamentului în scopul realizării depline a atribuțiilor ce-i revin” [13]. Deci, instituția *procedurilor parlamentare* reglementează relațiile ce apar în procesul asigurării organizării și realizării activității Parlamentului în scopul exercitării funcțiilor sale constituționale [14].

În acest sens, în doctrină sunt accentuate cîteva momente [15]:

- instituția *procedurilor parlamentare* cuprinde normele procesuale ale dreptului parlamentar;
- *procedurile parlamentare* conferă un caracter de drept activității Parlamentului în exercitarea atribuțiilor sale constituționale;
- *procedurile parlamentare* constituie un sistem de organizare a activității Parlamentului în-

<sup>10</sup> Varga A. *Constituționalitatea procesului legislativ. Monografie*. București: Editura Hamangiu, 2007, p. 157 (351 p.)

<sup>11</sup> Игнатов Е.А. *К вопросу о понятии парламентских процедур и их значении в работе парламента России*. В: Право: Теория и Практика, 2002, №11. [электронный ресурс]. <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102/011102.html>.

<sup>12</sup> Albu V. *Procedurile parlamentare: concept, semnificație și clasificare*. În: Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului, Masă rotundă cu participare internațională din 11 decembrie 2013. Chișinău: AAP, 2014, p. 246 (p. 245-258)

<sup>13</sup> Varga A. *Constituționalitatea procesului legislativ. Monografie*. București: Editura Hamangiu, 2007, p. 157 (351 p.)

<sup>14</sup> Игнатов Е.А. *К вопросу о понятии парламентских процедур и их значении в работе парламента России*. В: Право: Теория и Практика, 2002, №11. [электронный ресурс]. <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102/011102.html>.

<sup>15</sup> Левина М.И. *История становления и развития парламентских процедур в Англии XVII – начала XIX вв.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 1999, p. 6.

<sup>6</sup> Управленческие процедуры / под ред. Б. М. Лазарева. Москва: Наука, 1988, p. 5 (272 с.)

<sup>7</sup> Игнатов Е.А. *К вопросу о понятии парламентских процедур и их значении в работе парламента России*. В: Право: Теория и Практика, 2002, №11. [электронный ресурс]. <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102/011102.html>.

<sup>8</sup> Кучерявенко Н.П. *Правовая природа налоговых процедур*. В: Юридическая наука и образование: вып. 3/2010. Юридический факультет Белорусского государственного университета. Минск: Право и экономика, 2010. (301р.) [электронный ресурс]. [http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41385/1/4\\_%D0%BA%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%8F%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf](http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41385/1/4_%D0%BA%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%8F%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf)

<sup>9</sup> Филатов С. В. *Антикоррупционные процедуры в право-творчестве: понятие, классификация*. В: Вестник ТГУ, выпуск 11 (127), 2013, p. 2 (p. 1-5)

tru exercitarea funcțiilor sale, reglementat de o totalitate de norme juridice și cutumiare;

- constituirea și dezvoltarea *procedurilor parlamentare* ca mijloace ce asigură existența Parlamentului, organizarea activității interne a acestuia, care determină ordinea relațiilor acestuia cu alte autorități ale statului și societatea, este un proces firesc.

Astfel, *procedura parlamentară* presupune ordinea reglementată juridic, în baza căreia Parlamentul își exercită competența. Această ordine se referă, în primul rând, la acțiunile succesive pe care le întreprinde Parlamentul în vederea realizării drepturilor și obligațiilor sale, cât și a subiecților care dispun de anumite drepturi de a se implica în activitatea legislativului [16]. De aici, se consideră că *procedurile parlamentare* reprezintă totalitatea acțiunilor succesive stabilite juridic, cu ajutorul cărora subiecții acestora își pot exercita drepturile și realiza obligațiile ce țin de activitatea legislativă [17].

Luând în considerație și aceste aspecte, cercetătorii susțin că *procedurile parlamentare* presupun o formă specială de realizare a funcțiilor organului legislativ, o formă procesuală a activității legislative a acestuia, care reprezintă o ordine stabilită normativ a activității Parlamentului de realizare a atribuțiilor sale constituționale [18].

Referitor la tipurile de *proceduri parlamentare* și clasificarea acestora în literatura de specialitate pot fi atestate câteva viziuni.

În doctrina românească, *procedurile parlamentare* sunt grupate în două categorii [19]:

- *proceduri generală*, indiferent de aspectele la care se referă (din care fac parte: sesizarea, procedura de pregătire a lucrărilor în plen, procedura de dezbateri și procedura de vot) și

- *proceduri speciale*, din care fac parte: procedura legislativă, procedura de control, procedura de alegere, formare și numire, procedura de validare a mandatelor și alte proceduri speciale.

Un anumit interes suscită în context clasificarea cu care operează doctrina rusă, în cadrul căreia, sunt identificate mai multe categorii de *proceduri parlamentare*. Cunoașterea acestora, potrivit cercetătorilor autohoni, prezintă importanță, dat fiind faptul că de existența și nivelul de dezvoltare al acestora depinde în general eficiența forului legislativ [20].

Astfel, în funcție de competențele ce-i revin Parlamentului, cercetătorii identifică următoarele categorii de *proceduri parlamentare* [21]:

1) *proceduri de exercitare a competențelor Parlamentului ca organ legislativ și reprezentativ*, și anume: procedura de reprezentare a națiunii; procedura de creare a voinței politice; procedura legiferării; procedura interacțiunii cu alte organe ale statului; procedura constituirii unor organe de stat; procedura exercitării atribuțiilor de control; procedura exercitării atribuțiilor în domeniul finanțelor publice; procedura soluționării întrebărilor ce țin de statutul juridic al cetățenilor, organizațiilor și asociațiilor acestora; procedura exercitării atribuțiilor în domeniul securității și apărării statului.

2) *procedurile de organizare internă și funcționare proprie a Parlamentului*.

<sup>16</sup> Ковачев Д.А. Парламентская процедура: понятие, виды, регламентация (на опыте зарубежных государств). В: Вестник межпарламентской ассамблеи № 4. СПб. 1994, p. 193.

<sup>17</sup> Игнатов Е.А. К вопросу о понятии парламентских процедур и их значении в работе парламента России. В: Право: Теория и Практика, 2002, №11. [электронный ресурс]. <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102/011102.html>.

<sup>18</sup> Игнатов Е.А. Парламентские процедуры в Государственной Думе Федерального Собрания Российской Федерации: Конституционно-правовой аспект. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2003. <http://www.disserscat.com/content/parlamentnskie-protsedury-v-gosudarstvennoy-dume-federalnogo-sobraniya-rossiiskoi-federatsii-#ixzz2oWhVKEAE>

<sup>19</sup> Muraru I., Constantinescu M. *Drept parlamentar românesc*. București: Actami, 1999, p. 169.

<sup>20</sup> Albu V. *Procedurile parlamentare: concept, semnificație și clasificare*. În: Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului, Masă rotundă cu participare internațională din 11 decembrie 2013. Chișinău: AAR, 2014, p. 246 (p. 245-258)

<sup>21</sup> Рязанцев И.Н. *Парламентские процедуры: классификация и виды*. В: Представительная власть - XXI век: законодательство, комментарии, проблемы, 2005, Выпуск № 2 (62), p. 20-21; *Современный парламент: теория, мировой опыт, российская практика* / под общ. ред. О.Н. Булакова. М.: Эксмо, 2005, p. 207-208; Сероус А.В. *Парламентские процедуры и функции парламента: вопросы взаимообусловленности*. В: Вестник Челябинского государственного университета, 2013, № 5 (296), Право. Вып. 35, p. 26.



Din analiza legislației Republicii Moldova din domeniu (în special, a *Regulamentului Parlamentului Republicii Moldova*, deducem următoarele categorii de *proceduri parlamentare* [22]:

- *proceduri de organizare și funcționare a structurilor Parlamentului* (fracțiuni, biroul permanent, comisiile permanente și speciale, comisiile de anchetă);

- *proceduri de activitate a Parlamentului* (procedura desfășurării ședinței constitutive, procedura desfășurării ședințelor, procedura de urgență);

- *procedura legislativă* (procedura exercitării inițiativei legislative, procedura examinării proiectelor de legi în comisiile permanente, procedura dezbaterii proiectelor de legi în plenul parlamentului, procedura de vot, procedura specială de adoptare a legilor privind modificarea Constituției);

- *procedura ridicării imunității parlamentare și a aplicării răspunderii disciplinare față de deputați*;

- *procedurile de interacțiune cu puterea executivă* (procedura alegerii și destituirii Președintelui Republicii Moldova; procedura acordării votului de încredere Guvernului și procedura retragerii acestuia (moțiunea de cenzură), procedura exercitării funcției de control a Parlamentului (controlul executării legilor, moțiunea simplă, întrebările, interpelările, audierile și rapoartele));

- *procedura interacțiunii Parlamentului cu societatea civilă și cetățenii* (procedura de consultare publică a proiectelor de acte legislative, procedura de examinare a petițiilor și a adresărilor cetățenilor etc.).

În pofida reglementării juridice a acestor categorii de *proceduri parlamentare*, doctrina autohtonă a rămas considerabil în urmă cu studierea detaliată și complexă a acestora, ignorând în acest fel semnificația deosebită a lor pentru exercitarea funcției legislative în stat. Respectiv, la moment, cercetarea științifică a

instituției *procedurilor parlamentare* a devenit extrem de necesară și oportună [23].

În general, în cadrul dreptului constituțional contemporan problema *procedurilor parlamentare* este dezvoltată insuficient. În mare parte, acest fapt este explicat prin noutatea acestei problematice, teoria *procedurilor parlamentare* fiind de dată recentă, deoarece o perioadă îndelungată de timp procedura a fost actuală și prezenta importanță doar în acele ramuri ale științei juridice, în cadrul cărora procesele erau general și oficial recunoscute și delimitate, precum ramura dreptului penal, dreptului procesual civil, dreptului administrativ etc. Desigur, în acest context, nu trebuie neglijat faptul că și în cadrul dreptului constituțional categoria de „procedură” a fost utilizată la studierea activității instanțelor juridice constituționale, la cercetarea formelor de exercitare a suveranității, a procesului electoral, a procesului legislativ [24].

La moment, cercetătorii consideră că instituția *procedurilor parlamentare* prezintă importanță, în primul rând, văzută în accepțiunea sa tradițională, conform căreia ea reglementează relațiile ce apar în procesul asigurării organizării și funcționării Parlamentului cu scopul exercitării funcțiilor și competențelor sale constituționale. În același timp, tot mai mult importanța instituției date este privită prin prisma accepțiunii largi a esenței și menirii *procedurilor parlamentare*. Principala tendință în acest sens ține de depășirea abordării acestora doar ca un mijloc ce asigură procedural activitatea organului legislativ, ca un mijloc necesar pentru raționalizarea acesteia. Tot mai mult *procedurile parlamentare* interesează specialiștii în calitatea lor de element specific al sistemului de „frâne și contrabalante”, care permite Parlamentului să-și exercite competența legislativă și controlul asu-

---

<sup>22</sup> *Regulamentul Parlamentului*, adoptat prin Legea nr. 797 din 02.04.1996. Republicat în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 50 din 07.04.2007 (cu modificări și completări până în 07.07.2017).

---

<sup>23</sup> Albu V. *Procedurile parlamentare: concept, semnificație și clasificare*. În: Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului, Masă rotundă cu participare internațională din 11 decembrie 2013. Chișinău: AAP, 2014, p. 256 (p. 245-258)

<sup>24</sup> Окулич И.П., Сероус А.В. *Возможности выражения публично-партийных интересов при реализации парламентских процедур в российском парламенте*. В: Известия высших учебных заведений, 2009, №4, p. 4.

pra activității puterii executive, ca formă de realizare a intereselor publice și de partid [25].

Mai mult, în doctrină se susține că actualitatea cercetării instituției *procedurilor parlamentare* se explică printre altele și prin rolul său distinct de garant al realizării de către Parlament a competențelor sale. Aceasta deoarece în lipsa asigurării procedurale corespunzătoare, organul reprezentativ este lipsit de posibilitatea de a influența activitatea autorităților statului și a poporului în general [26].

Pe de altă parte, trebuie să recunoaștem că *procedurile parlamentare* sunt deosebit de importante pentru însăși Parlament, întrucât [27]: asigură ordinea în activitatea acestuia, ajută deputații să acționeze consecutiv, succesiv, să mențină unitatea activității parlamentare, permit exercitarea principalelor funcții ale organului legislativ, reglează procesele ce au loc în cadrul Parlamentului, cât și în afara acestuia.

Generalizând asupra celor menționate, se poate susține că, în principal, rolul și semnificația *procedurilor parlamentare* constau în următoarele [28]:

- în primul rând, acestea oferă o asigurare procedurală corespunzătoare activității organului legislativ (reprezentativ) al puterii de stat și în consecință constituie baza necesară pentru organizarea rațională a activității Parlamentului;

- în al doilea rând, acestea constituie forme de realizare a intereselor publice și de partid în cadrul Parlamentului;

- în al treilea rând, sunt elemente ale sistemului de „frâne și contrabalante”, permițând Parlamentului să-și realizeze competența legislativă și controlul asupra puterii executive.

**Procedura legislativă ca procedură parlamentară.** Vorbind nemijlocit despre *procedura juridică de legiferare* (cu denumirea legală – *procedura legislativă* [29]), vom menționa că aceasta este văzută a fi „un sistem de raporturi juridice în cadrul cărora există și se realizează dreptul de legiferare”. Raporturile juridice din cadrul *procedurii de legiferare* au și o sarcină deosebită – elaborarea normelor juridice [30].

Chiar dacă cadrul normativ din domeniu și doctrina operează în general cu noțiunea de *procedură legislativă*, trebuie să precizăm că, în esență, aceasta presupune mai multe *proceduri juridice*. Acest lucru poate fi dedus cu ușurință din clasificarea realizată de doctrinarii ruși, pornind de la competența legislativă a Parlamentului. Astfel, în baza acestei criterii, *procedurile parlamentare* sunt grupate în [31]:

- *proceduri proprii fazelor principale ale procesului legislativ* (care cuprind: procedurile la etapa de inițiere, procedurile la etapa examinării prealabile; procedurile la etapa adoptării legilor);

- *proceduri proprii fazelor secundare ale procesului legislativ* (care cuprind procedurile parlamentare la etapa revizuirii proiectului de lege respins de către Șeful statului în cadrul procedurii de promulgare). În cazul parlamentelor bicamerale, mai există proceduri de coordonare între camerele Parlamentului a proiectului de lege respins de Președintele statului.

Din cele menționate, se poate susține că *procedura legislativă* parlamentară reprezintă totalitatea regulilor pentru pregătirea dezbaterii, dezbaterii și votarea unui proiect de lege. În cazul Parlamentelor bicamerale, potrivit principiilor

<sup>25</sup> Окулич И.П., Сероус А.В. *Возможности выражения публично-партийных интересов при реализации парламентских процедур в российском парламенте*. В: Известия высших учебных заведений, 2009, №4, p. 5.

<sup>26</sup> Кленкина О.В. *Соотношение функций парламента и содержания парламентской процедуры*. В: Парламентские процедуры: проблемы России и зарубежный опыт: Материалы научной конференции (Москва, 21-23 марта 2002 г.) / под ред. С.А. Авакьяна. Москва, 2003, p. 79.

<sup>27</sup> Игнатов Е.А. *К вопросу о понятии парламентских процедур и их значении в работе парламента России*. В: Право: Теория и Практика, 2002, №11. [электронный ресурс]. [http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102\\_1011102.html](http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102_1011102.html).

<sup>28</sup> Albu V. *Procedurile parlamentare: concept, semnificație și clasificare*. În: Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor omului, Masă rotundă cu participare internațională din 11 decembrie 2013. Chișinău: AAP, 2014, p. 258 (p. 245-258)

<sup>29</sup> *Regulamentul Parlamentului*, adoptat prin Legea nr. 797 din 02.04.1996. Republicat în: Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 50 din 07.04.2007 (cu modificări și completări pînă în 07.07.2017).

<sup>30</sup> Филатов С. В. *Антикоррупционные процедуры в правотворчестве: понятие, классификация*. В: Вестник ТГУ, выпуск 11 (127), 2013, p. 2 (p. 1-5)

<sup>31</sup> Рязанцев И.Н. *Парламентские процедуры: классификация и виды*. В: Представительная власть - XXI век: законодательство, комментарии, проблемы, 2005, Выпуск № 2 (62), p. 21.

bicameralismului, ea se desfășoară în fiecare Cameră în conformitate cu ordinea și procedura stabilită de Legea Fundamentală și regulamentele Camerelor [32].

În încercarea de a justifica necesitatea studierii detaliate a acestei proceduri, reiterăm că adesea calitatea joasă a legislației se datorează caracterului aleatoriu și selectiv al legiferării. Una dintre cauzele acestei calități, în condițiile actuale de organizare a procesului legislativ, constă în imperfecțiunea *procedurilor parlamentare*, în cadrul cărora se și realizează activitatea de creare a dreptului de către organul legislativ al statului. Prin urmare, este indiscutabil faptul că calitatea actelor legislative adoptate de Parlament depinde direct de procedurile care reglementează procesul adoptării lor. În acest sens, o semnificație deosebită capătă calitatea actului normativ care consacră această ordine, și determinarea locului lui în ierarhia actelor normative ale autorităților statului [33] (fiind vorba în special despre Regulamentul Parlamentului).

Pe de altă parte însă, cât de perfect nu ar fi cadrul normativ în domeniu, iresponsabilitatea însăși a Parlamentului îl denaturează practic complet. Prin urmare, în perioada contemporană, paralel cu asigurarea juridică a activității sale, Parlamentul trebuie să pună un accent distinct atât pe calitatea și eficiența acesteia, cât și pe disciplina cu care trebuie să-și exercite competențele sale legislative. Or, altfel spus, destinatarii legilor pe care le adoptă acesta sunt nu numai autoritățile statului și cetățenii, dar și însăși făuritorul lor, care la fel este obligat să le respecte și să le execute. În opinia noastră, anume de aici începe calitatea legilor și eficiența sistemului legislativ al statului în ansamblul său.

### Literatura

1. Albu V. *Procedurile parlamentare: concept, semnificație și clasificare*. În: *Mecanisme naționale și internaționale de protecție a drepturilor*

<sup>32</sup> Duculescu V., Călinoiu C., Duculescu G. *Tratat de teorie și practică parlamentară*. Vol. I. București: Lumina Lex, 2001, p. 50.

<sup>33</sup> Бударина С.В. *Роль регламента в правовом регулировании парламентских процедур*. В: *Ученые Записки Казанского Государственного Университета*, Том 149, кн. 6, 2007, p. 117.

omului, Masă rotundă cu participare internațională din 11 decembrie 2013. Chișinău: AAP, 2014 (p. 245-258)

2. *Dicționarul explicativ al limbii române*. [resurs electronic]: <https://dexonline.ro/definitie/procedur%C4%83> (accesat la 15.09.2017)

3. Duculescu V., Călinoiu C., Duculescu G. *Tratat de teorie și practică parlamentară*. Vol. I. București: Lumina Lex, 2001.

4. Muraru I., Constantinescu M. *Drept parlamentar românesc*. București: Actami, 1999.

5. *Regulamentul Parlamentului*, adoptat prin Legea nr. 797 din 02.04.1996. Republicat în: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 50 din 07.04.2007 (cu modificări și completări pînă în 07.07.2017).

6. Varga A. *Constituționalitatea procesului legislativ. Monografie*. București: Editura Hamangiu, 2007 (351 p.)

7. Бударина С.В. *Роль регламента в правовом регулировании парламентских процедур*. В: *Ученые Записки Казанского Государственного Университета*, Том 149, кн. 6, 2007.

8. Игнатов Е.А. *К вопросу о понятии парламентских процедур и их значении в работе Парламента России*. В: *Право: Теория и Практика*, 2002, №11. [электронный ресурс]: <http://www.yurclub.ru/docs/pravo/1102/011102.html>.

9. Игнатов Е.А. *Парламентские процедуры в Государственной Думе Федерального Собрания Российской Федерации: Конституционно-правовой аспект*. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 2003. <http://www.dissercat.com/content/parlamentskie-protsedury-v-gosudarstvennoi-dume-federalnogo-sobraniya-rossiiskoi-federatsii-#ixzz2oWhVKEAE>

10. Кленкина О.В. *Соотношение функций парламента и содержания парламентской процедуры*. В: *Парламентские процедуры: проблемы России и зарубежный опыт: Материалы научной конференции* (Москва, 21-23 марта 2002 г.) / под ред. С.А. Авакьяна. Москва, 2003.

11. Ковачев Д.А. *Парламентская процедура: понятие, виды, регламентация (на опыте зарубежных государств)*. В: *Вестник межпарламентской ассамблеи № 4*. СПб. 1994.

12. Кучерявенко Н.П. *Правовая природа налоговых процедур*. В: Юридическая наука и образование: вып. 3/2010. Юридический факультет Белорусского государственного университета. Минск: Право и экономика, 2010. (301р.) [электронный ресурс]. [http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41385/1/4\\_%D0%BA%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%8F%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf](http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/41385/1/4_%D0%BA%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%D1%8F%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE.pdf)
13. Левина М.И. *История становления и развития парламентских процедур в Англии XVII – начала XIX вв.* Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Москва, 1999.
14. Майфат А.В. *Гражданско-правовые конструкции инвестирования: монография*. Москва: Волтерс Клувер, 2007.
15. Окулич И.П., Сероус А.В. *Возможности выражения публично-партийных интересов при реализации парламентских процедур в российском парламенте*. В: Известия высших учебных заведений, 2009, №4.
16. Протасов В.Н. *Юридическая процедура*. Москва, 1991.
17. Рязанцев И.Н. *Парламентские процедуры: классификация и виды*. В: Представительная власть - XXI век: законодательство, комментарии, проблемы, 2005, Выпуск № 2 (62).
18. Сероус А.В. *Парламентские процедуры и функции парламента: вопросы взаимобусловленности*. В: Вестник Челябинского государственного университета, 2013, № 5 (296), Право. Вып. 3.
19. *Современный парламент: теория, мировой опыт, российская практика* / под общ. ред. О.Н. Булакова. М.: Эксмо, 2005.
20. *Управленческие процедуры* / под ред. Б. М. Лазарева. Москва: Наука, 1988 (272 с.)
21. Филатов С.В. *Антикоррупционные процедуры в правотворчестве: понятие, классификация*. В: Вестник ТГУ, выпуск 11 (127), 2013 (р. 1-5)
-

## РАЗВИТИЕ ПРАВ КОММЕРСАНТА В ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВЕ РЕСПУБЛИКИ МОЛДОВА

**Игнатъев Василий - доктор права, конференциар университетар, доцент кафедры гражданского права Комратского госуниверситета**

---

*In articol, comerțul este analizat ca un tip de antreprenoriat, alături de alte concepte conexe din punctul de vedere al furnizării constituționale a justiției sociale și al altor argumente ale pieței în condițiile de depășire a crizei financiare.*

*Cuvinte cheie: antreprenoriat, criza financiară, justiția socială.*

*In article commerce is analyzed as a type of business, alongside with other adjacent concepts from the point of view of the constitutional maintenance of social justice and other market arguments in conditions of overcoming of financial crisis.*

*В статье коммерция анализируется как вид предпринимательства, наряду с другими смежными понятиями с точки зрения конституционного обеспечения социальной справедливости и других рыночных аргументов в условиях преодоления финансового кризиса.*

Несмотря на то, что понятие «предпринимательство», «предпринимательская деятельность» отражены во многих законодательных актах Республики Молдова, в настоящее время эти и другие связанные с ними понятия «посредничество» «посредник», «коммерция», «коммерсант» ни в правосознании граждан, ни, тем более, в конституции не нашли своего прямого отражения. Каковы причины этого явления?

Во-первых, в сознании ученых, законодателей и простых граждан коммерсант еще долго будет ассоциироваться с нерыночными понятиями «спекуляция», «спекулянт», «торговец», которыми на протяжении их большего периода жизни оперировало советское законодательство.

Во-вторых, Конституция Республики Молдова была принята в период начальной стадии формирования рыночной экономики – 29 июля 1994 года. В ней не закреплено даже право каждого на занятие предпринимательской деятельностью.

Возникает вопрос: существует ли в мире честная спекуляция? Да существует.

Дело в том, что термин «спекуляция» появился очень давно и произошел он от латинского слова *speculatio*, что означает выслеживание, высматривание. В современном словаре иностранных слов термин спекуляция определяется как:

1) скупка и перепродажа различных товаров по повышенным ценам с целью наживы.

2) купля – продажа биржевых ценностей (акций, облигаций, векселей и т. д.) с целью получения спекулятивной прибыли от разницы между покупной и продажной ценой (курсом) при перепродаже этих ценностей.

3) основанный на чем-либо расчет, умысел, направленный на использование чего-либо в корыстных целях.

Спекулянтов можно найти на рынках ценных бумаг, сельскохозяйственных товаров, металлов, иностранной валюты, недвижимого имущества и многих других. В настоящее вре-

мя основным местом встречи спекулянтов являются биржи.

Биржевая спекуляция – это «получение посредством сделок на фондовой бирже спекулятивной прибыли за счет разницы между курсами ценных бумаг на момент заключения и исполнения»<sup>1</sup>, осуществляемых трейдерами.

Трейдеры – это биржевые торговцы, работники брокерской компании. Под работой трейдера обычно подразумевается торговля ценными бумагами (акциями, облигациями, фьючерсами, опционами) на фондовой бирже. Трейдерами так же называют торговцев на валютном рынке (форекс) и товарном рынке.

В международной практике трейдеры – это лица (предприятия), совершающие сделки от собственного лица.

В обязанности трейдера входит организация торговли определенным продуктом в международном масштабе, контракты с торговыми и форвардными компаниями в центре и на местах. Трейдеры должны обладать огромным опытом коммерческой деятельности, свободно ориентироваться в системе фьючерсных контрактов, методах экономического анализа.

Профессиональные трейдеры – работают в финансовых учреждениях или предприятиях (банки, страховые компании, ПИФы, брокеры). Обычно имеют специализированное образование и лицензию на соответствующую деятельность. Выполняют операции за деньги и в интересах своих компаний или их клиентов.

Частные торговцы, независимые трейдеры – выполняют операции за свои деньги и в своих интересах (работают на себя). Проводимые ими операции обычно не требуют лицензирования. Обычно не имеют специализированного образования, а пользуются услугами консультантов, в том числе профессиональных торговцев.

В последнее время в Республике Молдова активизировалась деятельность различных бирж. Так, Фондовая биржа Молдовы (ФБМ) подписала Меморандум о сотрудничестве с Московской межбанковской валютной биржей (ММВБ), и ведутся работы для перехода к электронной торговле.

<sup>1</sup> <http://www.zerich.ru/uc/razdel/620.html>

Следует отметить, что законодательство некоторых европейских стран отражает **публичность, справедливость и социальную сущность понятия «спекуляция»**, когда она служит не частным, а общественным интересам определенных слоев предпринимателей, например, кооператоров и ремесленников. Так, например, в статье 45 Конституции Итальянской Республики 1947 года зафиксировано, что «Республика признает социальную функцию кооперации, основанной на взаимопомощи и **не преследующей целей частной спекуляции**. Закон поддерживает развитие кооперации, поощряет ее необходимыми средствами и обеспечивает путем надлежащего контроля характер и цели кооперации. Закон предусматривает охрану и развитие ремесел»<sup>2</sup> (подчеркнуто нами – В.И.).

В статье 44. вышеупомянутой конституции содержатся и другие нормы, устанавливающие социальную справедливость. В частности в ней презюмируется, что «в целях достижения рациональной эксплуатации земли и **установления справедливых социальных отношений закон налагает обязательства** на частную земельную собственность, устанавливает предельные размеры этой собственности, смотря по областям и сельскохозяйственным зонам, благоприятствует улучшению земель, преобразованию крупных землевладений и реконструкции производственных единиц; **поддерживает мелкую и среднюю собственность**»<sup>3</sup> (подчеркнуто нами – В.И.).

На наш взгляд, следует в законодательстве вместо термина «спекуляция» оперировать понятиями «посредничество», «коммерция» имея ввиду их законность, публичную оправданность и справедливость. А незаконное или нечестное посредничество в противовес этому – это и есть частная спекуляция.

Несмотря на то, что в большинстве конституций термин «посредничество» не упо-

<sup>2</sup> Конституция Итальянской Республики от 27 декабря 1947 года – Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский союз, Соедин. Штаты Америки, Япония, Индия: учеб. пособие/сост. сб., пер., авт. введ. и вступ. Ст. В.В. Маклаков. – 5-е изд. Перераб. И доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006, с. 28.

<sup>3</sup> Там же.

требуется, все же право человека и гражданина заниматься посредничеством вытекает из более общего его права заниматься предпринимательской деятельностью, поскольку понятие «предпринимательство» шире понятия «посредничество» и других, связанных с последним понятий. Так, например, согласно ст.42 Конституции Украины «каждый имеет право на предпринимательскую деятельность, не запрещенную законом»<sup>4</sup>. Интересно, что в странах с рыночной экономикой термин «посредничество» применительно к трудовой деятельности гражданина встречается, например, в Конституции ФРГ. Так, согласно ст. 74 Основного закона Федеративной Республики Германии конкурирующая законодательная компетенция<sup>5</sup> распространяется на следующие области: ... (пункт 12) «рабочее право, включая организацию производства, охрану труда и **посредничества по найму**; социальное страхование, включая страхование от безработицы»<sup>6</sup> (подчеркнуто нами – В.П.). Таким образом, можно сделать вывод, что посредничество – это не только разновидность предпринимательской, торговой (коммерческой) деятельности, но и деятельности трудовой.

Следует отметить, что не только в законодательстве, но и в доктрине существуют различные определения посредничества. Одни авторы «посредничество» трактуют как *вид предпринимательской деятельности*, под которым понимают «осуществление посреднических функций, то есть оказание услуг, связанных с продвижением товаров на рынок и его передачей в надлежащем виде от непосред-

ственного производителя такого товара его потребителю»<sup>7</sup>, другие – как *способ разрешения споров* (alternative disputes resolution). В английской рыночной терминологии существует несколько слов, переводимых на русский язык как «посредник». Например, agent, conciliator, но более точное – mediator, в основе которого лежит слово «средний».

Какова взаимосвязь понятий «коммерция», «посредник» с понятием «предпринимательство»? *Коммерция* – это совокупность процессов и операций, направленных на совершение купли-продажи товаров в целях удовлетворения покупательского спроса и получения прибыли. А получение прибыли – это один из главных признаков понятия «предпринимательство». На современном рынке данную совокупность коммерческих отношений выполняет *предпринимательский посредник*. *Предпринимательский посредник* – это юридическое или физическое лицо, находящееся между другими контрагентами коммерческого процесса и выполняющее функции их сведения друг с другом для обмена товарами, услугами и информацией.

Иногда термин «посредничество» понимают как вид коммерческой (торговой) деятельности. Коммерция (коммерциум) – слово латинского происхождения, в переводе означающее – торговля. Торговля – это приобретение и сбыт товаров различного назначения, то есть это ряд покупок и продаж. Торговля в широком смысле слова представляет собой операции купли-продажи вместе с примыкающими торговыми процессами, без которых невозможно организовать нормальное проведение коммерческих операций. Это, прежде всего, организация хозяйственных связей между продавцами и покупателями, изучение покупательского спроса на продаваемые товары, сбытовая реклама, *посредничество*, сервисное обслуживание покупателей, в том числе выполнение для них некоторых дополнительных услуг, страхование товаров при их доставке покупателям. Коммерческая деятельность в условиях рыночных отношений осуществляется

<sup>4</sup> Конституция Украины. Киев: Высшая школа, 1996. В тексте Конституции Республики Молдова подобной статьи нет. Подобная статья должна быть сформулирована в ее разделе II «Основные права, свободы и обязанности».

<sup>5</sup> Здесь следует пояснить, что в ФРГ в сфере конкурирующей законодательной компетенции земли обладает правом законодательства лишь тогда и постольку, когда и поскольку Федерация не использует своих прав законодательства (ст.72 Конституции ФРГ).

<sup>6</sup> Основной закон Федеративной Республики Германия от 23 мая 1949 г. – Конституции зарубежных государств: Великобритания, Франция, Германия, Италия, Европейский союз, Штаты Америки, Япония, Индия: учеб. пособие/сост. сб., пер., авт. введ. и вступ. Ст. В.В. Маклаков – 5-е изд. Перераб. И доп. – М.: Волтерс Клувер, 2006, с. 139.

<sup>7</sup> Грузинов В.П. Экономика, предприятия и предпринимательство.- М.: Софит, 1994, с.397.

не только в сфере товарного обращения, но и в сфере финансов, новых технологий, продуктов интеллектуального труда, и во многих других, где объекты купли-продажи имеют реальную стоимость.

Некоторые авторы выделяют такую разновидность посредничества, как «таможенное посредничество»<sup>8</sup>.

Таким образом, на наш взгляд, можно выделить такие виды посредничества, как предпринимательское, коммерческое, таможенное, трудовое и примирительное правовое посредничество. Данная классификация не является исчерпывающей, поскольку в рамках каждого из указанных видов или на их «стыке» могут появиться и их подвиды.

Поэтому надо всячески поддерживать и развивать в Республике Молдова все виды и разновидности посредничества, что должно найти по мере их развития постепенное отражение не только в гражданском, торгово-коммерческом, трудовом, таможенном, но и в конституционном законодательстве.

Следует также развивать и всячески укреплять не только в правосознании граждан такие понятия, как «посредничество», «коммерция», «посредник», «коммерсант», но и в правосознании чиновников, ученых и законодателей. Современные же конституции постсоветских государств должны, на наш взгляд, оперировать всеми этими понятиями, поскольку они составляют базу более общих понятий «предпринимательская деятельность», «предпринимательство».

В части 4 ст.26 Конституции Республики Казахстан зафиксировано, что «каждый имеет право на свободу предпринимательской деятельности, свободное использование своего имущества для любой законной предпринимательской деятельности» При этом «монополистическая деятельность регулируется и ограничивается законом. Недобросовестная конкуренция запрещается»<sup>9</sup>.

Подобные формулировки содержатся в ст. 34 конституции Российской Федерации. В ее части 1 указывается, что «каждый имеет право

на свободное использование своих способностей и имущества для предпринимательской и иной не запрещенной законом экономической деятельности», а в части 2 констатируется, что «не допускается экономическая деятельность, направленная на монополизацию и недобросовестную конкуренцию»<sup>10</sup>. В части 1 ст.19 Конституции Индии зафиксировано, что «все граждане имеют право: ... г) практиковать любую профессию или иметь любое занятие, вести любую торговлю или какую-либо другую предпринимательскую деятельность».<sup>11</sup>

Даже в княжествах и королевствах Европейского Союза гарантируется свобода предпринимательства. Так, согласно ст. 38 Конституции Королевства Испания 27 февраля 1978 года «признается свобода предпринимательства в рамках рыночного хозяйства». При этом, «публичные власти гарантируют и охраняют ее осуществление в соответствии с общими экономическими требованиями и обеспечивают его производительность, и в случае необходимости в соответствии с требованиями планирования»<sup>12</sup>. В статье 28 Конституции Княжества Андорра от 14 марта 1993 года также зафиксировано, что «свободное предпринимательство признается в рамках рыночной экономики и осуществляется с соблюдением законодательства»<sup>13</sup>. В ст.32 этой же Конституции указано, что «государство может вмешиваться в организацию экономической, коммерческой, финансовой и трудовой жизни для обеспечения в рамках рыночной экономики сбалансированного развития общества, а также общего благосостояния»<sup>14</sup>.

В ст.16 Хартии Европейского Союза об основных правах, которая называется «Свобода предпринимательской деятельности», зафиксировано, что «Свобода предпринимательской деятельности признается в соответствии с коммунарным правом и с национальным зако-

<sup>10</sup> [http://constitution.garant.ru/DOC\\_3864829.htm](http://constitution.garant.ru/DOC_3864829.htm)

<sup>11</sup> Конституция Индии 1950 г.

<sup>12</sup> [http://constitution.garant.ru/DOC\\_3864829.htm#subpara\\_N\\_10000](http://constitution.garant.ru/DOC_3864829.htm#subpara_N_10000)

<sup>13</sup> [http://constitution.garant.ru/DOC\\_3864867.htm](http://constitution.garant.ru/DOC_3864867.htm) (текст Конституции приводится по сборнику „Конституции государств Европы”. Издательство НОРМА, 2001 г.)

<sup>14</sup> Там же.

<sup>8</sup> Матуренко С.М. Правовое положение таможенных посредников: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03,2005.- 169с.

<sup>9</sup> <http://www.pavlodar.com/zakon/index.html?dok=00004&ogl=all>



нодательством и национальной практикой»<sup>15</sup>. С учетом перспективы вступления Республики Молдова в ЕС было бы целесообразно в главе II «Основные права и свободы» Конституции Республики Молдова после ст.33, предусмотреть ст.33\* «Свобода предпринимательской деятельности и саморегулирования» следующего содержания:

(1) Свобода предпринимательской деятельности признается и гарантируется в рамках рыночной экономики и осуществляется с соблюдением законодательства, включая различные формы коммерции, посредничества и малого бизнеса.

(2) Государство может вмешиваться в организацию экономической, коммерческой, финансовой и трудовой жизни для обеспечения в рамках рыночной экономики сбалансированного развития общества и недопущения незаконных спекулятивных сделок в целях установления справедливых социальных отношений.

(3) Саморегулирование – это самостоятельная форма объединения предпринимателей и предпринимательских сообществ, при которой создающаяся добровольно организация саморегулирования самостоятельно устанавливает цели, задачи, функции, полномочия, права, обязанности и механизм взаимной ответственности между субъектами малого бизнеса внутри этой организации и упорядочивает свои отношения с государством путем представления в соответствующий орган акт саморегулирования (кодекс поведения, правило по урегулированию споров в собственном суде), а государство авторизует его (соглашается, легитимирует) и может делегировать ей часть своих полномочий по регулированию рынка в соответствующей отрасли на контрактной основе.

В ст. 126 Конституции Республики Молдова, которая называется «Экономика», в части (2) зафиксировано, что «Государство должно<sup>16</sup> обеспечить: ... b) свободу торговли и предпринимательской деятельности, защиту добросовестной конкуренции, создание

благоприятных условий для использования производственных факторов» (подчеркнуто нами – В.И). Таким образом, свобода торговли и предпринимательской деятельности рассматривается законодателем как институт рыночной экономики или даже как производственный фактор, но не как право человека и гражданина и даже не как обязанность государства по обеспечению такой свободы, а его должностное. Что вызывает недоумение не только у предпринимателей и чиновников, но и ученых-юристов, например, специалистов по конституционному и гражданскому праву, включая экспертов ВАКа, поскольку возникают споры по поводу того, является ли право человека и гражданина на предпринимательскую деятельность и различные ее формы предметом конституционного права. Ведь для этого существуют такие отрасли права, как гражданское и предпринимательское право.

Но, как показывают наши многочисленные исследования, любые формы предпринимательства, в том числе коммерции, посредничества и малого бизнеса должны быть первоначально обеспечены конституционными нормами и гарантиями, что позволит стабилизировать соответствующее законодательство. Только при такой постановке вопроса возможно построить правовое государство, в котором занятие этими видами деятельности станет законным, честным, социально-направленным на развитие общего благосостояния общества и установления справедливых социальных отношений на основе постоянства действия норм, закрепленных в органических законах. Ведь за последние 15-ть лет тексты многих законов изменялись, отменялись или полностью заменялись по три, четыре и более раз.

Представляется, что демократические и цивилизованные отношения между субъектами любых форм малого предпринимательства и государством зависят, в первую очередь, от наличия достаточного количества юридических норм высокого качества, от того, насколько стабильно урегулированы в законодательстве как соответствующие права и обязанности субъектов малого предпринимательства, так и полномочия органов публичного управления, а также гарантии, направленные на

---

<sup>15</sup> Конституции зарубежных государств. М.: Волтерс Клувер, 2003.

<sup>16</sup> Но не обязано.

обеспечение, соблюдение и защиту интересов малого бизнеса. Современная регламентация административно-правового регулирования малого бизнеса в различных сферах социально-экономической жизни, с одной стороны, отличается значительным количеством нормативных актов, что, в конечном итоге, определяет сложный и многообразный комплекс административно-правовых отношений. А с другой стороны, указанное законодательство характеризуется разбросанностью, бессистемностью, дублированием, недостаточным юридическим обоснованием того или иного нормативного акта, отсутствием четкости и ясности изложения. А без этого нельзя укрепить малый бизнес – важнейшую составляющую устойчивой политической стабильности в Республике Молдова.

Осуществление предпринимательской деятельности на любом этапе ее развития происходило в рамках государственного регулирования. Развитие предпринимательства неразрывно связано с развитием государственности, укреплением государственной власти, а существование предпринимательства вне государства, а следовательно, административно-правового регулирования, невозможно.

Становлению и возрождению экономики государства способствовало стимулирование со стороны государства малого предпринимательства (на феодальном этапе развития, раннекапиталистическом после реформы 1861

года, раннем этапе становления советской экономики – НЭП, и, наконец, на заре перехода к рыночной экономике). Малый бизнес особенно в настоящее время является значительным сектором в процессе формирования рыночной экономики. Он обеспечивает в определенной степени экономическую и политическую стабильность в обществе.

Малое предпринимательство можно рассматривать в следующих ракурсах:

Во-первых, как форму реализации конституционного права на осуществление свободы предпринимательства и не запрещенных законом видов экономической деятельности.

Во-вторых, как форму реализации права на труд. Необходимо отметить, что малое предпринимательство как раз и создает наибольшее количество рабочих мест.

В-третьих, как разновидность предпринимательской деятельности и иных малых форм, подпадающих и не подпадающих под действие законодательства о предпринимательстве, но которые также должны иметь конституционные основы и право на свое существование и развитие.

В-четвертых, как среду формирования организаций саморегулирования.<sup>17</sup>

---

<sup>17</sup> Подробно об этом см.: Игнатъев, В.П. Саморегулирование в малом предпринимательстве. – «Дні науки 2005»: Матер. Міжнародної науково-практичної конференції. Том 28. Юридичні науки. Юридичні науки – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2005, с.71-73.

## СУДЕБНАЯ ЭТИКА КАК ОСНОВНОЙ ЭЛЕМЕНТ В ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СУДЬИ

**Сары Татьяна - магистр права, докторант, преподаватель кафедры публичного права Комратского государственного университета**

**Якимова Мария - студентка гр. Ю-14 Комратского государственного университета (Молдова)**

---

*Articolul se referă la problemele actuale despre etică, legătura dintre normele juridice și etice pentru activitățile profesionale ale unui judecător, procuror, organul de urmărire penală în ceea ce privește impactul asupra conținutului moral al acestei activități.*

*Cuvinte cheie: etică, norme juridice, norme morale, activitate profesională, moralitate profesională.*

*В статье рассматриваются актуальные вопросы этики, связи правовых и нравственных норм для профессиональной деятельности судьи, прокурора, органа уголовного преследования с точки зрения их влияния на нравственное содержание этой деятельности.*

*Ключевые слова: этика, правовые нормы, нравственные нормы, профессиональная деятельность, профессиональная мораль.*

Юридическая этика обусловлена специфической профессиональной деятельностью юриста, особенностями его нравственного и социального положения. «Необходимость повышенных моральных требований, а следовательно, и особой профессиональной морали, как показывает исторический опыт, проявляется прежде всего во врачебной, юридической, педагогической, научной, журналистской и художественной деятельности, т. е. в тех сферах, которые непосредственно связаны с воспитанием и удовлетворением потребностей личности».<sup>1</sup>

Особенности профессиональной деятельности судьи, прокурора, органа уголовного преследования настолько своеобразны и так существенно затрагивают права и интересы людей, что требуют отдельной характеристики с точки зрения их влияния на нравственное содержание этой деятельности.

Деятельность судьи носит государственный характер. В судебном заседании судья выступает от лица государства являясь должностным лицом, наделенным властными полномочиями. Данные полномочия используются для защиты прав и законных интересов граждан от противоправного посягательства, а также для их восстановления.

Судья реализует свою деятельность в рамках закона и принимает решения, исходя из своих внутренних убеждений, не выходя за рамки, установленные законодателем. Все действия и решения судьи в ходе существенным образом затрагивают права и интересы граждан, влияя тем самым на дальнейшую их судьбу.

Поэтому данные решения должны соответствовать определенным нормам морали и нравственности, охране авторитета государственной власти и ее представителей. Выполнение судебной деятельности требует от лиц повышенного чувства долга, обладать разви-

<sup>1</sup> Марксистская этика: Учебное пособие для вузов/Под общ. ред. А. И. Титаренко. М., 1980. С. 272.

тым чувством ответственности за принятые решения и действия.

Деятельность судьи подвергнута подробному и последовательному регулированию законом, что является важной особенностью данной деятельности, накладывающей глубокий отпечаток на ее нравственное содержание. Все действия судьи в ходе реализации своей трудовой деятельности по существу и по форме должны соответствовать нормативно правовым нормам. Для профессиональной этики судьи характерна особо тесная связь правовых и нравственных норм, являющихся основой его профессиональной деятельности.

Деятельность судьи направлена на осуществление правосудия, опираясь на закон. Подчеркивая неразрывное единство справедливости и законности, М. Строгович писал, что «всякое решение, принимаемое органами государства, должно быть законно и справедливо; более того, законным может быть только справедливое решение, несправедливость не может быть законной».<sup>2</sup>

В данной формуле достаточно правильно отражено взаимодействие правовых и нравственных норм любой юридической деятельности. Каждое решение, действие судьи реализовано в соответствии с правовыми нормами при правильном понимании сущности закона, в соответствии с нравственными нормами, являющимися основой любого закона.

В ходе реализации судебной деятельности не допускается искаженное видение закона, отступление от него либо превратное толкование.

При этом безнравственными являются не только сознательно направленные действия по нарушению закона, но и неправильные, незаконные действия, обусловленные нежеланием обладать необходимыми знаниями, постоянно их совершенствовать, неряшливостью, неорганизованностью, отсутствием внутренней дисциплины и должного уважения к праву, его предписаниям.

Таким образом, профессиональная этика судьи формируется на основе взаимос-

вязи и взаимообусловленности правовых и нравственных принципов, норм, правового и нравственного сознания.

Важнейшими принципами деятельности судьи являются независимость и подчинение нормативно-правовым нормам, что оказывает значительное влияние на нравственную сторону данной профессии.

В соответствии с Конституцией Республики Молдова «судьи независимы, беспристрастны и несменяемы согласно закону».<sup>3</sup> Требования к судьям всегда завышены. Строгое подчинение закону влечет за собой высокую организацию своей деятельности. Это обусловлено тем, что судьи выступают в роли блюстителей законности, они должны выступать в качестве примера неукоснительного ее соблюдения. Нарушения закона его слугами подрывают веру в его незыблемость и авторитет.

Из принципа независимости и подчинения лишь закону вытекают нравственные основы деятельности судьи. Судья не должен поддаваться влиянию, советам или указаниям лиц, какими бы высоким социальным положением те не обладали. Осуществляя свою трудовую деятельность во имя закона, благополучия всего народа, во имя исполнения его воли, судья руководствуется законом, своими нравственными принципами и совестью.

За законностью каждого своего решения и действия судья несет личную ответственность как перед законом, так и перед обществом. Особенностью профессиональной деятельности судьи является гласность ее осуществления или результатов, контроль ответственности, общественного мнения, оценка ими справедливости, нравственности или безнравственности деятельности профессиональных участников судопроизводства. Специфика профессиональной деятельности судьи связана с ситуациями, в которых особое место занимает нравственная сторона и которые достаточно редко встречаются при реализации какой-либо другой профессиональной деятельности. Нравственная сто-

<sup>2</sup> Проблемы судебной этики/Под ред. М. С. Строговича. С. 28.

<sup>3</sup> Конституция Республики Молдова от 29.07. 94.// *Monitorul Oficial al Republicii Moldova №1 om 12.08.94.*

рона такой профессии обременяет человека, подвергает его постоянной борьбе с нарушением нравственных устоев в обществе. Судья следует высоким моральным ценностям, соблюдает своеобразный кодекс чести. К судьям предъявляются повышенные моральные требования, что объясняется особым доверием к ним со стороны общества и ответственным характером выполняемых ими функций. Люди, решающие судьбы других, требующие от них соблюдения закона и морали, должны иметь на это не только формальное, служебное, но и моральное право.

В литературе, посвященной исследованию проблем этики сотрудников судебной системы и правоведов, в целом нет единства терминологии. Можно встретить следующие термины: этика представителей права, профессиональная этика юриста, юридическая этика, правовая этика, судебная этика.

«Судебная этика – совокупность правил поведения судей и других профессиональных участников судопроизводства, обеспечивающих нравственный характер их профессиональной деятельности и внеслужебного поведения, а также научная дисциплина, изучающая специфику проявления требований морали в этой области».<sup>4</sup>

Значение судебной этики состоит в том, что она определяет моральные границы, в

рамках которых и реализуется деятельно по осуществлению правосудия. Нравственные нормы наполняют правосудие и юридическую деятельность в целом гуманистическим содержанием.

Юридическая этика, раскрывая и пропагандируя гуманные начала правоотношений, складывающихся в различных областях жизни, оказывает позитивное воздействие как на законодательство, так и на его применение.

Юридическая этика способствует правильному формированию сознания, взглядов работников судебной системы, ориентируя их на неукоснительное соблюдение нравственных норм, обеспечение подлинной справедливости, защиту прав, свобод, чести и достоинства людей, охрану собственной чести и репутации.

#### **Литература**

1. Марксистская этика: Учебное пособие для вузов/Под общ. ред. А. И. Титаренко. М., 1980. С. 272.
2. Проблемы судебной этики/Под ред. М. С. Строговича. С. 28.
3. Конституция Республики Молдова от 29.07. 94.//*Monitorul Oficial al Republicii Moldova №1 от 12.08.94.*
4. Проблемы судебной этики/Под ред. М. С. Строговича. С. 35.

---

<sup>4</sup> Проблемы судебной этики/Под ред. М. С. Строговича. С. 35.



## УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ИНОСТРАННЫХ ИНВЕСТИЦИЙ В УКРАИНЕ

**Светличная Юлия Александровна - кандидат наук государственного управления, председатель Харьковской областной государственной администрации**

*In Ucraina, există mai multe niveluri de reglementare juridică a activităților de investiții: dreptul național, internațional, sectorial, regional. Între diferite acte juridice normative, adoptate sub forma unor legi, decrete ale șefului autorității guvernamentale și a altor autorități executive centrale, și organismelor guvernamentale locale și autorităților locale, cu privire la activitățile de investiții, există contradicții și neconcordanțe, care împiedică procesul de investiții.*

*Articolul dovedește necesitatea codificării legislației, privind investițiile, prin adoptarea Codului Investițional al Ucrainei.*

*Cuvinte cheie: investiții, activitate de investiții, stat, entități comerciale, codificare, legislație de investiții.*

*In Ukraine, there are several levels of legal regulation of investment activities: national, international, regional, sectoral. There are contradictions and inconsistencies between various regulations adopted in the form of laws, decrees of the head of the state, the government, other bodies of the central executive power and local government bodies and local self-government bodies concerning investment activities that hamper the investment process.*

*The article proves the necessity of codification of investment legislation by adopting the Investment Code of Ukraine.*

*Key words: investment, investment activity, state, business entities, codification, investment legislation.*

*В Украине действует несколько уровней правового регулирования инвестиционной деятельности: национальный, международно-правовой, отраслевой, региональный. Между различными нормативно-правовыми актами, принимаемыми в виде законов, указов главы державы, правительства, иных органов центральной исполнительной власти и местных органов государственной власти и органов местного самоуправления по вопросам инвестиционной деятельности, возникают противоречия и несогласованности, затрудняющие инвестиционный процесс.*

*В статье обосновывается необходимость кодификации инвестиционного законодательства путем принятия Инвестиционного кодекса Украины.*

*Ключевые слова: инвестиции, инвестиционная деятельность, государство, субъекты хозяйствования, кодификация, инвестиционное законодательство.*

**Постановка проблемы.** Нормативно-правовое регулирование инвестиционной деятельности в Украине обеспечивается законами Украины, указами Президента Укра-

ины, постановлениями Кабинета Министров Украины, актами центральных органов исполнительной власти, международно-правовыми актами инвестирования, которые ра-

тифицированы Верховным Советом Украины.

Такое разнообразие форм нормативно-правового регулирования организации и осуществления инвестиционной деятельности объясняется различием форм и видов инвестиций и субъектов инвестирования, необходимостью содействия и защиты реализации интересов иностранных инвесторов.

Обилие различных нормативно-правовых актов, а их по подсчетам автора более сотни, регулирующих иностранное инвестирование в Украине, порождает противоречия, не обеспечивает взаимосогласованность действий всех участников инвестиционного процесса. Недостатки и проблемы в законодательном обеспечении иностранной инвестиционной деятельности обуславливают необходимость принятия дополнительных административно-правовых актов центральных органов исполнительной власти в виде приказов, инструкций, распоряжений и местных органов власти и органов самоуправления, которые часто не соответствуют основным положениям законов, нарушают права инвесторов.

**Степень научной разработанности темы** обеспечивается исследованиями таких ученых, как О. Носова, Н. Онищенко, П. Рабинович, Ю. Шемшученко, В. Поединок, В. Нагребельный, С. Стефанишин, А. Яремко, Л. Зубченко, Ю. Жорнокуй, О. Гетманец, С. Слипченко и некоторых других, в работах которых содержатся указания на несовершенство нормативно-правового обеспечения инвестиционной деятельности, наличии пробелов, неточностей, коллизий, требующих устранения и которые предлагали пути усовершенствования порядка организации и осуществления инвестиционной деятельности, в частности, иностранного инвестирования. Актуальность усовершенствования правового регулирования иностранного инвестирования, поскольку за последние годы развития Украины возникли новые обстоятельства и условия, влияющие на инвестиционный процесс.

**Цель и задачи статьи** заключаются в том, чтобы разработать предложения, направленные на совершенствование нормативно-правового регулирования инвестиционной дея-

тельности, устранение пробелов в правовом регулировании порядка организации и осуществление инвестиционного процесса, и аргументировать необходимость кодификации инвестиционного законодательства.

**Изложение основного материала.** Одним из первых законодательных актов в сфере установления правовых основ порядка организации иностранного инвестирования был Закон Украины «О защите иностранных инвестиций в Украине»[1]. Этот Закон, принятый 10.09.1991 года, то есть через пятнадцать дней после провозглашения независимости Украины, имел не только экономический характер, но и политический, поскольку молодое Украинское государство демонстрировало миру готовность к внешнеэкономическому сотрудничеству, к установлению организационно-правового порядка защиты интересов иностранных инвесторов.

Закон Украины «О режиме иностранного инвестирования»[2] определял особенности режима иностранного инвестирования, виды и формы иностранных инвестиций, их гарантии, порядок регистрации и контроля над осуществлением иностранных инвестиций. В Законе также предусмотрены процедуры создания и особенности деятельности предприятий с иностранным капиталом на территории Украины.

Статья 2 Закона Украины «О режиме иностранного инвестирования» предусматривает, что иностранные инвестиции в Украине могут осуществляться в виде иностранной валюты, которая признается конвертируемой Национальным банком Украины, валюты Украины, любого движимого и недвижимого имущества и связанных с ним имущественных прав; акций, облигаций, других ценных бумаг, а также корпоративных прав (прав собственности на долю(пай) в уставном Фонде юридического лица, созданного в соответствии с законодательством Украины и законодательством других стран), выраженных в конвертируемой валюте, денежных требований и права на требование выполнения договорных обязательств, которые гарантированы первоклассными банками и имеют стоимость в конвертируемой валюте, подтвержденную согласно законам

(процедурам) страны – инвестора или международными торговыми обычаями.

Инвестиционную деятельность в Украине, в том числе и деятельность иностранных инвесторов, регулируют также Законы Украины «Об инвестиционной деятельности», «О научных парках», «О приоритетных направлениях инвестиционной деятельности», «Об индустриальных нормах» и некоторые другие. Законом Украины «Об общих принципах создания и функционирования специальных (свободных) экономических зон»[3] устанавливается особый правовой режим хозяйственной и финансовой деятельности в специальных (свободных) экономических зонах, определяется административно-правовой порядок создания и ликвидации, механизм функционирования специальных (свободных) экономических зон в Украине, административно-правовой режим специальных (свободных) экономических зон на территории Украины.

Общие правовые, экономические и социальные условия инвестиционной деятельности в Украине, административно-правовой порядок осуществления инвестиционной деятельности, принципы государственного регулирования инвестиционной деятельности, гарантии прав субъектов инвестиционной деятельности, виды имущественных и интеллектуальных ценностей, вкладываемых в объекты инвестиционной деятельности, в результате которой создается прибыль (доход) или достигается политический социальный эффект, предусмотрены в Законе Украины «Об инвестиционной деятельности»[5].

Правовые и организационные основы создания, деятельности, ответственности и порядка ликвидации институтов совместного инвестирования (паевых и корпоративных инвестиционных фондов), особенности управления их активами, состав, структура и порядок хранения активов, особенности размещения и обращения ценных бумаг субъектов совместного инвестирования, порядок раскрытия информации об институтах совместного инвестирования с целью привлечения дополнительных финансовых ресурсов определены в Законе Украины «Об институтах совместного инвестирования»[6].

Упрощение порядка получения услуг, связанных с подготовкой и реализацией субъектами инвестиционной деятельности инвестиционных проектов, путем обслуживания через «единое окно» предусмотрено нормами Закона Украины «О подготовке и реализации инвестиционных проектов по принципу «единого окна»[7], что позволит участникам инвестиционного проекта экономить время, финансы, сократить количество документов и видеть результат в день обращения или в ближайшее время после подачи документов.

Основания и порядок осуществления сотрудничества в инвестиционной деятельности между государственным и частным секторами с целью повышения конкурентоспособности экономики страны, установления перед законом равенства государственных и частных субъектов хозяйствования, запрещения дискриминации и ограничения прав частных партнеров, кроме случаев, предусмотренных в законодательстве, согласования интересов государственных и частных партнеров, справедливого распределения рисков, связанных с выполнением договоров, заключенных в рамках государственно-частного партнерства, достижения взаимной выгоды и реализации цели совместной деятельности и привлечения новых инвестиций, предусмотрены в Законе Украины «О государственно-частном партнерстве»[8].

В ряде других законов Украины, в частности, в Законах Украины «О финансовом лизинге», «Об инвестиционной деятельности», «О концессиях», «О соглашениях о разделе продукции», «О ценных бумагах и фондовом рынке», «О государственном регулировании рынка ценных бумаг в Украине», «О хозяйственных обществах», «Об акционерных обществах», «О холдинговых компаниях», «О внешнеэкономической деятельности», «О банках и банковской деятельности», «О защите национального товаропроизводителя от субсидированного импорта», «О порядке осуществления расчетов в иностранной валюте», «О приоритетных направлениях инновационной деятельности», содержатся нормы, которые в той или иной степени регулируют отдельные вопросы инвестиционной деятельности в зависимости от



вида инвестиции. Отдельные аспекты в административно-правовом регулировании инвестиционной, в том числе и иностранной, деятельности разрешаются нормами Налогового, Гражданского, Хозяйственного, Земельного кодексов Украины. В.В. Бочаров считает, что для реального регулирования инвестиционной деятельности имеют нормативные акты, устанавливающие порядок налогообложения предпринимательской деятельности, поскольку именно налоговая система учитывается инвестором, в первую очередь, при принятии решения о вложении капитала в конкретный инвестиционный проект[9].

Особая роль в правовом регулировании инвестиционной деятельности принадлежит хозяйственному кодексу Украины, в котором правовому регулированию инвестиционной деятельности отведен целый раздел. Вербицкая Ю.М. и Крамаренко А.А. считают, что Хозяйственный кодекс Украины является «главным нормативным документом в нормативно-правовой базе инвестиционно-инновационной деятельности»[10].

К системе правового регулирования инвестиционной деятельности, включая и иностранное инвестирование, относятся международно-правовые акты, ратифицированные Верховным Советом Украины, а следовательно, ставшие частью национального законодательства, в частности среди них:

- Соглашение о Международном валютном фонде;
- Вашингтонская конвенция 1965 г. «О порядке разрешения инвестиционных споров между государствами и иностранными лицами другого государства» (ратифицирована Законом Украины от 16 марта 2000 г.);
- Сеульская конвенция 1985 г. «Об организации многостороннего агентства по гарантиям инвестиций». По материалам конференции был принят ряд законов Украины, среди которых «О вступлении Украины в Международный валютный фонд, Международный банк реконструкции и развития, Международную финансовую корпорацию, Международную ассоциацию развития и Многостороннее агентство по гарантиям инвестиций» от 3 июня 1992 г.;

- Декларация об установлении нового международного экономического порядка;
- Соглашение о сотрудничестве в области инвестиционной деятельности;
- Конвенция о защите прав инвестора от 28 марта 1997 г.

Отдельные стороны инвестиционной деятельности в Украине регулируются соответствующими указами Президента Украины, постановлениями и распоряжениями Кабинета Министров Украины. Такими, в частности, являются: распоряжение Президента Украины «Вопросы создания технопарков и инновационных структур других типов» от 23.01.1996 № 17/96 рп, Указ Президента Украины «О плане первоочередных мероприятий в сфере инновационной деятельности» от 10 апреля 2006г. № 300, Указ Президента Украины «Положение о Государственном агентстве экологических инвестиций Украины» от 13 апреля 2011 года № 455/2011.

Особенностью отечественного инвестиционного законодательства является то, что отдельные аспекты в инвестиционной сфере, кроме вышеуказанных нормативно-правовых актов, регулируются также нормами хозяйственного, налогового, валютного, банковского, финансового, таможенного, гражданского и земельного законодательства.

В Украине, как видим, действует развитая система нормативно-правовых актов, регулирующих инвестиционную деятельность, состоящая из Законов Украины, международно-правовых актов, подзаконных актов главы государства, правительства, центральных органов исполнительной власти, нормативно-правовых актов местных органов государственной власти и органов местного самоуправления. При наличии такой обширной базы правового регулирования инвестиционной деятельности существует потребность в ее модернизации. В связи с этим Стефанишин Г.С. и Лиса О.И. считают необходимым приведение действующего законодательства в соответствие с международными нормами и постепенное упрощение специального законодательства по регулированию иностранных инвестиций, внесение изменений в нормативно-правовое регулирование привлечения иностранных инвестиций[11].

Оптимизация правового регулирования инвестиционного процесса должна носить непротиворечивый, согласованный характер, осуществляя системное регулирование правоотношений, возникающих в ходе административно-правового регулирования инвестиционной деятельности. На данном этапе законодательство, которое регулирует административно-правовые отношения, имеющие место в процессе реализации инвестиций, далеко от системности в силу распыленности административно-правовых норм, которыми регулируются вопросы инвестиционной деятельности. Решение этой проблемы возможно путем принятия Инвестиционного кодекса Украины [12].

**Выводы.** Систематизацию и модернизацию инвестиционного законодательства Украины необходимо осуществить путем его кодификации и инкорпорации, соединив в едином фундаментальном законодательном акте типа Инвестиционного кодекса Украины разрозненные нормативно-правовые положения, регулирующие инвестиционную деятельность, устранив противоречия между ними и преследуя цель создания действенного законодательно оформленного механизма формирования и реализации инвестиционной политики государства. Инвестиционный кодекс Украины должен стимулировать участие национальных и зарубежных субъектов хозяйствования в инвестиционном процессе, закрепить правовой инвестиционный порядок, установив для всех единые правила инвестирования, гарантируя защиту прав и свобод всех участников инвестиционных отношений.

Инвестиционный кодекс Украины должен обеспечить прозрачность инвестиционной деятельности, устранить нормативно-правовые акты, противоречащие один другому в сфере инвестирования.

#### **Литература**

1. Закон Украины «О защите иностранных инвестиций в Украине». Ведомости Верховного Совета Украины, 1991, №46, ст. 616.

2. Закон Украины «О режиме иностранного инвестирования». Ведомости Верховного Совета Украины, 1996, №19, ст. 80.

3. Закон Украины «Об общих принципах создания и функционирования специальных (свободных) экономических зон». Ведомости Верховного Совета Украины, 1992, № 50, ст. 676.

4. Гуменная Е.Р. Система нормативно-правового регулирования инвестиционной деятельности в Украине. Вестник государственного и муниципального управления. Киев. - 2013. - №4, стр. 336.

5. Закон Украины «Об инвестиционной деятельности». Ведомости Верховного Совета Украины, 1991, № 41, ст. 646.

6. Закон Украины «Об институтах совместного инвестирования». Ведомости Верховного Совета Украины, 2013, №29, ст. 337.

7. Закон Украины «О подготовке и реализации инвестиционных проектов по принципу «единого окна». Ведомости Верховного Совета Украины», 2011, N 11, ст.70.

8. Закон Украины «О государственно-частном партнерстве». Ведомости Верховного Совета Украины, 2010, № 40, ст. 524.

9. Бочаров В.В. Инвестиции. Монография. СПб, 2008, стр. 291.

10. Вербицкая Ю.М., Крамаренко А.А. Нормативно-правовое обеспечение инвестиционно-инновационной деятельности. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: URL: [http://sm.znaimo.com.ua/tw\\_files2/urls\\_1/519/d-518173/7z-docs/1.pdf](http://sm.znaimo.com.ua/tw_files2/urls_1/519/d-518173/7z-docs/1.pdf) (дата обращения: 03.08.2013).

11. Стефанишин Г.С., Лиса О.И. Правовое регулирование инвестиционной деятельности в Украине. Научный вестник Национального лесотехнического университета Украины. Киев, 2011, вып. 21, ст. 308 (302-309 стр.).

12. Блихар М.М. Правовое обоснование инвестиционной деятельности и необходимость ее активизации в Украине. Теория и практика общественного развития. К. 2013, № 9, стр. 336 (334-337 стр.).



## **РЕГУЛЮВАННЯ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ У ГАЛУЗІ ОСВІТИ УКРАЇНИ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ**

**Щокін Ростислав Георгійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри господарського, трудового права та цивільно-правових дисциплін Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП м. Київ**

---

*Стаття присвячена адміністративно-правовому регулюванню державної політики у галузі освіти. Проведений аналіз документів, які становлять правову основу сучасної державної політики в галузі освіти в Україні.*

*Ключові слова: державна політика, освіта, адміністративно-правове регулювання, освіта в Україні.*

*Статья посвящена административно-правовому регулированию государственной политики в области образования. Проведенный анализ документов, составляющих правовую основу современной государственной политики в области образования в Украине.*

*Ключевые слова: государственная политика, образование, административно-правовое регулирование, образование в Украине.*

*The article is devoted to the administrative-legal regulation of state policy in the field of education. The analysis of the documents, which constitute the legal basis of the current state policy in the field of education in Ukraine, is carried out.*

*Keywords: state policy, education, administrative-legal regulation, education in Ukraine.*

**Постановка проблеми.** Можна стверджувати, що в цілому основні напрямки державної політики у галузі освіти належним чином є врегульованими. Поряд з цим незважаючи на це, останнім часом існують та з'являються нові проблеми, поглибилася низка негативних тенденцій в освітній сфері. Це потребує внесення корекції змісту щодо пріоритетних напрямів освітньої державної політики та модернізації системи освіти на сучасному етапі.

**Метою дослідження** є визначення адміністративно-правового регулювання державної політики у галузі освіти.

**Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми.** У вітчизняній правовій науці дуже часто порушується питання важливості регулюван-

ня державної політики у галузі освіти. Теоретичну основу дослідження даної теми становлять роботи вітчизняних і зарубіжних учених, серед яких: Губерська Н. Л., Болюбаш Я. Я., Красняков Є. В., Степко М. Ф., Філіпова В. Д., Шаповалова О. В., Шинкарук В. Д. та інші. Це не до кінця розкрита тема і має свої прогалини як у інформаційному понятті так і на законодавчому рівні.

**Виклад основного матеріалу.** В Україні сьогодні створено необхідну законодавчу базу, що регулює галузь освіти і відповідно державну політику у цій сфері.

Вивчення питання реалізації державної політики у галузі освіти дозволяє зазначити, що воно здійснюється комплексно. Тобто, можна спостерігати різноманітні норми адміністра-

тивного права: імперативні, дозвольні та рекомендаційні, які містяться у підзаконних правових актах і якими деталізуються положення законів, визначається статус суб'єктів тощо. В цілому можна виділити систему нормативно-правових актів, які регулюють відносини за такими напрямками, як:

– удосконалення системи управління освітою (постанови Кабінету Міністрів України: «Про Міністерство освіти і науки України» № 630 від 16.10.2014р.; «Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад» № 778 від 27.08.2010 р.; «Про затвердження Положення про державну інспекцію навчальних закладів» № 538 від 16.10.538 р.; накази Міністерства освіти і науки України: «Про затвердження Положення про піклувальну раду загальноосвітнього навчального закладу» № 45 від 05.02.2001 р.; «Про затвердження Примірного статуту загальноосвітнього навчального закладу» № 284 від 29.04.2002 р. тощо);

– стандартизація змісту освіти, ліцензування, атестація та акредитація навчальних закладів (Постанови Кабінету Міністрів України: «Про затвердження Положення про навчально-виховний комплекс «дошкільний навчальний заклад – загальноосвітній навчальний заклад», «загальноосвітній навчальний заклад – дошкільний навчальний заклад» № 306 від 12.03.2003р.; Закон України «Про ліцензування освітніх послуг» № 1380 від 29.08.2003 р.; наказ Міністерства освіти і науки України: «Про затвердження Порядку державної атестації загальноосвітніх, дошкільних та позашкільних навчальних закладів» №67 від 30.01.2015 р.);

– гуманізація та демократизація освіти;

– методологічна переорієнтація процесу навчання на розвиток особистості (Постанови Кабінету Міністрів України: «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» № 996 від 03.11.2010 р.; «Про затвердження Державної цільової соціальної програми розвитку позашкільної освіти на період до 2014 року» № 785 від 27.08.2010 р. тощо).

Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017р., та Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р., є основними нормативними актами які, спрямовані

на регулювання правовідносин у галузі освіти. Ці закони закріплюють правові, організаційні, фінансові та інші засади функціонування національної системи освіти.

У Законі України «Про освіту», зокрема у статті 5 зазначається, що державну політику у сфері освіти визначає Верховна Рада України, а реалізують Кабінет Міністрів України, центральний орган виконавчої влади у сфері освіти і науки, інші центральні органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування [1].

Державна політика у сфері вищої освіти ґрунтується на таких принципах як, сприяння сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; доступності вищої освіти; незалежності здобуття вищої освіти від політичних партій, громадських і релігійних організацій (крім закладів вищої духовної освіти); міжнародної інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України у Європейській простір вищої освіти, за умови збереження і розвитку досягнень та прогресивних традицій національної вищої школи; наступності процесу здобуття вищої освіти; державної підтримки підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей економічної діяльності, напрямів фундаментальних і прикладних наукових досліджень, науково-педагогічної, мистецької та педагогічної діяльності; державної підтримки освітньої, наукової, науково-технічної, мистецької та інноваційної діяльності університетів, академій, інститутів, коледжів, зокрема шляхом надання пільг із сплати податків, зборів та інших обов'язкових платежів закладам вищої освіти, що провадять таку діяльність; сприяння здійсненню державно-приватного партнерства у сфері вищої освіти; відкритості формування структури і обсягу освітньої та професійної підготовки фахівців з вищою освітою [2].

Міністерство освіти і науки України бере участь у визначенні державної політики в галузі освіти, визначає перспективи і пріоритетні напрями розвитку освіти, розробляє державні стандарти освіти. Акти Міністерства освіти та науки, як основного суб'єкта, що забезпечує формування державної політики у сфері освіти, прийняті у межах його повноважень, є

обов'язковими для центральних органів виконавчої влади, яким підпорядковані навчальні заклади, органу виконавчої влади Автономної Республіки Крим у сфері освіти, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, підпорядкованих їм органів управління освітою, навчальних закладів незалежно від форм власності.

Органи громадського самоврядування розробляють пропозиції щодо формування державної освітньої політики, вирішують у межах своїх повноважень питання навчально-виховної, науково-дослідної, фінансово-господарської діяльності навчальних закладів.

Також слід виділити цілу низку нормативно-правових актів, пов'язаних із забезпеченням реалізації Болонського процесу в Україні: Закони України «Про ратифікацію Конвенції про визнання кваліфікацій з вищої освіти в Європейському регіоні», «Про загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу», Програму дій щодо реалізації положень Болонської декларації в системі вищої освіти і науки України, накази та рішення колегії МОН України «Підвищення ефективності вищої освіти і науки як дієвого чинника розвитку та інтеграції в європейське співтовариство», «Про затвердження у вищих навчальних закладах Європейської кредитно-трансферної системи» та інші [3, с. 141-151].

Незважаючи на наявність відповідного законодавства, яке регулює галузі освіти, реалії сьогодення вимагають його постійного оновлення. З іншого боку, галузь освіти регулює величезний масив нормативно-правових актів різного рівня – державного, регіонального, місцевого.

Можна зазначити, що обсяг такого законодавства фактично виходить з під контролю законодавчої нормотворчості державного і регіонального законодавця, не кажучи вже про місцеві рівні. Досить навести вже добре відомі дослідникам освітнього права цифри: майже 500 законодавчих і підзаконних актів діють в даний час тільки на державному рівні. Досі діє чимало застарілих за змістом і часом, хоча і прийнятих в період незалежності, нормативних актів, що містять норми, що не

відповідають реальному становищу, яке склалося на теперішній час [4]. Усе це, безумовно, створює суттєві труднощі в роботі органів державної і виконавчої влади і освітніх установ та ініціює умови для колізій і необґрунтованих рішень.

У зв'язку з чим у наукових кругах висловлюються слушні думки про необхідність упорядкування та використовувати не тільки кодифікацію, але й інші види систематизації, а саме інкорпорацію та консолідацію.

На нашу думку, цілком слушними є думки науковців про доцільність прийняття Кодексу про освіту, який мав би покращити стан правового регулювання галузі освіти. Прийняття такого кодексу дозволило б акумулювати та інтегрувати розроблену і існуючу законодавчу базу у галузі освіти в одному законодавчому акті.

По-перше, основним чинником реалізації державної політики в галузі освіти є законодавство. Проведений вище аналіз дозволив прийти висновків про необхідність його модифікації шляхом систематизації. Це дозволить усунути протиріччя та неузгодженість між діючими норм права, надати їм досконалу форму. По-друге, систематизація законодавства про освіту також дозволить його упорядкувати та якісно вдосконалити. Якісне та упорядковане законодавство у галузі освіти є важливим фундаментом для реалізації відповідної державної політики у досліджуваній нами сфері.

Як вже зазначалося вище, питання подальшого розвитку та функціонування галузі освіти висвітлюються у стратегічних документах розвитку освіти (доктринах, програмах, концепціях). За часи незалежності України таких стратегічних документів приймалося чимало. Одні втрачали актуальність і скасовувалися, положення інших визначають пріоритети державної політики у галузі освіти і сьогодні.

Першою загальнонаціональною програмою, яка визначала пріоритетні напрями та основні шляхи розвитку освіти незалежної України стала Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття»), яка була затверджена постановою Кабінету Міністрів України №896 від 03.11.1993р. [5]. Одним із кроків реалізації цієї програми став Указ Пре-

зидента України Л. Кучми «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні» від 12 вересня 1995 року № 832/95, де відзначалося, що вища освіта перебуває в глибокій кризі, незважаючи на зусилля суспільства та відповідних органів державної виконавчої влади, через нестачу коштів, вплив педагогічних і викладацьких кадрів, падіння зацікавленості молодого покоління у набутті фундаментальної освіти. Підкреслювалося, що різко знизилася вимога до рівня освіченості, загальної культури, матеріальні труднощі призвели до нестачі підручників, посібників, інших засобів навчання [6].

Поряд з цим, дуже багато положень цієї програми не було виконано. Насамперед це було пов'язане з тим, що в програмі не було враховано реалії тогочасного українського суспільства стану освітньої галузі, непродуманими були основні механізми та способи досягнення запланованих цілей, дуже багато положень програми є декларативними.

Наступним нормативно-правовим актом, який визначає мету та пріоритетні напрями державної політики у галузі освіти є Національна доктрина розвитку освіти від 17.04.2002 року [7].

У цій доктрині визначено мету державної політики щодо розвитку освіти, яка полягає у створенні умов для розвитку особистості і творчої самореалізації кожного громадянина України, вихованні покоління людей, здатних ефективно працювати і навчатися протягом життя, оберігати й примножувати цінності національної культури та громадянського суспільства, розвивати і зміцнювати суверенну, незалежну, демократичну, соціальну та правову державу як невід'ємну складову європейської та світової спільноти.

Поряд з цим ступінь реалізації мети та завдань, що містяться у вищенаведених стратегічних документах, глибина освітніх реформ знаходяться, як на нашу думку, в незадовільному стані та потребують внесення корективів відповідно до вимог суспільства та особистості.

Серед найбільш гострих проблем, які сьогодні стримують розвиток освітньої галузі, не даючи можливості забезпечити належну

якість освіти на нашу думку, можна виділити такі, які пов'язані як із проблемами фінансування та управління, так і заплутаним і недосконалим законодавством.

Щодо перших чинників, то тут можна виділити такі фактори, які сьогодні, як на нашу думку, суттєво гальмують розвиток галузі освіти є: по-перше, недофінансування освітньої галузі. Причинами цього є те, що в державі відбувається ставлення до освіти, як до другорядного сектору, витратної, а не інвестиційної частини державного бюджету. Це в свою чергу обумовлює існування таких проблем, як старіння та непродуктивна підготовка педагогічних кадрів, низька заробітна плата освітян, низький рівень забезпечення навчальною літературою. Відсутність належної матеріально-технічної бази у багатьох закладах освіти, яка відповідає сучасним вимогам, призводить до того, що повільно впроваджуються у навчально-виховний процес інноваційні та інформаційно-телекомунікаційні технології. Тобто мають місце застарілі підходи як до навчання, так і до організації освітнього процесу.

По-друге, заплутаність та недосконалість освітнього законодавства обумовлює існування корупції та бюрократизму, недосконалої системи управління галуззю освіти. З іншого боку ці питання обумовлюють існування проблеми, яка пов'язана із зниженням якості освіти та комерціалізацією освітніх послуг. Існування такої проблеми, насамперед дуже тісно пов'язане з браком ефективної системи контролю з боку Міністерства освіти та науки за якістю освітньої підготовки.

Також не можна обійти увагою проблему обмеженості доступу до якісної освіти окремих категорій населення. Однак головним підсумком сьогодення є функціонує та самодостатня національна освітня система, що здебільшого зберегла кращі здобутки і традиції минулого та водночас накопичила потенціал модернізації в контексті європейської інтеграції, світової глобалізації, національної самоідентифікації.

По-четверте, за часи незалежності України дуже багато було спроб реформувати галузь освіти. Такі намагання держави відображалися у чисельних концепціях, стратегіях, програмах

тощо. Однак, сформований у відповідних стратегічних документах курс державної освітньої політики, як правило був дещо нечітким, декларативним. Тому, ми вважаємо, більшість вище проаналізованих стратегічних документів не досягла своєї мети, заплановані заходи не виконувалися. У зв'язку з цим, ми вважаємо, що здійснюючи сьогодні чергову спробу реформування галузі освіти, розробники відповідної державної політики у сфері освіти повинні здійснити критичний аналіз того, чому раніше ця політика була не ефективною з метою врахування таких чинників і недопущення їх впливу на реалізацію запланованих на майбутнє заходів.

По-п'яте, у межах формування та реалізації сучасної державної політики в галузі освіти значну увагу слід приділити питанням систематизації законодавства про освіту. Найбільшої уваги потребують вирішення питання інкорпорації та кодифікації всіх нормативно-правових актів у галузі освіти. Це дозволить упорядкувати та підвищити якість законодавства, дозволить усунути множинність нормативно-правових актів у галузі освіти та колізії між ними.

По-шосте, державна політика у галузі освіти має враховувати, які реалії сьогодення, потреби суспільства та можливості держави, відповідати міжнародним зобов'язанням, які взяла на себе Україна та ґрунтуватися на відповідній сучасній стратегії, в якій мають бути чітко сформульовані цілі, визначені терміни їх досягнення та відповідальні за виконання заходів суб'єкти.

**Висновок.** На підставі наведеного аналізу документів, які становлять правову основу сучасної державної політики в галузі освіти

в Україні, можна стверджувати, що в Україні створено єдине законодавче поле, сформована необхідна нормативно-правова база щодо функціонування та розвитку галузі освіти. На нашу думку, прийнятті вищенаведені стратегічні документи містять цікаві і слушні положення щодо подальшого впровадження в систему освіти стратегічних завдань розвитку освітянської галузі та стандартів провідних країн Європи.

### **Література**

1. Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017р. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/card/2145-19>
2. Закон України «Про вищу освіту» № 1556-VII від 01.07.2014 р. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
3. Губерська Н.Л. Сучасний стан та тенденції розвитку державної політики у сфері вищої освіти в Україні. Право і громадянське суспільство. №1. – 2014. – с. 141-151.
4. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») Постанова Кабінету Міністрів України №896 від 03.11.1993р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
5. Державна національна програма «Освіта» («Україна XXI століття») Постанова Кабінету Міністрів України №896 від 03.11.1993р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/896-93-%D0%BF>
6. «Про Основні напрями реформування вищої освіти в Україні», Указ Президента України № 832/95 від 12 вересня 1995 року.
7. Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ Президента України № 347 від 17.04.2002 р. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>



## IMPORTANCE OF THE INTERNATIONAL COOPERATION IN ENSURING ENVIRONMENTAL SAFETY IN THE ANTI- TERRORIST OPERATION ZONE IN UKRAINE

**Legeza Julia Oleksandrivna – PhD in Laws, Associate Professor, Assistant Professor of Civil, Economic and Environmental Law of the National Mining University SHEE**

Articolul atrage atenția asupra problemelor de siguranță în utilizarea resurselor naturale în condițiile de manifestare a operațiunilor antiteroriste în Ucraina. Autorul înaintea problema de organizare a activităților administrației publice în utilizarea resurselor naturale și a siguranței mediului în Ucraina, în anumite regiuni din Donețk și Lugansc. Autorul vine cu propuneri de îmbunătățire a cooperării internaționale în domeniul activităților de securitate ale centralelor nucleare și a altor facilități cu riscuri ridicate de mediu.

Cuvinte cheie: regim administrativ și juridic, operațiune antiteroristă, securitate energetică, resurse naturale, sistem de administrație publică, securitate nucleară.

В статье привлекается внимание к проблемам обеспечения безопасности использования природных ресурсов в условиях проведения антитеррористической операции в Украине. Автором поднимаются вопросы организации деятельности системы публичного управления в сфере использования природных ресурсов и обеспечения требований экологической безопасности в Украине в отдельных регионах Донецкой и Луганской областей. Автором сделаны предложения по совершенствованию международного сотрудничества в сфере обеспечения безопасности деятельности атомных электростанций и других объектов повышенной экологической опасности.

Ключевые слова: административно-правовой режим, антитеррористическая операция, энергетическая безопасность, природные ресурсы, система публичного управления, ядерная безопасность.

У статті привертається увага до проблем забезпечення безпеки використання природних ресурсів в умовах проведення антитерористичної операції в Україні. Автором піднімаються питання організації діяльності системи публічного управління у сфері використання природних ресурсів та забезпечення вимог екологічної безпеки в Україні в окремих регіонах Донецької та Луганської областей. Автором зроблено пропозиції по удосконаленню міжнародного співробітництва у сфері забезпечення безпеки діяльності атомних електростанцій та інших об'єктів підвищеної екологічної небезпеки.

Ключові слова: адміністративно-правовий режим, антитерористична операція, енергетична безпека, природні ресурси, система публічного управління, ядерна безпека.

**Actuality of theme.** Under the terms and conditions of overcoming the conflict in the East of Ukraine updating of overcoming the threats associated with nuclear facilities is required. Ukraine ranks the eighth in the world and the fifth

in Europe in terms of the established nuclear power capacity. Nuclear power has remained the main energy resource that is widely used in Ukraine and abroad for a long time. Total in Ukraine there are 15 nuclear reactors, all of them were built during



the Soviet period and still cover about half the country's needs in electricity. It has been repeatedly emphasized that the commissioning period of nuclear reactors, located in Ukraine, has been expired [1].

**The purpose** of the article is to establish the state of ensuring environmental safety in the conditions of the administrative-legal regime of the antiterrorist operation in the territory of separate regions of Ukraine, and to find ways to optimize the provision of its proper level.

The international and legal regulation of relations of ensuring the nuclear safety is carried out in accordance with the Vienna Convention on Civil Liability for Nuclear Damage, the Convention on Nuclear Safety, the Joint Convention on the Safety of Spent Fuel Management and on the Safety of Radioactive Waste Management Proliferation of Nuclear Weapons, etc.). In the sphere of the national legal framework the basis for regulation of the relations with the nuclear safety is the Law of Ukraine “On Nuclear Energy Use and Radiation Safety”, “On Radioactive Waste Management”, “On Physical Protection of Nuclear Facilities, Nuclear Materials, Radioactive Waste and other Sources of Ionizing Radiation, and “On Human Protection against Ionizing Radiation”, etc.

The public administration in the sphere of nuclear and radiation safety are the State Nuclear Regulatory Inspectorate of Ukraine, whose competence has been determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 2014 No.363 [2]. According to paragraph 3 of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated August 20, 2014 No.363 the objectives of the State Nuclear Regulatory Inspectorate of Ukraine shall include: 1) ensuring the formation and implementation of the state policy in the sphere of the nuclear safety; 2) implementation of the state regulation of nuclear safety; 3) exercising the powers of the competent authority on physical protection of the nuclear material and nuclear facilities under the Convention on the Physical Protection of Nuclear Material and Nuclear Facilities [3]; on the issues of safe transportation of radioactive materials in accordance with the rules of nuclear and radiation safety during transportation of radioactive materials; on the issues of the emergency notification and reporting under the Convention

on Early Notification of a Nuclear Accident [4]. However, the Law of Ukraine “On Fighting Terrorism” does not provide within the subjects' system for providing counter terrorism the State Inspectorate for Nuclear Regulation of Ukraine, which essentially does not allow its inspectors to take part in the inspection of nuclear facilities, located in the area of anti-terrorist operations.

The State Enterprise - Energoatom National Nuclear Energy Generating Company, which was established in the directive procedure under the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 17, 1996 No.1268 [5] is responsible for the safety of nuclear power plants in Ukraine for the purpose of improving the energy supply for the national economy and population, completion of market reforms in the power and improving efficiency of the operation of nuclear power plants under the conditions of implementation of the energy market and a clear separation of economic functions.

According to paragraph 2 of the Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated October 17, 1996 No.1268 Energoatom National Nuclear Energy Generating Company has been entrusted with the following tasks: 1) coordination of the rate for electricity generated by nuclear power plants with the relevant bodies, and implementation of sales in the energy market; 2) purchase of nuclear fuel; 3) development and implementation of the technical and economic requirements unified for the Company; 4) creation of the system of use of spent nuclear fuel and radioactive waste management; 5) creation of the system of re-training and staff development of nuclear power plants; 6) improving the safety of nuclear power plants through the implementation of the modern technologies, improving performance security systems; 7) ensuring compliance with the international agreements on nuclear safety and civil liability for nuclear damage; 8) construction and reconstruction of power units, their removal from exploitation. [6] However, this subject as well is not involved in the anti-terrorist operation that makes it impossible to take part in ensuring the nuclear safety requirements in their respective territories.

According to the experts' opinion, the manifestations of armed aggression in the Eastern

regions of the country worsen the situation of nuclear safety in Ukraine. [6] Thus, in May 2014 there was an attack on the largest Nuclear Power Plant in Europe, located in Energodar. The Cabinet of Ministers of Ukraine by its letter sent to the IAEA warned about the danger of the nuclear infrastructure. Unfortunately, no actions have been taken by the international community in solving the issue of overcoming the permanent threat of the environmental and nuclear safety up till now. However, there is both the possibility of direct blows aimed at nuclear power plants and the possibility of indirect threats (it is the failure of the power supply, exceeding the established standards for the use of reactors, etc.). Another problem of the management organization in the sphere of nuclear energy is the possibility of loss of skilled young professionals, who were trained only in Sevastopol for the needs of the industry in Ukraine [6].

So, in terms of growth of military and theoretical threat in our country there is an urgent need for the development and regulatory consolidation of the strategy to ensure the physical security of the nuclear and technogenic combating terrorism. Accordingly, the objectives of the public policy for the protection of the critical energy infrastructure shall be the formation of the unified approach to the activities, focusing available resources and coordination between of interested persons' efforts. First, we should organize the scattered legal provisions and develop a single piece of legislative act for the protection of the energy infrastructure from malicious acts, which shall define the priorities for the system of protection, responsibility of the relevant subjects and the general means of the policy implementation.

**Conclusions.** Taking into account the fact that at the present moment a part of the territory of Ukraine is uncontrolled, the Cabinet of Ministers of Ukraine and other state authorities shall be required to settle the issue of the environmental safety requirements at the international level. It should be in the international negotiations in

different formats - with the participation of the Russian Federation, representatives of the terrorist groups "Donetsk People's Republic" and "Luhansk People's Republic", or without their participation, to raise questions on the maintenance and protection of nuclear facilities, located in the territory of individual regions - zones of anti-terrorist operations, the front line, etc. In addition, for the purpose of ensuring the nuclear safety within the subdivisions of the Armed Forces of Ukraine and law enforcement agencies, involved in making anti-terrorist operations, the experts on nuclear safety shall operate, who shall be provided with free access to the nuclear facilities, which actually shall be provided for in international agreements, like prisoners in Minsk.

#### Література

1. Старі реактори : приховані загрози // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://necu.org.ua/wp-content/uploads/Stop-old-reactors-web-version.pdf>
2. Про затвердження Положення про Державну інспекцію ядерного регулювання України : Постанова Кабінету Міністрів України від 20 серпня 2014 р. № 363 // Офіційний вісник України. – 2014. – № 69. – Ст. 1925.
3. Конвенція про фізичний захист ядерного матеріалу та ядерних установок від 26 жовтня 1979 р. // Офіційний вісник України. – 2005. – № 29. – Ст. 1762.
4. Конвенція про оперативне оповіщення про ядерні аварії від 26.09.1986 // [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995\\_026](http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_026)
5. Про створення Національної атомної енергогенеруючої компанії «Енергоатом» : Постанова Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 1996 р. // Урядовий кур'єр. – 1996. – №.1268. – 5 листопада.
6. Зарубіжні екологи б'ють на сполох через безпеку ядерних об'єктів в Україні // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://new.eveningkiev.com/article/9359>

## ПРАВОВЕ ЗАКРІПЛЕННЯ МЕТОДОЛОГІЇ ПРОТИДІЇ ЗАГРОЗАМ: СВІТОВИЙ ДОСВІД

**Ковальчук Алла Юріївна - кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Навчально-наукового інституту права ім. князя Володимира Великого МАУП**

**УДК 347.73:351.71**

---

*Articolul descrie metodologia de suport legal pentru contracararea amenințărilor cu caracter social, informațional, economic și politic. Experiența mondială a aplicării unor astfel de metodologii este justificată. Sunt prezentate modalități de îmbunătățire a mecanismelor de combatere a fenomenelor negative din țară, și sunt oferite propuneri de soluționare a acestora la nivel normativ-juridic.*

*Cuvinte cheie: consolidare juridică, amenințări de combatere, reglementarea și sprijinul juridic, modalități de îmbunătățire a experienței mondiale, metodologie.*

*В статъе рассмотрено методологию правового обеспечения противодействия угрозам социального, информационного, экономического и политического характера. Освещен мировой опыт применения таких методологий. Представлены пути совершенствования механизмов противодействия негативным явлениям в государстве, а также разработаны предложения по их урегулированию на нормативно-правовом уровне.*

*Ключевые слова: Правовое закрепление, противодействие угрозам, нормативно-правовое обеспечение, пути совершенствования, мировой опыт, методология.*

*In the article the methodology of legal support to counter threats of social, informational, economic and political. Deals with the global experience of such methodologies. Presented ways to improve mechanisms for combating negative phenomena in the country and developed proposals for their settlement in the regulatory framework.*

*Keywords: legal form, countering threats, regulatory support, ways of improvement, international experience, methodology.*

**Постановка проблеми.** Загрози у будь-якій сфері можуть бути ідентифіковані та попереджені, якщо є достатня нормативно-правова база. Але, на жаль, у нашій країні значна кількість загроз та ризиків або неефективно відслідковується, або відсутня політична воля, щодо їх усунення. Так ефективність будь-яких правових механізмів може бути оцінена практично, з урахуванням змін, які відбулися після використання нормативно-правових важелів. А оскільки стан економічного розвитку нашої країни сьогодні знаходиться на критичному

рівні, необхідність вдосконалення методології протидії загрозам як економічного, так і соціального інформаційного та політичного характеру робить дану статтю вкрай актуальною.

**Аналіз останніх публікацій та досліджень.** Поняття загроза представлено в науковій літературі як передумова негативним явищам. Проте існують різні погляди стосовно розуміння цього поняття [1, 2, 3, 4, 5].

Одним із перших засновників теорії економічної безпеки на початку пострадянського формування незалежних країн є дослідник

Л. І. Абалкін. Його ставлення до загроз характеризується розумінням цього явища як ймовірності настання негативної події, що може в подальшому мати збитковий характер, в економічній сфері, а також у соціальній, військовій, політичній та ін. [1]. К. Горячева представляє загрозу як певну вірогідність збитків [6]. А. Качинський характеризує це поняття як можливість руйнівних наслідків у соціальній, економічній, політичній та екологічній сферах [7]. Зубок М. І. в загрозах вбачає потенційні чи реальні дії певних осіб (юридичних чи фізичних), здатні нанести конкретному суб'єкту матеріальної або моральної шкоди [8]. Є. Барикаєв характеризує поняття загрози як сукупність умов і факторів, які створюють небезпеку, яка, у свою чергу, може створювати різноманітні ризики [2с.547-583].

В основному дослідник висвітлює проблеми економічної безпеки у своїй праці, що спонукало його на думку деталізувати проблематику загроз. Він поділяє загрози на кількісні та якісні. До кількісних відносить ймовірнісні величини та показники діяльності підприємства в минулому, що є емпіричною основою для порівняння їх з нормативними даними. До якісних – певні стани підприємства, такі, як «банкрутство», «аварії», «природні катастрофи» та ін. Такої ж думки притримується академік Валерій Михайлович Геєць [5].

Взагалі поняття «загроза» та «ризик» або небезпека в багатьох випадках має однакові смислові значення, і деякі науковці схильні до того, щоб ототожнити їх.

У сучасній літературі багато дослідників намагається встановити власні класифікації загроз, надавши їм певні ознаки. Так, науковець А.В. Кирієнко запропонував власну класифікацію, що оснований на визначенні 11 загроз для підприємств, використовуючи при цьому ідентифікатори у вигляді п'яти ознак, які характеризують виникнення відповідних загроз [3, с. 25]. Дослідники А.С. Соснін та П.Я. Пригунов запропонували класифікацію з 12 ознак загроз діяльності підприємств, які характеризують близько тридцяти загроз [4, с. 83].

На нормативно-правовому рівні, відповідно до Закону України «Про основи національної безпеки», загрозами є наявні та потенцій-

но можливі явища і чинники, що створюють небезпеку життєво важливим національним інтересам України [9]. Поняття «загроза» визначено у стратегії забезпечення безпеки республіки Казахстан, яка будується на основі Конституції країни [10].

В указі Президента Республіки Білорусь від 9 листопада 2010 р. №575 «Про затвердження Концепції національної безпеки Республіки Білорусь» поняття загроза національної безпеки представлена, як потенційна або реально існуюча можливість нанесення шкоди національним інтересам [11].

У цілому як на нормативно-правовому рівні, так і на науковому, в Україні й у світі загроза сприймається як можливість нанесення шкоди національним, економічним, соціальним, екологічним та іншими інтересам певних об'єктів.

Міжнародна практика багата напрацюваннями, закріпленими у законодавстві, направленими на протидію загрозам у різних сферах. В основному їх можна поділити на такі категорії: методологія протидії загрозам у сфері економічної безпеки; методологія протидії загрозам у сфері інформаційної безпеки; методологія протидії загрозам у сфері громадської безпеки; методологія протидії загрозам у сфері продовольчої безпеки; методологія протидії загрозам у сфері державної безпеки; методологія протидії загрозам у сфері воєнної безпеки.

На сьогоднішній день шляхи протидії загрозам пропонує ряд міжнародних організацій, центрів стандартизації, а також інших розробників таких методологій, серед яких можна знайти країни, що ефективно використовують свій інтелектуальний потенціал у боротьбі із відповідними негативними явищами.

Так, в економічній сфері ефективно використовуються рекомендації щодо протидії економічним загрозам надані ООН [13]. Міжнародна організація зі стандартизації (ISO) є однією з найбільших і значущих організацій, що займається розробкою міжнародних стандартів, які розробляються на основі статистичних даних. Серед відповідних стандартів є ряд методологій протидії загрозам різного характеру [12, 13, 14].

Методологія протидії загрозам в інформаційній сфері представлена міжнародними суб'єктами права як на рівні законодавства країни, власника об'єктів інформаційної безпеки, так і колективно. Серед розробників колективних методологій протидії загрозам виступає воєнний блок НАТО. Концепція колективної безпеки включає в себе ряд методологій протидії загрозам воєнного характеру [15].

Кожна країна має воєнну доктрину, що базується на нормативно-правових актах, закріплених у законодавстві, а також правові основи, які окреслюють методологію протидії загрозам на різних рівнях.

**Не вирішена раніше частина загальної проблеми.** Збільшення кількості населення на планеті, зменшення ресурсів, руйнування екологічної системи, що є наслідком зростання споживчих інтересів, створює передумови для виникнення нових загроз, причиною яких є недосконалість концепцій протидії стихійним явищам у політичній, економічній, екологічній та соціальній сферах. Безвідповідальне ставлення до організаційних проблем на шляху до подолання кризових явищ може спричинити невідворотні процеси, які призведуть до руйнації всіх звичних норм існування людства. У таких умовах гостро постає проблема оптимізації методологій протидії сучасним загрозам та викликам, вирішення якої може бути реалізовано на основі успішного міжнародного досвіду.

**Метою статті** є розгляд методологій протидії загрозам різного характеру. Аналіз міжнародного досвіду, що базується на нормативно-правовому забезпеченні діяльності з протидії кризовим явищам. Вивчення механізмів ідентифікації загроз та створення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері протидії небезпекам в Україні.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** До інструментів протидії загрозам у будь-якій сфері діяльності держави можна віднести адміністративні, економічні, інституційні та соціальні інструменти. Адміністративні інструменти можуть бути представлені як заходи з оборонного характеру, дозвільного та примусового. До економічних інструментів

слід віднести заходи, які направлені на ідентифікацію загрози та визначення шляхів її мінімізації. Інституційними інструментами слід вважати: організаційні норми, культуру, звичаї, ідеологію, соціальну поведінку.

Як показує міжнародний досвід основними суб'єктами протидії загрозам у будь-якій сфері є міжнародні організації, держави, місцеві органи самоврядування, підприємства та громадяни.

Чітко окреслені методології протидії негативним явищам можна знайти в Статутах збройних сил, законах про національну безпеку, колективних договорах про безпеку, посадових інструкціях спеціально уповноважених служб, які мають реагувати на загрози. Враховуючи сам механізм протидії загрозам від початкової стадії до конкретних дій, направлених на їх локалізацію, можна виділити певні етапи діяльності суб'єктів протидії відповідним загрозам: ідентифікація загрози; аналіз можливостей протидії; розробка комплексу заходів з протидії загрозам; план з реалізації таких дій; реалізація протидії загрозам; реєстрація відповідної діяльності.

Так, відповідно до міжнародних стандартів, у процесі ідентифікації загроз економічного характеру використовують ряд методів інтегрального оцінювання рівня економічної безпеки.

В Киргизії інтегральний показник рівня економічної безпеки представлений у Національному статистичному комітеті [16]. Є відповідна методика і в концепції національної безпеки республіки Білорусь [11]. У США також прийнято використовувати методологію оцінювання загроз у сфері економічної безпеки [17].

У цілому за кордоном методології оцінювання рівня економічної безпеки дуже схожі на вітчизняні. Загальний принцип ідентифікації обумовлений визначенням ключових сфер економічної діяльності, присвоєнням питомої ваги кожній складовій економічної безпеки та їх подальшим узагальненням. Рівень економічної безпеки прийнято представляти інтегральним показником, який узагальнює ряд складових, що характеризують економічну безпеку в цілому.

З метою аналізу та прогнозування шляхів протидії загрозам, у світі створено значну кількість суб'єктів інформаційно-аналітичної діяльності. Їх детально описує дослідник Д. Квашук у своєму дисертаційному дослідженні [17, с. 229-231]. До найпотужніших корпорацій інформаційно-аналітичного спрямування можна віднести корпорацію RAND, яка була заснована у 1948 р. та позиціонує себе як незалежна неприбуткова організація. Замовниками досліджень виступають уряди, громадські формування та приватні компанії. Більше 10000 звітів корпорація оприлюднила на своєму сайті [18].

Методологія протидії воєнним загрозам представлена у стратегії розвитку країн-членів НАТО, де окреслено основні напрями реагування на агресії [15].

На нормативно-правовому рівні реалізація протидії загрозам відбувається в визначених законодавством рамках, як дії направлені на захист, у першу чергу, громадян, держави та суспільства.

Розуміння того, що існує ряд методологій протидії загрозам у різних сферах, не достатньо. Для ефективного способу протидії цим загрозам потрібно розробити концепцію, що базується на закордонному досвіді, з урахуванням організаційних механізмів, в основі якої мають лежати принципи законності.

Необхідність у створенні даної концепції обумовлена потребами суспільства в швидкому реагуванні на загрози будь-якого характеру. А затвердження їх на нормативно-правовому рівні дасть можливість створити правове закріплення методології протидії таким загрозам.

Так використання світового досвіду дає можливість окреслити основні складові концепції протидії загрозам. До таких слід віднести: визначення ймовірності настання загроз за рядом критеріїв; узагальнення правових механізмів реагування на відповідні загрози; інформаційно-аналітичне забезпечення діяльності з протидії загрозам; матеріально-технічне забезпечення діяльності з протидії загрозам; формування статистичного підґрунтя з метою подальшого вдосконалення заходів з мінімізації негативних явищ.

**Висновок:** У міжнародній практиці використання методології протидії загрозам у будь-яких сферах закріплено на нормативно-правовому рівні. Саме поняття «загроза» представлено як можливість реалізації збитків, проте його часто ототожнюють з такими поняттями, як «ризик» та «небезпека». До основних видів діяльності, направленої на мінімізацію негативних явищ, можна віднести протидію загрозам в економічній, інформаційній, продовольчій, державній, воєнній та інших сферах. Суб'єктами методологічного забезпечення протидії загрозам виступають як міжнародні організації, так і держави та місцеві органи самоврядування. Процес вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері мінімізації негативних явищ в Україні може бути здійснений з урахуванням чітко окресленої концепції протидії загрозам, в основі якої мають лежати механізми ідентифікації ризиків, можливості інформаційно-аналітичного забезпечення правозахисної діяльності та матеріально-технічна підтримка.

#### Література

1. Абалкин Л.И. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Л.И.Абалкин // Вопросы экономики. – №12. – 1994. – С.4-13.
2. Барикаев Е. Н. Современные вызовы и угрозы экономической безопасности России // Макроэкономика. Теория, практика. безопасность. – М.: ЮНИТИ-ДАНА.2010. – 764 с.
3. Кириєнко А.В. Механізм досягнення і підтримки економічної безпеки підприємства: дис.... канд. екон. наук:08.06.01. – К., 2000. – 186 с.
4. Соснин А. С. Менеджмент безопасности предпринимательства: [учебное пособие] / Соснин А.С., Прыгунов П.Я. – К.: Изд-во Европ. ун-та, 2002. – 357с.
5. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / Гейць В. М., Кизим М. О. Клебанова Т. С. Черняк О.І. та ін.; за ред. Гейця В.М.: Монографія. -Х.: ВД «ІН-ЖЕК». 2006. – 240 с.
6. Горячева К. С. Інформаційно-аналітичне забезпечення фінансової безпеки

підприємства / К. С.Горячева//Актуальні проблеми економіки. -2003.-№9(27). – С. 43-49.

7. Качинський А. Б. Безпека, загрози і ризик: наукові концепції та математичні методи: монографія / А. Б. Качинський. – К.: ІПНБ,2004. – 472 с.

8. Зубок М.І. Економічна безпека суб'єктів підприємництва [Текст]: навчальний посібник./ М.І.Зубок, В.С.Рубцов С. М.Яременко В. Т. Гусаров (за заг.ред. Зубка М.І.) К., 2012-226 с.

9. Закон України «Про основи національної безпеки України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, № 39, ст. 351).

10. Конституція України – основа реформування суспільства. – Х.: Право, 1996. – 96 с.

11. Указ Президента Республіки Беларусь, от 9 ноября 2010 г. №575 «Об утверждении Концепции национальной безопасности Республики Беларусь» [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.house.gov.by/ru>

12. Офіційний сайт ООН [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.un.org/>

13. ГОСТР ИСО 31000-2010 «Менеджмент риска. Принципы и руководство».

14. Менеджмент рисков / Е.Р. Петросян. – М.: Инновационный фонд «Росиспытания», 2009. – 540 с.

15. NATO Organisation [Електронне джерело]. – Режим доступу: <http://www.nato.int/cps/uk/natolive/index.htm> (дата звернення 21.02.2017).

16. Офіційний сайт Національного статистичного комітету Киргизької Республіки. [Електронне джерело] – Режим доступу: <http://stat.kg>.

17. Квашук Д. М. Інформаційно-аналітичне забезпечення економічної безпеки машинобудівних підприємств з використанням інструментів конкурентної розвідки: дис. ... канд. екон. наук. : 08.00.04 : захищена 03.03.2015: затв. 30.06.2017 / Квашук Дмитро Михайлович; МАУП. – Київ, 2015. – 272 с.

18. RAND корпорація. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://www.rand.org/>

## ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ МЕДІАЦІЇ В ДЕЯКИХ ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ: ДОСВІД ДЛЯ УКРАЇНИ

**Шинкар Тетяна Ігорівна – суддя Львівського апеляційного адміністративного суду**

**УДК 342.965.27**

*Articolul este dedicat studiului experienței străine în domeniul asigurării legale a medierii și al posibilității de utilizare a acesteia în Ucraina, ca una din modalitățile de soluționare alternativă a conflictelor juridice (litigiilor), apărute în societate.*

*Cuvinte cheie: conflict, dispută, mediere, modalități alternative de soluționare a conflictelor (litigii), mediator.*

*Статья посвящена исследованию зарубежного опыта правового обеспечения медиации и возможности его использования в Украине как одного из способов альтернативного разрешения юридических конфликтов (споров), возникающих в обществе.*

*Ключевые слова: конфликт, спор, медиация, альтернативные способы разрешения конфликтов (споров), медиатор.*

*The article investigates the foreign experience of legal support of mediation and the possibility of its use in Ukraine as one of the ways of alternative resolution of legal conflicts (disputes) arising in society.*

*Key words: conflict, dispute mediation, alternative dispute resolution (of disputes), the mediator.*

**Постановка проблеми.** Альтернативні способи вирішення конфліктів вже давно і досить вдало увійшли в практику багатьох зарубіжних країн. Рада Європи, віддаючи належне встановленню істини та справедливості у судовому порядку, підтримує ініціативи держав-членів стосовно вироблення та прийняття загальноєвропейських норм щодо запровадження альтернативних заходів, а саме – примирення, медіації та відновного правосуддя, для досягнення балансу інтересів сторін, що конфліктують. Вона сприяє розгортанню практики застосування медіації в європейських країнах, навіть там, де відсутні законодавчі норми щодо медіації (наприклад, в Україні), або де вони є досить загальними. З огляду на це, вивчення тенденцій розвитку сучасного міжнародного права

та зарубіжного законодавства в окресленій сфері у контексті посиленних інтеграційних процесів дозволить визначити перспективи удосконалення українського законодавства, що нині є одним з пріоритетних завдань юридичної науки.

**Аналіз дослідження даної проблеми:** Проблематика дослідження медіації як альтернативного способу вирішення конфліктів була предметом дослідження багатьох вчених і в Україні, зокрема В. Авер'янова, А. Гайдука, І. Коліушка, Р. Куйбіди, Б. Леко, О. Остапенка, О. Пасенюка, Ю. Педька, В. Стефанюка, Г. Ткач, Г. Чуйко, А. Школика та ін., і за кордоном, з-поміж яких: Н. Александер, Л. Боулл, Л. Герін, Г. Девіс, Р. Керролл, П. Ловенхайм, Х. Мессмер, Дж. Монк, С. Пен, М. Робертс, Дж. Уінслейд та ін.



**Метою цієї публікації** є розгляд генези становлення та розвитку законодавчих підвалин запровадження альтернативних способів вирішення конфліктів (спорів) за кордоном та окреслення можливих шляхів запровадження медіації в практиці українського судочинства, зокрема адміністративного.

**Виклад основного матеріалу.** Передусім слід зазначити, що як суспільно значуща діяльність медіація виникла в США на початку 60-х років. У цій країні медіація є спеціальним видом діяльності, що полягає в оптимізації за участю третьої сторони процесу пошуку конфліктуючими сторонами рішення проблеми, яке дозволило б припинити конфлікт. Виходячи з цього можна вважати, що медіація, або посередництво, – це процес, в ході якого учасники конфлікту з допомогою нейтрального посередника виявляють проблеми, визначають шляхи їх вирішення, аналізують варіанти завершення конфлікту, вибираючи з них той, що найбільше підходить і відповідає інтересам обох сторін. У цьому випадку медіацію слід розуміти передусім як процес, що просуває конфлікт у бік його вирішення. Попри те медіацію слід вважати цілеспрямованим втручанням. Однак, як медіатори можуть виступати і професіонали – офіційні медіатори (тобто особи, які мають сертифікат на право займатися медіаторською діяльністю), і непрофесіонали (наприклад, менеджер, що вирішує конфлікт між співробітниками організації, з одного боку, виконує свої управлінські функції, а з іншого – виступає як спонтанний, або неофіційний медіатор).

Медіація користується значною популярністю в США. Без медіаторів у сфері економіки, політики, бізнесу в цій країні не проходить жоден серйозний переговорний процес, а також випускаються журнали, що висвітлюють проблеми медіації («Шоквартальний журнал з медіації»). Водночас, у США існує Національний інститут вирішення конфліктів, який займається розробкою нових методів медіації, а також діють приватні і державні служби медіації [1, с. 46].

Медіація вважається змагальним підходом до вирішення конфліктів і спорів. Основна роль медіатора, як вказує Аніл Ксав'є, полягає

в тому, щоб забезпечити взаємодію між сторонами, допомогти їм сконцентрувати увагу на реальних аспектах спору і запропонувати варіанти вирішення проблеми, що задовольняють інтереси і потреби відповідних сторін, він діє як міст між сторонами, допомагаючи згладити нерівності, що впливають на рішення сторін. Важливо зазначити, що медіація не замінює отримання юридичної консультації. Медіацію можна розглядати, як процедуру, що забезпечує взаємодію з іншою стороною, а також таку, що просто організує думки особи з приводу конфлікту в потрібному напрямі і визначає його ставлення до цього конфлікту [2, с. 363–378].

Історично склалося так, що медіація найчастіше застосовувалася раніше до вирішення сімейних та трудових спорів. Сьогодні медіація використовується в безлічі сфер, оскільки стійкий, гнучкий і ефективний характер цієї процедури дозволяє використовувати її для вирішення широкого кола конфліктів: від конфліктів, пов'язаних з правами споживачів, до конфліктів в публічній сфері [3].

Медіація є добровільним, спеціальним, не примусовим, гнучким і, як правило, замкнутим механізмом зниження рівня невизначеності та ризиків між сторонами спору і, по можливості, вирішення конфлікту.

На думку А. Джеремі, відмінною рисою процедури медіації як процедури вирішення спорів є її мета, яка полягає в досягненні добровільного та узгодженого результату, а також відсутність повноважень у того, хто проводить процедуру медіації, на нав'язування сторонам будь-якого обов'язкового до виконання рішення спору. В ідеалі процедура медіації є творчим і гнучким процесом, який дозволяє конфіденційність, пряма участь сторін спору в його вирішенні, а також контроль з їхнього боку, що підвищує ступінь самостійності сторін [4, с. 435].

Натомість, Р. Рідлі-Дафф і А. Беннетт визначають медіацію як процедуру, за допомогою якої неупереджена третя сторона вирішує, яким чином можна вирішити конфлікт. У процедурі медіації саме сторони спору, а не медіатори, визначають умови досягнутої угоди. Медіація стосується скоріше майбут-

ньої поведінки сторін спору, а не минулої [5, с. 4].

В наукових джерелах зустрічаємо ще й таку думку, що медіація є процедурою, в якій посередник, який не має повноважень органу судової влади, полегшує взаємодію між сторонами конфлікту з метою створення для сторін умов для вирішення ними конфлікту. Додатковими характеристиками медіації є конфіденційність і нейтралітет посередника. У той час, як судовий розгляд спору є формалізованим процесом, результат якого має обов'язкову силу, медіація передбачає гнучкий підхід, в якому всі аспекти конфлікту можуть бути розглянуті незалежно від їх правової значущості [3, с. 1].

Існує також такий підхід до розуміння самої концепції медіації, який передбачає, що медіація є способом надання сприяння при переговорах, який має на увазі втручання у вирішення спору третьої сторони, що має обмежені або не владні повноваження щодо прийняття рішень.

Медіація, відповідно до такого підходу, має довгу історію неформального застосування в різних культурних контекстах і є професійною сферою діяльності сьогодні [6, с. 2]. Отже, згідно з цим підходом, до медіації можна віднести і погоджувальні процедури, в яких також бере участь посередник.

Проте, поширенішим сьогодні є підхід, згідно з яким медіація не є погоджувальною процедурою, процесом, в якому третя сторона консультує сторони спору з метою досягнення ними компромісу, який влаштував би обидві сторони. Водночас, до медіації не відноситься арбітраж, який визначається як процес, в якому неупереджена третя сторона після вислуховування обох сторін спору приймає остаточне і, як правило, обов'язкове для виконання рішення [5, с. 4].

Основне припущення, що лежить в основі концепції медіації, полягає в тому, що спір є нормальним явищем і залишати без вирішення цю проблему є досить небезпечно [7, с. 23].

Рішення про те, який саме вид альтернативного вирішення спорів слід використовувати в кожному конкретному випадку, залежить від виду спору, його стадії і від того, який саме потрібно вид рішення. На відміну від прими-

рення і арбітражу, в процедурі медіації тягар розробки та згоди з прийнятним результатом лежить на сторонах спору. Процедура медіації може використовуватися на будь-якій стадії спору [5].

Ключовими елементами в мирних формах втручання третьої сторони у вирішення конфліктів, таких, як медіація, є характер і рівень згоди, а також рівень примусу, необхідного для того, щоб прийти до угоди [8, с. 7].

В ході процедури медіації медіатор бере на себе роль нейтральної третьої сторони, яка полегшує спілкування між сторонами спору і сприяє їм у досягненні взаємоприйняттого рішення.

Для того, щоб запобігти ескалації конфлікту і вирішити проблему, медіація спрямована на досягнення безпрограшного результату для обох сторін, використовуючи підхід, при якому обидві сторони відчувають, що до них відносяться так само, і вони отримують однакову кількість уваги, часу для виступів, підготовки тощо. Основним в цьому підході є те, що медіатор в рамках етичних меж є морально неупередженим, тобто, медіатор зацікавлений в самій процедурі медіації, але не має жодної зацікавленості в її кінцевому результаті [9, с. 3].

В контексті нашого дослідження доцільно розглянути деякі формалізовані дефініції поняття «медіація».

На думку Христофа Бесемера, медіація – це метод вирішення конфліктів з посередництвом неупереджених третіх осіб, яких визнають усі сторони [10, с. 14].

Ще один вчений, А.А. Арутунян, досліджуючи медіацію в кримінальному процесі, під цим поняттям визначає процедуру, в рамках якої незалежна і неупереджена третя особа – посередник (медіатор) – бере участь у вирішенні кримінально-правового конфлікту між особою, яка вчинила протиправне діяння, і особою, якій протиправним діянням було завдано шкоди, з метою примирення сторін і знаходження взаємоприйняттого рішення з питань відшкодування шкоди, заподіяної протиправним діянням, а також з інших питань, які можуть виникнути при вирішенні кримінально-правового конфлікту, на основі добровільного волевиявлення сторін, і яка може

спричинити юридичні наслідки для сторін кримінально-правового конфлікту в рамках провадження у кримінальній справі [11].

Згідно з підходом Н.С. Шатіхіної медіація в кримінальному праві – це специфічний кримінально-правовий механізм врегулювання конфлікту, що виник в суспільстві в результаті вчинення злочину, який реалізується у вигляді сукупності взаємоспямованих юридично значущих дій учасників при активній посередницької ролі державних органів [12].

Натомість, С.І. Калашникова визначає медіацію як самостійний спосіб врегулювання правових спорів, що становить особливим чином організовану процедуру переговорів за участю нейтрального посередника (медіатора), який сприяє сторонам в обговоренні умов врегулювання правового спору і прийняття взаємовигідного рішення [13, с. 7].

Ефективність медіації, як форми/засобу врегулювання конфліктів та спорів у різних проявах суспільного життя сьогодні вже не викликає сумніву. Однак у той час, коли у Європі процес впровадження медіації розпочався ще на початку 80-х рр. минулого століття та успішно розвивається, в Україні можна говорити тільки про становлення цього явища. Підґрунтям такого відставання є низка чинників: по-перше, необізнаність сторін спору про існування можливості вирішення спору без участі суду; по-друге, навіть якщо сторонам відомі такі способи, вони не мають упевненості в їх дієвості, ефективності, перш за все в тому, що буде досягнуто і, головне, де-факто реалізований компроміс, що задовольняє інтереси обох сторін. Однак вирішальним чинником у гальмуванні розвитку медіації в Україні є відсутність адекватного законодавчого регулювання – і приватно-правових та приватно-процесуальних питань посередництва, і публічно-правової оцінки факту застосування примирних процедур і публічно-правових наслідків угод, досягнутих як результат примирення. При цьому, хоча Україна перебуває лише на етапі формування вітчизняної моделі відновного правосуддя, варто зазначити, що ідея запровадження інституту примирення (медіації) у вітчизняній системі права підтримується широким колом фахівців. Таке зацікавлення

відповідає прагненню України до гармонізації національного законодавства із законодавством Європейського Союзу, на теренах якого примирній процедурі приділено значної уваги [14, с. 269].

Отже, суттєвою допомогою при впровадженні медіації в українське суспільство є досвід європейських країн, зокрема, таких, як Польща, Норвегія, Німеччина, Словаччина, Фінляндія, Австрія та Велика Британія. У Польщі медіатори, щоб отримати справи, повинні зареєструватися в суді та мати відповідну кваліфікацію. Оплата праці медіаторів здійснюється з державного бюджету.

У Чехії державна організація – Служба апробації та медіації – підпорядкована Міністерству юстиції. Ця служба має свою виконавчу вертикаль, завдяки чому її послуги доступні в усіх регіонах країни. Медіацією можуть займатися ті, хто мають спеціальну підготовку в галузі права чи соціальних наук та пройшли спеціальний тренінг.

У Франції послуги медіації надають громадські організації, а медіатори мають бути акредитовані прокурором, після чого можуть підписати контракт з Міністерством юстиції Франції щодо надання послуг медіації. Вони є безкоштовними для учасників процесу і оплачуються з державного бюджету.

В Австрії послуги медіації надають департамент Міністерства юстиції та Асоціація пробації і соціальної роботи. Асоціація є незалежною приватною організацією, яка субсидіюється Міністерством юстиції, має власну систему управління та контролю якості надання послуг. В Австрії медіатори повинні мати професійну кваліфікацію в галузі права, соціальної роботи або психології та проходять обов'язкову підготовку з ведення програм медіації.

**Висновки.** Отже, підсумовуючи викладене вище можемо констатувати, що головним позитивним ефектом процесу медіації є те, що після її завершення сторони чітко знають, що результат, до якого вони прийшли, був вироблений ними безпосередньо. Не повинно бути відчуття, що справа була розглянута якимсь арбітром, як часто безпідставно уявляють медіатора, не повинно бути почуття, що хтось із

сторін отримав в результаті щось більше, ніж інший. Договір, який укладають сторони в результаті медіації, може розподілити права, обов'язки сторін, їх вигоду або які-небудь придбання абсолютно по-іншому, ніж наказало б рішення суду, ґрунтуючись на нормах права. Договір повинен містити не вирішення спору по суті, через впровадження конкретних законів, як роблять це судді та юристи, а розподілити домовленості так, як хотілося б сторонам, і в цьому є головний сенс і мета будь-яких світових переговорів і медіативних процесів.

Натомість, слід наголосити, що в Україні медіативний підхід вирішення спорів і досі сприймається як новаторський. Проте, зважаючи на зміцнену увагу та діяльність науковців, органів державної влади та професійних громадських організацій щодо вивчення та запровадження інституту медіації, є підстави сподіватися, що невдовзі він буде опанований.

#### **Література:**

1. Носырева Е.Л. Конфиденциальность внесудебного урегулирования споров по законодательству США / Е.Л. Носырева // Российская юстиция. – 2000. – № 12. – С. 46.
2. Xavier A. Mediation is here to stay! / A. Xavier // Indian Yearbook of International Law and Policy. – 2009. – P. 363–378. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.arbitrationindia.com/pdf/mediation\_tostay.pdf].
3. Steffek F. Mediation in the European Union: An Introduction / F. Steffek. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.diamesolavisi.net/kiosk/documentation/Steffek\_Mediation\_in\_the\_European\_Union.pdf]. – 2012. – 22 p.
4. Gerami A. Bridging the Theory-and-Practice Gap: Mediator Power in Practice / A. Gerami // Conflict Resolution Quarterly. – 2009. – Vol. 26. – № 4. – P. 433–451.
5. Ridley-Duff R.J., Bennett A. J. Mediation: developing a theoretical framework for understanding alternative dispute resolution: paper to British Academy of Management, University of Sheffield, 14-16 September. – 2010. – 17 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://shura.shu.ac.uk/2617/1/28\_-\_Mediation\_-\_Development\_a\_Theoretical\_Framework\_(BAM\_Submission).pdf].
6. Winslade J.M. Mediation with a focus on discursive positioning. – 2003. – 26 p. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://narrative-mediation.crinfo.org/documents/minigrants/narrative\_mediation/Mediation\_with\_a\_Focus.pdf].
7. Kappacher C. The Concept of Mediation // Medi(t)ations, (re)conciliations: conflict resolution and European integration: ecumenical anthology III of the WSCF Central European Subregion / Ed. by R. Blocksome, S. Nagypal, P. Sajda et al. – Bratislava: WSCF-CESR, 2004. – P. 21–26. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.koed.hu/medit/claudia.pdf].
8. Carment D., Rowlands D. Formal Models of Mediation and Intervention: A Stocktaking and Analysis of the Implications for Policy. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://http-server.carleton.ca/~dcarment/papers/models\_mediation\_theory\_policy.pdf]. – 39 p.
9. Brookes D., McDonough I. The Differences between Mediation and Restorative Justice/ Practice. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.restorativejusticescotland.org.uk/MedvsRJ-P.pdf]. – 2006. – 24 p.
10. Бесемер Х. Медиация. Посредничество в конфликтах / Х. Бесемер; пер. с нем. Н.В. Маловой. – Калуга, 2004. – 176 с.
11. Арутюнян А.А. Медиация в уголовном процессе: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.А. Арутюнян; МГУ им. М.В. Ломоносова. – М., 2012. – С. 4-7.
12. Шатихина Н.С. Институт медиации в российском уголовном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Н.С. Шатихина. – СПб., 2004. – 228 с.
13. Калашникова С.И. Медиация в сфере гражданской юрисдикции: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.15 / С.И. Калашникова; Уральская государственная юридическая академия. – Екатеринбург, 2010. – 26 с.
14. Ващук О.М. Роль неурядових організацій у запровадженні медіації в Україні (практика використання європейського досвіду) / О.М. Ващук // Часопис Київського університету права. – 2010. – 3. – С. 269–274.



## СЛУЖБОВО-БОЙОВА ПІДГОТОВКА У ЗМІСТІ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛУ ПОЛІЦІЇ СПЕЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ

Голенко Ніна Миколаївна - аспірант кафедри тактико-спеціальної та вогневої підготовки, Одеський державний університет внутрішніх справ

УДК 351.74(477)

*Acest articol prezintă un studiu al conceptului de servicii și combatere în conținutul pregătirii profesionale a angajaților unei unități speciale de poliție în contextul învățământului general și a legislației speciale departamentale precum și conceptele adiacente.*

*Cuvinte cheie: pregătire specială, unitate, luptă, formare profesională, educație*

*Статья содержит исследование понятия служебно-боевой подготовки в содержании профессионального образования работников подразделения полиции специального назначения в разрезе общего образовательного и специального ведомственного законодательства, а также смежных с ним понятий.*

*Ключевые слова: особенное, специальное, подразделение, служебно-боевая подготовка, профессиональная подготовка, образование.*

*The article deals with studying the notion of the service-combatative training during the professional education of policemen in the special subdivisions in the context of general education and special departmental legislation and the neighboring with it questions.*

*Analyzing the components of the professional training of the law enforcement agencies of Ukraine in the retrospective and in the current legislation, a conclusion has been made as to possible implementation of certain dispositions into the projects of normative acts having to reglamentate the procedure of the service-combatative training of law enforcers from the special police.*

*In the limits of a new educational legislation, the signs of the professional training of policemen of the corresponding subdivisions and their service-combatative training as the preconditions of acquiring the corresponding competence are examined.*

*Special attention is paid to the general and special competence of law enforcers of the special police from the point of view of the general and special legal prescriptions.*

*Key words: special, subdivision, assignment, service-combatative training, professional training, education.*

**Постановка проблеми.** Наслідком реформування правоохоронних органів стало створення нового центрального органу виконавчої влади, який покликаний служити суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, а саме

Національної поліції України. Статтею 13 Закону України "Про Національну поліцію" [1] в числі структурних елементів цього органу державної влади виділено поліцію особливого призначення. З огляду на положення ст. 20 наведеного нормативно-правового акта, що оперує поняттям "підрозділ спеціального

призначення”, та наявне тлумачення термінологічного змісту цих правових категорій за колишнім законодавством, яке створювало підвалини для існування аналогічних підрозділів міліції, а також їх філологічну сутність, необхідно дійти висновку про тотожність використаних понять [2, с. 861-862, 1364].

У відповідності до Стратегії розвитку органів внутрішніх справ України, затвердженої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 22 жовтня 2014 року № 1118-р [3], одним із стратегічних напрямків розвитку МВС та поліції є професіоналізація персоналу через створення нової системи професійної освіти шляхом розроблення сучасної європейської моделі освіти МВС за ступеневим принципом, спрямованої переважно на надання початкового рівня знань з орієнтацією на набуття професійно важливих вмінь та навичок у конкретних ситуаціях. Зазначене актуалізує питання створення належної системи професійного навчання працівників підрозділів поліції особливого призначення, що враховувала б вимоги часу й пріоритети діяльності держави щодо захисту людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканості і безпеки. Наведене актуалізує пізнання службово-бойової підготовки у змісті професійної освіти працівників наведених підрозділів поліції.

**Ступінь наукової розробки теми.** Службово-бойова підготовка працівників підрозділу поліції спеціального призначення була предметом дослідження низки науковців в різних сферах правничої науки і не тільки. Зокрема, С.А. Буткевич звернув увагу на особливості підготовки таких поліцейських до виконання службових обов'язків у надзвичайних ситуаціях, В.А. Тарасов та Ю.О. Умрихін деталізували зміст службово-бойової підготовки подібної категорії поліцейських, Ширяев А.М. виокремив специфічні риси формування в межах службово-бойової підготовки готовності курсантів до здійснення службової діяльності у підрозділах спеціального призначення, Бондаренко В.В. розглянув фундаментальну роль службово-бойової підготовки як основи ефективної діяльності працівників поліції, В.П. Примак вказав на основні тен-

денції професійної підготовки поліцейських сил швидкого реагування Європейського Союзу у сучасних умовах. Однак, наведені дослідження не містять системного аналізу професійної освіти працівників підрозділу поліції спеціального призначення у площині реформування освітянської та правоохоронної сфери у нашій державі.

**Метою даної статті** є визначення сутності службово-бойової підготовки працівників підрозділу поліції спеціального призначення та її місця у змісті професійної освіти поліцейських.

**Виклад основного матеріалу.** Серед основних прав та свобод людини Конституція України [4] вирізняє право на освіту, структурними елементами якої ст. 29 Закону України “Про освіту” [5] визначає професійно-технічну, вищу, післядипломну освіту та самоосвіту. Післядипломна освіта – це спеціалізоване вдосконалення освіти та професійної підготовки особи шляхом поглиблення, розширення та оновлення її знань, умінь і навичок на основі здобутої раніше вищої освіти (спеціальності) або професійно-технічної освіти (професії) та практичного досвіду. Таким чином, післядипломна освіта відіграє значиму роль у здійсненні трудових, службових обов'язків будь-якою особою незалежно від сфери її діяльності в межах відповідної професії та спеціальності. Безумовно наведене не аби як актуальне в межах фахової діяльності працівників новоствореного правоохоронного органу – Національної поліції України.

Самоосвіта сприймається дослідниками як вид вільної, творчої діяльності, спосіб самоконструювання особистості з метою підвищення її культурного, освітнього професійного та наукового рівнів [6, с. 140-141], для якої державними органами, підприємствами, установами, організаціями, об'єднаннями громадян, громадянами створюються відкриті та народні університети, лекторії, бібліотеки, центри, клуби, теле-, радіонавчальні програми тощо.

У колишньому законодавстві питання професійної підготовки працівника міліції було визначене у Положенні з організації професійної підготовки осіб рядового і началь-

ницького складу органів внутрішніх справ України, затвердженому наказом МВС України від 13 квітня 2012 року № 318 [7], де у відповідності до п. 1.5 в структуру системи професійної підготовки було включено початкову підготовку вперше прийнятих на службу в ОВС працівників, первинну професійну підготовку, підготовку у вищих навчальних закладах МВС України, післядипломну освіту, службову підготовку. Зі змісту розділу III наведеного положення в межах понять початкова підготовка та первинна професійна підготовка використовується поняття “спеціалізація”, в той час як в межах ст. 47 Закону України “Про освіту” [5] спеціалізація є проявом післядипломної освіти й полягає у профільній спеціалізованій підготовці з метою набуття особою здатності виконувати окремі завдання та обов’язки, що мають особливості в межах спеціальності. Останнє є, вочевидь, надбанням змісту п. 27 Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ, в якому початкова підготовка використовується разом зі спеціалізацією [8].

Разом з тим, на розвиток змісту наказу МВС України від 13 квітня 2012 року № 318 було затверджено наказом МВС України від 5 березня 2013 року № 219 Положення про організацію післядипломної освіти працівників органів внутрішніх справ [9], яким у відповідності з наведеними положеннями Закону України “Про освіту” до післядипломної освіти включено перепідготовку, спеціалізацію, підвищення кваліфікації та стажування.

Згідно ст. 72 Закону України “Про Національну поліцію” професійне навчання поліцейських складається з первинної професійної підготовки, підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, післядипломної освіти та службової підготовки. Тобто, наведені вище положення щодо системи професійної підготовки отримали відображення у трансформованій конструкції професійного навчання правоохоронців зі зміною сутності первинної професійної підготовки, як різновиду професійної освіти з набуття спеціальних навичок, необхідних для виконання повноважень

поліції, та з нівелюванням у зв’язку з цим початкової підготовки вперше прийнятих на службу працівників. Післядипломна освіта у ст. 75 Закону України “Про Національну поліцію” отримала обмежене відображення лише через застосування такої щодо осіб на базі вищої освіти, що не узгоджується з наведеним змістом ст. 47 Закону України “Про освіту”. Вочевидь, до наведеної статті, що регламентує післядипломну підготовку працівників поліції, необхідно було б внести корективи, визначивши загальним законом в цій частині саме Закон України “Про освіту”.

На зміну Положенню про організацію післядипломної освіти працівників органів внутрішніх справ наказом МВС України від 24 грудня 2015 року № 1625 було затверджено Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції [10], яким у повній мірі відображено наведені у Законі України “Про освіту” структурні елементи, в тому числі й спеціалізацію як складову спеціальності, що передбачає профільну спеціалізовану освітньо-професійну чи освітньо-наукову програму підготовки працівників поліції. Дане положення на відміну від Закону України “Про Національну поліцію” поширює післядипломну освіту на всі категорії працівників органів та підрозділів поліції, що відповідає базисному освітянському нормативно-правовому акту й підкреслює нагальність наведених законодавчих змін.

Наказом МВС України від 26.01.2016 року № 50 затверджено Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України [11], що на відміну від попереднього нормативно-правового акту щодо професійної підготовки розкриває сутність та особливості здійснення лише службової підготовки як системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції з урахуванням специфіки та профілю його діяльності.

З огляду на зміст професійного навчання працівника поліції та вимоги сьогодення, що пред’являються до спеціальних підрозділів поліції, які призначені для проведення силового забезпечення оперативно-розшукових

заходів, спеціальних операцій, охорони власності фізичних та юридичних осіб, а також забезпечення особистої безпеки фізичних осіб [12, с. 98], виникає питання визначення сутності поняття "службово-бойова підготовка" та її місця в системі освіти працівників поліції.

Оскільки спеціальні підрозділи поліції є безпосередньо суб'єктами службово-бойової діяльності, а службова підготовка їх працівників є складовою професійної підготовки працівників поліції, то шляхом системно-структурного аналізу та співставлення наведених термінів необхідно дійти висновку, що службово-бойова підготовка – це різновид службової підготовки працівників спеціального підрозділу поліції, яка включає комплекс заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок для проведення силового забезпечення оперативно-розшукових заходів, спеціальних операцій, охорони власності фізичних та юридичних осіб, а також забезпечення особистої безпеки фізичних осіб. Наведена дефініція цілком узгоджується з розглянутим окремими дослідниками розумінням змісту такої підготовки, яка включає, зокрема, тактико-спеціальну, тактичну, військово-інженерну, вогневу, фізичну, медичну, технічну підготовку [13, с. 4]. Подібне розуміння службово-бойової підготовки працівників поліції цілком узгоджується зі змістом наведеного Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України.

З вищевикладеної структури освіти, визначеної освітянським законодавством, службова підготовка може входити в якості складової або післядипломної освіти, або ж самоосвіти. При цьому подібне припущення не узгоджується з наведеним у наказі МВС України від 24 грудня 2015 року № 1625 та ст. 72 Закону України "Про Національну поліцію", де післядипломна освіта розглядається як окремий різновид професійного навчання, а самоосвіта передбачає самостійну діяльність без відповідної системи організації навчального процесу, як того вимагає службова підготовка. Таким чином, в межах чинного Закону України "Про освіту" місце службової

підготовки як складової освіти, в тому числі професійної, дещо неузгоджене.

Розглянуте питання зовсім по іншому може бути вирішеним у контексті проекту Закону України "Про освіту" від 04 квітня 2015 року № 3491-д, у відповідності до ст. 10 якого одним із складників системи освіти є освіта дорослих, що є невід'ємною складовою освіти впродовж життя та передбачає навчання осіб, які мають повну загальну середню освіту або перервали її здобуття, з метою особистісного розвитку та професійного зростання через набуття нових компетентностей, їх оновлення та розвиток [14]. Зміст ст. 18 цього законопроекту дає позитивну відповідь на віднесення службово-бойової підготовки працівника спеціального підрозділу поліції до даної складової системи освіти.

У даний транзитивний час створення Національної поліції України як нового органу державної влади потребує низки заходів, в тому числі й організаційного та правового характеру, зокрема для забезпечення якісного й кваліфікованого професійного навчання працівників підрозділів поліції спеціального призначення. Підрозділи особливого призначення поліції, які на сьогодні працюють в її структурі, продовжують функціонувати тимчасово в межах нормативно-правової бази діяльності спеціальних підрозділів міліції, як-то підрозділ міліції громадської безпеки особливого призначення згідно наказу МВС України від 8 травня 2014 року № 447 [15], трансформований спеціальний підрозділ міліції охорони "Титан" відповідного положення в редакції наказу МВС України від 15 липня 2014 року № 674 [16] тощо.

Згідно ст. 72 Закону України "Про Національну поліцію" професійне навчання поліцейських складається з первинної професійної підготовки, підготовки у вищих навчальних закладах із специфічними умовами навчання, післядипломної освіти та службової підготовки. З урахуванням змісту діяльності підрозділів поліції особливого призначення для навчання їх працівників найбільш значимою в межах професійної підготовки є саме первинна професійна підготовка та службова підготовка.



Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України вирізняє п'ять пов'язаних між собою видів службової підготовки, а саме функціональну, загальнопрофільну, тактичну, вогневу, фізичну. Прискіпливий його аналіз надає можливість виокремити лише декілька особливостей проведення службової підготовки з працівниками підрозділів поліції особливого призначення. Так, згідно п. 8 розділу VIII "Проведення занять з вогневої підготовки" навчально-тренувальні стрільби з поліцейськими підрозділів поліції особливого призначення проводяться вдвічі частіше ніж з іншою категорією поліцейських в межах вогневої підготовки, у відповідності до п. п. 7, 9 розділу IX "Проведення занять з фізичної підготовки" для поліцейських підрозділів поліції особливого призначення передбачено на третину збільшений у порівнянні з іншими працівниками територіальних підрозділів поліції норматив занять з фізичної підготовки. І нарешті, при оцінюванні рівня службової, а саме тактичної, підготовки поліцейського підрозділу поліції особливого призначення враховуються результати практичного виконання ним (у складі групи або декількох груп) 5 ситуативних завдань відповідно до специфіки діяльності підрозділу (розділ XIV "Порядок оцінювання тактичної підготовки").

Вочевидь, відсутність інших норм у Положенні про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України, які б деталізували особливості такої підготовки поліцейських підрозділу поліції особливого призначення свідчать про викладення системи заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок працівника поліції підрозділу поліції особливого призначення з урахуванням специфіки та профілю його службової діяльності в тематичному плані, який розробляється з урахуванням особливостей та специфіки несення служби, оперативної обстановки в регіоні обслуговування, професійної майстерності поліцейських, розподілу годин за видами службової підготовки, а також орієнтовної тематики за видами службової підготовки (п.

7 розділ II "Планування, облік та звітність у системі службової підготовки").

Такий підхід щодо викладення правових підвалин службової підготовки працівників поліції особливого призначення, як складової їх професійного навчання, потребує уточнень й деталізації на рівні окремих нормативно-правових актів.

З приводу складових службово-бойової підготовки працівників поліції особливого призначення необхідно вказати наступне. Специфіка діяльності спеціальних підрозділів поліції полягає у проведенні силового забезпечення оперативно-розшукових заходів, спеціальних операцій, охорони власності фізичних та юридичних осіб, а також забезпечення особистої безпеки фізичних осіб [12, с. 98], що має бути безпосередньо відображеним у змісті професійного навчання працівника такого підрозділу поліції.

У літературних джерелах пропонується виділення наступних елементів службово-бойової підготовки працівників поліції особливого призначення: тактико-спеціальна, тактична, військово-інженерна, вогнева, фізична, РХБ (радіаційний, хімічний та біологічний захист), військова топографія, військово-медична, десантно-штурмова, фізична, забезпечення зв'язку, морально-психологічна, правова, технічна підготовка [13, с. 4]. Така точка зору є цілком слушною, однак з урахуванням змісту наведеного наказу МВС, що регламентує службову діяльність поліцейських Національної поліції України, а саме з групування підвидів такої підготовки в межах відповідного виду службової підготовки з наведених у наказі. При цьому, вочевидь, специфіка службово-бойової підготовки працівників поліції особливого призначення має визначатися в окремому положенні за аналогією з наказом МВС України від 25 листопада 2003 року № 1432 щодо особливостей діяльності та службової підготовки спеціальних підрозділів "Титан" [17].

**Висновок.** Викладене дає можливість надати дефініцію службово-бойовій підготовці у змісті професійної підготовки працівників спеціального підрозділу як різновиду їх

службової підготовки, яка включає комплекс заходів, спрямованих на закріплення та оновлення необхідних знань, умінь та навичок для проведення силового забезпечення оперативно-розшукових заходів, спеціальних операцій, охорони власності фізичних та юридичних осіб, а також забезпечення особистої безпеки фізичних осіб. Службово-бойова підготовка наведених працівників у складі їх професійної освіти є проявом освіти дорослих як складової освіти впродовж життя, спрямованої на безперервне навчання з урахуванням їх особистісних потреб, пріоритетів суспільного розвитку та потреб економіки. Складовими елементами службово-бойової підготовки працівників поліції особливого призначення є: тактико-спеціальна, тактична, військово-інженерна, вогнева, фізична, РХБ (радіаційний, хімічний та біологічний захист), військова топографія, військово-медична, десантно-штурмова, фізична, забезпечення зв'язку, морально-психологічна, правова, технічна підготовка. Наведене створює передумови до подальших наукових розвідок у даному напрямку.

#### **Література**

1. Закон України "Про Національну поліцію" від 2.07.2015 № 580-VIII. // Відомості Верховної Ради України. – 2015. – № 40-41. – Ст. 379.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел]. – К.; Ірпінь: ВТФ "Перун", 2005. – 1728 с.
3. Питання реформування органів внутрішніх справ України: розпорядження КМ України від 22.10.2014 року № 1118-р [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1118-2014-%D1%80>.
4. Конституція України від 28.06.1996 // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 30. – Ст. 141.
5. Про освіту: Закон України від 23.05.1991 року № 1060-XII [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.

6. Михайліченко І.В. Професійна самоосвіта працівників органів внутрішніх справ. / І.В. Михайліченко // Наукові записки КДПУ. Серія: Педагогічні науки. / ред. кол.: В.В. Радул [та ін.]. – Кіровоград, КДПУ, 2014. – Вип. 125. – С. 139-142.

7. Про затвердження Положення про з організації професійної підготовки осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України: наказ МВС України від 13.04.2012 року № 318 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0728-12>.

8. Про затвердження Положення про проходження служби рядовим і начальницьким складом органів внутрішніх справ: постановою КМ УРСР від 29.07.1991 року № 114. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/114-91-%D0%BF>.

9. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників органів внутрішніх справ: наказ МВС України від 05.03.2013 року № 219. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0489-13>.

10. Про затвердження Положення про організацію післядипломної освіти працівників Національної поліції: наказ МВС України від 24.12.2015 року № 1625. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0076-16>.

11. Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України: наказ МВС України від 26.01.2016 року № 50. [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0260-16>.

12. Буткевич С.А. Актуальні питання підготовки працівників спеціальних підрозділів до дій у надзвичайних ситуаціях. / С.А. Буткевич // Становлення особистості професіонала: перспективи й розвиток: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конфе-

ренції (м. Одеса, 19 лютого 2010 року). – Одеса: ОДУВС, 2010. – С. 49-50.

13. Служебно-боевая подготовка специальных подразделений милиции органов внутренних дел Российской Федерации: учебное пособие. / Сост. В.А. Тарасов, Ю.А. Умрихин, Д.В. Москаленко, С.Н. Кашин, В.Н. Ляшенко. – Ставрополь: СФ КрУ МВД России, 2006. – Ч. 1. – 292 с.

14. Проект Закону України “Про освіту” від 4 квітня 2016 року № 3491-д [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=58639](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639).

15. Про затвердження Положення про підрозділи міліції громадської безпеки особливої призначення: наказ МВС України від 08.05.2014 року № 447 [Електронний ресурс] /

Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0490-14>.

16. Про затвердження змін до Положення про спеціальні підрозділи міліції охорони “Титан”: наказ МВС України від 15.07.2014 року № 674 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0907-14/paran2#n2>.

17. Про організацію службової діяльності спеціальних підрозділів міліції охорони “Титан”: наказ МВС України від 25.11.2003 року № 1432 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/z0943-04?test=e/mMfe2sm7muokwkZi5.5XTRH14hAs80msh8Ie6>.

## ПОНЯТТЯ ТА ЗНАЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СТАНДАРТІВ ДЛЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ

Легка Оксана Володимирівна – докторант Дніпропетровського національного університету імені Олеся Гончара

УДК 342.5

*Articolul explorează conceptul și esența standardului internațional, descrie semnificația acestuia pentru legislația administrativă a Ucrainei. A fost pus în aplicare raportul dintre standardele internaționale și principiile dreptului administrativ European și a fost determinat impactul acestora asupra sferei de răspundere administrativă.*

*Cuvinte cheie: responsabilitatea administrativă, standard, principii europene ale dreptului administrativ, reglementare juridică.*

*В статтє исследовано понятіє и сущность международного стандарта, описано его значение для административного законодательства Украины. Осуществлено соотношение международных стандартов с принципам европейского административного права и определено их влияние на сферу административной ответственности.*

*Ключевые слова: административная ответственность, стандарт, европейские принципы административного права, правовое регулирование.*

*The article explores the concept and essence of the international standard, describes its significance for the administrative legislation of Ukraine. The correlation of international standards with the principles of European administrative law and their influence on the area of administrative responsibility are determined.*

*Key words: administrative responsibility, standard, European principles of administrative law, legal regulation.*

**Постановка проблеми.** Адміністративне право регулює сферу управлінської, виконавчо-розпорядчої діяльності державних органів, суспільних організацій та посадових осіб. Для здійснення своїх оперативних функцій всі суб'єкти зазначеної діяльності наділяються необхідними повноваженнями, компетенцією. Об'єктами управління виступають економіка, наука, культура, освіта, оборона, правопорядок, охорона здоров'я та прав громадян тощо. Відповідно через інститут адміністративної відповідальності реалізуються норми різних галузей права, тому коло актів, які мають до неї відношення є досить численним.

Так, зовнішніми формами прояву інституту адміністративної відповідальності, який відіграє особливу роль в період реформування адміністративної сфери, є адміністративно-правові норми – акти правотворчості державних та інших уповноважених органів та організацій, прийняті в межах їх компетенції, а також міжнародні угоди (договори) і міжнародно-правові акти, ратифіковані Україною.

Беручи до уваги, що серед факторів, які визначають сутність демократичності держави й суспільства провідне місце займає характер взаємин між державою і громадянином, то головним призначенням держави є служіння

суспільству, створення достойних умов для життєдіяльності всіх її членів та належного функціонування органів. Звідси безперервний процес трансформації суспільних відносин та процес інтеграції України в європейський правовий простір, які постійно розширюють правову базу адміністративної відповідальності, сприяючи повномасштабному реформуванню правової системи на основі принципів та стандартів, що сформувалися на загальноєвропейському рівні.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Серед досліджень, в яких зроблено перші кроки в напрямку вивчення окремих європейських принципів адміністративного права, слід зазначити праці В. Б. Авер'янова, Г. Й. Ткач, Н. Гнидюка, І. А. Грицяка, С. Ю. Беньковського, В. К. Колпакова, Д. М. Лук'янця, Н. В. Хорошак, А. А. Пухтецької та інших. Завдяки цим роботам у вітчизняній адміністративно-правовій літературі вже сформувалося розуміння необхідності доктринального перегляду фактично «нерадянських» принципів адміністративного права України. Однак, праці в цій сфері не мають комплексного характеру, а переважно присвячені дослідженню змісту та значення окремих принципів або їх окремих елементів (аспектів) для цілей реформування того чи іншого інституту галузі адміністративного права.

**Виклад основного матеріалу.** Адаптація законодавства України до законодавства Європейського Союзу (далі – ЄС) передбачає сприйняття правових стандартів, серед яких важливе місце посідають міжнародні стандарти в сфері адміністративного законодавства. Оскільки, в національній доктрині адміністративного права відсутня єдина концептуально узгоджена позиція щодо визначення поняття та суті «міжнародного стандарту» взагалі, а також визначення елементів утворення «міжнародного стандарту адміністративної відповідальності» і факторів, які сприяють його подальшому формуванню зокрема. Це призводить до гальмування механізмів впровадження міжнародних стандартів адміністративної відповідальності в національне законодавство.

У сучасних умовах правові стандарти країн Європи використовуються для адаптації на-

ціонального законодавства до європейських правових систем. Вони містять принципи та норми права, які зафіксовані у міжнародно-правових актах та документах і сприяють правовій інтеграції національних правових систем у міжнародну спільноту [1, с. 113]. Хоча поняття міжнародного стандарту досить часто й вживається в документах універсального та регіонального рівнів, проте на сьогодні це поняття не є усталеним, про що свідчать різні дефініції, які містяться в доктринальних дже-релах.

Власне термін «стандарт» (від англ. *standard* – норма, зразок) в широкому розумінні слова – взірець, еталон, модель, що сприймаються за вихідні для зіставлення (порівняння) інших подібних об'єктів. Відповідно до одного з визначень, що наведені в тлумачних словниках англійської мови, стандарт (*standard*) – це ознаки певного явища, що встановлені компетентним органом, звичаєм або за загальною згодою як модель чи приклад. Значається, що слово стандарт (*standard*) утворює синонімічний ряд із словом критерій (*criterion*), яке застосовується щодо будь-яких ознак (характеристик), що можуть використовуватись для перевірки якості певного об'єкта, незалежно від того, чи сформульовані такі характеристики як правило або принцип, чи ні [2].

У філології термін «стандарт» тлумачиться як щось позбавлене індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності; шаблон, трафарет [3, с. 20].

Традиційним стало застосування поняття «міжнародні стандарти прав людини». Так, завдяки міжнародному визнанню норм Загальної декларації прав людини 1948 року, підписанню і ратифікації Міжнародного пакту про громадянські і політичні права та Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року в конституціях більше як 120 країн світу перелік, зміст і допустимі обмеження прав і свобод, які містяться в цих актах, перетворились на загальновизнані норми міжнародного права, тобто на міжнародні стандарти прав людини, яких мають дотримуватись всі країни світу. Тому доцільно розпочати розкриття поняття та значення міжнародного стандарту в адміністративному

законодавстві, насамперед, з визначення його місця в системі прав людини. Адже Україна сприймає Європейську конвенцію про захист прав людини і основних свобод та рішення Європейського суду як джерела права. Відповідно до Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» [4], суди застосовують у розгляді справ Конвенцію та практику Суду як джерело права (ст. 17). Кодекс адміністративного судочинства України містить норми, за якими «суд застосовує принцип верховенства права з урахуванням судової практики Європейського Суду з прав людини». Таким чином, українська правозахисна система послідовно сприймає європейські стандарти адміністративного права у сфері прав людини.

Так, П. М. Рабінович та М. І. Хавронюк визначають міжнародні стандарти прав людини у вигляді певних показників цих прав, встановлених у міжнародних актах, які заохочують або зобов'язують держави [5, с. 19]. В. Г. Буткевич говорить про міжнародні стандарти як такі, що регламентують права і свободи людини в конкретній сфері її життєдіяльності, визначаючи, в який спосіб загальновизнані норми міжнародного права можуть бути там застосовані, і які зобов'язання держави можуть чи мають брати на себе для забезпечення людських прав, якими міжнародними гарантіями підкріплені ці права і свободи, ступінь обов'язковості закріплення їх вимог у національних правових актах тощо [6, с. 208]. Л. Г. Гусейнов, розглядаючи природу міжнародно-правових зобов'язань держав щодо прав людини, виокремлює так звані «парасоликові» зобов'язання, до яких він відносить, зокрема, обов'язок держави поважати права людини. На його думку, вони є «мінімальною вимогою, яка покладається на державу», і такі зобов'язання «хоч і не встановлюють самостійних суб'єктивних прав для держав-учасниць, проте можуть застосовуватись до всіх визнаних у тому чи іншому документі прав та свобод [7, с. 88], – йдеться про своєрідні взірці, на які мають орієнтуватися держави та інші учасники міжнародних відносин.

На думку О. В. Бурлаки, «міжнародні стандарти в міжнародному праві прав людини» є мінімальними вимогами як обов'язкового, так

і рекомендаційного характеру, яких держави зобов'язуються дотримуватись у внутрішньому праві, і які спрямовані на подальший розвиток принципу поваги прав людини [8, с. 7]. Тобто, з позиції вченої, міжнародний стандарт у міжнародному праві прав людини є тим мінімальним рівнем дотримання прав людини, нижче якого держава не може опускатися. Тоді як Р. А. Мюллерсон розкриваючи поняття міжнародного стандарту в міжнародному праві прав людини, говорить про те, що цим терміном охоплюються досить різноманітні норми, такі як правила міжнародних договорів, резолюції міжнародних організацій, політичні домовленості тощо [9, с. 31].

Прагнення до руху в напрямку європейських стандартів в українському адміністративному просторі знайшли відбиття в Концепції адміністративної реформи в Україні [10], яка сформулювала його мету – поетапне створення такої системи державного управління, що забезпечить становлення України як високорозвиненої, правової, цивілізованої європейської держави з високим рівнем життя, соціальної стабільності, культури та демократії – і визначила заходи її досягнення, які ґрунтуються на вироблених світовою практикою принципів засадах функціонування виконавчої влади. Таким чином, Концепція підкреслила особливе значення осмислення і запровадження в сферу публічного адміністрування європейських принципів адміністративного права як пріоритетних стандартів щодо реалізації євроінтеграційного курсу країни.

Сучасне розуміння європейських принципів адміністративного права, що фактично є європейськими стандартами адміністративного права, сформувалося під впливом процесів конвергенції адміністративних систем, які стали домінантою їх еволюційного руху.

Яскравий опис процесу конвергенції подає Юрген Шварце (Jürgen Schwarze). У дослідженні змісту впливу європейських стандартів на зближення адміністративних правових систем держав-членів ЄС і перспектив його подальшого розвитку він зазначає, що раніше прецедентне право Європейського суду перебувало під впливом первісних правових

систем держав-членів ЄС, зокрема французького адміністративного права. Але вплив на розвиток права ЄС ніколи не був лише французьким. Збільшення кількості держав-членів ЄС стимулювало диверсифікацію правового мислення Європейського суду. Відповідно в його рішеннях починають ураховуватися правові підходи, які притаманні практично всім державам-членам ЄС. Наприклад, принцип «адміністрування через закон» інтегрується з французького принципу рівності (*principe de légalité*), німецької (*Rechtsstaatlichkeit*) та британської (*rule of law*) концепцій правової держави і верховенства закону. Таким чином, різні коріння цих трьох понять не створюють перешкод втіленню у практику європейського стандарту [11].

На нашу думку, стандарти судового адміністративного процесу можуть розглядатися як складова частина міжнародних стандартів прав людини, оскільки покликані забезпечити належний рівень та ефективність судового захисту прав і свобод людини у відносинах з органами державної влади та місцевого самоврядування. Адміністративна юстиція є важливою гарантією законності реалізації державними і місцевими органами, їх службовими особами встановлених повноважень; надає можливість визначити якість виконання встановлених для посадових осіб обов'язків; дозволяє реалізувати норми, що встановлюють відповідальність державних органів та посадових осіб за невиконання або неналежне виконання своїх обов'язків; сприяє поновленню порушених прав, свобод та законних інтересів фізичних та юридичних осіб.

Відштовхуючись від вищенаведених позицій та беручи до уваги положення міжнародно-правових актів, можна стверджувати, що по своїй суті стандартами виступають міжнародні норми, які регламентують основні принципи, форми й методи здійснення муніципальної діяльності у сфері профілактики адміністративних правопорушень, прийняті державами світу в рамках міжнародних організацій.

Особливостями міжнародних стандартів у сфері профілактики адміністративних правопорушень є те, що вони регламентують спільно вироблені державами принципові підходи і між-

народно-легальні принципи становлення, формування і функціонування органів місцевого самоврядування на території конкретних держав. Закріплення таких положень на рівні співтовариства держав, з допомогою рамкових норм міжнародного права, свідчить про важливість цього інституту не тільки в національному (внутрішньодержавному), а й у міжнародному аспекті, що характеризується актуалізацією і глобалізацією предметів правового регулювання.

Запровадження європейських стандартів адміністративного права у практику діяльності публічної адміністрації є запорукою розвитку правової держави і громадянського суспільства, утвердження верховенства права і закону, забезпечення ефективної охорони та захисту прав людини і громадянина.

Кожний з п'яти основних політичних принципів належного урядування, наведених у Білій книзі Європейського урядування (2001 р.) [12]: відкритість, участь, відповідальність, ефективність та відповідність (узгодженість) сприяє утвердженню демократії та верховенства права у державах-членах ЄС, та застосовується на всіх рівнях управління – глобальному, європейському, національному, регіональному та локальному. Крім того, принцип відповідність (узгодженість) презюмує відповідальність органів управління різних рівнів за ефективне впровадження доручених їм завдань в контексті реалізації комплексних програм розвитку та відповідних політик ЄС.

Разом з тим, просування і практична реалізація європейських стандартів адміністративного права у практику функціонування публічної адміністрації неможливі без налагодженої системи адміністративного правосуддя, яка дозволяє приватним особам ефективно оспорювати адміністративні акти та рішення і притягати до відповідальності державні органи за порушення законодавства і посягання на права людини. Відсутність такої системи призводить до зростання правової незахищеності, посилення потенційної соціальної напруженості і виникнення конфліктів, особливо якщо органи влади не вважаються підзвітними громадянському суспільству чи позазаконними.

З цього приводу у висновках за результатами проведеної Першої Конференції Голів Ви-

щих Адміністративних судів в Європі було зазначено, що не дивлячись на організаційні відмінності в різних державах, адміністративний процес має відповідати загальним стандартам, що закріплені в правових системах держав-членів, або процесуальним гарантіям, які прямо закріплені в Конвенції про захист прав людини та основних свобод, зокрема в ст. ст. 6 та 13 [13].

З аналізу п.1 ст. 6 Конвенції та окремих рішень Європейського суду з прав людини випливає, що систему права на справедливий судовий процес складають такі елементи, як : право на справедливий судовий розгляд, право на відкритий судовий розгляд (в тому числі публічне проголошення рішення), дотримання критерію «розумного» строку, незалежність та неупередженість суду, створеного на підставі закону. Однак систему цих елементів не можна, на нашу думку, вважати повною без врахування таких важливих факторів як можливість доступу до суду кожної особи у випадку виникнення спору з адміністративних правовідносин та ефективність судового контролю за актами та діями (чи бездіяльністю) адміністрації.

Таким чином, з врахуванням положень ст.ст. 6 та 13 Конвенції система стандартів адміністративного процесу може бути представлена таким чином:

1. право на суд (як його прояв – право на доступ до суду);
2. право на справедливий судовий процес, що включає такі організаційні та процесуальні гарантії:
  - а) розгляд справи судом, створеним на підставі закону,
  - б) незалежність та неупередженість суду,
  - в) публічний розгляд справи та проголошення рішення суду,
  - г) справедливий судовий розгляд,
  - д) розгляд справи впродовж розумного строку;
3. ефективність судового контролю за актами та діями ( чи бездіяльністю) органів публічної влади та дієвість судового рішення [2].

Особливо важливі принципи містяться в судовій практиці Європейського суду. Вони застосовуватися всіма державами-членами ЄС на національному рівні при застосуванні пра-

ва ЄС. Це насамперед: принцип адміністрування через закон; принципи пропорційності, юридичної визначеності, захисту законних очікувань, недопущення дискримінації, право на слухання в ході адміністративних процедур щодо прийняття рішень, забезпечувальні заходи, справедливі умови доступу громадян до адміністративних судів, позадоговірна відповідальність державної адміністрації.

Колпаков В. К. притримується позиції, що європейські принципи адміністративного права структуруються за такими групами: 1) достовірність і передбачуваність (правова визначеність); 2) відкритість і прозорість; 3) підзвітність; 4) результативність та ефективність.

Кожна з цих груп включає сконцентровані за родовими ознаками конкретні принципи. Наприклад, принципи верховенства закону, адміністрування через закон, правової компетенції, співмірності приводять в дію механізм достовірності і передбачуваності, принципи процесуальної справедливості забезпечують прийняття рішень на підставі справедливості щодо будь-якої особи, яка підпадає під їх дію. Відкритість припускає, що адміністрація доступна для зовнішньої ретельної перевірки, а прозорість – що після ретельного огляду адміністрація буде «видна наскрізь» для докладної перевірки та нагляду. Відкритість і прозорість дозволяють будь-якій особі, щодо якої відбуваються дії адміністрації, знати підставу такої дії, а також спрощують проведення зовнішньої перевірки адміністративного впливу з боку вищих наглядових органів. Відкритість і прозорість також є необхідними інструментами для забезпечення верховенства закону, рівності перед законом і підзвітності [14].

**Висновки.** Резюмуючи вищенаведене, відмітимо, що стандарти представляють собою демонстрацію змісту конкретних адміністративних інститутів (включаючи їх місцезнаходження в системі адміністративно-правових норм).

В цілому, адміністративне законодавство світової спільноти не містить як таких стандартів для регулювання адміністративної відповідальності на національному рівні. Однак, правова система ЄС посідає провідне місце в структурі загальноєвропейського правового



простору, тому суттєво впливає на формування єдиного адміністративного простору, проте її не можна розглядати як єдине джерело гармонізації адміністративного законодавства України.

Отже, стандарти адміністративної відповідальності можна визначити як систему правових норм та принципів, що встановлюють обов'язковий (мінімальний) рівень гарантованості прав особи в адміністративному процесі, способи їх реалізації, гарантування та захисту.

Процес інтеграції України до Великої Європи лише набирає своїх обертів й на шляху наближення до ЄС Україна повинна провести ще низку реформ й, насамперед, створити нові соціально-економічні стандарти життя. Тому важливим завданням на сучасному етапі є утвердження відправних засад, що встановлюють основні підвалини регулювання суспільних відносин, загально визначених міжнародною спільнотою. Виходячи з цього, проблема визначення сутності міжнародних стандартів, встановлення критеріїв їх розмежування з іншими правовими категоріям набула великої актуальності для юридичної науки, а її правильне вирішення є складовою процесу формування ґрунтовної теоретичної основи для сучасного етапу реформування національної системи адміністративного законодавства.

#### **Література:**

1. Детальніше про природу прав людини як найбільш важливих міжнародних правових норм, що встановлюють мінімальні стандарти належного ставлення до особи - Nickel, James. "Human Rights". The Stanford Encyclopedia of Philosophy ( Summer, 2003 Edition ), Edward N. Zalta (ed).
2. Європейські стандарти адміністративного процесу : електронний ресурс Режим доступу: <http://old.minjust.gov.ua/6738>
3. Тихомирова Л.В., Тихомиров М.Ю. Юридическая энциклопедия. Издание 5-е, дополненное и переработанное / Под ред. М.Ю. Тихомирова. – М.: 2001. – 644 с.
4. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23.02.2006 № 3477-IV // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 12. – С. 16.
5. Рабінович П. М. Права людини і громадянина : [навч. посіб.] / П. М. Рабінович, М. І. Хавронюк. – К., 2004. – 464 с.
6. Буткевич В. Г. Міжнародне право : основні галузі / В. Г. Буткевич, С. А. Войтович. – К., 2004. 814 с.
7. Гусейнов Л. Г. Международная ответственность государства за нарушения прав человека /Л. Г. Гусейнов. – Баку : Нуцуг едебийууати, 1998. – 188 с.
8. Бурлак О. В. Міжнародні стандарти щодо статусу і функціонування національних установ із захисту і заохочення прав людини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.11 / О. В. Бурлак. – К., 2010. – 23 с.
9. Мюллерсон Р.А. Права человека: идеи, нормы, реальность / Р.А. Мюллерсон. - М.: Юрид. лит. - 1991. - 160 с.
10. Про заходи щодо впровадження Концепції адміністративної реформи в Україні: Указ Президента України від 22 липня 1998 р. // Офіційний вісник України. – 1999. – № 21. – Ст. 943.
11. Schwarze J. Administrative Law under European Influence: On the Convergence of the Administrative Laws of the EU Member States / J. Schwarze. – London: Sweet & Maxwell, 1996. – 840 s.
12. European Governance. A White Paper. Commission of the European Communities. COM (2001) 428 final. Brussels, 25.07.2001. – P. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://ec.europa.eu/governance/contrib\\_etc\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/governance/contrib_etc_en.pdf)
13. First Conference of the Presidents of Supreme Administrative Courts in Europe "The possibility and scope of judicial control of administrative decisions". 7-8 October 2002, Strasbourg. Conclusions - [www.coe.int/T/E/Legal\\_affairs/Legal\\_co-operation/Administrative\\_law\\_and\\_justice/Conferences/](http://www.coe.int/T/E/Legal_affairs/Legal_co-operation/Administrative_law_and_justice/Conferences/)
14. Колпаков В. К. Європейські стандарти адміністративного права:[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://aplaw.knu.ua/index.php/arkhiv-nomeriv/3-9-2014-jubilee/item/376-yevropeyski-standarty-administratyvnoho-prava-kolpakov-v-k>



## ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБМІНУ ІНФОРМАЦІЄЮ СУБ'ЄКТІВ, ЯКІ БЕРУТЬ УЧАСТЬ У БОРОТЬБІ З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ З ЄВРОПОЛОМ



**Шепетько Сергій Анатолійович - кандидат юридичних наук, перший заступник Керівника МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України**

**Клименко Ольга Анатоліївна - кандидат юридичних наук, начальник відділу МНДЦ з проблем боротьби з організованою злочинністю при Раді національної безпеки і оборони України**

**УДК: 341.456 (004.9)**

*In acest articol se consideră proprietățile caracteristice ale bazelor de date principale, utilizate în activitatea Europol. Sunt identificate principalele aspecte problematice ale reglementării juridice a relațiilor sociale în domeniul cooperării între agenții autorităților competente din Ucraina și Poliția Națională a Ucrainei, în cadrul Acordului între Ucraina și Oficiul European de Poliție, cu privire la cooperarea operațională și strategică. Au fost propuse o serie de mecanisme instituționale pentru a îmbunătăți eficiența de informare și sprijin analitic, pentru măsurile de combatere a criminalității organizate, sub forma unei cooperări strânse cu Europol.*

*Cuvinte cheie: Europol, suport informativ și analitic, schimb de informații, criminalitate organizată.*

*В статье рассмотрены характерные свойства основных информационных баз данных, используемых в деятельности Европола. Определены основные проблемные вопросы нормативно-правового регулирования общественных отношений в сфере межведомственного взаимодействия компетентных органов Украины с Национальной полицией Украины в рамках Соглашения между Украиной и Европейским полицейским офисом об оперативном и стратегическом сотрудничестве. Предложен ряд организационно-правовых механизмов с целью повышения эффективности информационно-аналитического обеспечения мер борьбы с организованной преступностью в формате налаживания тесного сотрудничества с Европолом.*

*Ключевые слова: Европол, информационно-аналитическое обеспечение, обмен информацией, организованная преступность.*

*The article deals with the special features of the main informational databases used in the practices of Europol. The main issues of normative and legal regulation of public relations in the field of interagency cooperation between the competent authorities of Ukraine and the National Police of Ukraine within the framework of the Agreement on Operational and Strategic Cooperation between Ukraine and the European Police Office are determined. A number of organizational and legal mechanisms are proposed to increase the effectiveness of informational and analytical providing of measures to combat organized crime through of establishing a close cooperation with Europol.*

*Key words: Europol, informational and analytical providing, an information exchange, organized crime.*

**Постановка проблеми.** Підвищенню ефективності забезпечення національної безпеки передуює необхідність посилення взаємодії між відповідальними суб'єктами, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, і відповідними європейськими інституціями. Саме завдяки взаємодії з Європолем у сфері боротьби з організованою злочинністю систематизуються та об'єднуються основні зусилля нашої країни із інституціями інших європейських держав.

Організація дієвої взаємодії підрозділів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, із Європолем надає змогу більш раціонально розподіляти наявні сили і засоби у протидії організованій злочинності. Саме тому без дієвих механізмів організації взаємодії між органами, які здійснюють боротьбу з організованою злочинністю, та Європолем неможлива ефективна протидія організованій злочинності.

**Стан дослідження.** Питаннями налагодження обміну інформацією компетентних органів з Європолем займалися такі науковці як М. Г. Вербенський, М. В. Гребенюк, В. Я. Тацій, В. М. Трепак, О. Ю. Шостко та інші. Праці цих учених безумовно мають вагоме значення, але сучасний стан чинного законодавства зумовлює необхідність визначення подальших організаційно-правових заходів щодо налагодження належного обміну інформацією суб'єктів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, з Європолем.

**Метою статті** є визначення організаційно-правових механізмів для підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення заходів боротьби з організованою злочинністю у форматі налагодження тісної співпраці з Європолем.

**Виклад основного матеріалу.** Відповідно до Рішення ЄС № 2009/371/ПВД від 6 квітня 2009 р. "Про створення Європейського поліцейського відомства (Європол)", основними функціями Європолу є: а) збір, зберігання, обробка, аналіз інформації та відомостей і обмін інформацією та відомостями; б) невідкладне повідомлення компетентним органам держав-членів через вказаний у статті 8 національний відділ про факти, які їх стосуються, і негайне

інформування їх про зв'язки між злочинами; с) сприяння розслідуванням у державах-членах, особливо шляхом передачі національним відділам всієї необхідної інформації з цього приводу; d) звернення до компетентних органів відповідних держав-членів із запитом про порушення, проведення та координацію розслідувань і надання пропозицій про створення спільних слідчих груп стосовно деяких справ; е) надання державам-членам відомостей і допомоги в аналізі, коли проходять великі міжнародні заходи; f) підготовка оцінки загроз, стратегічних аналізів і загальних доповідей, що відносяться до його мети, у тому числі оцінки загроз організованої злочинності [1].

У грудні 2016 р. між Україною та Європейським поліцейським офісом було підписано Угоду про оперативне і стратегічне співробітництво (далі – Угода) [2], завдяки чому правоохоронні органи мають можливість використовувати технічні та аналітичні можливості Європолу, бути залученими до міжнародних поліцейських операцій під егідою Європейського поліцейського офісу, активно обмінюватися поліцейською інформацією з правоохоронними органами ЄС, у тому числі в рамках системи інформаційного обміну "SIENA". Крім того, 12 липня 2017 р. Верховна Рада України ратифікувала Угоду між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне і стратегічне співробітництво [3], що надало можливість значно розширити формат співпраці, здійснювати обмін оперативною інформацією в рамках кримінальних проваджень, брати участь у спільних заходах щодо розслідування злочинів, встановлювати місцезнаходження осіб, причетних до вчинення злочинів, брати участь в аналізі оперативної інформації, а також створювати міжнародні спільні слідчі групи.

Однак важливим завданням залишається підвищення інформаційно-аналітичного забезпечення суб'єктів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю. Адже на сьогодні використання інформаційних систем та баз даних правоохоронних органів в оперативно-службовій діяльності носить майже виключно відомчий характер та не відповідає змісту й характеру загроз діяльності трансна-

ціональних організованих злочинних формувань.

Головними стримуючими чинниками налагодження стратегічного та оперативного інформаційного обміну правоохоронних органів із Європолом залишаються: корпоративність, інформаційна закритість правоохоронних структур, обмеження, пов'язані з нормативною вимогою посилення заходів щодо захисту службової й таємної інформації. У той же час європейський досвід взаємодії правоохоронців свідчить про безальтернативність тенденції до запровадження процесуальних механізмів безпосереднього он-лайн доступу до інформаційних ресурсів Європолу з обмеженнями, обумовленими компетенцією органу та рівнем доступу співробітника.

У своїй діяльності Європол використовує такі основні інформаційні системи, як "SIENA", "IES", "EPE". Так, Secure Information Exchange (далі – SIENA) – це сучасна платформа зв'язку, яка відповідає потребам правоохоронних органів ЄС, забезпечуючи швидкий та зручний обмін оперативно-стратегічною інформацією про злочинність між офіцерами зв'язку, аналітиками й експертами Європолу, а також працівниками правоохоронних органів третіх країн, які уклади угоду про оперативне і стратегічне співробітництво з Європолом.

З 1 липня 2009 р. "SIENA" сприяє обміну інформацією в рамках організації Європол, а з 2010 р. цю інформаційну систему використовують правоохоронні органи інших країн ЄС, що співпрацюють з Євроюстом та Інтерполом, а також держави за межами ЄС (Канада, Норвегія, Швейцарія і США). Останнім часом доступ до бази SIENA також було надано відділенням правоохоронних органів із протидії відмиванню активів (AROs) для обміну інформацією про активи, які були заморожені або конфісковані в країнах ЄС. Інструмент, який було додано в SIENA, надає змогу обмінюватися інформацією для боротьби з тероризмом. Стратегія Європолу на 2016-2020 рр. акцентує на необхідності подальшого розвитку SIENA як системи безпечного обміну і передачі інформації між правоохоронними органами. SIENA відповідає всім вимогам законодавства

щодо захисту і конфіденційності інформаційних даних [4].

Основне завдання інформаційної бази даних SIENA – це забезпечення швидкого безперервного доступу в режимі 24/7 для пошуку інформації щодо підозрілих осіб, транснаціональних злочинів, виявлення та встановлення зв'язків між кримінальними провадженнями. Інформація, що вноситься в систему, зв'язується з наявною в базі даних, і у випадку виявлення співпадіння про це повідомляється операційний підрозділ Європолу. При цьому, завдяки доступу до цієї бази експерти Європолу можуть надавати необхідну інформацію безпосередньо на місці події злочину шляхом використання можливостей мобільного офісу (ноутбук із доступом до інформаційних баз даних Європолу).

Інформаційна система Європолу (EIS) – це центральна база даних, яка містить інформацію про злочини, у тому числі й терористичного спрямування. Створена у 2005 р. і доступна на 22 мовах, EIS містить інформацію про вчинені тяжкі міжнародні злочини; організовані злочинні формування і засоби, які використовуються для вчинення злочинів; про підозрюваних осіб та засуджених. Це, насамперед, довідкова база даних, яка використовується для перевірки інформації про конкретну особу або об'єкт інтересу (наприклад, автомобіль, телефон або повідомлення електронної пошти) за межами національної або організаційної юрисдикції [5].

Дані, які містяться в EIS, залишаються під повним контролем власника даних і не можуть бути змінені Європолом або будь-якою іншою державою-членом ЄС. Особа, яка надає інформацію, несе відповідальність за: точність та достовірність даних; перевірку термінів зберігання даних; актуальність даних. Безпека і захист даних мають важливе значення для адекватного та належного функціонування EIS. Права користувачів на доступ до інформації залежать від їх профілів і обмежень, визначених власником даних. Користувачі в Європолі та в національних правоохоронних органах країн ЄС мають прямий доступ до всієї інформації, що зберігається в системі, але особа, яка на-

дає інформацію, може обмежувати це право в кожному конкретному випадку [5].

Експертна інформаційна база Європол (ЕРЕ) – це безпечна спільна веб-платформа для фахівців у різних сферах правоохоронної діяльності. Інформаційна база Європолу (ЕРЕ) сприяє обміну найкращими практиками; матеріалами; інноваціями; особистими даними про злочини. У системі ЕРЕ не зберігаються особисті дані і конфіденційна інформація. Користувачі можуть взаємодіяти один з одним через віртуальні мережі, такі як блоги або форуми, особисті повідомлення. ЕРЕ пропонує набір загальних функцій, які налаштовуються відповідно до потреб кожного онлайн-співтовариства експертів. До поточних основних функцій ЕРЕ належать такі: електронна бібліотека, що містить документи, зображення і відеоролики, які можуть бути завантажені та поширені в експертному співтоваристві; форум повідомлень, де користувачі можуть обговорювати проблеми між собою; блог, в якому користувачі можуть публікувати новини, рекламувати і повідомляти про зміни у своєму експертному співтоваристві; календар, в якому користувачі можуть планувати заходи; вики, де користувачі можуть працювати разом, щоб створити базу даних у своєму експертному співтоваристві [6].

Інформаційна база даних ЕРЕ дає змогу співпрацювати на веб-платформі експертам у різних правоохоронних структурах; сприяє обміну експертними знаннями та навичками і неперсональними даними щодо злочинів; має більш ніж 6000 користувачів із 70-и країн і можливість миттєвого обміну повідомленнями.

Важливим залишається питання обміну інформацією між правоохоронними органами та Європолом. Так, відповідно до Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво контакти між компетентними органами України та Європолом, а також обмін інформацією між Україною та Європолом у межах Угоди здійснюється через Національний контактний пункт.

У зв'язку з організаційно-штатними змінами Департамент Інтерполу та Європолу

Національної поліції України реорганізовано в Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України, на який покладено функцію Національного контактного пункту України по взаємодії з Європолом. На початку 2017 р. у новоствореному Департаменті встановлено та запущено в дію відповідне обладнання, що забезпечує доступ до каналу (шлюзу) SIENA. Наразі цей канал активно використовується Департаментом для обміну інформацією з Європолом.

Відповідно до Меморандуму між Україною та Європейським поліцейським офісом щодо встановлення захищеної лінії зв'язку обмін інформацією між Національним контактним пунктом та Європолом здійснюється за допомогою виділеної захищеної лінії зв'язку SIENA. На цей час доступ до зазначеної лінії зв'язку налагодженого на базі Національної поліції України. Разом з тим, ст. 6 Угоди не виключає можливості прямого обміну інформацією між компетентними органами України та Європолом, якщо це вважатиметься необхідним для обох Сторін. Відповідно до ст. 7 Угоди компетентними органами є всі державні органи України, відповідальні за запобігання та боротьбу зі злочинністю, перелік яких наведено в додатку 2 до Угоди [2].

На сьогодні окремого нормативно-правового акта, який регулював би механізм міжвідомчої взаємодії між компетентними органами України та Національним контактним пунктом у межах Угоди, не розроблений. Тому питання щодо нормативно-правового врегулювання такого механізму доцільно опрацювати з Національною поліцією України, на яку покладається виконання функцій Національного контактного пункту.

Крім того, організаційно-правовий механізм обміну інформацією між Міністерством внутрішніх справ України, Адміністрацією Державної прикордонної служби України, Національним антикорупційним бюро України, Генеральною прокуратурою України, Державною фіскальною службою України, Державною службою фінансового моніторингу України та Національною поліцією України в рамках Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне

співробітництво на цей час не розроблений. У свою чергу, проблемною залишається й конструктивна взаємодія між Службою безпеки України та Європол, що передбачає нагальну потребу в розробці відповідного нормативно-правового акта.

**Висновки.** Забезпечення можливості невідкладного обміну інформацією з компетентними органами, які згідно з національним законодавством відповідають за боротьбу зі злочинністю, згідно з частиною п'ятою статті 6 Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво [2] покладено на новостворений Департамент міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України.

З метою підвищення ефективності інформаційно-аналітичного забезпечення заходів боротьби з організованою злочинністю у форматі налагодження тісної співпраці з Європол доцільно вжити таких заходів:

1. Розробити нормативно-правовий акт з метою визначення та впровадження в практичну діяльність порядку та умов міжвідомчого обміну інформацією між компетентними органами (СБУ, ДПС України, ГПУ тощо) і Європол у рамках Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво.

2. Призначити та відрядити до Європолу офіцера(-ів) зв'язку, який (які) має (мають) швидкий та, за технічної можливості, прямий доступ до національних баз даних, необхідних для виконання ним (ними) своїх обов'язків, з метою належного обміну інформацією з Європол.

3. Нормативно забезпечити створення Єдиного національного інтеграційного банку

даних, тобто об'єднати всі інформаційні бази даних суб'єктів, які беруть участь у боротьбі з організованою злочинністю, та передбачити її використання в режимі он-лайн усіма компетентними органами, у тому числі й у рамках виконання Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво.

#### Література

1. Решение № 2009/371/ПВД "Совета о создании Европейского полицейского ведомства (Европол)". (Люксембург, 6 апреля 2009 года). URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994\\_a78](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_a78).

2. Угода між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво від 04.12.2016 р. URL: [http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984\\_001-16](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_001-16).

3. Про ратифікацію Угоди між Україною та Європейським поліцейським офісом про оперативне та стратегічне співробітництво: Закон України від 12 липня 2017 р. № 2129-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 33. Ст. 361.

4. Secure information exchange network application (SIENA). URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/services-support/information-exchange/secure-information-exchange-network-application-siena>.

5. Europol information system (EIS). URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/services-support/information-exchange/europol-information-system>.

6. Europol platform for experts (EPE). URL: <https://www.europol.europa.eu/activities-services/services-support/information-exchange/europol-platform-for-experts>.



## ОСОБЛИВОСТІ ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТУ ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНОГО ЗАКОНОМ ПОРЯДКУ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ ОРГАНІВ АБО ТКАНИН ЛЮДИНИ



**Процюк Олег Володимирович – кандидат юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ**

**Алексєєва-Процюк Діана Олександрівна – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ**

**УДК:343.6**

*Articolul definește subiectul infracțiunii prevăzut la articolul 143 din Codul penal al Ucrainei «Încălcarea ordinii de transplant a organelor sau țesuturilor umane instituită prin lege», atenția principală este acordată înființării unui subiect special din Partea 1 a Art. 143 din CC al Ucrainei. În acest scop, au fost analizate un număr de documente de reglementare care stabilesc procedura de transplantare a organelor și țesuturilor umane, precum și subiecte distinctiv speciale a unei infracțiuni.*

*Cuvinte cheie: obiectul infracțiunii, subiect special al infracțiunii, transplant, ordinea transplantului, lucrătorul medical.*

*В статье определен субъект преступления, предусмотренный статьей 143 УК Украины «Нарушение установленного законом порядка трансплантации органов или тканей человека», основное внимание уделено установлению специального субъекта ч. 1 ст. 143 КК Украины. С этой целью проанализированы ряд нормативных документов, определяющих порядок проведения трансплантации органов и тканей человека, а так же дифференцированно специальных субъектов этого состава преступления.*

*Ключевые слова: субъект преступления, специальный субъект преступления, трансплантация, порядок трансплантации, медицинский работник.*

*The article defines the subject of a crime envisaged by Article 143 of the Criminal Code of Ukraine «Violation of the procedure for the transplantation of organs or tissues of a person established by law», the main attention is paid to the establishment of a special subject of Part 1 of Art. 143 of the Criminal Code of Ukraine. To this end, a number of normative documents have been analyzed, which determine the procedure for the transplantation of organs and tissues of a person, as well as differentiated special subjects of this composition of the crime.*

*Key words: crime subject, special subject of crime, transplantation, transplantation procedure, medical worker.*

### **Постановка проблеми**

Останніми десятиріччями такий напрям медицини як трансплантологія визначається стрімким розвитком та гучними досягненнями. Відповідно, у цю сферу залучаються ко-

шти з бюджету держави, а також меценатів, інвесторів тощо, в той же час вартість самої операції по трансплантації за кордоном може сягати сотень тисяч доларів США, вартість органів та тканин на світовому «чорному»

ринку – десятків тисяч доларів. Все це є привабливим для злочинців, тому кількість кримінальних правопорушень як в світі, так і в Україні в цій сфері збільшується.

Враховуючи те, що трансплантологія може стосуватися кожного, законодавцем 16 липня 1999 р. було прийнято Закон України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людини» № 1007-XIV, метою якого є визначення умов і порядку застосування трансплантації як спеціального методу лікування, забезпечення додержання в Україні прав людини та захист людської гідності при застосуванні трансплантації та здійсненні іншої, пов'язаної з нею діяльності [15]. Також правовому регулюванню права на трансплантацію присвячена низка міжнародних документів.

Для посилення боротьби зі злочинами у сфері трансплантології Кримінальний кодекс України 2001 р. містить низку норм, які встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення у цій сфері, зокрема, ст. 143 КК України, яка передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини [8]. Однак, не зважаючи на це, досі існують прогалини та недоліки положень діючого законодавства України щодо трансплантації, які призводять до недосконалого державного регулювання діяльності закладів та наукових установ, пов'язаних з трансплантацією. А також досить дискусійним є встановлення порядку визначення презумпції незгоди особи стати донором анатомічних матеріалів у разі своєї смерті та ін.

#### **Стан дослідження**

Дослідженням різних аспектів порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, в тому числі і визначення суб'єкту ст. 143 КК України, займалися такі вчені як М. І. Панов, В. П. Сальников, С. Г. Стеценко, С. С. Тихонова, С. В. Гринчак, А. В. Мусієнко, Ю. О. Лісіцина, Г. В. Чеботарьова, М. І. Хавронюк та ін. Однак рівень наукового дослідження цього питання є недостатнім, що викликає на практиці низку питань як під час кваліфікації цих злочинів, так і під час досудового розслідування.

*Так, в Єдиному державному реєстрі судових рішень за весь час дії цієї норми з 2001 року є лише один вирок, датований 2014 роком. Однак, не зважаючи на велику кількість зібраних доказів, суд ухвалив виправдовувальний вирок всім обвинуваченим особам, у зв'язку з неправильною кваліфікацією.*

**Метою** статті є аналіз КК України, інших законодавчих та відомчих (міжвідомчих) нормативно-правових актів з метою визначення суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК України.

#### **Виклад основних положень**

Так, *обов'язковим* елементом кожного складу злочину є його суб'єкт, тобто фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого відповідно до Кримінального кодексу може наставати кримінальна відповідальність (ч. 1 ст. 18 КК України). Таким чином, КК України вказує на три обов'язкові ознаки суб'єкта злочину, а саме: 1) особу фізичну; 2) осудність; 3) певний вік. Відсутність хоч би однієї з цих ознак виключає суб'єкта як елемент складу, а отже, виключає склад злочину і кримінальну відповідальність [5, с. 133].

Між науковцями у сфері кримінального права немає одностайної думки щодо суб'єкту кримінального правопорушення, передбаченого ст. 143 КК України. Так, М. І. Мельник та М. І. Хавронюк зазначають, що в ст. 143 КК України суб'єкт злочину загальний, однак в першій формі ним є медичний працівник, який порушує встановлений законом порядок трансплантації органів або тканин людини [9]. Зокрема, М. Й. Коржанський та С. І. Гринчак називають суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України, лише лікарів [4, с. 187; 2]. П. П. Андрушко вважає, що ними є **особи медичного персоналу**, які, здійснюючи діяльність по трансплантації органів або тканин людини, порушують встановлений законом порядок її проведення [7, с. 297]. Г. В. Чеботарьова, В. Я. Тацій та інші науковці таким суб'єктом вважає будь-якого медичного працівника, який бере участь у діяльності по трансплантації (лікуючий лікар, завідуючий відділенням та інші спеціалісти відповідної галузі знань, які беруть



безпосередню участь в обстеженні і лікуванні реципієнта)[17, с. 94; 6, с. 100].

*Відтак, суб'єктом порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч. 1 ст. 143 КК України) може бути лише спеціальний суб'єкт, однак необхідно розібратись, чи ним може бути тільки лікар, будь-який медичний працівник чи ін.*

Також погоджуємось з тим, що в різних частинах статті 143 КК України суб'єкт злочину є різним: за ч. 1 ст. 143 КК України – спеціальний; за ч. 2, 3, 4 і 5 – як загальний, так і спеціальний.

**Загальний** суб'єкт – фізична осудна особа, яка вчинила злочин у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність.

Суб'єктом злочину може бути тільки людина (громадянин України, особа без громадянства або іноземець). Однак суб'єктом злочину може бути не кожна фізична особа, а лише осудна. Це означає, що людина під час вчинення суспільно небезпечного діяння повинна усвідомлювати свої дії (бездіяльність) і керувати ними. Осудність – це перш за все ознака особи, яка наділена психічним здоров'ям. Кримінальній відповідальності підлягають як осудні, так і обмежено осудні особи. Водночас неосудні особи не підлягають кримінальній відповідальності [1, с. 84].

Крім осудності, фізична особа повинна досягти **віку**, з якого може наставати відповідальність. Загальний суб'єкт злочину, передбаченого вищезазначеними частинами ст. 143 КК України згідно з ч. 1 ст. 22 КК є особа, якій до вчинення злочину виповнилось шістнадцять років.

**Спеціальний** суб'єкт відповідно до ч. 2 ст. 18 КК України – фізична осудна особа, що винила у віці, з якого може наставати кримінальна відповідальність, злочин, суб'єктом якого може бути тільки певна особа [1, с. 82].

У таких випадках КК України зобов'язує встановлювати спеціальні (додаткові) ознаки, які притаманні не всім суб'єктам злочинів, а тільки деяким з них. Додаткові (факультативні) ознаки, які характеризують спеціального суб'єкта, як відомо, можуть бути безпосеред-

ньо описані в законі або прямо впливати з нього [16, с. 15].

Слід зазначити, що не у всіх випадках спеціальний суб'єкт прямо вказується в законі, однак вчинений злочин може припускати його наявність. Найчастіше законодавець ознаки спеціального суб'єкта вказує при описуванні основного складу злочину, в той же час наявність спеціального суб'єкта є не зовсім очевидною, як, наприклад, в ч. 1 ст. 143 КК України.

Частина перша ст. 143 КК не передбачає будь-якої вказівки щодо суб'єкта цього злочину, але його встановлення можливе шляхом тлумачення наведеної норми. Будь-який встановлений нормами права порядок має свого адресата, тобто суб'єкта, який здатний розуміти такий порядок і зобов'язаний його дотримуватися [2].

*Зважаючи на те, що в ч. 1 ст. 143 КК України чітко зазначено на порушенні встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини, а трансплантація – це спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці реципієнту органа або іншого анатомічного матеріалу, взятих у людини чи у тварини [15], то **порядок** трансплантації органів або тканин людини обмежений діями, пов'язаними взяттям у людини (донора) органу або тканин, перевезенням цього анатомічного матеріалу і подальшим вживлянням їх до організму реципієнта (впливає із змісту Закону «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині»). Порядок застосування трансплантації та діяльності, пов'язаною з трансплантацією встановлюється центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я.*

Обов'язок осіб, які проводять трансплантацію органів або тканин людини – дотримуватися встановленого порядку виконання таких операцій, закріплений в Законі про трансплантацію. Крім того, це передбачено і кваліфікаційними вимогами до таких працівників.

Чітка регламентація процедури трансплантації зумовлена особливою специфікою цього оперативного втручання, для здійснення якого, як правило, необхідно об'єднання

зусиль багатьох осіб (хірургів, кардіологів, ендокринологів, офтальмологів, анестезіологів, реаніматологів, імунологів, патологоанатомів та ін.), які мають відповідні знання, кваліфікацію, досвід роботи, пройшли підготовку за сучасними технологіями, забезпечені необхідним обладнанням, лікарськими препаратами тощо.

В Законі «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» не прописуються чітко суб'єкти цієї діяльності, законодавець обумовлює звернення до інших нормативних актів.

Тому розглянемо нормативні документи, окрім Закону, які допомагають чітко визначити суб'єктів злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України: Інструкцію щодо вилучення органів людини в донора-трупа [13]; Інструкцію щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа [13]; Умов забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення [13]; Інструкцію про надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації [14]; Порядок узяття, зберігання і використання кісткового мозку [12]; тощо.

Оскільки правильне визначення суб'єкта ч. 1 ст. 143 КК України є проблемним в механізмі кваліфікації цього складу злочину, пропонуємо диференціювати суб'єкта в залежності від груп кримінально караних діянь (об'єктивної сторони з відповідним тлумаченням).

У випадку порушення порядку трансплантації щодо **живого донора** (у відповідності до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», відповідної Інструкції про надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації та Порядку узяття, зберігання і використання кісткового мозку), **суб'єктом злочину** можуть бути:

– лікуючий лікар;

– лікарі, що входили в консилиум лікарів закладу, де буде проводитись трансплантація та які визначали можливість/неможливість взяття гомотрансплантата для трансплантації у вірогідного донора;

– завідувач відділення/відділу трансплантації;

– керівник (заступник керівника) закладу, в якому проводиться забор органів або тканин/або трансплантація;

– всі медичні працівники, які входять в склад бригади, що безпосередньо проводить вилучення органу або тканини.

У випадку порушення порядку трансплантації, вчинені щодо **донора-трупа** та що стосується трансплантації **органів** (у відповідності до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» та відповідної Інструкції щодо вилучення органів людини в донора-трупа) **суб'єктом злочину** можуть бути:

– члени бригади фахівців, що проводять вилучення і заготівлю органів (до складу бригади фахівців для вилучення і заготівлі органів входять один-три лікарі-хірурги (залежно від виду та обсягу донорського матеріалу), лікар-анестезіолог, дві операційні сестри. У разі мультиорганного вилучення до роботи бригади фахівців щодо вилучення і заготівлі органів залучаються бригади хірургів, які мають спеціальну підготовку за методикою вилучення різних органів). *Всі члени бригади повинні суворо дотримуватись положень Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» та Інструкції.*

– керівники закладів охорони здоров'я, де проводиться вилучення органів (як тих, що затверджені в переліку КМУ, так і тих, в закладах яких незаконно проводиться вилучення органів) (*вони несуть персональну відповідальність за дотриманням при вилученні органного трансплантата Закону «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» і порядку Інструкції*);

– судово-медичний експерт (який повинен бути присутнім у разі проведення судово-медичної експертизи донора-трупа органи і тканини та давати дозвіл на вилучення);

– члени консилиуму лікарів, які були присутні при констатації смерті людини.

У випадку порушення порядку трансплантації, вчинені щодо **донора-трупа**, що стосується трансплантації **тканини** (у відпо-

відності до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» та відповідної Інструкції щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа) **суб'єктом** злочину можуть бути:

– члени бригад або груп для вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів (лікарі-патологоанатоми або судово-медичні експерти (залежно від профілю закладу), лікарі-хірурги або травматологи-ортопеди (залежно від виду донорського матеріалу), лаборанти, санітари, *всі члени бригад або груп повинні суворо дотримуватись положень Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» та Інструкції в розділах узяття анатомічних матеріалів від померлих*);

– керівники закладів охорони здоров'я, на базі яких працюють бригади або групи для вилучення вищезазначених анатомічних матеріалів (вони несуть персональну відповідальність за дотримання положень Закону «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» і порядку Інструкції);

– судово-медичного експерт (який повинен бути присутнім у разі проведення судово-медичної експертизи донора-трупа органи і тканини та давати дозвіл на вилучення).

*У зв'язку з тим, що вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів проводиться у вищезазначених закладах, куди транспортування трупів здійснюється після констатації смерті, виконання операцій для взяття матеріалу не вимагає додаткової констатації смерті на підставі смерті мозку, тому суб'єктом злочину в цьому випадку не можуть бути члени консилиуму лікарів, які були присутні при констатації смерті людини.*

У випадку порушення порядку трансплантації, вчинені щодо **реципієнта** (у відповідності до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині», відповідної Інструкції про надання живим родинним донором гомотранспланта та Порядку узяття, зберігання і використання кісткового мозку) **суб'єктом** злочину можуть бути:

– лікуючий лікар;

– лікарі, що входили в консилиум лікарів закладу, де буде проводитись трансплантація та які визначали можливість/неможливість проведення трансплантації реципієнту;

– завідувач відділення/відділу трансплантації;

– керівник (заступник керівника) закладу, в якому проводиться трансплантація (незалежно від того мав, чи не мав право проводити трансплантацію даний орган);

– всі медичні працівники, які входять в склад бригади, якій безпосередньо проводять трансплантацію.

У випадку порушення **порядку доставки донорського органу**(у відповідності до Закону України «Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині» та відповідних Інструкцій щодо вилучення органів людини в донора-трупа та Умови забезпечення збереження анатомічних матеріалів під час їх перевезення) суб'єктом злочину можуть бути:

– працівники закладу, де відбувалася заготівля (вони зобов'язані доставляти або забезпечувати доставку органу) у закріпленій регіональній центр;

– уповноважений(і) на те працівник(и) відповідних державних та комунальних закладів охорони здоров'я і державних наукових установ, що здійснюють діяльність, пов'язану з трансплантацією (у яких було здійснено вилучення анатомічного матеріалу або тих, де плануються його трансплантація та/або переробка і виготовлення біоімплантатів).

Вважаємо, що цей перелік спеціальних суб'єктів щодо ч. 1 ст. 143 КК України є **вичерпним**, інші суб'єкти, які вчиняють дії, передбачені ч. 1 ст. 143 КК України можуть бути співучасниками (як спеціальні, так і загальні суб'єкти злочину), їх дії кваліфікуються за іншими статтями КК України або в їх діях відсутній склад злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України.

Наголосимо, саме функціональні та посадові обов'язки медичного працівника визначатимуть його визнання спеціальним суб'єктом злочину, передбаченого ч. 1 ст. 143 КК України.

В той же час терміни «медичні працівники» та «особи медичного персоналу» є тотожними[2] і охоплюють усіх фахівців у галузі медицини та поділяються на декілька груп. Це лікарі, працівники середнього медичного персоналу та працівники молодшого медичного персоналу (санітари).

Лікарі повинні попередньо закінчити навчання в інтернатурі, клінічній ординатурі або аспірантурі і пройти атестацію на визначення знань та практичних навиків з конкретної лікарської спеціальності. Крім того, лікарями можуть бути фахівці, які у порядку, передбаченому законодавством України, допущені до лікарської діяльності та пройшли курси спеціалізації, стажування або інші види підготовки [2,11]. Працівники середнього медичного персоналу (зубні техніки, помічники ентомолога, фармацевти, медичні сестри всіх найменувань, акушери, фельдшери-лаборанти, санітарні фельдшери, медичні лаборанти, рентгенолаборанти та ін., в тому числі і ті з них, яким присвоєно другу, першу або вищу кваліфікаційну категорію) можуть здійснювати медичну і фармацевтичну діяльність в межах своєї компетенції. Працівники молодшого медичного персоналу (санітари) не виконують функцій, пов'язаних з лікуванням громадян[2].

### **Висновки**

Відтак, суб'єктом порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини (ч. 1 ст. 143 КК України) може бути медичний працівник, який бере участь у діяльності по трансплантації відповідно до своїх функціональних обов'язків (лікуючий лікар, завідуючий відділенням та інші спеціалісти відповідної галузі знань, які беруть безпосередню участь в обстеженні і лікуванні реципієнта, керівник закладу, а також медичні працівники, які займаються вилученням органів та тканин для їх подальшої трансплантації і їх доставкою).

### **Література**

1. Вознюк А. А. Кримінальне право України. Загальна частина : конспект лекцій /

А. А. Вознюк. – К. : Національна академія внутрішніх справ, «Освіта України», 2016. – 236 с.

2. Гринчак С. В. Порушення встановленого законом порядку трансплантації органів або тканин людини: підстави кримінальної відповідальності : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Гринчак Сергій Васильович. – Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2006. – 218.

3. Інструкція щодо вилучення анатомічних утворень, тканин, їх компонентів та фрагментів у донора-трупа : наказ МОЗ від 25 верес. 2000 р. № 226[Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0699-00>.

4. Коржанський М. Й. Кваліфікація злочинів : навч. посібник / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2002. – 640 с.

5. Кримінальне право України. Загальна частина : підручник / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. / За ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація. – К.–Х. : Юрінком Інтер-Право, 2001. – 416 с.

6. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2-х т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Х. : Право, 2013. Т.2 / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 1040 с.

7. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : За станом законодавства і постанов Пленуму Верховного Суду України на 1 грудня 2001 р. / За ред. С. С. Яценка. – К. : А.С.К., 2002. – 936 с.

8. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України /Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; За заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея; НАВС. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за заг. ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. – 9-те вид. перероб. та допов. – К. : Юридична думка, 2012. – 316 с.

11. Положення про порядок проведення атестації лікарів: Затверджене Наказом Міністерства охорони здоров'я № 359 від 19 грудня 1997 р. / Офіційний Вісник України. – 1998. – № 3.– Ст. 127.

12. Порядок узяття, зберігання і використання кісткового мозоку : затверджений наказом МОЗ України від 04 травн. 2000 р. № 96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0683-00>.

13. Про затвердження нормативно-правових документів з питань трансплантації : Наказ МОЗ 25вересн. 2000 р. № 226 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/ru/z0697-00>.

14. Інструкція про надання живим родинним донором гомотрансплантата для трансплантації : Наказ МОЗ від 10 квітн. 2012 р. № 250 [Електронний ресурс]. – Режим

доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0963-12>.

15. Про трансплантацію органів та інших анатомічних матеріалів людині: Закон України від 16 липн. 1999 р. № 1007-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1007-14>.

16. Устименко В. В. Спеціальний суб'єкт преступлення / В. В. Устименко. – Х. : Вища школа, 1989. – 104 с.

17. Чеботарьова Г. В. Кримінально-правові проблеми трансплантації органів або тканин людини та донорства крові : дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Чеботарьова Г. В. – НАН України; Інститут держави і права ім. В. М. Корецького. – К., 2003. – 219 с.

## АНАЛІЗ, СИНТЕЗ І СПІВСТАВЛЕННЯ З ІНШИМИ ДОКАЗАМИ ЯК СПОСОБИ ПЕРЕВІРКИ РЕЧОВИХ ДОКАЗІВ ПІД ЧАС КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

**Ковальчук Сергій Олександрович** - кандидат юридичних наук, доцент,  
доцент кафедри кримінальної юстиції Чернівецького юридичного інституту  
Національного університету «Одеська юридична академія»

УДК 343.146

*Articolul este dedicat studiului problemelor teoretice și juridice legate de punerea în aplicare a verificării dovezilor fizice prin analizarea fiecărei dovezi individuale, a sintezei sale și a comparației cu alte dovezi disponibile. Este determinat conținutul fiecărui mijloc de verificare a probelor materiale. Scopul îmbunătățirii reglementării legale de verificare a dovezilor este justificat prin completarea Codului de Procedură Penală al Ucrainei cu un articol separat, dedicat definirii scopurilor și conținutului, verificării probelor și a procedurii de punere în aplicare a acestora.*

*Cuvinte cheie: dovezi, probe materiale, verificarea dovezilor, analiza dovezilor, sinteza dovezilor, compararea cu alte dovezi, proceduri penale.*

*Статья посвящена исследованию теоретико-правовых проблем, связанных с осуществлением проверки вещественных доказательств путем анализа каждого отдельно взятого доказательства, его синтеза и сопоставления с другими имеющимися доказательствами. Определяется содержание каждого из указанных способов проверки вещественных доказательств. Обосновывается целесообразность совершенствования нормативно-правового регулирования проверки доказательств путем дополнения УПК Украины отдельной статьей, посвященной определению целей и содержания проверки доказательств и порядка ее осуществления.*

*Ключевые слова: доказательства, вещественные доказательства, проверка доказательств, анализ доказательства, синтез доказательства, сопоставление с другими доказательствами, уголовное производство.*

### SUMMARY

*The article is devoted to the research of theoretical and legal problems, related to the verification of material evidences by analysis of each individual evidence, its synthesis and comparison with other available evidences. The content of each of the listed methods of the verification of material evidences is determined. The expediency of improving of the legal regulation of the verification of evidences by supplementing the CPC of Ukraine by a separate article, devoted to defining of the purpose and content of the verification of evidences and the procedure for its implementation, is substantiated.*

*Keywords: evidences, material evidences, verification of evidences, analysis of evidence, synthesis of evidence, comparison with other evidences, criminal proceedings.*

**Постановка проблеми.** Одним з елементів (етапів) доказування виступає перевірка доказів, зміст якої складає сукупність способів, що використовуються суб'єктами доказуван-

ня для досягнення її мети. Перевірка доказів спрямована на підтвердження доказу, який перевіряється, та встановлення його логічної узгодженості з іншими доказами або його

спростування. У зв'язку з цим до числа способів, за допомогою яких здійснюється перевірка доказів, доцільно відносити аналіз доказу, його синтез, співставлення з іншими доказами і збирання нових доказів.

Аналіз і синтез кожного окремо взятого доказу та його співставлення з іншими наявними доказами являють собою способи пізнання доказу. При цьому аналіз і синтез використовуються для пізнання доказу поза зв'язком з іншими доказами, а його співставлення з іншими доказами полягає у порівнянні їх змісту, яке дозволяє встановити логічну узгодженість доказів або виявити суперечності між ними. Збирання нових доказів як самостійний спосіб їх перевірки передбачає отримання суб'єктом доказування у межах наданих йому кримінальним процесуальним законом повноважень додаткових доказів і спрямоване як на підтвердження доказу, що перевіряється, та встановлення його логічної узгодженості з іншими доказами, так і на усунення виявлених суперечностей між ним та іншими наявними доказами.

Зміст збирання нових доказів як способу перевірки доказів, у тому числі й речових, характеризується у наукових публікаціях А.Р. Белкіна, В.П. Бож'єва, Ю.М. Грошевого, М.В. Деева, Є.О. Долі, О.В. Капліної, В.Т. Нора, М.А. Погорецького, В.О. Попелюшка, Н.А. Попової, Д.Б. Сергеевої, С.М. Стахівського, О.Г. Шило, М.Є. Шумила та інших вітчизняних і зарубіжних вчених-процесуалістів. Проте, самостійні дослідження теоретико-правових проблем, пов'язаних зі здійсненням перевірки речових доказів шляхом аналізу кожного окремо взятого доказу, його синтезу та співставлення з іншими наявними доказами, не проводилися.

**Формулювання мети статті.** Метою цієї статті є визначення змісту аналізу, синтезу та співставлення з іншими доказами як способів перевірки речових доказів під час кримінального провадження.

**Виклад основного матеріалу.** Розумовий етап перевірки речових доказів полягає у здійсненні суб'єктами доказування аналізу та синтезу кожного окремо взятого речового доказу, з яких вона розпочинається, та його спів-

ставленні з іншими наявними доказами. При цьому, як вказує М.С. Строгович, у перевірці доказів переважає аналіз, хоча поряд із ним здійснюється їх синтез [20, с.305].

Аналіз доказу являє собою його всебічне автономне дослідження без залучення до нього інших доказів [3, с.142] та здійснюється шляхом уявного розчленування його змісту та процесуального джерела, що забезпечує їх поглиблене дослідження. Штучне розчленування об'єкта на складові частини, які до цих пір знаходилися у внутрішньому зв'язку та у взаємодії між собою, здійснюється не бездумно, не довільним чином, а у суворій відповідності до закономірностей утворення, будови та існування даного об'єкта, з урахуванням того, яким способом його частини пов'язуються між собою всередині цілого, що не піддалося ще членуванню [8, с.10]. Розчленування змісту доказу надає більш детальне та чітке знання про особливості обсягу та характеру відомостей, що містяться у ньому, а через них, відповідно, більш чітко та детальне уявлення про особливості, окремі сторони фактів та обставин, що мають значення для справи [22, с.175]. Аналізуючи зміст речового доказу, суб'єкт доказування не лише досліджує отримані відомості про матеріальний об'єкт, його фізичні властивості та зв'язок із подією кримінального правопорушення, але й визначає їх значення для встановлення тих або інших фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Здійснюючи аналіз процесуального джерела речового доказу, суб'єкт доказування досліджує сам матеріальний об'єкт як носій фактичних даних і відображення відомостей про нього, його фізичні властивості та зв'язок із подією кримінального правопорушення у протоколах слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, під час проведення яких матеріальний об'єкт був отриманий та оглянутий. При цьому аналіз доказу з точки зору процесуального джерела дозволяє суб'єкту доказування виділити ті властиві йому особливості, які залежно від обставин кримінальної справи можуть набуті істотної ролі через їх можливий вплив на якість доказу, що перевіряється [7].

Синтез доказу виступає його дослідженням, що здійснюється шляхом об'єднання виділених під час аналізу частин доказу з урахуванням виявлених їх особливостей. Оскільки відновлення системи у її цілісності за допомогою синтезу виступає незрівнянно більш точним, ніж початкове уявлення про неї, отримане при безпосередньому, живому спогляданні [1, с.143], то синтетичне знання не виступає сумою знань, отриманих у результаті аналізу, а являє собою завжди нове, більш високе знання [4, с.264]. Відповідно, об'єднання частин доказу у процесі синтезу не призводить до відтворення його початкового розуміння, а дозволяє більш точно розкрити його зміст і процесуальну форму у їх зв'язках, відносинах і залежностях. Зокрема, синтез доказу дозволяє виявити ймовірні зв'язки його сторін і залежності між ними, створюючи тим самим можливість для подальшого вивчення їх характеру, впливу на якості та властивості доказу [2, с.116-117]. Синтез речового доказу передбачає уявне об'єднання його змісту та процесуального джерела, виділених у процесі здійснення його аналізу. Здійснюючи синтез речового доказу, суб'єкт доказування отримує можливість виявити зв'язки, відносини і залежності його частин. Дослідження та встановлення дійсних зв'язків, відносин і залежностей між сторонами, властивостями та якостями доказу дозволяє суб'єкту доказування зробити висновок про сумнівність, спірність або достовірність доказу, його суперечливість чи несуперечливість, конкретний або абстрактний характер відомостей, що містяться у ньому, їх повноту або неповноту, логічну зв'язаність або її відсутність [13, с.100]. Виявлення зв'язків, відносин і залежності між частинами речового доказу та їх дослідження дозволяє суб'єкту доказування не лише встановити наведені обставини, але й зрозуміти причини виявлених сумнівностей, суперечливостей і неповноти речового доказу. Як вказує Є.О. Доля, «наслідком відмови від синтезу різних сторін доказу, досліджених під час його аналізу, можуть виступати помилки слідчого в його уявленнях про якості та властивості доказу, що перевіряється, – належність і достовірність відомостей, які міс-

ються у ньому, а відповідно, й у його знаннях про злочин, що встановлюються шляхом доказування [7].

Аналіз і синтез речового доказу перебувають у тісному взаємозв'язку. Як вказує Б.М. Кедров, синтез взагалі є немислимим без попереднього аналізу, точно так само, як і аналіз без подальшого синтезу не дає відносно завершеного знання досліджуваного об'єкта [8, с.10-11]. Взаємозв'язок аналізу та синтезу пояснюється тим, що аналіз дозволяє виділити у системі ті параметри об'єкта, які роблять його компонентом системи, тоді як синтез дає можливість відобразити, усвідомити систему як щось ціле, як єдину сукупність, утворену зі специфічних компонентів, настільки ж специфічно пов'язаних один з одним. Відповідно, аналіз без синтезу не може дати правильного уявлення про ціле та його частини, оскільки крізь призму одного лише аналізу ціле втрачає свої інтегративні якості та виглядає як хаотичне нагромадження компонентів поза їх внутрішнім зв'язком, взаємодією [1, с.145-146]. Лише у сукупності аналіз і синтез дозволяють пояснити сумарний ефект дії певної сукупності зв'язків за допомогою знань про окремі зв'язки, тобто про те, щоб охарактеризувати кожен виявлений або вже відомий зв'язок елементів системи окремо таким чином, щоб шляхом об'єднання знань про них можна було отримати узагальнену характеристику системи [12, с.228-229].

У своїй сукупності аналіз і синтез речового доказу дозволяють суб'єкту доказування отримати поглиблене розуміння його змісту та процесуальної форми і визначити можливість їх використання для встановлення тих або інших фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню. Водночас, як відзначає Є.О. Доля, за допомогою аналізу та синтезу доказу неможливо отримати повне і достовірне знання про його властивості та відображувані ним факти, оскільки, по-перше, з огляду на те, що встановлювані суб'єктом доказування зв'язки, відносини, залежності між сторонами перевірюваного доказу є відображенням дійсних об'єктивних зв'язків, відносин, залежностей, але зі сторони їх явищ, зовнішніх зв'язків,



відносин їх встановлення у рамках аналізу та синтезу дає суб'єкту доказування неповне і неточне знання як самого перевірюваного доказу – його належності та достовірності, так і відображуваних ним фактів та обставин, а, по-друге, знання, одержувані про сам доказ, а через нього – і про факти та обставини, що мають значення для кримінальної справи, хоча і є результатом практичної діяльності в її безпосередній та опосередкованій формах, але з огляду на те, що вони являють собою по суті лише її окремий, індивідуальний акт, він сам по собі не може виступати в якості критерію істинності одержуваних при цьому знань [7].

На підставі результатів аналізу та синтезу речового доказу суб'єкт доказування визначає необхідність у проведенні подальшої його перевірки шляхом співставлення з іншими наявними доказами. У доктрині кримінального процесу вказується, що об'єктивні передумови для співставлення доказів містяться у самій події злочину, яка відображається у навколишній дійсності різними сторонами, властивостями, відносинами: будучи відображенням обставин, які входять у предмет доказування, та побічних фактів, докази містять у собі відомості про них, дані про які наявні і в інших доказах [9, с.234].

Співставлення речового доказу з іншими доказами полягає у порівнянні їх змісту, спрямованому на встановлення логічної узгодженості доказів. В якості необхідної умови співставлення кожного окремого доказу з іншими доказами Ю.М. Грошевий і С.М. Стахівський обґрунтовано визнає наявність певної сукупності доказів у справі [6, с.60; 19, с.63], оскільки за відсутності інших доказів або їх недостатності для встановлення логічної узгодженості перевірюваний доказ не може бути підтверджений або спростований.

Залежно від процесуального джерела доказів, співставлення доказу з іншими доказами може бути як розумовим (здійснюватися щодо відомостей, які містяться у будь-якому процесуальному джерелі), так і фізичним (щодо відомостей, які містяться у речових доказах і документах). При цьому розумове співставлення, як відзначають К.Б. Калиновський та О.В. Смирнов, «може мати місце як при фізичному

співставленні предметів (як відображення цього процесу у свідомості суб'єкта доказування), так і поза ним (у ході оперування розумовими образами предметів, логічного аналізу показань тощо)» [18, с.213]. Фізичне співставлення, яке здійснюється під час перевірки речових доказів, являє собою розумову діяльність суб'єкта доказування, у зв'язку з чим воно відрізняється від порівняльного дослідження, яке має місце у ході проведення експертизи та являє собою практичну діяльність.

Співставлення речового доказу з іншими доказами здійснюється за їх змістом, у зв'язку з чим у доктрині кримінального процесу обґрунтовано звертається увага на необхідність співставлення перевірюваного доказу лише з тими доказами, що мають аналогічний фактичний зміст [21, с.663], тобто доказами, зміст яких тією або іншою мірою стосується тих самих обставин, що й відомості, які містяться у перевірюваному доказі [11, с.222]. У процесі співставлення зміст речового доказу підлягає порівнянню зі змістом показань осіб, які спостерігали речовий доказ під час вчинення кримінального правопорушення або його виявлення та вилучення у ході слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, документів, які містять його опис, у тому числі й протоколів процесуальних дій (огляду місця події, огляду речового доказу, обшуку, пред'явлення речей для впізнання, слідчого експерименту, виїмки кореспонденції, на яку накладено арешт, контролю за вчиненням злочину та виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації, опису речей, вилучених під час тимчасового доступу до речей і документів, затримання тощо), висновком експерта, складеним за результатами проведення експертизи, об'єктом якої виступали речові докази.

Характеризуючи співвідношення інформаційного змісту окремих доказів, О.В. Руденко виділяє три ситуації, що виникають у процесі їх співставлення: перша «ідеальна» ситуація полягає в однорідності доказів за джерелом і співпадінні їх інформаційного змісту з приводу однієї й тієї самої обставини або її части-

ни; друга ситуація видається більш складною та полягає в тому, що докази є однорідними за джерелом, їх зміст належить до однієї й тієї самої обставини, але розкривають її не в повному обсязі, а частково, причому це часткове розкриття не дозволяє співставити такий зміст з огляду на належність до різних частин обставини; третя ситуація співставлення доказів, які за змістом належать до однієї й тієї самої обставини, полягає у наявності повної або часткової суперечності змістовної інтерпретації обставин співставляюваного та перевірюваного доказів [15, с.108]. Поділяючи наведену позицію, потрібно відзначити, що за результатами співставлення речового доказу з іншими наявними доказами суб'єкт доказування може дійти до висновку про те, що: 1) речовий доказ співпадає за своїм змістом з іншими доказами, що вказує на об'єктивне та повне відображення ним тих або інших фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та дозволяє зробити обґрунтоване припущення про підтвердження речового доказу; 2) зміст речового доказу, як і інших використовуваних під час його перевірки доказів, частково відображає такі факти та обставини, що свідчить лише про об'єктивність їх відображення, але не забезпечує повноту останнього; 3) речовий доказ за своїм змістом повністю суперечить іншим доказам, що вказує на необ'єктивне відображення ним тих або інших фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та дозволяє зробити обґрунтоване припущення про повне спростування речового доказу; 4) речовий доказ за своїм змістом частково суперечить іншим доказам, що свідчить про необ'єктивне відображення ним частини тих або інших фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження і підлягають доказуванню, та дозволяє зробити обґрунтоване припущення про часткове спростування речового доказу.

При цьому потрібно відзначити, що під час співставлення речових доказів з іншими доказами спростовувані властивості зводяться до мінімуму. Наприклад, співставлення каменю зі слідами крові, виявленого поруч із трупом лю-

дини, яка загинула від черепно-мозкової травми, з іншими наявними у справі доказами (наприклад, із висновком біологічної експертизи, відповідно до висновків якої кров на камені не відповідає групі крові потерпілого), дозволяє спростувати належність цього речового доказу до предмету доказування у даній справі [16, с.380].

У процесі здійснення перевірки речових доказів їх співставленню з іншими наявними доказами не завжди надається належна увага, що призводить до помилок у слідчій і судовій практиці. На підставі аналізу правозастосовної практики, А.О. Ларінков відзначає, що «однією з найбільш поширених помилок, яка допускається під час перевірки доказів, виступає переоцінка значення окремих видів доказів, коли, по суті, вони приймаються на віру, хоча за своїм характером вимагають особливо ретельної перевірки» [10, с.33]. Водночас, у доктрині кримінального процесу обґрунтовано вказується, що суперечності між речовими доказами та іншими доказами, зібраними у справі, повинні вирішуватися шляхом дослідження причин цих суперечностей по суті (у тому числі перевірки версій про фальсифікацію або зміну властивостей речового доказу) [21, с.662], а не за рахунок визнання речових доказів «більш достовірними» [5, с.288].

**Висновки.** Підсумовуючи наведене, потрібно відзначити, що під час розумового етапу перевірки речових доказів здійснюється суб'єктами доказування шляхом: 1) аналізу кожного окремо взятого речового доказу – його всебічного дослідження, що здійснюється шляхом уявного розчленування змісту та процесуального джерела та забезпечує їх поглиблене дослідження; 2) синтезу кожного окремо взятого речового доказу – його всебічного дослідження, що здійснюється шляхом уявного об'єднання виділених під час аналізу частин доказу з урахуванням виявлених їх особливостей та забезпечує виявлення зв'язків, відносин і залежностей його частин; 3) співставлення речового доказу з іншими доказами – всебічного дослідження їх у сукупності, що здійснюється шляхом порівняння їх змісту та забезпечує встановлення логічної узгодженості доказів.

Із метою удосконалення нормативно-правового регулювання перевірки доказів, у тому числі й речових, вбачається за доцільне доповнити КПК України окремою статтею, присвяченою визначенню мети і змісту вказаного елемента (етапу) доказування, а також порядку здійснення перевірки доказів. У процесі внесення відповідних доповнень до кримінального процесуального закону у частині визначення способів перевірки доказів підлягає врахуванню позиція вчених, на думку яких нормативне закріплення логічних прийомів розумової діяльності суб'єктів доказування у ході перевірки доказів породжує змішування перевірки та оцінки доказів, оскільки вказані прийоми характерні більшою мірою для оцінки доказів [14, с.43; 17, с.57]. У зв'язку з цим нормативна вказівка на аналіз і синтез доказу та його співставлення з іншими доказами як способи їх перевірки вбачається недоречною. У частині визначення у КПК України способів перевірки доказів більш доцільно передбачити повноваження суду, сторін обвинувачення та захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, здійснювати перевірку доказу шляхом його всебічного дослідження окремо та у сукупності з іншими доказами і збирання нових доказів за допомогою проведення відповідних процесуальних дій.

Крім того, з урахуванням необхідності комплексного реформування кримінального процесуального закону, відповідні зміни і доповнення потрібно внести до його норм, присвячених визначенню процесуального статусу учасників кримінального провадження, а саме:

1) внести доповнення до ч. 2 ст. 36 і ч. 2 ст. 40 КПК України, якими надати слідчому та прокурору повноваження щодо перевірки доказів;

2) внести доповнення до ч. 3 ст. 42 і ч. 3 ст. 64-1 КПК України, якими надати підозрюваному, обвинуваченому право перевіряти докази;

3) внести доповнення до ч. 1 ст. 56 КПК України, якими надати потерпілому право перевіряти докази протягом кримінального провадження, і виключити п. 3 ч. 3 ст. 56 КПК України.

## Література

1. Афанасьев В.Г. Общество: системность, познание и управление / В.Г. Афанасьев. – М.: Политиздат, 1981. – 432 с.

2. Багрій М.В. Використання непрямих доказів у кримінальному судочинстві України: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Микола Васильович Багрій. – Львів, 2010. – 217 с.

3. Безлепкин Б.Т. Уголовный процесс России: Учебное пособие / Б.Т. Безлепкин. – М.: ТК Велби, Издательство «Проспект», 2004. – 480 с.

4. Белкин Р.С. Собираение, исследование и оценка доказательств / Р.С. Белкин. – М.: Наука, 1966. – 293 с.

5. Ванявин Д.В. Особенности оценки вещественных доказательств в уголовном процессе / Д.В. Ванявин // Актуальные проблемы российского права. – 2010. – № 1. – С. 281-288.

6. Прошевий Ю.М. Докази і доказування у кримінальному процесі: Науково-практичний посібник / Ю.М. Прошевий, С.М. Стахівський. – К.: КНТ, Видавець Фурса С.Я., 2006. – 272 с.

7. Доля Е.А. Проверка доказательств в российском уголовном процессе (стадия предварительного расследования) / Е.А. Доля // Правоведение: Известия высших учебных заведений. – 1994. – № 1 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kalinovskiy-k.narod.ru/b/st/dolya.htm>

8. Кедров Б.М. Противоречивость познания и познание противоречия / Б.М. Кедров // В кн.: Диалектическое противоречие. – М.: Политиздат, 1979. – С. 9-39.

9. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Российской Федерации / под общ. ред. А.И. Бастрыкина. – М.: Волтерс Клувер, 2008. – 944 с.

10. Ларинков А.А. Вопросы проверки доказательств на стадии судебного разбирательства: теоретические и практические аспекты / А.А. Ларинков // Криминалистика. – 2013. – № 1. – С. 31-36.

11. Лушкин С.А. Сопоставление доказательств и установление источников доказательств как способ проверки доказательств / С.А. Лушкин // Пробелы в российском законодательстве. – 2012. – № 2. – С. 221-223.

12. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. – 2-ое изд., измен. и доп. / М. Мамардашвили; составл. и общ. ред. Ю.П. Сенокосова. – М.: Издательская группа «Прогресс», «Культура» 1992. – 416 с.
13. Нарматов Н.К. Особенности доказывания в уголовном судопроизводстве / Н.К. Нарматов // ЖАМУнун Жарчысы. Экономикалык-агрардык илимдер. – 2015. – № 2. – С. 98-101.
14. Немира С.В. Достоверность заключения эксперта в уголовном процессе: Дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Сергей Васильевич Немира. – Краснодар, 2016. – 207 с.
15. Руденко А.В. Подготовка к производству проверочных следственных действий / А.В. Руденко // Теория и практика общественного развития. – 2016. – № 12. – С. 107-109.
16. Руденко А.В. Подтверждение и опровержение как результат проверки доказательств / А.В. Руденко // Теория и практика общественного развития. – 2010. – № 2. – С. 379-386.
17. Рудин А.В. Доказательства в уголовном процессе: вопросы соотношения их проверки и оценки / А.В. Рудин, О.А. Берзинь // Вестник Краснодарского университета МВД России. – 2017. – № 1 (35). – С. 56-57.
18. Смирнов А.В. Уголовный процесс: учебник / А.В. Смирнов, К.Б. Калиновский; под общ. ред. А.В. Смирнова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Кнорус, 2008. – 704 с.
19. Стахівський С.М. Кримінально-процесуальні засоби доказування: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Сергій Миколайович Стахівський. – К., 2005. – 396 с.
20. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса. В 2-х т. / М.С. Строгович. – Т. 1. – М.: Наука, 1968. – 470 с.
21. Теория доказательств в советском уголовном процессе / Р.С. Белкин, А.И. Винберг, В.Я. Дорохов, Л.М. Карнеева и др.; [Ред. кол.: Н.В. Жогин (отв. ред.) и др.]. – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: Юридическая литература, 1973. – 736 с.
22. Уголовный процесс: Учебник для студентов вузов, обучающихся по специальности «Юриспруденция» / Под ред. В.П. Божьева. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Спарк, 2002. – 704 с.
-

## ЩОДО ЗМІНИ НАЗВИ РОЗДІЛУ VII ОСОБЛИВОЇ ЧАСТИНИ КК УКРАЇНИ

**Волинець Руслан Анатолійович - кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри кримінального права та кримінології юридичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка**

---

*In articol sunt abordări științifice, prin definiție, de determinare a obiectului general al infracțiunii, în temeiul capitolului VII din Partea specială a Codului penal al Ucrainei, precum și analiza propunerilor de cercetare, care au ca scop îmbunătățirea denumirii acestui capitol, anumite avantaje și dezavantaje ale acestor propuneri, e exprimată poziția cu privire la aceste aspecte.*

*Cuvinte cheie: criminalitate în sfera de activitate economică, infracțiuni economice, crime împotriva economiei de piață, un obiect general al infracțiunii.*

*В статье рассмотрены научные подходы по определению родового объекта преступлений, предусмотренных разделом VII Особенной части Уголовного кодекса Украины, а также проанализированы научные предложения, которые направлены на совершенствование названия этого раздела, определены преимущества и недостатки этих предложений, высказано свою позицию в решении этих вопросов.*

*Ключевые слова: преступления в сфере хозяйственной деятельности, преступления в сфере экономики, хозяйственные преступления, преступления против рыночной экономики, родовый объект преступления.*

*The article deals with scientific approaches to the determination of the generic object of crimes provided for in Section VII of the Special Part of the Criminal Code of Ukraine, as well as the scientific proposals analyzed to improve the title of this section, identify the advantages and disadvantages of these proposals, express their own position on the solution of these issues.*

*Key words: crimes in the sphere of economic activity, crimes in the sphere of economy, economic crimes, crimes against a market economy, generic object of crime.*

**Актуальність теми дослідження.** Питання визначення оптимальної назви, а також родового об'єкту розділу VII, «Злочини у сфері господарської діяльності», Особливої частини Кримінального кодексу України (далі – КК) було і залишається одним із актуальних у теорії кримінального права.

**Аналіз досліджень і публікацій.** Це питання в своїх роботах досліджували П.П. Андрушко, Л.П. Брич, А.М. Бойко, Н.О. Гуторова, О.О. Дудоров, В.Р. Мойсик, В.О. Навроцький,

О.Е. Радутний, Є.Л. Стрельцов, В.Я. Тацій, В.Б. Харченко та інші правники. Проте і до сьогодні воно залишається остаточно не вирішеним ні на законодавчому рівні, ні в теоретичному плані.

**Метою** цієї статті є критичний аналіз розроблених у теорії кримінального права пропозицій щодо визначення назви та родового об'єкту розділу VII Особливої частини КК.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз наукових підходів до визначення родового

об'єкта розділу VII Особливої частини КК дозволяє стверджувати, що значна частина науковців формулюючи дефініцію цього поняття обмежує його лише рамками господарської діяльності. Так, одні науковці, родовим об'єктом злочинів у сфері господарської діяльності визнають «систему відносин, які складаються у сфері господарської діяльності» [29, с. 132], інші визначають його як «суспільні відносини, які складаються у сфері господарської діяльності на підставі справедливих ринкових умов і охороняються державою в інтересах всього суспільства й окремих його суб'єктів» [22, с. 7]; «господарський механізм держави» [2, с. 131]; «правовідносини, які складають систему господарювання» [19, с. 35]; «систему суспільних відносин, що складаються у сфері господарської діяльності» [6, с. 145]; «регламентований господарським законодавством господарський правопорядок, тобто систему структурованих правовідносин з організації та безпосереднього здійснення господарської діяльності у сфері виробництва продукції, виконання робіт, надання послуг для задоволення потреб як окремих споживачів, так і суспільних потреб» [5, с. 57]; «систему соціальних зв'язків, що виникають у зв'язку з виробництвом, розподілом, обміном та споживанням матеріальних і нематеріальних благ, яка становить цінність для держави, суспільства в цілому та окремих його членів (індивідів і соціальних груп)» [18, с. 9]; «суспільні відносини, які забезпечують установленний порядок здійснення господарської діяльності» [16, с. 129]; «суспільні відносини у сфері господарської діяльності. Економічний зміст цих відносин характеризується тим, що вони виникають із приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг» [15, с. 201]; «суспільні відносини, що виникають з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг» [14, с. 205] тощо.

На думку А.В. Шевчука, М.Д. Дякур та Я.В. Ступника, об'єднуючи в самостійний розділ Особливої частини злочини, які вчиняються у сфері господарської діяльності, законодавець виходить зі спільності їх родового об'єкта, яким є суспільні відносини, що складаються

з приводу виробництва, розподілу, обміну та споживання товарів, робіт і послуг [30, с. 219]. На мою думку, це твердження є не зовсім вірним, оскільки спільність родового об'єкту злочинів у сфері господарської діяльності є вельми умовною. Аналізуючи назву розділу VII Особливої частини КК, О.О. Дудоров та Т.М. Тертиченко слушно зазначають, що законодавцю можна закидати те, що ця назва, не відображаючи родовий об'єкт відповідних злочинів як основу побудови Особливої частини КК, чітко не показує, які саме відносини поставлені під охорону за допомогою кримінально-правових норм, об'єднаних у вказаний розділ КК. Невдалість назви останнього посилюється, якщо виходити з того, що у сфері господарської діяльності можуть бути вчинені злочини, які не є, власне, господарськими (наприклад, службове підроблення, шахрайство, привласнення або розтрата майна). З іншого боку, назва розділу VII Особливої частини КК певною мірою виправдана, якщо мати на увазі, які досить різнопланові посягання виявились об'єднаними в одне ціле у цьому розділі. Очевидно і те, що приписи регулятивного законодавства (мається на увазі передусім ч. 1 ст. 3 ГК, яка містить визначення господарської діяльності) не дозволяють визнавати господарськими частину відносин, охоронюваних розділом VII Особливої частини КК. Сказане стосується, наприклад, відносин, пов'язаних зі сплатою податкових і страхових внесків, приватизаційних відносин, а так само відносин, пов'язаних із залученням «брудного» майна в побутовий обіг [9, с. 140].

Розуміючи, що господарська діяльність у тому значенні, в якому вона закріплена в ч. 1 ст. 3 ГК, не охоплює весь спектр об'єктів поставлених під охорону розділом VII Особливої частини, окремі дослідники штучно намагаються розширити її межі. Так, наприклад, М.М. Панов зазначає, що фінансові інтереси виступають складовою суспільних відносин у сфері господарської діяльності [21, с. 21].

Для забезпечення більш точного визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, кримінально-правовою наукою було запропоновано два основних підходи.

Перший полягає в створенні окремого розділу, який би включав у себе ті злочини, які не є, власне, господарськими. Так, П.П. Андрушко, ще у 1998 р., висунув ідею виділення у новому КК окремого розділу – «Злочини, що посягають на фінансову діяльність та бюджетну систему». Правник відзначав, що не всі господарські злочини, які містились у главі VI Особливої частини КК 1960 р., пов'язані саме з порушенням підстав і порядку здійснення підприємницької діяльності, оскільки обов'язок сплати податків, зборів, інших обов'язкових платежів виникає не лише у зв'язку із здійсненням підприємницької діяльності, то і ухилення від їх сплати посягає на фінансову діяльність держави по формуванню доходної частини бюджету, встановлений порядок сплати платниками податків тих обов'язкових платежів до бюджетів, які визначаються державою [1, с. 18]. Л.П. Брич та В.О. Навроцький також зазначають, що відносини у сфері оподаткування виходять за межі господарських. Правники послідовно обстоюють положення про фінансові відносини, як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони та про необхідність виділення в Особливій частині КК глави «Злочини проти фінансових інтересів держави», яку доцільно розмістити після глави «Злочини проти національної безпеки» [3, с. 153 – 156]. Після прийняття нового КК 2001 р., Н.О. Гуторова запропонувала, а згодом Л.М. Демидова підтримала наукову позицію виокремити в Особливій частині КК новий розділ – «Злочини проти державних фінансів» [7, 83 – 89; 8, с. 583].

На мою думку, виокремлення нового розділу, який передбачатиме норми про відповідальність за злочини проти фінансової, бюджетної або іншої системи, яка не охоплюється поняттям господарської діяльності, є не зовсім вдалим кроком з наступних причин. О.О. Дудоров та Д.В. Каменський пишуть про те, що ознайомлення з підходами, існуючими в найбільш розвинутих країнах світу (зокрема, таких, як США, КНР, Австралії, ФРН, Японії, Франції, Польщі) [10, с. 181 – 182] з питань позначення і розташування кримінально-правових заборон економічного характеру, свідчить про загалом невисокий рівень систематизації

таких заборон. На цьому тлі, виокремлення в КК самостійного розділу, присвяченого злочинам у сфері господарської діяльності, виглядає виграшним кроком, що певною мірою полегшує юридичний аналіз злочинних посягань на економічний устрій держави [10, с. 182]. Крім того, пропонуючи власну класифікацію злочинів у сфері господарської діяльності, О.О. Дудоров вказує на її умовність, яка полягає в тому, що окремі господарські злочини посягають на кілька видових (безпосередніх) об'єктів, а поміщені тільки в одну класифікаційну групу. Наприклад, шахрайство з фінансовими ресурсами віднесено до злочинів проти прав кредиторів, хоча в тій частині, в якій цей злочин полягає у незаконному одержанні пільг щодо податків або спробі їх одержання, він є посяганням на систему оподаткування [13, с. 449]. За таких умов, чітке розмежування господарських злочинів та злочинів, що не є, власне, господарськими, буде вельми проблематичним. З іншого боку воно також може призвести до небажаного дублювання кримінально-правових заборон та, відповідно, перевантаження тексту КК. У відзиві В.О. Навроцького, як офіційного опонента на дисертацію Н.О. Гуторової «Проблеми кримінально-правової охорони державних фінансів України», зазначається, що ідея дисертанта диверсифікувати кримінально-правову охорону публічно-правових і приватно-правових відносин у фінансовій сфері викликає ряд запитань. Зокрема, у разі реалізації цієї ідеї створиться небезпека дублювання статей КК, що передбачатимуть відповідальність за злочини, які будуть суміжними за всіма ознаками, крім об'єкта і, частково, предмета. Тобто виникне ситуація, яка лише нещодавно, у зв'язку з прийняттям нового КК, була розв'язана щодо злочинів проти власності. А послідовний розвиток положення про виділення з розділу КК «Злочини у сфері господарської діяльності» всіх норм, які встановлюють відповідальність за посягання на інтереси держави, може мати наслідком «розмивання» одного з центральних за значенням розділів Особливої частини КК [цит. за: 11, с. 37].

Виокремлення відповідного нового розділу Особливої частини КК є не доречним і з огля-

ду на кримінально-правову охорону окремих видових об'єктів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, і в першу чергу фондового ринку. Складовим елементом фінансового ринку та фінансової системи є фондовий ринок. Поняття фондового ринку (ринку цінних паперів) охоплює: існуючі відносини між суб'єктами фондового ринку з приводу випуску та/або обігу цінних паперів (функціональний аспект); наявність названих суб'єктів, які забезпечують випуск та/або обіг цінних паперів (інституційний аспект); забезпечення цими суб'єктами та їх діяльністю, пов'язаною з випуском та/або обігом цінних паперів, мобілізації фінансових ресурсів, капіталу (грошових коштів) та їх розподілу у межах фінансового ринку (фінансової системи) (відтворюючий аспект). Ринок цінних паперів є активною частиною сучасного фінансового ринку й дає можливість реалізувати цілі його суб'єктів: емітентів, інвесторів і посередників.

На перший погляд, норми, які передбачають кримінальну відповідальність за злочини проти фондового ринку, також було б доречно виключити з розділу VII Особливої частини та включити до нового розділу, в якому були б закріплені склади злочинів проти фінансової системи або проти фінансової діяльності тощо. Однак, це лише на перший погляд. О.В. Кологойда пише про те, що, у широкому розумінні, на фондовому ринку виникають публічні та приватні відносини щодо: емісії (випуску) цінних паперів, здійснення прав із цінного папера, обігу цінних паперів, обліку прав на цінні папери, здійснення різних видів діяльності (інвестиційної, посередницької, професійної) на фондовому ринку, організаційного та інформаційного забезпечення державного регулювання та саморегулювання фондового ринку, захисту прав і законних інтересів учасників фондового ринку. Такі правовідносини об'єднані спільним об'єктом правового регулювання (ядром) – цінним папером, через який досягається основна мета фондового ринку – мобілізації грошових коштів для інвестування у виробництво продукції (надання послуг). Однак вони не можуть існувати відокремлено, потребують організації, визначення складу та професійного рівня учасників

ринку, правил здійснення шляхом державного регулювання та саморегулювання. Таких цілей і завдань можна досягти лише завдяки комплексному поєднанню господарських, цивільних, адміністративних, фінансових норм, що регулюють відповідні галузеві правовідносини. Правник доходить висновку про те, що фондовий ринок як предмет правового регулювання – це сукупність різноманітних відносин (горизонтальних, вертикальних (у сфері державного регулювання та управління), внутрішніх (організаційних), які охоплюються регулюючим впливом норм права, об'єднаних спільним предметом (об'єктом) правового регулювання – цінними паперами та їх похідними. У сукупності, ці правовідносини є фондовими правовідносинами. На її думку, домінуючою їх частиною є фондові господарські правовідносини [12, с. 45 – 46]. Таким чином фондовий ринок, будучи складовим елементом фінансового ринку та фінансової системи, також виступає предметом правового регулювання господарського права. При цьому певна діяльність, яка здійснюється на фондовому ринку, є господарською діяльністю. Так, наприклад, посередницька діяльність у сфері випуску та обігу цінних паперів є підприємницькою діяльністю суб'єктів господарювання (далі – торговці цінними паперами), для яких операції з цінними паперами становлять виключний вид їх діяльності або яким така діяльність дозволена законом (ч. 1 ст. 356 Господарського кодексу України).

Наприкінці розгляду цього підходу зазначу, що на переконання О.О. Дудорова, даремно сподіватися на те, що зміна послідовності викладу відповідних норм у тексті КК дозволить поліпшити ефективність кримінально-правової протидії порушенням податкового, бюджетного, конкурентного, приватизаційного та іншого регулятивного законодавства, так чи інакше пов'язаного з економічною діяльністю [13, с. 450].

Інший підхід, спрямований на більш точне визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, полягає в спробі відшукати більш оптимальну назву цього розділу. Наприклад, Л.В. Павлик, використовуючи розробки економічної теорії,



пише про те, що економіка є однією із найважливіших сфер життєдіяльності суспільства і водночас включає в себе певну сукупність галузей та сфер господарської діяльності – сферу виробництва, сферу послуг, сферу створення нематеріальних благ. Таким чином, використований у чинному КК термін «у сфері господарської діяльності» є невдалим, адже є декілька сфер господарської діяльності. Окрім цього, аналіз статей розділу VII «Злочини у сфері господарської діяльності» КК засвідчив, що в цьому розділі передбачені злочини, що посягають на кожну із вищевказаних сфер господарської діяльності. У зв'язку із цим, науковець вважає доречним використання саме терміну «у сфері економіки» для позначення цього виду кримінально-протиправних посягань [20, с. 25, 26]. У свою чергу Л.М. Демидова, підтримуючи ідею виокремлення в КК нового розділу «Злочини проти державних фінансів», запропонувала перейменувати розділ VII Особливої частини КК на «Злочини проти економіки» [8, с. 583].

Є.Л. Стрельцов пише про те, що кримінальне законодавство України не містить поняття «економічні злочини» або «злочини у сфері економіки» [16, с. 130]. На його думку, «підвести» все різноманіття економічних злочинів під один родовий об'єкт, або, як кажуть, єдиний груповий об'єкт – неможливо в силу їх сутності [23, с. 68]. Дослідивши ці поняття, правник включає у групу економічних злочинів господарські злочини та злочини проти власності [24, с. 42]. Однак таке теоретичне об'єднання цих груп злочинів не знімає необхідність у досить чіткому розмежуванні злочинів у сфері господарської діяльності та злочинів проти власності, і в першу чергу – у розмежуванні аналізованих злочинів з викраденнями [16, с. 130]. С.Ф. Мазура також відзначає те, що сфера економічної діяльності – занадто широке, невизначене (мало конкретне) поняття, що не відображає суті економічних відносин, які захищаються відповідним розділом КК. Для науковця очевидним є те, що у сфері економіки можуть вчинятись злочини різних видів [17, с. 24 – 26]. При цьому, В.В. Франчук, на основі розроблених у своєму дисертаційному дослідженні критеріїв, до кримінально-правових засобів охорони економіки України відносить

статті/частини статей, зазначені у Розділі VII (окрім ст. ст. 201 та 227), ст. ст. 111, 113, 114, 306 КК [28, с. 100].

До того ж, З.А. Тростюк (Загинеї) слушно зауважує, що тип назв розділів Особливої частини КК, сконструйованих за прикладом «Злочини у сфері...» (таким чином позначено 5 розділів), є невдалим, оскільки такі назви, чітко не вказуючи на родовий об'єкт певної групи посягань, позначають лише межі поширення злочинних діянь, відповідальність за які передбачена відповідними розділами, що є малоінформативним та нечітким [26, с. 64]. Розвиваючи цю ідею, О.О. Дудоров та Д.В. Каменський вважають за потрібне формулювати назву розділу вітчизняного кримінального закону про відповідальність за економічні злочини подібним чином. При цьому, науковці вказують на те, що зворот «злочини проти...» видається більш вдалим порівняно зі «злочинами у сфері...». Зміст цих словосполучень є різним: зворот «у сфері» показує, що господарські злочини вчиняються безпосередньо під час (у процесі) реалізації законної господарської діяльності; водночас буквальне тлумачення звороту «проти господарської діяльності» дозволяє стверджувати про значно більший обсяг протиправної поведінки: тут головне, щоб відповідні посягання мали «антигосподарську» спрямованість. Використання звороту «проти господарської діяльності» (його аналогу) є більш вдалим, оскільки дозволяє охопити випадки вчинення злочинів як поза сферою господарської діяльності, так і безпосередньо проти легального господарювання [10, с. 185]. Подібним чином розмірковує В.І. Тюнін, на думку якого, саме різнохарактерність описаних у главі 22 КК РФ діянь не дозволила піти традиційним шляхом при визначенні назви цієї глави – так, як це зроблено в інших випадках. Назва глави «Злочини у сфері економічної діяльності» не вказує на об'єкт посягання, а лише окреслює межі, в яких вчинюються відповідні діяння [27, с. 25].

На підставі усього вищезазначеного можна зробити висновок про те, що назва «Злочини у сфері економіки» є не зовсім вдалою з точки зору точного позначення родового об'єкту злочинів, передбачених розділом VII Особливої

частини КК. Однак, на думку О.О. Дудорова та Д.В. Каменського, ні назва «злочини у сфері господарської діяльності», ні назва «злочини проти економіки» також не здатні претендувати на таку бажану для кримінального закону однозначність [10, с. 187]. Проведене цими науковцями дослідження дозволило їм зробити висновок про те, що поняття «злочини проти ринкової економіки», в контексті позначення злочинів, відповідальність за які передбачена розділом VII Особливої частини КК, досить успішно проходить умовну перевірку на відповідність назви цієї структурної частини кримінального закону її змісту. Пропоноване поняття вони вважають прийнятним і з огляду на обґрунтовану критику на адресу двох основних «конкурентів» – законодавчо закріпленого поняття «злочини у сфері господарської діяльності» та поширеного в юридичній літературі поняття «злочини у сфері економіки (варіант – економічної діяльності)». У такий спосіб вдається, крім усього іншого, уникнути «розмивання» одного з ключових розділів Особливої частини КК внаслідок реалізації ідеї виокремлення розділу про відповідальність за фінансові злочини [10, с. 188].

У свою чергу, В.М. Бровко пропонує власний варіант вирішення розглядуваного питання. На його думку, якщо не можна позначити назву розділу VII Особливої частини КК за допомогою одного поняття, то тоді в цій назві необхідно окреслити всі важливі сфери, що перебувають під охороною цього розділу КК, та не охоплюють одна одну. Науковець звертає увагу на те, що саме такий підхід (наскільки вдало – питання інше) втілено в назві розділів II, III, IV, XII, XIII, XIV, XV, XVII та XX Особливої частини КК. Аналіз розділу VII Особливої частини КК та наукової літератури, присвячений його характеристиці, дозволяє йому припустити, що до таких сфер, окрім господарської діяльності, відноситься сфери фінансової діяльності та приватизації. За таких обставин, назва розділу VII Особливої частини КК має бути викладена в наступній редакції: «Злочини проти господарської, фінансової діяльності та порядку приватизації» [4, с. 128].

Вважаю, що запропонований варіант є не зовсім вдалим, оскільки нашттовхує на думку

про те, що родовий об'єкт розділу VII Особливої частини КК фактично складається з трьох видових об'єктів – господарської діяльності, фінансової системи та порядку приватизації. Однак подальший розгляд питання про систему злочинів, передбачених цим розділом, свідчитиме про те, що таких видових об'єктів значно більше. Крім того, порядок приватизації є складовою фінансової системи. О.О. Дудоров, до злочинів проти порядку приватизації відносить склад злочину, передбачений ст. 233 «Незаконна приватизація державного, комунального майна» КК. При цьому, правник наголошує на тому, що приписи регулятивного законодавства не дозволяють визнати низку відносин, поставлених під кримінально-правову охорону за допомогою розділу VII Особливої частини КК, частиною господарських відносин. Це стосується і приватизаційних відносин. Сказане, зайвий раз наводить на його думку про доцільність уточнення назви цього розділу, в якому потужно представлено блок, так би мовити, фінансового спрямування [13, с. 671].

**Висновки.** На мою думку, найбільш оптимальною назвою розділу VII Особливої частини КК запропонували О.О. Дудоров та Д.В. Каменський. Вони, на рівні гіпотези, зіставили поняття «злочини проти ринкової економіки» з набором тих кримінально-правових заборон, які становлять собою розділ VII Особливої частини КК та дійшли висновку про те, що «накладення» цього поняття на охоронювані цим розділом відносини свідчить про те, що ця форма організації національної системи виробництва, розподілу, обміну та споживання матеріальних благ, загалом вдало, охоплює сфери економічної діяльності, що перебувають під охороною кримінального закону. Так, фондовий ринок, права кредиторів, добросовісна конкуренція – ці складові української економіки є втіленням (наскільки якісним – питання інше) моделі саме ринкової економіки. Щодо охорони приватизаційних відносин, то, в цьому разі, реалізована специфічна українська модель переходу від планової до ринкової економіки. У розвинутих країнах світу активи держави також можуть відчужуватись на користь приватних інвесторів. Питання полягає

лише в частині прийняттого для суспільства балансу економічних інтересів за принципом «державні-приватні», а також у рівні прозорості та економічної доцільності відчуження державних активів на користь приватного бізнесу. Науковцям дещо складніше визначитись із бюджетною системою, системами оподаткування і загальнообов'язкового державного соціального страхування, оскільки вони стосуються не стільки ринкових відносин, скільки фінансів. Тут на допомогу приходять усталена в економічній науці концепція змішаної економіки. Під нею слід розуміти економічну систему, функціонування якої залежить як від приватних компаній та господарств (більшою мірою), так і від уряду країни. Термін «змішана економіка» позначає сучасну економіку багатьох розвинутих демократичних країн, адже нині в світі немає «чистої» ринкової економіки. Для змішаної економіки сучасності характерне поєднання принципів самостійності та певної централізації в управлінні національними виробництвами, а також розвиток соціальної сфери [10, с. 188].

При цьому, визначаючи зміст родового об'єкту злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини КК, на мою думку, слід виходити із сукупності видових об'єктів, що входять до його складу. Проте це питання буде предметом подальших досліджень.

### **Література**

1. Андрушко П. Злочини у сфері господарської діяльності за чинним Кримінальним кодексом та проектом КК: проблеми систематизації, криміналізації та декриміналізації. В: *Предпринимательство, хозяйство и право*. 1998. № 12. сс. 13 – 18.
2. Бойко А.М. Про поняття та систематизацію злочинів у сфері господарської діяльності. В: *Новий кримінальний кодекс України: Питання застосування і вивчення* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., 25 – 26 жовтня. 2001. Харків, 2002, сс. 129 – 131.
3. Брич Л.П., Навроцький В.О. *Кримінально-правова кваліфікація ухилення від оподаткування в Україні*: монографія. Київ: Атіка, 2000. 288 с.
4. Бровко В.М. Щодо визначення родового об'єкта злочинів, передбачених розділом VII Особливої частини Кримінального кодексу України. В: *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. № 2. Т. 2. сс. 125 – 129.
5. Готін О.М. *Випуск або реалізація недоброякісної продукції в умовах ринкової економіки: проблеми кримінальної відповідальності*: монографія. Луганськ: РВВ ЛАВС, 2004. 288 с.
6. Гуторова Н.А. *Уголовное право Украины. Особенная часть*: конспект лекцій. – Харьков: Одиссей, 2003. – 320 с.
7. Гуторова Н.О. *Кримінально-правова охорона державних фінансів України*: монографія. Харків: Вид-во нац. університету внутр. справ України, 2001. 384 с.
8. Демидова Л.М. *Проблеми кримінально-правової відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок): теорія, закон, практика*: монографія. Харків: Право, 2013. 752 с.
9. Дудоров О.О., Тертиченко Т.М. *Протидія відмиванню «брудного» майна: європейські стандарти та Кримінальний кодекс України*: монографія. Київ: Ваіте, 2015. 392 с.
10. Дудоров О.О., Каменський Д.В. У пошуках оптимальної назви розділу VII Особливої частини Кримінального кодексу України. В: *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. № 2. сс. 179 – 189. Доступно: [http://www.lsej.org.ua2\\_201551.pdf](http://www.lsej.org.ua2_201551.pdf)
11. Дудоров О.О. *Злочини у сфері господарської діяльності: кримінально-правова характеристика*: монографія. Київ: Юридична практика, 2003. 924 с.
12. Кологойда О. В. *Теоретичні проблеми правового регулювання господарських відносин на фондовому ринку України*: дис. ... д-ра юрид. наук. Київ, 2016. 700 с.
13. *Кримінальне право (Особлива частина): підручник у 2 т.* За ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – Луганськ: Елтон-2, 2012. Т. 1. 2012. 780 с.
14. *Кримінальне право України. Особлива частина*: навч. посіб. За ред. В.К. Грищука, О.М. Омельчука. – Хмельницький: Хмельницький університет управління та права, 2016. 642 с.

15. *Кримінальне право України: Особлива частина*: підручник. За ред. В.Я. Тація, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. Київ: Право, 2015. 680 с.
16. *Кримінальне право України: Особлива частина*: підручник. За ред. Є.Л. Стрельцова. – Харків: Одиссей, 2009. 496 с.
17. Мазур С.Ф. *Уголовно-правовая охрана экономических отношений в сфере частного предпринимательства*: дис. ... д-ра юрид. наук. Москва, 2004. 725 с.
18. Мінаєв М.М. *Кримінальна відповідальність за незаконне виготовлення, зберігання, збут або транспортування з метою збуту під-акцизних товарів (ст. 204 КК України)*: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 33 с.
19. Мойсик В.Р. Про об'єкт і предмет шахрайства з фінансовими ресурсами. В: *Вісник Верховного суду України*. 2002. № 1. сс. 34 – 41.
20. Павлик Л.В. *Диференціація кримінальної відповідальності за злочинні посягання у сфері економіки*: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2013. 248 с.
21. Панов М.М. *Кримінальна відповідальність за незаконні дії з документами на переказ, платіжними картками та іншими засобами доступу до банківських рахунків*: монографія. Харків: Право, 2009. 184 с.
22. Радутний О.Е. *Кримінальна відповідальність за незаконне збирання, використання та розголошення відомостей, що становлять комерційну таємницю (аналіз складів злочинів)*: автореферат дис. ... канд. юрид. наук. Харків, 2002. 21 с.
23. Стрельцов Є.Л. *Відповідальність за економічні злочини в країнах англо-американської правової сім'ї*. В: *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Юриспруденція. 2014. № 11. Т. 2. сс. 66 – 69.
24. Стрельцов Є.Л. *Економічні злочини: внутрідержавні та міжнародні аспекти*: навч. посібник. Одеса: Астро-принт, 2000. 476 с.
25. Ступник Я.В. *Кримінальне право України. Особлива частина*: навчально-методичний посібник. Ужгород, Видавничий дім «Гельветика», 2017. 716 с.
26. Тростюк З.А. *Понятійний апарат Особливої частини Кримінального кодексу України*: монографія. Київ: Атіка, 2003. 144 с.
27. Тюнин В.И. *Система преступлений в сфере экономической деятельности (история и современность)*. В: *Российский следователь*. 2000. № 6. сс. 22 – 27.
28. Франчук В.В. *Кримінально-правові засоби охорони економіки України*: дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2015. 272 с.
29. Харченко В. Б., Перекрестов Б.Ф. *Уголовное право Украины. Особенная часть: новое законодательство в вопросах и ответах*: конспект лекций. Харьков: Скорпион, 2001. 272 с.
30. Шевчук А.В., Дякур М.Д. *Кримінальне право України (Особлива частина)*: навч. посіб. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. 472 с.

## АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ В ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ

Небрат Олена Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету №3 ХНУВС

Яценко Валентина Петрівна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри адміністративного права і процесу факультету №3 ХНУВС

УДК 342.731

*Articolul analizează conceptul drepturilor și libertăților omului, sunt prezentate forme ale limitărilor lor, se dezvăluie conceptul mecanismului administrativ și juridic pentru asigurarea drepturilor și libertăților omului în activitățile Poliției Naționale; se concentrează pe punerea în aplicare a elementelor mecanismului de asigurare a drepturilor omului și a libertăților autorităților naționale de către poliție în momentul de aplicare a măsurilor polițienești.*

*Cuvinte cheie: mecanism administrativ și juridic, asigurarea drepturilor și libertăților omului, măsurile de precauție și prevenție ale poliției.*

*В статье проанализировано понятие прав и свобод человека, сформулированы формы их ограничения, раскрыто понятие административно-правового механизма обеспечения прав и свобод человека в деятельности органов Национальной полиции, акцентировано внимание на реализации элементов механизма обеспечения прав и свобод человека органами Национально полиции в процессе применения полицейских мер.*

*Ключевые слова: административно-правовой механизм, обеспечение прав и свобод человека, полицейские меры предупредительные и превентивные.*

*The article analyzes the concept of human rights and freedoms, formulates their limitations, describes the concept of the administrative and legal mechanism for ensuring human rights and freedoms in the activities of the National Police, focuses on the implementation of elements of the mechanism for ensuring human rights and freedoms by the National Police in the process of applying police measures.*

*Key words: administrative and legal mechanism, ensuring human rights and freedoms, police preventive and preventive measures.*

**Постановка проблеми.** У відповідності до ст. 3 Конституції України [1] – права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст діяльності правової держави. Соціальне призначення основних прав і свобод громадян виявляється в тому, що вони втілюють ідеали демократії, гуманізму і справедливості, сприяють всебічному розвитку особи, надають громадянам широкі можливості для активної участі в управлінні суспільством і державою, функціонуванні державного і політично-правового механізму, а також сприяють підви-

щенню рівня загальної та правової культури особи, удосконаленню демократичного способу життя [2, с. 5)]. Сучасний стан захисту прав громадян, їх реальність, забезпеченість достатніми й адекватними правовими засобами, гарантованість з боку держави є своєрідним вимірником зрілості України, що свідчить про необхідність становлення державно-правових поглядів у напрямку визнання людини, її прав, свобод і законних інтересів найвищою соціальною цінністю, орієнтиром в діяльності держави й усіх суспільних інсти-

тутів взагалі та правоохоронних органів зокрема.

**Сутність розробленості проблеми.** Дослідженню механізму захисту прав і свобод громадян приділяли увагу одразу в рамках декількох галузей права (теорії права, конституційного, міжнародного, адміністративного права) В.Б. Авер'янов, О. М. Бандурка, Ю. П. Битяк, В. В. Богуцький, А. С. Васильєв, К. Г. Волинка, Д. О. Єрмоленко, Т. М. Заворотченко, Р. А. Калюжний, Л. В. Коваль, В. В. Копейчиков, А. М. Колодій, А. Ю. Олійник, В. Ф. Опришко, О. І. Остапенко, Р. С. Павловський, В. О. Прилуцький, О. І. Наливайко, П. М. Самсонов, О. Д. Святоцький, М. М. Тищенко, О. М. Якуба.

**Метою даної статті є** дослідження адміністративно-правового механізму захисту прав і свобод громадян в діяльності органів Національної поліції та визначення шляхів його удосконалення. Досягнення вказаної мети передбачає розв'язання таких **завдань**: - визначити поняття прав громадян як об'єкта адміністративно-правового захисту; - охарактеризувати захист прав громадян як ознаку та основну функцію правової держави; - сформулювати форми обмеження прав; - визначити та проаналізувати адміністративно-правовий механізм захисту прав і свобод людини в діяльності органів Національної поліції; - розкрити класифікацію поліцейських заходів, застосування яких може суттєво впливати на рівень захищеності вказаних прав громадян; - розробити рекомендації щодо удосконалення діяльності органів Національної поліції в аспекті забезпечення прав і свобод людини і громадянина.

**Викладення основного матеріалу.** Встановлені Конституцією права і свободи людини і громадянина, їх реальність і гарантованість відтворюють не тільки фактичний і юридичний статус особи у суспільстві, але й суть демократії, що існує в країні, соціальні можливості, закладені безпосередньо в суспільному ладі. Вони повністю узгоджуються з відповідними положеннями ратифікованих Україною міжнародних правових актів – Загальної декларації прав людини, Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та інших договорів з прав людини

Ради Європи. Погоджуємось із А.С. Головіним, який наголошує, що гарантовані державою і захищені права і свободи громадян сприяють розвитку особи, надають громадянам широкі можливості для активної участі в управлінні суспільством і державою, функціонуванні державного і політично-правового механізму, а також сприяють підвищенню рівня загальної та правової культури особи, удосконаленню демократичного способу життя [2, с. 5].

Взагалі права і свободи людини – це формально-визначені, юридично гарантовані можливості користуватися соціальними благами, офіційна міра можливості поведінки людини в державно-організованому суспільстві. В основі поваги до прав людини лежать основи конституціоналізму, тобто влада діє на підставі закону і в межах закону, а також правової, соціальної і демократичної держави, які забезпечують втілення поваги гідності і захисту прав кожного члена суспільства.

О.К. Соколенко наголошує, що права і свободи людини та громадянина становлять не якийсь абстрактний зміст правової держави, а вимагають від неї розв'язання цілком конкретних завдань – визнання та забезпечення таких прав, свобод і законних інтересів. А таке забезпечення, у свою чергу, передбачає охорону та захист прав громадян. Крім цього, забезпечення, а, відповідно, і захист прав та свобод людини і громадянина, є не просто окремим завданням правової держави, а її цільовою метою, генеральним напрямом діяльності, який має втілюватись в усіх сферах державного управління, зокрема щодо розширення кола прав і свобод людини і громадянина, вдосконалення змісту й характеру їх гарантій, у тому числі правових гарантій захисту [3, с. 118].

Як уточнює А.С. Головін, західна доктрина вже тривалий час, а східна віднедавна поділяють права і свободи людини на права першого, другого і третього покоління. Зокрема, до прав і свобод першого покоління належать громадянські і політичні, другого покоління – соціально-економічні і культурно-духовні і третього покоління – екологічні та інші права, що виникли останнім часом з розвитком постіндустріального суспільства тощо [2, с. 12].

В процесі реформування правоохоронної системи в Україні, міжнародні правозахисні організації вимагають від держави захищати права, свободи і законні інтереси їх громадян, сприяти їх відновленню у випадку порушення. Права людини перебувають у площині взаємин людини і держави та можуть бути обмежені тільки спеціально уповноваженими на те органами держави та лише у випадках відповідності до закону [4, с.106].

Саме на працівників правоохоронних органів покладається обов'язок охороняти і захищати права людини незалежно від її походження, майнового та іншого становища, расової та національної належності, громадянства, віку, статі, мови та освіти, ставлення до релігії, політичних та інших переконань. Цей обов'язок закріплюється Конституцією України, законами та підзаконними нормативно-правовими актами, що становлять правову основу діяльності працівників правоохоронних органів до яких відноситься Національна поліція України, яка у своїй діяльності керується принципами верховенства права, законності, відкритості та прозорості, політичної нейтральності, взаємодії з населенням на засадах партнерства, безперервності.

Національна поліція в Україні має діяти виключно на підставі, у межах повноважень та у спосіб, що визначені Конституцією та законами України, а обмеження щодо прав і свобод громадян мають виступати в якості необхідних умов діяльності поліції саме для забезпечення дотримання прав і свобод людини і відповідно несуть загрозу їх обмеження з боку поліцейських.

З точки зору провідних вчених-конституціоналістів форми обмеження прав і свобод в державі можуть бути різними: а) заборона на певний варіант реалізації права чи свободи, тобто встановлення поведінки (відносна заборона), б) заборона на реалізацію права в цілому (абсолютна заборона), в) втручання (вторгнення) в право (свободу) уповноважених державних органів (характеризується активними діями державних органів і пасивною поведінкою особистості); г) обов'язок; д) відповідальність [4, с.107].

Можемо зазначити, що у правовій системі кожної держави існує механізм соціально-правового забезпечення прав людини, який складається з реалізації, охорони та захисту цих прав.

На думку В. Полюховича, адміністративно-правовий захист законних прав, свобод та інтересів особи і громадянина являє собою сукупність застосовуваних в адміністративному порядку юридичних засобів, спрямованих на здійснення уповноваженими на те органами (посадовими особами), а також особами та громадянами відповідних процесуальних дій, які спрямовані на припинення незаконного посягання на права, свободу та інтереси громадян; ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні; визнання або підтвердження, поновлення та примусове виконання прав, невиконаних або неналежним чином виконаних обов'язків з притягненням винної особи до відповідальності [5, с. 41-46].

Отже, можемо визначити адміністративно-правовий захист прав людини як сукупність способів, прийомів і процесуальних дій, встановлених у законному порядку, за допомогою яких здійснюється відновлення порушеного права особи.

В Академічному тлумачному словнику української мови під «механізмом» розуміється, зокрема, внутрішня будова, система чого-небудь; сукупність станів процесів, з яких складається певне явище [6, с. 695].

Погоджуємось із О.В. Муза, що необхідно звернути увагу на розмежування таких категорій як «механізм правового регулювання» та «механізм реалізації та захисту прав громадян», оскільки це має важливе значення, якщо ми ведемо мову саме про захист прав фізичних та юридичних осіб. Єдиних підходів у теорії права щодо встановлення правових ознак, які розмежовують зазначені правові категорії не існує, але можна стверджувати про те, що механізм реалізації та захисту прав громадян охоплюється механізмом правового регулювання, останній виступає по відношенню до першого як «широка» за змістом правова категорія. Це пояснюється тим, що механізм реалізації та захисту прав громадян вміщує у собі

ті складові елементи, що забезпечують учасникам правовідносин здатність набувати, реалізовувати та захищати свої права, при цьому такі правові процеси відбуваються у контексті загального правового регулювання суспільних відносин. Тобто, механізм правового регулювання є правовою базою для вироблення правових засобів і способів реалізації та захисту учасниками правовідносин своїх прав, свобод та інтересів [7].

Таким чином адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод людини і громадянина походить за своїм змістом від загального механізму реалізації та захисту прав громадян, разом із тим має свої певні особливості як окреме правове явище адміністративного права.

Адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів людини і громадянина І.О. Іерусалімова пропонує розуміти як систему засобів, які є елементами, складовими впливу цієї галузі права на суспільні відносини та встановлювані її нормами гарантії реалізації цих прав (поновлення в органах виконавчої влади та суду, захист за допомогою адміністративної відповідальності та прокурорської діяльності щодо забезпечення прав і свобод громадян) [8, с. 91].

Дефініція «забезпечення» має достатньо широке значення та трактується як створення надійних умов для здійснення визначеної діяльності; гарантування «об'єкту» функцій охорони його від небезпеки. У свою чергу правове забезпечення – це здійснюване державою за посередництвом правових норм, приписів та сукупності засобів впорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорона, реалізація та розвиток [9,с.91]. Відповідно, адміністративно-правове забезпечення прав громадян в діяльності органів Національної поліції маємо розглядати як здійснюване державою впорядкування за допомогою адміністративно-правових норм у сукупності із адміністративно-правовими засобами суспільних відносин з метою юридичного закріплення, охорони, реалізації і розвитку права громадян. Адміністративно-правове забезпечення прав громадян знаходить своє практичне значення у функціонуванні адміністративно-правового

механізму забезпечення прав і свобод громадян.

З точки зору Я.В. Лазура механізм забезпечення прав і свобод громадянина уособлює комплекс взаємодіючих елементів, які надають належні юридичні і фактичні можливості для повноцінного здійснення кожним своїх прав і свобод. Його структурними елементами є: норми права; юридичні передумови забезпечення прав і свобод (правовий статус особи); нормативно-правові засоби забезпечення прав і свобод (юридичні гарантії); загальносоціальні умови забезпечення, охорони і захисту прав і свобод особи (фактичне соціальне макросередовище, в якому здійснюється забезпечення прав і свобод). Важливо, що внутрішні взаємозв'язки цих складових елементів обумовлюють узгоджену роботу механізму забезпечення прав і свобод в цілому [10, с.13].

Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян являє собою спосіб організації відповідної поліцейської діяльності, а також наділення уповноважених представників правоохоронного органу необхідним обсягом прав і обов'язків.

В адміністративно-правовій літературі механізм адміністративно-правового регулювання визначають як сукупність правових засобів, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин [11, с.64]; сукупність адміністративно-правових засобів, за допомогою яких здійснюється вплив на відносини, що виникають при здійсненні виконавчих функцій держави [12, с.68]. До адміністративно-правових засобів вчені, як правило, відносять: норми права, правові відносини, акти реалізації прав та обов'язків, іноді акти тлумачення норм адміністративного права.

Отже адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод громадян органами Національної поліції – це система адміністративно-правових засобів, що спрямовані на врегулювання суспільних відносин, що існують у партнерській взаємодії громадян та органів Національної поліції.

Зауважимо, що адміністративно-правовий механізм за змістом значно ширший, чим механізм адміністративно-правового регулювання. Взагалі механізм державно-правового забез-



печення прав і свобод особистості є комплексом окремих механізмів, які складають певну систему: механізм правового регулювання суспільних відносин; механізм дії права, що включає механізми реалізації, охорони та захисту прав і свобод громадян, гарантій забезпечення діяльності даного механізму, юридичної відповідальності. А в якості системоутворюючих компонентів механізму виступає також правова культура, правосвідомість, законність та стан правопорядку в державі.

Цілком погоджуємось із О.В. Муза, що незважаючи на існування загальної структури елементів, що формують адміністративно-правовий механізм забезпечення прав і свобод людини та громадянина, варто виділяти і внутрішню структуру адміністративно-правового механізму захисту прав, свобод та інтересів фізичних і юридичних осіб, а саме нормативний, інституційний, адміністративно-процедурний (управлінський) та адміністративно-правозастосовчий рівні, що забезпечують невіддільним суб'єктам адміністративного права єдині принципи у реалізації ними своїх прав, свобод та інтересів, а також покладення з цією метою відповідних обов'язків на суб'єктів владних повноважень [7].

Відповідно до ч. 2 ст. 29 Загальної декларації прав людини під час здійснення своїх прав і свобод кожна людина повинна зазнавати тільки таких обмежень, які встановлено законом виключно з метою забезпечення належного визнання і поваги прав і свобод інших та забезпечення справедливих вимог моралі, громадського порядку і загального добробуту в демократичному суспільстві. Обмеження прав і свобод людини в Україні допускається виключно за нагальної необхідності і в обсязі, необхідному для виконання завдань поліції в рамках застосування поліцейських заходів. Поліцейський захід – це дія або комплекс дій превентивного або примусового характеру, що обмежує певні права і свободи людини та застосовується поліцейськими відповідно до закону про забезпечення використання покладених на поліцію повноважень.

Слід зауважити, що поліцейський захід застосовується виключно для виконання повноважень поліції і має бути законним, необхід-

ним, пропорційним і ефективним. Поліцейські заходи використовують у публічному управлінні для охорони суспільних відносин, що виникають у окремих сферах публічної діяльності, а механізм правового регулювання застосування поліцейських заходів встановлює підстави й порядок застосування відповідних превентивних або примусових заходів.

Важливо, що здійснення заходів, що обмежують права та свободи людини має бути негайно припинене, якщо мета застосування таких заходів досягнута або немає необхідності подальшого їх застосування.

Відмітимо, що ст. 30 Закону України «Про Національну поліцію» чітко закріплює, що поліція для виконання покладених на неї завдань має вживати заходів реагування на правопорушення, які визначені Кодексом України про адміністративні правопорушення - заходи забезпечення провадження у справах про адміністративні правопорушення, ст. 31 Закону закріплює превентивні поліцейські заходи, ст. 43 Закону закріплює поліцейські заходи примусу[13].

Згідно ч. 4 ст. 7 Закону України «Про Національну поліцію» поліцейським за будь-яких обставин заборонено сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання. У разі виявлення таких дій кожен поліцейський зобов'язаний негайно вжити всіх можливих заходів щодо їх припинення та обов'язково доповісти безпосередньому керівництву про факти катування та наміри їх застосування. У разі приховування фактів катування або інших видів неналежного поводження поліцейськими керівник органу протягом доби з моменту отримання відомостей про такі факти зобов'язаний ініціювати проведення службового розслідування та притягнення винних до відповідальності [13].

Зауважимо, що основним документом міжнародного характеру у сфері функціонування правоохоронних органів є Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку від 17.12.1979, ухвалений в рамках ООН. В цьому Кодексі розроблено етичні норми поведінки для поліції та інших правоохоронних

органів. В основі Кодексу - твердження проте, що особи, які здійснюють поліцейські функції, повинні поважати й захищати права людини стосовно всіх осіб. Кодекс забороняє застосування тортур, а також корупційних дій та передбачає, що сила може застосовуватись тільки в разі крайньої потреби. У документі наголошується на збереженні таємниці інформації конфіденційного характеру.

Належне адміністративно-правове гарантування прав і свобод громадян передбачає визначення у законодавстві персоніфікованих представників державної влади, відповідальних за забезпечення умов для реалізації прав і свобод; закріплення конкретних обов'язків органів і посадових осіб публічної адміністрації, які б відповідали правам і свободам громадян; встановлення конкретних адміністративних процедур, які вичерпно визначають порядок виконання відповідними суб'єктами управління своїх обов'язків у відносинах з громадянами; посилення відповідальності органів і посадових осіб за невиконання ними своїх обов'язків, що призвело до порушення прав громадян. До гарантій захисту необхідно віднести: конституційне право особи на звернення і оскарження; судовий захист і контроль; діяльність органів прокуратури та представництво інтересів особи прокурором в адміністративному судочинстві [14, с. 42-43].

У підсумку важливо сформулювати, що саме правоохоронним органам взагалі та Національній поліції зокрема в державі належить особлива роль у реалізації функціонування адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини і громадянина. При застосуванні поліцейських заходів важливо розуміти, що права людини закріплені у правових нормах, що чітко прописують можливі варіанти поведінки поліцейських. Права людини стають правилом, що гарантується відповідними механізмами забезпечення і процедурами захисту. Але не слід нівелювати можливість поліцейського в рамках встановленого правового поля самостійно приймати рішення про застосування поліцейських заходів. Тому сьогодні вимагає від працівників органів поліції високого морального і куль-

турного рівня, належного освітнього рівня, досконалого знання не тільки національних нормативно-правових актів та їх правильного застосування на внутрішньодержавному рівні, а й міжнародно-правових документів, що стосуються діяльності правоохоронних органів і забезпечення прав і свобод людини і громадянина в Україні. Саме стан справ в сфері забезпечення прав і свобод людини та їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку держави на світовій арені. Важливо відмітити, що наразі, особа, право якої порушено, має вибір засобів захисту своїх інтересів: звернення зі скаргою до вищого органу чи посадової особи або звернення до суду у законному порядку. А у разі використання всіх національних засобів, можливе звернення до відповідних міжнародних судових установ і до міжнародних організацій.

Погоджуємось із В.І. Феликом, що мінімальні кваліфікаційні вимоги до кандидата на посаду, наприклад, в управлінні превентивної діяльності мають складати: наявність юридичної освіти кваліфікаційного рівня «бакалавр» або «спеціаліст»; стаж роботи на посаді патрульного поліцейського або дільничного офіцера на менше 3 років; достатній рівень знань та навиків для роботи на відповідній посаді. А також для ефективного забезпечення прав і свобод громадян при застосуванні превентивних заходів, поліцейський повинен: знати реальний стан законності у відповідному регіоні, конкретній адміністративній дільниці, етнічний склад, місцеві звичаї, кількість вчинених правопорушень (з урахуванням аналізу причин їх вчинення) тощо [15, с.90].

Структурне та функціональне формування Національної поліції наразі триває, а подальший розвиток нормативно-правового регулювання з метою викристалізування механізму забезпечення прав і свобод людини має бути направлений в тому числі і на розробку чітких алгоритмів діяльності поліцейських при застосуванні органами Національної поліції заходів превентивного або примусового характеру.

Відмітимо, що кожний вище вказаний структурний елемент механізму забезпечення прав і свобод особи має особливе призначен-

ня у сфері забезпечення прав і свобод людини органами Національної поліції і є незамінним для підтримки правопорядку і законності в Україні.

#### Література

1. Конституція України: від 28.06.1996 р., № 254к/96-ВР // ВВР України. – 1996. № 30. Ст. 141.
2. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні: монографія / А.С. Головін. К.: Логос, 2012. 384 с.
3. Соколенко О.К. Захист прав громадян як основна функція правової держави // Часопис Київського університету права. – 2013/2. С. 118-122.
4. Комзюк М.А. Обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом // Актуальні проблеми адміністративно-правового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України: зб. Матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 15 квіт. 2015 р.)/ МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2015. 248 с. С.106-112.
5. Полюхович В. Адміністративно-правовий захист особи у відносинах з органами державної влади / В. Полюхович // Право України. 2003. № 5. С. 41-46.
6. Академічний тлумачний словник української мови URL: [sum.in.ua](http://sum.in.ua) (дата звернення 1.11.2017).
7. Муза О.В. Адміністративно-правовий механізм захисту прав, свобод та інтересів фізичних та юридичних осіб в Україні. URL: [file:///C:/Users/Downloads/NZIZVRU\\_2014\\_6\\_9](file:///C:/Users/Downloads/NZIZVRU_2014_6_9) (дата звернення: 2.11.2017).
8. Ієрусалімова І. О. Механізм адміністративно-правового забезпечення прав і свобод людини та громадянина : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Ірина Олександрівна Ієрусалімова. – К., 2006. – 205 с.
9. Лазур Я.В. Забезпечення прав і свобод громадян в сфері публічного управління: дис... докт. Юрид. наук: 12.00.07 / Я. В. Лазур; Інст. Законодавства Верховної Ради України. К., 2011. 454 с.
10. Лазур Я.В. Специфіка адміністративно-правового механізму забезпечення прав і свобод людини у сфері публічного управління: засоби, форми та методи // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Випуск 5 том 3, С. 11-14.
11. Стеценко С.Г. Адміністративне право України: навч. посіб. / С.Г. Стеценко . К.: Атіка, 2008. 624 с.
12. Адміністративне право України: основні поняття: навчальний посібник / за заг. ред. д-ра юрид. наук., проф. І.П. Голосніченка. К., 2005. 232 с.
13. Закон України «Про Національну поліцію»: чинне законодавство чинном станом на 26 серпня 2015 року: Офіц. Текст. К.:Алерта, 2015. – 74 с.
14. Олефіренко Є. Адміністративно-правові гарантії реалізації та захисту прав і свобод громадян: співвідношення понять / Є. Олефіренко // Підприємство, господарство і право. 2005. № 3. С.40—43.
15. Фелик В.І. Особливості функціональної підготовки працівників поліції як суб'єктів профілактичної діяльності/ Фелик В.І.// «Європейські перспективи (політика, економіка право)». 2017. - №1. С.87-92.

## ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ НОРМАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ГРОМАДЯН, ЗАСУДЖЕНИХ ДО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ В УКРАЇНІ

**Почанська Олена Сергіївна - кандидат юридичних наук, доцент кафедри правового забезпечення господарської діяльності факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ**

**УДК 342.9**

*A fost efectuată o analiză istorică și juridică a sprijinului juridic și de reglementare pentru drepturile persoanelor condamnate la închisoare în Ucraina. Sunt luate în considerare abordările științifice moderne privind criteriile de accentuare a periodizării legislației ucrainene în acest domeniu. Se determină principalele etape ale dezvoltării legislației naționale privind reglementarea statutului juridic al cetățenilor condamnați la privațiune de libertate, se analizează conținutul și particularitățile acestora.*

*Cuvinte cheie: condamnare la privațiune de libertate, statut juridic, drepturi și libertăți, asistență juridică, sistem penitenciar, analiză istorică și juridică.*

*Проведён историко-правовой анализ нормативно-правового обеспечения прав лиц, осуждённых к лишению свободы в Украине. Рассмотрены современные научные подходы к выделению критериев периодизации законодательства Украины в данной сфере. Определены основные этапы развития национального законодательства по вопросам регулирования правового статуса граждан, осуждённых к лишению свободы, проанализированы их содержание и особенности.*

*Ключевые слова: осуждённый к лишению свободы, правовой статус, права и свободы, нормативно-правовое обеспечение, пенитенциарная система, историко-правовой анализ.*

*The historical and legal analysis of normative-legal ensuring of rights of persons condemned to imprisonment in Ukraine is performed. The contemporary scientific approaches of periodization of national legislation in this sphere are defined. The main stages of develop of national legislation which regulate the legal status of a persons condemned to imprisonment are considered. Analyzes of the content and specific features of normative-legal ensuring of rights of persons condemned to imprisonment in Ukraine were prepared.*

*Key words: condemned to imprisonment, legal status, right and freedoms, normative-legal ensuring, penitentiary system, historical and legal analysis.*

**Постановка проблеми.** Дослідження загальних закономірностей формування, становлення та розвитку основних засад забезпечення прав громадян, які знаходяться у місцях позбавлення волі, передбачає історично-юридичний аналіз тих правових джерел, що безпосередньо стосуються предмету даного дослідження. Необхідність такого аналізу зумовлюється, насамперед, потребою у вивченні історичного досвіду правового регулюван-

ня прав громадян, засуджених до позбавлення волі, з метою підвищення ефективності їх забезпечення.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Питання нормативно-правового забезпечення прав засуджених осіб в Україні на різних етапах його розвитку розглядали такі вітчизняні дослідники, як В. Бадира, І. Богатирьов, С. Богунов, О. Букалов, А. Гель, О. Дука, Є. Захаров, С. Зінченко, І. Копотун, М. Куте-

пов, О. Лисодед, В. Львовчкін, О. Осауленко, М. Романов, Г. Середа, С. Сидоренко, Г. Фрейман, О. Шкута, І. Яковець, М. Яцишин та ін.

**Невирішені раніше проблеми.** Проте, незважаючи на наявність великої кількості науково-теоретичних досліджень у даній сфері, наразі в сучасній науці існує певна різниця у підходах щодо визначення періодів розвитку національного законодавства з регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, а також оцінки їх сутності та змісту, що й зумовлює актуальність даної статті.

**Мета.** Метою статті є історико-правовий аналіз нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні, що передбачає розгляд основних наукових підходів до виділення критеріїв періодизації національного законодавства у даній сфері, а також встановлення основних етапів розвитку вітчизняного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, визначення їх змісту та особливостей.

**Виклад основного матеріалу.** У спеціальній літературі, присвяченій питанням періодизації радянського виправно-трудового права та системи виконання покарань, виділялися певні етапи, причому традиційно під такими етапами розуміли «головні етапи розвитку Радянської держави», розроблені в партійній літературі, також за основу інколи бралось прийняття основних законодавчих актів радянської держави [1, с.22-37]. В сучасних наукових дослідженнях, присвячених аналізу становлення та розвитку вітчизняної пенітенціарної системи з часів її існування у складі Російської імперії [2; 3], найчастіше пропонується виокремлення таких умовних етапів її розвитку:

1) пенітенціарний етап, коли органи й установи виконання покарань перебували у сфері державно-правового регулювання Російської імперії;

2) виправно-трудовий етап, коли під впливом тоталітарної радянської виправно-трудової політики засади державно-правового регулювання системи виконання покарань тричі піддавалися суттєвому перегляду;

3) кримінально-виконавчий етап, коли після розпаду СРСР Україна почала формувати основні засади національної політики у сфері виконання покарань і створювати власну нормативно-правову базу у даній сфері [4, с.16].

О. Джужа пропонує виділення основних історичних періодів розвитку кримінальної політики і кримінального законодавства у хронологічних межах від другої половини ХІХ ст. до сьогодні, у якій умовно виділено три основні етапи: перший етап — зародження і формування основ кримінальної політики та законодавства, що регулює правовий статус засуджених осіб (друга половина ХІХ ст. – 1917 р.); другий етап — формування радянської кримінальної політики (1920-ті рр. – кінець 1980-х рр.); третій етап — формування кримінальної політики у пострадянський період (початок 1990-х рр. й дотепер), протягом якого, власне, й відбувається визначення на державному рівні нового змісту та сутності кримінальної політики, що регулює цінності правової держави: безпеку особи, суспільства і держави, права і свободи людини та громадянина, законність, гуманізм і справедливість [5, с.167].

Що стосується питання періодизації процесу розвитку нової національної системи законодавства, що закріплює правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, то слід відзначити, що, досліджуючи історію становлення та розвитку пенітенціарної системи України, більшість вчених виходить з виділення певної низки важливих подій, які завдали визначальний вплив на процес формування національного законодавства, що регулює правовий статус засуджених осіб, не виділяючи при цьому окремих етапів його розвитку. Так, І. Богатирьов, С. Богунов, О. Дука, С. Зінченко, І. Копотун, Г. Фрейман у розвитку кримінально-виконавчої системи України відзначають такі основні моменти, як: прийняття Постанови Кабінету Міністрів України «Про основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи України» (1991р.); утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань (1998р.); прийняття Кримінально-виконавчо-

го кодексу України (2003р.); прийняття Закону України «Про Державну кримінально-виконавчу службу України» (2005р.); утворення Державної пенітенціарної служби України (2010р.) [6, с.26-28]. М. Кутепов та А. Дудусь, досліджуючи історичні етапи становлення кримінально-виконавчої політики України та відповідні періоди розвитку законодавства України, що закріплюють правовий статус засуджених осіб, акцентують увагу на таких подіях, як: прийняття Постанови Кабінету Міністрів УСР від 11 липня 1991 р. № 88 «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР», розробку першої загальнодержавної кримінологічної програми на 1993–1996 рр., що була затверджена Постановою Верховної Ради України від 25 червня 1993 р. «Про державну програму боротьби із злочинністю», ухвалення у 1996 р. Конституції України, утворення Указом Президента України від 22 квітня 1998 р. Державного департаменту України з питань виконання покарань, ухвалення у 2001 р. нового Кримінального кодексу України, розробка Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 р. № 167, та ухвалення у 2003 р. Кримінально-виконавчого кодексу України [7, с.115-116; 8, с.149].

Нечисленні спроби періодизації вітчизняного законодавства, що регулює правовий статус засуджених в Україні, переважно характеризуються або надмірним подрібненням цього процесу (так, наприклад, А. Осауленко пропонує детальний аналіз періоду, що обмежується 1991-1992 рр. [9]), або виділенням надто великих періодів, що іноді сягають десятиліть (як, наприклад, періоди 1991-2002 рр. та 2003-2013 рр. у дослідженнях О. Шкути [10; 11] та ін.).

Найбільш змістовним, на наш погляд, є виокремлення етапів розвитку національного законодавства, що регулює правовий статус осіб, засуджених до позбавлення волі, запропоноване М. Яцишиним. Аналізуючи процес становлення та формування вітчизняної кримінально-виконавчої політики, дослід-

ник акцентує увагу на важливих державних рішеннях задля поступового перетворення кримінально-виконавчого закону на реальний механізм охорони й захисту прав і свобод засуджених осіб. При цьому методологія його періодизації базується на засадах суспільно-політичних відносин, що панують на певному етапі розвитку держави, яким відповідають певні види і система покарань, тож основним елементом дослідження постає «еволюція змін, що відбулися в класифікації обставин (політичних, економічних, соціальних, культурних, морально-етичних, психологічних тощо), які впливають на призначення і виконання покарання» [12, с.113]. Вчений виділяє такі хронологічні рамки процесу становлення кримінально-виконавчої політики в контексті перших двох десятиліть національного державотворення, що містять в собі чотири умовні часові періоди:

1) 1989–1993 рр. — початок розробки нової стратегії застосування кримінально-правових норм, поступове звільнення від ідеологічних стереотипів і догм тоталітарного режиму, визначення реальних потреб реформування кримінально-виконавчої системи і розширення законодавства у даній сфері, зокрема внесення низки змін до ВТК України;

2) 1993–1996 рр. — значне посилення уваги законодавчих і виконавчих органів влади України до проблем пенітенціарної політики, внесення змін до Кримінального кодексу України, затвердження першої загальнодержавної кримінологічної програми на 1993–1996 рр., прийняття Конституції України;

3) 1996–2000 рр. — затвердження Комплексної цільової програми боротьби зі злочинністю на 1996–2000 рр., набуття Україною членства в Раді Європи та початок процесу приведення процедури виконання покарань у відповідність до європейських стандартів утримання в'язнів, введення мораторію на смертну кару та її подальше скасування, поява засуджених до довічного позбавлення волі, утворення Державного департаменту України з питань виконання покарань як центрального органу виконавчої влади зі спеціальним статусом, що безпосередньо реалізує єдину державну політику в сфері виконання

покарань, затвердження нової редакції Правил внутрішнього розпорядку виправно-трудо-вих установ;

4) 2000–2009 рр. — період створення основоположної бази сучасної кримінально-виконавчої політики, найважливішими подіями якого стали: прийняття нового Кримінального Кодексу України, розробка Програми подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр., прийняття Кримінально-виконавчого кодексу України, а також затвердження Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України [12, с.113-123].

Погоджуючись в цілому з наведеною періодизацією розвитку вітчизняної кримінально-виконавчої системи, зазначимо, що відповідні зміни у ставленні до прав і свобод осіб, засуджених до позбавлення волі, які знаходили своє нормативно-правове закріплення на тому чи іншому етапі, безпосередньо визначалися кримінально-виконавчою політикою держави. Зрозуміло, що й повноваження відповідних органів влади та структурних підрозділів системи виконання покарань, які формувалися упродовж тривалого історичного розвитку, втілюючи існуючі в'язничні вимоги, правила і функції, також були безпосередньо пов'язані з особливостями політичного режиму держави. Тож уявляється, що історико-правовий аналіз питання правового забезпечення прав громадян в Україні, засуджених до позбавлення волі, має передусім базуватися на характеристиці основних періодів кримінально-виконавчої політики на відповідних етапах державотворення, яким відповідають стадії розроблення та прийняття законодавчих актів та інших важливих нормативно-правових документів, які спрямовані на закріплення та регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні.

Слід відзначити, що за десятиліття радянської влади було створено потужну уніфіковану карально-виконавчу систему на базі Основ кримінального законодавства СРСР та союзних республік, Основ виправно-трудо-вого законодавства СРСР та союзних респу-

блік, Кримінального кодексу УРСР і Виправно-трудо-вого кодексу УРСР, яка повністю відповідала потребам тогочасного тоталітарного режиму [12, с.114], а виправно-трудо-ве законодавство, що діяло на теренах України, майже не приділяло уваги правовому статусу засуджених, особливо в частині визнання та забезпечення їх прав і свобод. Принципове реформування законодавства, що регулює правовий статус засуджених, розпочалося після розпаду СРСР та набуття Україною незалежності. Основу реформи склали Декларація про державний суверенітет України, Загальна Декларація прав людини, Європейські пенітенціарні правила, прийняті ООН Мінімальні стандартні правила поведіння з в'язнями та інші міжнародні угоди й документи.

Аналіз змісту кримінально-виконавчої політики в Україні та особливостей процесу розвитку вітчизняної пенітенціарної системи дозволив виділити шість основних етапів розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу осіб, засуджених до позбавлення волі.

1) 1991-1995 рр. — пострадянський період, який характеризувався переосмисленням існуючої кримінально-виконавчої політики, оновленням застарілих радянських методів управління системою виконання покарань в нових соціально-політичних та правових умовах та початком кардинального реформування законодавства, що регулювало правовий статус засуджених осіб в Україні. Основні завдання та шляхи реформування, спрямованого на соціальну переорієнтацію виконання кримінальних покарань з урахуванням міжнародних актів про права людини, принципів законності, гуманізму, демократизму, справедливості, диференціації й індивідуалізації виховного впливу на засуджених, були визначені Постановою Кабінету Міністрів УРСР «Про Основні напрями реформи кримінально-виконавчої системи в Українській РСР» (1991 р.). Протягом даного періоду було внесено низку змін до Виправно-трудо-вого кодексу України, за якими засудженим було знято деякі обмеження режимного характеру, а також розпочато процес розробки

національних нормативів умов виконання кримінальних покарань, які б гарантували нормальну життєдіяльність засуджених з урахуванням міжнародних стандартів у даній галузі, з метою чіткого визначення прав і обов'язків засуджених, забезпечення захисту їх законних прав та інтересів. У 1994 р. було затверджено Програму приведення умов тримання засуджених, які відбувають покарання у місцях позбавлення волі, у відповідність з міжнародними стандартами.

2) 1996-2000 рр. — період, головним змістом якого є прийняття у 1996 р. Конституції України, що стала необхідною правовою основою для подальшого розвитку національного законодавства, у тому числі й у частині забезпечення прав і свобод засуджених осіб. Ключовою конституційною нормою щодо закріплення прав засуджених в Україні є ст.63 Основного Закону, яка встановлює, що засуджений користується всіма правами людини і громадянина, за винятком обмежень, які визначені законом і встановлені вироком суду. Ще однією важливою подією цього періоду стало створення Державного департаменту України з питань виконання покарань.

3) 2001-2005 рр. — період, протягом якого в межах загального процесу гуманізації виконання покарань прийнято нові Кримінальний (2001 р.) і Кримінально-виконавчий (2003 р.) кодекси України, а також цілу низку інших нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення прав засуджених осіб в Україні, зокрема, Закон України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбували покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» (2003) та ін. Низка заходів щодо реформування кримінально-виконавчої системи, спрямованих на подальшу гуманізацію відбування покарань, зміцнення законності в місцях позбавлення волі, знайшла своє відображення в Програмі подальшого реформування та державної підтримки кримінально-виконавчої системи на 2002–2005 рр.

4) 2006-2009 рр. — період, за який з метою приведення умов тримання засуджених осіб у відповідність з вимогами законодавства та виконання міжнародних зобов'язань України з дотримання прав людини і громадянина, а

також забезпечення реалізації прав засуджених на гуманне ставлення і повагу їх гідності, охорону здоров'я, особисту безпеку, освіту, працю та ін., було розроблено низку нормативно-правових актів програмного характеру. Зокрема, на подолання існуючих проблемних моментів у кримінально-виконавчій системі України, у тому числі й щодо питання забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, було спрямовано прийняття Державної програми покращення умов тримання засуджених та осіб, взятих під варту, на 2006–2010 рр., а також Концепції реформування Державної кримінально-виконавчої служби України.

5) 2010-2013 рр. — етап процесу розвитку нормативно-правового забезпечення прав громадян, засуджених в Україні до позбавлення волі, пов'язаний із утворенням у 2010 р. Державної пенітенціарної служби України та прийняттям у 2012 р. Кримінального процесуального кодексу України й схваленням нової Концепції державної політики у сфері реформування Державної кримінально-виконавчої служби, що визначила головні напрями удосконалення існуючої кримінально-виконавчої політики, у тому числі й щодо захисту прав і свобод засуджених осіб в Україні.

6) 2014р.–теперішній час — новітній етап процесу розвитку забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, що бере свій початок з 2014 р., і визначається кардинальними змінами у ціннісних орієнтирах суспільства та відповідними змінами у державній політиці, спрямованими на демократизацію суспільного та державного життя, європейську інтеграцію, дотримання принципів правової та соціальної держави, боротьбу з корупцією й запобігання політичним репресіям, дотримання прав та свобод людини і громадянина. Зміст даного етапу становить подальший розвиток національного законодавства та його адаптація до європейських стандартів щодо закріплення і регулювання правового статусу засуджених осіб з метою покращення стану забезпечення прав громадян, позбавлених волі, та посилення гарантій їх дотримання в умовах військової агресії проти України і проведенням



антитерористичної операції на Сході України, що висунуло на перший план питання збереження незалежності та суверенітету країни, забезпечення безпеки громадян, а також, у зв'язку з підписанням Угоди про Асоціацію з Європейським Союзом і необхідністю виконання комплексу заходів з реформування різних сфер суспільного життя, спрямованих на подальшу євроінтеграцію. Важливими подіями цього періоду стали: внесення змін до Кримінально-виконавчого кодексу України щодо адаптації правового статусу засудженого до європейських стандартів, гуманізації порядку та умов виконання покарань, вдосконалення порядку застосування до засуджених заходів заохочення і стягнення, затвердження нових Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань та ін. Крім того, слід також відзначити ліквідацію Державної пенітенціарної служби України у 2016 р., початок процесу оптимізації структури органів Державної кримінально-виконавчої служби України, системи функціонування установ виконання покарань та слідчих ізоляторів, що передбачає, відповідно до розроблених у 2017 р. Концепції подальшого реформування пенітенціарної системи та проекту Закону України «Про пенітенціарну систему», створення Адміністрації Державної кримінально-виконавчої служби, Центру пробації та Центру охорони здоров'я Державної кримінально-виконавчої служби як державних установ.

**Висновки.** Отже, історико-правовий аналіз питання правового забезпечення прав громадян, засуджених до позбавлення волі, має базуватися на характеристиці основних періодів розвитку вітчизняної пенітенціарної системи та кримінально-виконавчої політики на відповідних етапах державотворення, яким і відповідають певні стадії розробки і прийняття законодавчих актів й інших нормативно-правових документів, що спрямовані на закріплення і регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі в Україні. Виділення основних етапів розвитку національного законодавства з питань регулювання правового статусу громадян, засуджених до позбавлення волі, та їх правовий аналіз дозволяє стверджувати, що, незважаю-

чи на велику кількість прийнятих у даній сфері нормативно-правових актів, кардинальної зміни правової бази щодо забезпечення прав осіб, засуджених до позбавлення волі в Україні, досі не відбулося. Значна частина норм чинного законодавства за своїм змістом все ще не відповідає сучасним загальноєвропейським стандартам у галузі прав людини. Завдання забезпечення принципу верховенства права, гуманізації виконання кримінального покарання, потребують подальшого розвитку національного законодавства та його адаптації до відповідних європейських стандартів щодо закріплення і регулювання правового статусу засуджених осіб з метою покращення стану забезпечення прав громадян, позбавлених волі та посилення гарантій їх дотримання в Україні.

#### **Література**

1. Советское исправительно-трудовое право : Учебник / Под ред. Н. А. Беляева, В. С. Прохорова. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1989. — 296 с.
2. Григор'єв О. М. Пенітенціарна теорія та практика в Російській імперії в кінці XVIII – на початку XX століття: історико-правове дослідження (на прикладі українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Григор'єв Олександр Миколайович ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2007. – 207 с.
3. Неалов О. П. Організаційно-правове забезпечення реалізації тюремної реформи в Російській імперії в другій половині XIX – на початку XX ст. (на матеріалах українських губерній) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Неалов Олександр Павлович ; Нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2003. – 197 с.
4. Олійник О. І. Загальна характеристика періодів становлення та розвитку кримінально-виконавчої системи і законодавства України / О. І. Олійник // Кримінально-виконавчому кодексу України – 9 років : матеріали I міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листопада 2012 р.). – К. : Ін-т кримінально-виконавчої служби, 2012. – С. 14–17.
5. Джу́жа О. М. Науково-практичний інтерес до становлення кримінально- вико-

навчої та кримінологічної політики України / О. М. Джужа // *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. – К. : Міжвід. наук. центр по боротьбі з орг. злочинністю та корупцією. – 2005. – № 11. – С. 164-175.

6. Богатирьов І. Г. Пенітенціарна система України: історія та сучасність: Видання до 15-ої річниці утворення центрального органу виконавчої влади з питань виконання покарань / І. Г. Богатирьов, С. О. Богунов, О. А. Дука, С. А. Зінченко, І. М. Копотун, Г. О. Фрейман / за заг. ред. О. В. Лісцікова. – К. : ДПтС України, 2013. – 268 с.

7. Кутепов М. Ю. Історичні етапи становлення кримінально-виконавчої політики України / М. Ю. Кутепов // *Європейські перспективи*. – 2014. – № 10. – С. 113-117.

8. Дудусь А. В. Історія становлення та розвитку кримінально-виконавчого законодавства / А. В. Дудусь / *Порівняльно-аналі-*

*тичне право*. – 2017. – №2. – С.147-150 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.pap.in.ua/2\\_2017/42.pdf](http://www.pap.in.ua/2_2017/42.pdf).

9. Осауленко А. Розвиток кримінально-виконавчої системи України в період становлення української державності / А. Осауленко // *Право і суспільство*. – 2010. – № 5. – С.132-137.

10. Шкута О. Генезис становлення та розвиток кримінально-виконавчої системи незалежної України / О. Шкута // *Кримінальне право*. – 2016. – № 2. – С.153-157.

11. Шкута О. Реформування та модернізація кримінально-виконавчої системи України: вимоги сьогодення / О. Шкута // *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. – 2016. – № 1. – С. 58-61.

12. Яцишин М. М. Історико-правові засади кримінально-виконавчої політики України : монографія / М. М. Яцишин. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2010. – 440 с.



## ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА СТВОРЕННЯ ЗЛОЧИННИХ ОБ'ЄДНАНЬ ТА УЧАСТЬ В НИХ

**Вознюк Андрій Андрійович - кандидат юридичних наук, доцент, завідувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ**

---

*Articolul vine cu referință la un studiu de drept comparat a particularităților de diferențiere a răspunderii penale pentru crearea și participarea în organizațiile criminale conform legislației penale a altor țări. Modelele existente ale unei astfel de distribuții de răspundere penală sunt dezvăluite în lume și este dată și o clasificare a acestora. Sunt caracterizate unele avantaje și dezavantaje ale diferitor abordări de diferențiere a răspunderii penale.*

*Cuvinte-cheie: diferențiere a răspunderii penale, dovezi de calificare a unei infracțiuni, asociere infracțională, grup organizat, organizație criminală, bandă, organizații teroriste, grup paramilitar sau armate ilegale, complicitate la o crimă.*

*В статье проведено сравнительно-правовое исследование особенностей дифференциации уголовной ответственности за создание преступных объединений и участие в них в уголовном законодательстве зарубежных стран. Выявлено существующие в мире модели такого распределения уголовной ответственности и приведена их классификация. Охарактеризованы отдельные преимущества и недостатки различных подходов к дифференциации уголовной ответственности.*

*Ключевые слова: дифференциация уголовной ответственности, квалифицирующие и особо квалифицирующие признаки состава преступления, преступное объединение, организованная группа, преступная организация, банда, террористические объединения, незаконное военизированное или вооруженное формирование, соучастие в преступлении.*

*The article deals with the comparative and legal study of the features of the differentiation of criminal responsibility for the creation of criminal association and participation in them in the criminal legislation of foreign countries. It is spoken in detail about the existing models of such distribution of criminal responsibility in the world are revealed. The article gives a detailed analysis of their classification. Much attention is given to some advantages and disadvantages of different approaches to the differentiation of criminal responsibility are described. Some advantages and disadvantages of different approaches to the differentiation of criminal responsibility are described in the article.*

*Key words: differentiation of criminal responsibility, aggravating circumstances of a crime and especially aggravating circumstances of a crime, criminal association, organized group, criminal organization, gang, terrorist associations, illegal paramilitary or armed formation, complicity in a crime.*

**Постановка проблеми.** Кожне діяння об'єктивної сторони злочинів має власний ступінь і характер суспільної небезпеки. Відтак і відповідальність за їх вчинення за сту-

пенем суворості має бути різною. Особливо це стосується кримінальної відповідальності учасників різних злочинних об'єднань, оскільки їх суспільна небезпека пов'язана з різними

обставинами, зокрема різновидами злочинних об'єднань, вчинених ними злочинів, характером та ступенем участі в цих суспільно небезпечних діяннях тощо. З цією метою здійснюється диференціація кримінальної відповідальності.

#### **Стан розробленості наукової проблеми.**

Вагомим внеском у розроблення проблематики кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь в них є дослідження українських вчених – Ю. В. Бауліна, Н. О. Гуторової, Л. М. Демидової, С. О. Єфремова, Г. П. Жаровської, О. О. Кваші, О. Ф. Ковітіді, М. Й. Коржанського, М. В. Корнієнка, Є. К. Марчука, М. І. Мельника, А. М. Мельникова, В. О. Навроцького, Г. В. Новицького, М. І. Панова, В. А. Робака, В. В. Ткаченко, В. П. Тихого, В. В. Українця, Є. В. Фесенка, М. І. Хавронюка, Р. Л. Чорного, Н. М. Ярмиш тощо.

У роботах вказаних науковців розглянуто багато проблем кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь в них, а також розроблено пропозиції щодо їх вирішення. Однак, незважаючи на численні дослідження залишається велика кількість концептуальних проблем, які потребують свого вирішення з метою підвищення ефективності застосування кримінального законодавства у протидії злочинним об'єднанням. Серед них і проблеми диференціації кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь в них, оскільки нині як в Україні, так і в зарубіжних країнах вона здійснюється досить часто безсистемно і недостатньо об'єктивно.

**Метою статті** є вивчення зарубіжного досвіду диференціації кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь в них для встановлення існуючих в світі моделей такого розподілу кримінальної відповідальності.

**Виклад основного матеріалу.** У кримінальному законодавстві зарубіжних країн створення злочинних об'єднань та участь в них криміналізується зазвичай в двох варіантах: 1) в межах кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак певних складів злочинів; 2) в межах самостійних складів злочинів. Поряд з цим в кримінальному законодавстві

окремих зарубіжних країн реалізовано обидва підходи до криміналізації вказаних діянь.

У кримінальному законодавстві зарубіжних країн значного поширення набула криміналізація створення злочинних об'єднань та участь в них в самостійних складах злочинів. Існують різні модифікації таких складів злочинів. Вони здебільшого пов'язані з кількістю злочинних об'єднань, а також статей КК та їх частин у яких криміналізовано відповідні діяння.

Варіанти криміналізації створення злочинних об'єднань та участі в них залежать насамперед від кількості злочинних об'єднань. Виходячи з цього можна виокремити, насамперед, такі моделі криміналізації цих суспільно небезпечних діянь:

1. Встановлення кримінальної відповідальності за створення **одного злочинного об'єднання та участь в ньому.**

2. Встановлення кримінальної відповідальності за створення **різних злочинних об'єднань та участь в них.**

Такі кримінально-правові заборони можуть бути розміщені як в одній, так і декількох статтях, а тому можливі як мінімум два різновиди вказаних моделей. Причому співвідношення кількості об'єднань і статей у яких криміналізовано їх створення та участь в них може бути різним.

Розглянемо більш детально ці варіанти. Розпочнемо з тих країн, де криміналізовано лише одне злочинне об'єднання.

**1.1. Кримінальна відповідальність за створення одного злочинного об'єднання та участь в ньому передбачена в одній статті.**

Така конструкція кримінально-правової заборони зустрічається наприклад, у Ватикані, Новій Зеландії, Румунії, Швейцарії. Такий варіант криміналізації є досить рідкісним явищем.

Причому відповідальність може бути чітко диференційована навіть межах однієї статті, як це має місце у кримінальному законодавстві Ватикану. Тут відповідальність диференціюється залежно від кількісного складу учасників злочинного об'єднання, його мети, виконуваних ролей, наявності зброї тощо [1]. Незначна диференціація кримінальної відповідальності має місце і в ст. 367 КК Румунії що стосується

створення та участь в організованій злочинній групі [2].

На противагу цьому в деяких країнах за усі суспільно небезпечні діяння, пов'язані зі створенням та участю в злочинному об'єднанні, відповідальність встановлена в одній частині відповідної статті. Наприклад, кримінально-правова заборона на участь в організованій злочинній групі міститься у ст. 98А КК Нової Зеландії [3], а на участь в злочинній організації у ст. 260ter Швейцарії [4].

**1.2. Кримінальна відповідальність за створення одного злочинного об'єднання та участь в ньому передбачено в декількох статтях.** Такий спосіб кримінально-правової заборони використано, наприклад, у кримінальному законодавстві Квінсленда (Австралія), Кіпру та Тринідаду і Тобаго.

Так, у кримінальному законодавстві Тринідаду і Тобаго створення та участь в бандах криміналізовано в декількох статтях: членство у банді (ст. 5), примус або заохочення до членства у банді (ст. 6), перешкоджання члену банди вийти з неї (ст. 7), участь у злочинній діяльності спільно з бандою (ст. 8), володіння куленепробивним жилетом, вогнепальною зброєю або боеприпасами для потреб банди (ст. 9), надання притулку або приховування членів банди (ст. 10), рекрутинг (вербування) у члени банди (ст. 11) [5]. У цьому випадку кожне окреме суспільно небезпечне діяння пов'язане зі створенням та участю в банді виокремлено в окрему статтю.

Натомість у кримінальному законодавстві Кіпру встановлено кримінальну відповідальність за два діяння: участь у злочинній організації (ст. 63 А) та участь у злочинах, учинених злочинною організацією (ст. 63 В) [6].

Однак криміналізацію лише одного злочинного об'єднання – чи то банди, чи то організованої групи, чи то злочинної організації, вважаємо не зовсім раціональним кроком законодавця, оскільки не завжди є можливість у таких випадках повно та об'єктивно врахувати ступінь суспільної небезпеки злочинів, учинених у складі інших злочинних об'єднань. Більше того правоохоронні органи у таких країнах мають обмежені кримінально-правові інструменти у протидії груповій чи організованій

злочинності, що може негативно позначитись на динаміці та структурі таких видів злочинності в певній країні.

Більш виваженим вважаємо підхід, що передбачає криміналізацію декількох злочинних об'єднань, варіація якого також залежить від кількості відповідних кримінально-правових заборони.

**2.1. Кримінальна відповідальність за створення декількох злочинних об'єднань та участь в них передбачена в одній статті.**

Такий спосіб криміналізації застосовано, наприклад, у КК Литви, Молдови, Польщі.

Яскравим прикладом такого варіанту криміналізації є досвід Польщі. У ст. 258 КК цієї країни встановлено кримінально-правову заборону на створення одночасно організованої групи або об'єднанні, метою яких є вчинення злочину, в тому числі казначейського злочину, групи або об'єднання, які є озброєними або мають на меті вчинення злочину терористичного характеру.

Хоча у кримінальному законодавстві Молдови йдеться про різні злочинні об'єднання: з одного боку – про злочинну організацію, а з другого – про організовану терористичну групу чи терористичну організацію. У ч. 1 ст. 284 КК Молдови встановлено кримінальну відповідальність за створення злочинної організації або керівництво нею, а у ч. 2 цієї статті – створення злочинної організації чи організованої злочинної групи або керівництво нею з метою вчинення одного чи кількох злочинів терористичного характеру [7].

У теорії кримінального права України прихильником такого підходу є І. С. Шапкін, який пропонує у ч. 1 ст. 255 КК України встановити кримінальну відповідальність за створення злочинної організації та різноманітні форми участі в ній, у ч. 2 цієї статті – за подібні дії щодо озброєної злочинної організації та піратської групи, а у ч. 3 цієї ж статті – за створення терористичної групи чи терористичної організації та участь в них [8, с. 176-177].

Такий підхід не можна вважати вдалим. Це все одно що в частині першій статті встановити кримінальну відповідальність за крадіжку, а у наступних частинах цієї ж статті – за грабїж, розбій, вимагання тощо. Безумовно цей підхід

передбачає диференціацію кримінальної відповідальності, однак вона є неповною та недостатньо аргументованою.

З огляду на те більш виваженим видається наступний варіант конструювання досліджуваних статей.

**2.2. Кримінальна відповідальність за створення декількох злочинних об'єднань та участь в них передбачена в декількох статтях.** При цьому можливі такі комбінації:

а) одному злочинному об'єднанню відповідає одна стаття. Ця модифікація досліджуваних кримінально-правових заборон є найбільш близькою для відповідних положень кримінального законодавства України. Вона зустрічається, наприклад, у кримінальному законодавстві Данії, Італії, Швеції.

Наприклад, кримінальна відповідальність за участь в незаконній військовій організації чи групі встановлена у § 114 g KK Данії [9].

У ст. 416 KK Італії криміналізовано створення злочинної організації та участь в ній, а у ст. 416 bis – схожі діяння по відношенню до мафіозного співтовариства [10].

б) одному злочинному об'єднанню відповідає декілька статей. Цей варіант конструювання досліджуваних кримінально-правових заборон значно поширений у світі і застосовується, наприклад, у кримінальному законодавстві Австралії, Алжиру, Грузії, Естонії, Канади.

Так, у ст. 255 Пенітенціарного кодексу Естонії встановлено кримінальну відповідальність за приналежність до злочинного співтовариства, а у ст. 256 цього кодексу за створення злочинного співтовариства, керівництво ним або вербування в нього членів [11].

Кілька кримінально-правових заборон для учасників злочинної організації встановлено і в KK Канади, зокрема на участь у діяльності злочинної організації (ст. 467.11), набір членів для злочинної організації (ст. 467.111), вчинення злочину злочинною організацією (ст. 467.12), надання доручення щодо вчинення злочину в інтересах злочинної організації (ст. 467.13) [12].

Натомість в KK Алжиру відповідальності учасників злочинних об'єднань присвячено цілу главу «Асоціація злочинців та допомога злочинцям» в межах розділу VI «Злочини та

злочини проти громадської безпеки», яка налічує 9 статей (з 176 по 182) [13].

в) декілька різних злочинних об'єднань криміналізовано в одних і тих самих статтях. Наприклад, у ст. 211 KK Таїланду встановлено кримінальну відповідальність для осіб, які відвідують збори таємного товариства або злочинної організації, у ст. 212 – за різні форми сприяння цим об'єднанням, а у ст. 213 – криміналізовано злочин будь-якого члена таємного товариства або злочинної організації, або причетних до цих об'єднань осіб [14].

Більш детальною є диференціація кримінальної відповідальності за створення злочинних об'єднань та участь в них в межах окремо взятої статті. Вона може мати такі варіанти:

1) відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що стосуються певного злочинного об'єднання встановлено в одній частині певної статті, як правило в частині першій. Причому в межах цього варіанту можна виокремити два підходи: перший – стосується випадків криміналізації лише одного діяння, пов'язаного зі злочинним об'єднанням (має місце, наприклад, в Данії і Новій Зеландії); другий – стосується випадків криміналізації декількох таких діянь (характерний, наприклад, для кримінального законодавства Австрії, Білорусії, Бразилії, Молдови, Німеччини, Естонії).

В окремих країн криміналізовано лише участь у злочинному об'єднанні. Наприклад, у § 114 g KK Данії встановлено кримінальну відповідальність за участь в незаконній військовій організації чи групі [9]. Натомість за участь у злочинах, вчинених у складі організованої злочинної групи встановлено у ст. 98 А KK Нової Зеландії [3]. Криміналізація лише одного суспільно небезпечного діяння не дає можливості належним чином диференціювати кримінальну відповідальність учасників злочинного об'єднання.

Більш виваженим є другий підхід. Так, у KK Білорусії кримінальну відповідальність за створення банди або керівництво бандою, або участь у банді або у вчинених нею нападах встановлено у ч. 1 ст. 286 цього кодексу. Водночас у ч. 1 ст. 287 KK Білорусії криміналізовано

створення незаконного збройного формування за відсутності ознак статті 286 цього Кодексу, керівництво таким формуванням та участь у ньому [15]. Аналогічні правові заборони для учасників банд і незаконних воєнізованих формувань містяться у кримінальному законодавстві Молдови [7]. До речі у кримінальному законодавстві України такий підхід застосовано при конструюванні ст. 255, 257, 258-3 КК України.

2) відповідальність за суспільно небезпечні діяння, що стосуються певного злочинного об'єднання встановлено *в різних частинах цієї статті*. Вказаний варіант конструювання має свої різновиди:

а) кримінальна відповідальність за створення злочинних об'єднань та керівництво ними встановлено як правило в частині першій відповідної статті, а за участь в них – в іншій частині цієї статті. Такий підхід є одним із найбільш поширених. Він застосований у кримінальному законодавстві Албанії, Болгарії, Вірменії, Казахстану, Киргизії, Іспанії, Росії, Туркменістану, Франції.

Наприклад, у ч. 1 ст. 223 КК Вірменії встановлено кримінальну відповідальність за створення злочинного співтовариства або керівництво злочинним співтовариством, а у частині другій цієї статті – за участь в злочинному співтоваристві [16].

б) у частині першій чи другій статті встановлено кримінальну відповідальність за участь у злочинному об'єднанні, а у наступній – за його створення та керівництво ним. Тобто тут відбувається все навпаки. Таким чином побудовано кримінально-правові норми в КК Грузії, Литви, Словенії.

У ч. 1 ст. 249 КК Литви встановлено кримінальну відповідальність того, хто брав участь у діяльності злочинного співтовариства, а у ч. 3 цієї ж статті – того, хто організував злочинне співтовариство [17]. Натомість у ч. 1 ст. 294 КК Словенії криміналізовано участь у злочинному співтоваристві, а у ч. 2 цієї статті – створення та керівництво ним [18].

Особливий підхід до диференціації кримінальної відповідальності за створення терористичної організації та участь в ній застосовано у ст. 327 КК Грузії [19]. Він полягає в тому,

що спочатку розміщено кримінально-правові заборони на вчинення найменш, а потім найбільш небезпечних діянь. Так, в ч. 1 цієї встановлено відповідальність за членство в терористичній організації, яке карається позбавленням волі на строк від десяти до дванадцяти років, у ч. 2 – за участь члена терористичної організації в діяльності цієї організації або здійснення операцій від імені зазначеної організації або в цілях сприяння або заохочення її діяльності, яка карається позбавленням волі на строк від дванадцяти до п'ятнадцяти років, у ч. 3 – створення терористичної організації або керівництво нею, які караються позбавленням волі на строк від п'ятнадцяти до двадцяти років.

в) існують і комбінації відповідно до яких у частині першій чи другій відповідної статті встановлено кримінальну відповідальність за створення злочинних об'єднань, керівництво ними та участь у вчинених ними злочинах. У наступній частині ж статті міститься кримінально-правова заборона на участь у злочинних об'єднаннях. У такий спосіб диференційовано кримінальну відповідальність за бандитизм у ст. 274 КК Туркменістану: ч. 1 цієї статті стосується створення стійкої організованої збройної групи (банди) з метою нападу на громадян або організації, керівництво такою групою (бандою), а так само участь у вчинюваних бандою нападах, а ч. 2 цієї статті – участі в озброєній групі (банді) [20].

г) мають місце й варіанти конструювання досліджуваних норм, відповідно до яких у частині першій чи другій відповідної статті криміналізовано створення злочинних об'єднань, а у наступній частині цієї ж статті – участь у злочинах, що вчиняються злочинним об'єднанням або керівництво ним. Наприклад, у ч. 1 ст. 224 КК Латвії міститься кримінально-правова заборона на об'єднання більше двох осіб в організовану озброєну зброєю групу (банду) з метою вчинення злочину, а у ч. 2 цієї статті – за участь у вчинюваних бандою злочинах або керівництво ними [21].

д) у кримінальному законодавстві зарубіжних країн трапляються й інші підходи до криміналізації відповідних суспільно небезпечних діянь в межах певної статті.

Зустрічається і поєднання декількох варіантів диференціації кримінальної відповідальності залежно від варіації злочинних об'єднань, кримінально-правових норм, що встановлюють відповідні кримінально-правові заборони та їх частин. Наприклад, кримінальна відповідальність за окремі діяння різних злочинних об'єднань встановлена в окремих статтях, натомість відповідальність за певні діяння, вчинення учасниками декількох злочинних об'єднань передбачена в одній статті. Так, у КК Албанії кримінальна відповідальність за заснування, організацію, керівництво структурованою злочинною групою чи злочинною організацією диференціюється в межах різних частин однієї статті (це ст. 333 та 333а). Натомість відповідальність за вчинення злочинів і злочинною організацією і структурованою злочинною групою встановлена у ст. 334 КК Албанії [22].

**Висновки.** Таким чином у кримінальному законодавстві зарубіжних країн діяльність учасників злочинних об'єднань криміналізується зазвичай в двох варіантах: 1) в межах кваліфікуючих чи особливо кваліфікуючих ознак певних складів злочинів; 2) в межах самостійних складів злочинів. Поряд з цим в кримінальному законодавстві окремих зарубіжних країн реалізовано обидва підходи до криміналізації вказаних діянь.

У світі найбільшого поширення набули моделі криміналізації створення злочинних об'єднань та участі в межах самостійних злочинів, комбінації яких залежать від кількості злочинних об'єднань та кримінально-правових норм, що встановлюють відповідні кримінально-правові заборони.

I. Встановлення кримінальної відповідальності за створення одного злочинного об'єднання та участь в ньому: 1) в одній статті; 2) в декількох статтях.

II. Встановлення кримінальної відповідальності за створення декількох злочинних об'єднань та участь в них: 1) в одній статті; 2) в декількох статтях, при цьому можливі такі комбінації: а) одному злочинному об'єднанню відповідає одна стаття; б) одному злочинному об'єднанню відповідає декілька статей; в) існують випадки, коли декілька різних злочинних

об'єднань криміналізовано в одних і тих самих статтях.

На додаток до цього диференціація кримінальної відповідальності за ці злочини відбувається і в межах окремо взятої статті у таких формах:

1) відповідальність за усі суспільно небезпечні діяння, що стосуються певного злочинного об'єднання встановлено в одній частині певної статті, як правило в частині першій. Причому в межах цього варіанту можна виокремити два підходи: перший – стосується випадків криміналізації лише одного діяння, пов'язаного зі злочинним об'єднанням; другий – стосується випадків криміналізації декількох таких діянь.

2) відповідальність за усі суспільно небезпечні діяння, що стосуються певного злочинного об'єднання встановлено в різних частинах певної статті, як правило в частині першій. Цей варіант конструювання також має свої різновиди, пов'язані з комбінуванням різних суспільно небезпечних діянь досліджуваних злочинів.

Зустрічається і поєднання декількох варіантів диференціації кримінальної відповідальності, а також існують і різні підходи до криміналізації різних злочинних об'єднань в межах кримінального законодавства однієї країни.

### Література

1. Amendments to the Criminal Code and the Code of Criminal Procedure of the Vatican City State [Electronic resource] : Vatican City State, according to July 11, 2013 addition. – Mode of access : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>. – Title from the screen.

2. Romanian Criminal Code [Electronic Resource] : Romania, July 17, 2009. – No. 286, as of November 2015. – Mode of access : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>. – Title from the screen.

3. Crimes Act 1961 No 43 [Electronic Resource] : Wellington, New Zealand, November 1, 1961, according to the November 7, 2015 addition. – Mode of access: <http://www.legislation.govt.nz/act/public/1961/0043/latest/DLM327382.html>

4. Swiss Criminal Code [Electronic Resource] : Switzerland, December 21, 1937, status as of



October 1, 2016. – Mode of access: <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>. – Title from the screen.

5. Anti-Gang Act Republic of Trinidad and Tobago [Electronic Resource] No 10 of 2011. – Mode of access : <http://www.ttparliament.org/legislations/a2011-10.pdf>. – Title from the screen.

6. О пері Погнїкоу Кώδικα Νόμος (КЕФ.154), 1962, 72 (I) / 2017 URL: [http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/0\\_154/full.html](http://www.cylaw.org/nomoi/enop/non-ind/0_154/full.html)

7. Уголовный кодекс Республики Молдова от 18 апреля 2002 г. № 985-XV по состоянию на 11 октября 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://lex.justice.md/ru/331268/>

8. Шапкін І. С. Кримінальна відповідальність за створення стійких злочинних об'єднань : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08 / І. С. Шапкін. – 3., 2013. – 247 с.

9. Straffeloven Kongeriget Danmark. Med de ændringer, der følger af lov nr. 642 af 8. juni 2016. URL: [https://www.themis.dk/synopsis/docs/Lovsamling/Straffeloven\\_kap\\_13.html](https://www.themis.dk/synopsis/docs/Lovsamling/Straffeloven_kap_13.html)

10. Codice Penale of Italy [Electronic resource] : Testo coordinato ed aggiornato del Regio Decreto 19 ottobre 1930, n. 1398, modificato dalla Legge 11 dicembre 2016. – Mode of access : <http://www.altalex.com/documents/codici-altalex/2014/10/30/codice-penale>

11. Пенитенциарный кодекс Эстонии от 6 июня 2001 года, по состоянию на 12 марта 2015 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://infosila.ee/main/1398-zakonodatelstvo-estonii-na-russkom-yazyke.html>.

12. Criminal Code of Canada [Electronic Resource] : Canada, June 1, 2009, according to the June 17, 2016 addition. – Mode of access : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>. – Title from the screen.

13. Code Pénal Algérie (promulgué par l'Ordonnance n° 66-156 du 18 Safar 1386 correspondant au 8 juin 1966), le 22 avril 1971, à partir de 04 février 2014, URL: [http://www.wipo.int/wipolex/fr/text.jsp?file\\_id=228301#LinkTarget\\_53581](http://www.wipo.int/wipolex/fr/text.jsp?file_id=228301#LinkTarget_53581)

14. Thailand Penal Code [Electronic Resource] : as amended by the Criminal Code (No. 17), B.E. 2547 (2003). – Mode of access : <https://www.samuiforsale.com/law-texts/thailand-penal-code.html>. – Title from the screen.

15. Уголовный кодекс Республики Беларусь от 9 июля 1999 г. № 275-З по состоянию на 19 июля 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load\\_text\\_none\\_1\\_](http://etalonline.by/?type=text&regnum=НК9900275#load_text_none_1_)

16. Уголовный кодекс Республики Армения от 29 апреля 2003 г. ЗР-528 по состоянию на 16 декабря 2016 г. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.parliament.am/legislation.php?ID=1349&lang=rus&sel=show>

17. Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso patvirtinimo ir įsigaliojimo įstatymas. Baudžiamasis kodeksas. 2000 m. rugsėjo 26 d. Nr. VIII-1968, Vilnius. Suvestinė redakcija nuo 2017-10-06. URL: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>

18. Kazenski zakonik (KZ-1-UPB2) (uradno prečiščeno besedilo) [Elektronski viri]. Uradni list RS, št. z dne 29. 6. 2012, Ljubljana, dne 14. junija 2012. – Način dostopa: [https://www.unodc.org/res/cld/document/svn/criminal-code-of-slovenia-slovenian\\_html/Slovenia\\_Penal\\_Code\\_as\\_amd\\_2012.pdf](https://www.unodc.org/res/cld/document/svn/criminal-code-of-slovenia-slovenian_html/Slovenia_Penal_Code_as_amd_2012.pdf)

19. Уголовный кодекс Грузии от 22 июля 1999 г. № 2287-вс [Электронный ресурс] Тбилиси, по состоянию на 12 июня 2015 г. – Режим доступа : <http://www.legislationline.org/ru/documents/section/criminal-codes/country/>

20. Смирнов А. В. Комментарий к Уголовному кодексу Туркменистана. Постатейный / Смирнов А. В., Калиновский К. Б.; Под общ. ред. проф. А. В. Смирнова. Центр ОБСЕ в Ашхабаде. – Ашхабад, 2013. – 663 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.osce.org/ru/ashgabat/117369?download=true>

21. The Criminal Law of Latvia [Electronic Resource] : Latvia, amended on January 22, 2004. Text consolidated by Valsts valodas centrs (State Language Centre) with amending laws of 14 March 2013. – Mode of access : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>. – Title from the screen.

22. Criminal Code of the Republic of Albania [Electronic resource] : Albania, June 1, 1995, according to December 2013 addition. – Mode of access : <http://www.legislationline.org/documents/section/criminal-codes>. – Title from the screen.

## АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПРИЗНАЧЕННЯ РЕВІЗІЙ ТА ПЕРЕВІРОК ДЕТЕКТИВАМИ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ

**Жидков Валерій Леонідович - аспірант наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ**

*In acest articol se studiază problema de înaintare de către detectivii Biroului Național anticorupție al Ucrainei a audierilor și inspecțiilor din momentul de desfășurare a anchetei premergătoare procesului pe procedurile penale și chestiunile problematice actuale nerezolvate, care apar în acest context, de asemenea mai sunt prezentate propuneri de îmbunătățire a Codului de Procedură Penală al Ucrainei în ceea ce privește abordarea acestor probleme la aplicarea lor în practică.*

*Cuvinte cheie: audit, inspecție, Codul de Procedură Penală al Ucrainei, un detectiv al Biroului Național anticorupție din Ucraina.*

*В статті досліджено питання призначення детективами Національного антикорупційного бюро України ревізій і перевірок в час здійснення досудового розслідування по кримінальних провадженнях і нерешені актуальні проблемні питання, які виникають в зв'язі з цим, а також викладено пропозиції по удосконаленню Уголовного процесуального кодексу України в частині рішення цих питань при їх застосуванні в практичній діяльності.*

*Ключевые слова: ревизия, проверка, Уголовный процессуальный кодекс Украины, детектив Национального антикоррупционного бюро Украины.*

*The article deals with the question of the appointment by the detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine of audits and audits during the pre-trial investigation in criminal proceedings and the outstanding issues raised in connection with this and set forth proposals for the improvement of the Criminal Procedural Code of Ukraine in relation to solving these issues at Their application in practice.*

*Keywords: revision; audit; Criminal Procedural Code of Ukraine; Detectives of the National Anti-Corruption Bureau of Ukraine.*

**Постановка проблеми.** Особливе місце під час проведення досудового розслідування у кримінальних провадженнях детективами Національного антикорупційного бюро України займає призначення та проведення ревізій і перевірок, що дозволяють здійснити вивчення та дослідження діяльності певної установи, підприємства або організації з метою перевірки правильності та законності вчинених фінансово-господарських операцій. Крім того, під час їх проведення можна попередньо до-

слідити правомірність дій певних службових осіб, а отримані висновки відповідно до пункту 4 частини 2 статті 99 КПК України можуть бути використані як докази.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Окремі проблемні питання призначення та проведення ревізій та перевірок досліджували Л.А. Сергєєв, О.П. Гришина, Ю.М. Грошевий, Б.В. Романюк, Г.О. Атанєсяна, М.І. Камлик, О.Ю. Хахуцяк та інші. Проте, незважаючи на значний внесок вчених залишаються невірні-

шеними актуальні проблемні питання, що виникають у практичній діяльності.

**Метою вказаної статті** є дослідження актуальних проблемних питань призначення та проведення детективами Національного антикорупційного бюро України ревізій та перевірок під час здійснення досудового розслідування у кримінальних провадженнях та викладення пропозицій щодо вдосконалення Кримінального процесуального кодексу України у частині вирішення цих питань при їх застосуванні у практичній діяльності.

**Виклад основного матеріалу.** У науковій літературі вчені надають різні визначення поняттю ревізія. Так, Рогозян Л.Є. та Вахлакова В.В. зазначають, що ревізія – це форма документального контролю за фінансово-господарською діяльністю підприємства, дотриманням законодавства з фінансових питань, достовірністю обліку і звітності; спосіб документального викриття нестач, розтрат, привласнень чи крадіжок коштів і матеріальних цінностей, попередження фінансових зловживань [1, с. 26]. Камлик М.І. вказує, що ревізія – це система контрольних дій, за допомогою яких за певний період часу, відповідно до програми ревізії, встановлюються законність, цілеспрямованість і економічна ефективність проведених господарських операцій та правильність дій посадових осіб при їх здійсненні [2, с.196].

Ревізія полягає у документальній і фактичній перевірці певного комплексу або окремих питань фінансово-господарської діяльності підконтрольної установи, яка повинна забезпечувати виявлення наявних фактів порушення законодавства, встановлення винних у їх допущенні посадових і матеріально відповідальних осіб, результати якої викладаються в акті [3]. Здійснення державного фінансового контролю забезпечує центральний орган виконавчої влади, уповноважений Кабінетом Міністрів України на реалізацію державної політики у сфері державного фінансового контролю. Постановою Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 868 утворено Державну аудиторську службу України як центральний орган виконавчої влади, реорганізувавши Державну фінансову інспекцію шляхом перетворення, а розпорядженням Кабінету Міністрів України

«Питання Державної аудиторської служби» від 24.06.2016 № 519-р на Державну аудиторську службу покладено функції і повноваження Державної фінансової інспекції, діяльність якої припиняється [4].

Слід відмітити, що серед науковців існують різні погляди на процесуальний статус ревізій та перевірок, які проводяться під час досудового розслідування, серед яких можна виділити наступні.

Проведення ревізії – це непроцесуальна дія, оскільки ревізор, виконуючи службове доручення, підпорядковується не слідчому, а керівнику організації, який призначає ревізію і керує діями ревізора [5, с. 223], [6, с. 98] та ревізії не мають ознак процесуальної дії, оскільки їх проведення не регламентується законом, вони носять адміністративно-правовий характер та не відносяться до кримінально-процесуальної діяльності [7, с. 54].

Проведення ревізії – це процесуальна дія. Ряд вчених, у тому числі Л.Г. Шапиро відмічали, що проведення ревізії у кримінальному провадженні є самостійною формою використання спеціальних знань, що у випадку призначення слідчим або прокурором втрачає адміністративний характер і перевтілюється із засобів господарського контролю в кримінально-процесуальну дію [8, с. 137-138].

Проведення ревізії – це змішана процесуальна та адміністративна дія. Ревізія є дією адміністративно-правового характеру, а у сфері кримінального судочинства, є способом збирання доказів, та полягає в перевірці слідчим або прокурором за допомогою ревізора фінансово-господарської діяльності підприємства, установи або організації, що відбувається в кримінально-процесуальній формі [9, с. 152].

Проведення ревізії – це слідча дія, оскільки проводиться за рішенням слідчого, а ревізор відноситься до спеціалістів, які не є самостійними у своїх діях, а підпорядковуються суб'єкту розслідування і діють у межах його повноважень [10, с. 11-12].

На нашу думку, ревізія у сфері кримінального судочинства є процесуальною дією, що відбувається за ініціативи детектива у рамках кримінального провадження, на підставі відповідного рішення слідчого судді та полягає у

залученні службових осіб Державної аудиторської служби України для проведення певних ревізійних (перевірочних) дій у обов'язку, що визначив саме детектив. При цьому, безумовно підлягає законодавчому закріпленню у КПК України порядок призначення та проведення ревізій.

В процесі встановлення фактичних обставин вчиненого кримінального правопорушення особливе місце також займають перевірки, що дозволяють за допомогою фахівців, дослідити фінансово-господарські операції та взаємовідносини між різними суб'єктами підприємницької діяльності. У зв'язку з цим необхідним є дослідження порядку призначення таких перевірок, встановлений чинним законодавством України.

Так, стаття 75.1. Податкового кодексу України (далі – ПКУ) визначає такі види перевірок – камеральні, документальні (планові або позапланові; виїзні або невиїзні) та фактичні перевірки, що мають право проводити контролюючі органи, яким відповідно до статті 41.1 ПКУ є центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову, державну митну політику, державну політику з адміністрування єдиного внеску, державну політику у сфері боротьби з правопорушеннями під час застосування податкового та митного законодавства, законодавства з питань сплати єдиного внеску та іншого законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючий орган (далі – центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову та митну політику), його територіальні органи.

Деякий час КПК України передбачалось, що слідчий та прокурор уповноважені призначати ревізії та перевірки у порядку, визначеному законом, проте після виключення пункту 4 частини другої статті 40, та пункту 6 частини другої статті 36 КПК України, на підставі Закону України «Про прокуратуру» № 1697-VII від 14 жовтня 2014 року, який набрав чинності 15.07.2015, вказані зміни призвели до ускладнення виконання стороною обвинувачення вимог ст. 2 КПК України щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування.

Виходячи із аналізу норм кримінального процесуального законодавства України та інших законів України, детективами Національного антикорупційного бюро України знайдено практичний вихід із вказаної ситуації, виходячи із наступного.

Згідно з ч. 1 ст. 1 КПК України порядок кримінального провадження на території України визначається лише кримінальним процесуальним законодавством України, яке відповідно до ч. 2 ст. 1 КПК України складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цього Кодексу та інших законів України.

Водночас, ч. 2 ст. 93 КПК України передбачено, що сторона обвинувачення здійснює збирання доказів, в тому числі і шляхом отримання від органів державної влади висновків ревізій та актів перевірок. Схоже положення міститься і в п. 2 ч. 2 ст. 19-2 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» відповідно до якого орган державного фінансового контролю в Україні, а також інші державні органи, що здійснюють державний контроль за дотриманням фізичними та юридичними особами законодавства України, з метою запобігання та протидії кримінальним правопорушенням, віднесеним до підслідності Національного бюро, зобов'язані: за зверненням Національного бюро проводити у межах своєї компетенції ревізії, перевірки та інші дії щодо контролю за дотриманням законодавства України фізичними та юридичними особами.

Таким чином частина 2 ст. 93 КПК України та п. 2 ч. 2 ст. 19-2 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» надають правові підстави детективам Національного бюро ініціювати питання про призначення ревізій та перевірок.

Крім того, позаплановою виїзною ревізією вважається ревізія, яка не передбачена в планах роботи органу державного фінансового контролю і проводиться за наявності хоча б однієї з таких обставин, зокрема, у разі надходження доручення щодо проведення ревізій, у тому числі, від Національного антикорупційного бюро України, в якому містяться факти,

що свідчать про порушення підконтрольними установами законів України, перевірку додержання яких віднесено законом до компетенції органів державного фінансового контролю, та вона проводиться органами державного фінансового контролю за судовим рішенням, ухваленим у кримінальному провадженні (п. 5 ч. 5 ст. 11, ч.6-8 ст. 11 Закону України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» (далі – Закон).

Порядком взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби, органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затвердженого спільним наказом від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25.10.2006 за № 1166/13040 (далі – Порядок) позапланова виїзна ревізія на об'єкті контролю за зверненням правоохоронного органу проводиться, у разі надання ним постанови про призначення ревізії, а якщо справу порушено за фактом, що стосується діяльності підконтрольної установи, до постанови додається дозвіл суду на проведення ревізії (п.п. 2 п. 2.4 Порядку) [11].

Згідно пп. 78.1.11 п. 78.1 ст. 78 Податкового кодексу України (далі – ПК України), документальна позапланова перевірка здійснюється якщо отримано судові рішення суду (слідчого судді) про призначення перевірки.

З урахуванням вищевказаного та встановлених під час досудового розслідування обставин детективами Національного антикорупційного бюро України обґрунтовуються відповідні клопотання до слідчого судді про надання дозволу на проведення позапланової ревізії Державною аудиторською службою України (Державною фінансовою інспекцією України) та позапланової перевірки Державною фіскальною службою України.

При цьому забезпечується судовий контроль за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб у кримінальному провадженні, оскільки такі клопотання детективів погоджуються прокурором у кримінальному провадженні – процесуальним керівником та у подальшому розглядаються слідчим суддею.

Таким чином, з аналізу вищевказаних правових норм та слідчо-суддівської практики,

можна стверджувати про наявність у законодавчих актах підстав для звернення детективами Національного бюро до суду з відповідними клопотаннями.

Проте, у зв'язку з відсутністю у КПК України прямої норми, якою передбачено порядок призначення та проведення ревізій та перевірок в рамках кримінального провадження, деякі слідчі судді з вказаних підстав відмовляють у задоволенні таких клопотань, що свідчить про неоднакове тлумачення та застосування ними вищевказаних законодавчих актів. Крім того, аналіз судової практики із вказаного питання, також свідчить про неоднакове застосування цих норм слідчими суддями в межах України.

Цілком слушно відмічається, що наразі не врегульованість кримінального процесуального законодавства у частині призначення ревізій та перевірок становить перешкоди у досягненні завдань кримінального провадження під час досудового розслідування економічних, службових злочинів [12]. У зв'язку з чим, вказаний недолік у законодавстві є предметом розгляду Верховної Ради України, оскільки зареєстровано проект Закону України Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України (щодо призначення позапланових ревізій, перевірок) № 6482 від 22.05.2017 (далі – Проект Закону № 6482), яким пропонується: 1) частину другу статті 131 доповнити наступним пунктом: «10) призначення позапланової виїзної ревізії, позапланової перевірки.»; 2) додати нову главу 18-1 і викласти її наступним змістом: «Глава 18-1. Призначення позапланової виїзної ревізії, позапланової перевірки [13], що з урахуванням важливості цих висновків виглядає дуже доречним.

**Висновки.** У зв'язку з вищевказаним та враховуючи, що в розумінні статті 99 КПК України висновки ревізій та акти перевірок мають доказове значення і відносяться до таких джерел доказів, як документи, доцільним та вкрай необхідним є внесення відповідних змін до Кримінального процесуального кодексу України в частині передбачення певного порядку призначення та проведення ревізій і перевірок в рамках кримінального провадження.

Крім того, потребує внесення змін і в Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби, органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, у зв'язку з необхідністю внесення до нього органів досудового розслідування, а саме: органів Національної поліції; органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; органів Державного бюро розслідувань; Національного антикорупційного бюро України; органів Державної кримінально-виконавчої служби України.

### Література

1. Рогозян Л.Є., Вахлакова В.В. Ревізія і контроль: Навч. посібн. – Алчевськ: ДонДТУ, 2008. – 209 с.
2. Камлик М.І. Особливості обліку і використання обліково-бухгалтерських документів при виявленні та розслідуванні корисливих злочинів у галузях економіки. – К.: КДУВС, 1995. – 256 с.
3. Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні»: Закон України «Про основні засади здійснення державного фінансового контролю в Україні» від 26.01.1993 № 2939-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2939-12>.
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 28.10.2015 № 868 «Про утворення Державної аудиторської служби України». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/868-2015-%D0%BF>.
5. Камлик М.І. Судова бухгалтерія: [підручник]/М.І. Камлик. – К.: Атіка, 2000. – 336 с.
6. Бандурка А.М. Судебная бухгалтерия / А.М. Бандурка, А.А. Бандурка, В.А. Лукин, В.Д. Поникаров и др. – Х.: ООО Издательство «Титул», 2007. – 468 с.
7. Щербаковский М.Г. Применение специальных знаний при раскрытии и расследовании преступлений / М.Г. Щербаковский, А.А.Кравченко. – Х.: Ун-т вн. дел, 1999. – 78 с.
8. Шапиро Л.Г. Процессуальные и криминалистические аспекты использования специальных знаний при расследовании преступлений в сфере экономической деятельности / Л.Г. Шапиро. – М.: Юрлитинформ, 2007. – 320 с.
9. Бондаренко О.О. Процессуальный статус обізнаних осіб та їх правовідносини з дізнавачем і слідчим у кримінальному судочинстві України : дис. канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / О.О. Бондаренко ; Національний ун-т внутр. справ. – Х., 2004.-260 с.
10. Романюк Б.В. Сучасні теоретичні та правові проблеми використання спеціальних знань у досудовому слідстві : авто-реф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / Б.В. Романюк ; Національна акад. внутр. справ. – К., 2002. – 20 с.
11. Порядок взаємодії між органами державної контрольно-ревізійної служби, органами прокуратури, внутрішніх справ і Служби безпеки України, затверджений спільним наказом Головного контрольно-ревізійного управління України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Генеральної прокуратури України від 19.10.2006 № 346/1025/685/53 та зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 25.10.2006 за № 1166/13040. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z1166-06>.
12. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України (щодо призначення позапланових ревізій, перевірок)» № 6482 від 22.05.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=61845](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61845).
13. Проект Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та інших законів України (щодо призначення позапланових ревізій, перевірок)» № 6482 від 22.05.2017. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=61845](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61845).

## СУБ'ЄКТ ДОБРОВІЛЬНОГО ВІДШКОДУВАННЯ ЗАВДАНОГО ЗБИТКУ АБО УСУНЕННЯ ЗАПОДІЯНОЇ ШКОДИ ЗА КК УКРАЇНИ

**Бурбела Юрій Сергійович - здобувач кафедри кримінального права  
Національної академії внутрішніх справ**

---

*Articolul se axează pe problemele actuale referitoare la subiectul compensării voluntare a daunelor sau eliminarea daunelor cauzate conform Codului Penal al Ucrainei. Au fost dezvăluite caracteristicile compensării voluntare a daunelor pricinuite sau eliminarea pagubelor provocate de alți subiecți, cu excepția celor vinovați. Au fost formulate recomandări, bazate pe dovezi științifice, pentru integrarea acestui fapt atunci când sunt determinate dimensiunea sau limitele promovării dreptului penal.*

*Cuvinte cheie: prejudicii, daune, despăgubire, compensare pentru daunele sau eliminarea prejudiciului cauzat, victimă.*

*В статтє исследованы актуальные проблемы, касающиеся субъекта добровольного возмещения нанесенного ущерба или устранения причиненного вреда по УК Украины. Раскрыты особенности добровольного возмещения нанесенного ущерба или устранения причиненного вреда другими, кроме виновного, субъектами. Сформулированы научно-обоснованные рекомендации по учету этого факта при определении границ или размера уголовно-правового поощрения.*

*Ключевые слова: нанесенный ущерб, причиненный вред, реституция, возмещение причиненного ущерба или устранение причиненного вреда, потерпевший.*

*The article is devoted to the actual problems of the subject of voluntary compensation for the damage or elimination of the harm caused to the Criminal Code of Ukraine. The peculiarities of voluntary compensation for the damage caused or the elimination of the harm caused to other subjects, except the perpetrator, are revealed. Scientific-substantiated recommendations for taking this fact into account in determining the limits or size of criminal legal incentives are formulated.*

*Key words: voluntarily, harm caused, damage, restitution, compensation for the damage or elimination of the harm caused, the victim.*

**Постановка проблеми.** Відповідно до ст. 3 Конституції України права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. У розбудові правової держави вагомим місцем відводиться забезпеченню прав і свобод осіб, які потерпіли від кримінальних правопорушень. Протягом кримінального провадження потерпілий має право на відшкодування завданої кримінальним правопорушенням шкоди в порядку,

передбаченому законом (п. 10 ч. 3 ст. 56 КПК України). Тому одним з головних завдань, що покладається на правоохоронні органи, є забезпечення відшкодування потерпілому шкоди, завданої кримінальними правопорушеннями.

Важливе значення для здійснення добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має встановлення суб'єкта таких дій. Це є необхідною умовою за-

стосування відповідних кримінально-правових норм.

**Стан розробленості наукової проблеми.**

Попри те, що окремі питання кримінально-правового регулювання добровільного відшкодування завданих злочином збитків або усунення заподіяної шкоди здійснювала ціла низка науковців (П. П. Андрушко, М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, А. М. Бойко, М. Є. Григор'єва, В. К. Грищук, І. А. Вартилицька, А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, О. О. Житний, Т. І. Іванюк, В. А. Клименко, М. Й. Коржанський, Л. Л. Кругликов, Н. Ф. Кузнецова, П. С. Матишевський, А. С. Міхлін, М. І. Мельник, О. М. Миколенко, В. О. Навроцький, Р. А. Сабітов, А. В. Савченко, В. В. Сташис, В. І. Тютюгін, Г. О. Усатий, М. І. Хавронюк, П. В. Хряпінський, С. Д. Шапченко, С. С. Яценко та ін.) залишилося чимало невирішених проблемних питань, які ускладнюють застосування цих заохочувальних кримінально-правових норм.

До таких проблем слід віднести дискусійні питання, що стосуються суб'єкта добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України. Нині у КК України чітко не визначено, що право на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, окрім особи, яка вчинила злочин, мають інші суб'єкти. Немає однозначної відповіді і на питання про те у яких випадках та за яких умов такі особи можуть надавати допомогу у здійсненні таких компенсаційних дій і саме головне – відсутні рекомендації з приводу того як враховувати такі факти у результаті застосування відповідних заохочувальних кримінально-правових норм.

Відтак, **метою статті** є дослідження актуальних проблем, що стосуються суб'єкта добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди за КК України.

**Виклад основного матеріалу.** Якщо буквально тлумачити кримінально-правові норми, що стосуються добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди, то можна зробити висновок, що такі позитивні післязлочинні дії можуть бути вчинені в одних випадках лише особою, яка вчинила злочин (ст. 45, 46 КК України), а в інших (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України) – будь-яким

суб'єктом. Конкретні вказівки з цього приводу у кримінальному законодавстві відсутні.

У теорії кримінального права це питання також вирішується неоднозначно.

Існує думка про те, що такі позитивні післязлочинні дії може вчинити лише особа, яка скоїла злочин. Характеризуючи дієве каяття її висловлював Р. А. Сабітов. Вчений зазначає, що відшкодування шкоди має бути здійснене своїми силами або своїми засобами, в іншому випадку воно не буде мати кримінально-правового значення. Хоча в подальшому вчений допускає можливість вчинення таких дій і за допомогою інших осіб [1, с. 16].

Прихильником такої позиції є і М. Є. Григор'єва, яка з цього приводу зауважує, що відшкодування збитків припускає особисту участь особи, яка вчинила злочин, у відновленні того блага, яке було порушено. Особиста участь особи означає, що визначена і необхідна за законом суспільно корисна діяльність, що визначає дієве каяття, повинна мати місце тільки з боку особи, яка вчинила злочин. Якщо ж винна особа доручає виконання необхідних дій сторонній особі, а сама при цьому не діє або сприяє їй нікчемно мало, при можливості більш активнішої діяльності, то вона не відповідає ознакам суб'єкта дієвого каяття. Відшкодування збитків необхідно здійснювати тільки особам, які мають всі ознаки суб'єкта злочину. Хоча сама ж дослідниця називає і виключення з цього правила [2, с. 163-164].

Дійсно відшкодувати завданий збиток або усувати заподіяну шкоду першочергово має особа, яка вчинила злочин. Це обумовлене певними обставинами, до яких можна віднести насамперед: 1) цей суб'єкт завдає потерпілому збиток або заподіює певну шкоду; 2) відносно нього буде застосоване кримінально-правове заохочення (пом'якшення покарання під час його призначення, звільнення від кримінальної відповідальності; 3) такі позитивні післязлочинні дії певною мірою свідчать про виправлення особи або принаймні про її рух в цьому напрямку.

Водночас певні позитивні післязлочинні дії у вигляді добровільного відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди може здійснити виключно особа, яка вчини-



ла злочин. Як слушно зауважує Ю. В. Баулін у звільненні від кримінальної відповідальності на підставі ст. 46 КК України відшкодування збитків чи усунення шкоди не можуть зробити інші особи у тих випадках, коли усунення шкоди пов'язано з його особистістю (наприклад, публічне принесення ним вибачення потерпілому за заподіяну шкоду) [3, с. 393].

Більшість вчених розширено тлумачать положення про суб'єкта добровільного відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди поширюючи його як на особу, яка вчинила злочин, так і інших осіб.

На думку О. О. Дудорова не перешкоджає звільненню від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям та обставина, що фактично відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди здійснив не той, хто вчинив злочин (не має значення — власними силами або за допомогою своїх коштів), а інші особи, скажімо, його близькі родичі [4, с. 141].

Ю. В. Баулін, характеризуючи підстави цього виду звільнення від кримінальної відповідальності, зазначає, що відшкодування збитків або усунення шкоди може бути здійснене не лише винним, але й іншими особами (наприклад, батьками неповнолітнього, родичами, близькими та ін.) [3, с. 389; 5, с. 180-181].

Аналогічне тлумачення знаходимо і в абз. 6 п. 3 ППВС України «Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності» № 12 від 23 груд. 2005 р. зазначено, що повне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути зроблене винним або іншими особами, зокрема батьками чи близькими родичами [6].

В. І. Тютюгін розкриваючи добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди (п. 2 ч. 1 ст. 66 КК України) стверджує, що воно може бути здійснене винним або іншими особами [5, с. 255-256].

Я. Клименко вважає, що згідно з чинним кримінальним законодавством добровільно відшкодувати шкоду, заподіяну злочинцем, безперечно, можуть підозрюваний, обвинувачений, підсудний, оскільки вони, будучи суб'єктами охоронних правовідносин, поро-

джених злочинцем, від факту добровільного відшкодування шкоди, набувають певні правові інтереси. До кола зазначених суб'єктів належать також цивільний відповідач, хоча він і не є передбачуваним суб'єктом охоронного кримінально-правового відношення. Крім того, названим особам можуть надати допомогу в добровільному відшкодуванні шкоди їх родичі, друзі, спонсори тощо [7, с. 83].

Існують випадки, коли право на відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди необхідно надати іншим суб'єктам, оскільки з об'єктивних причин особа, яка вчинила злочин, не може це зробити взагалі або принаймні самостійно.

О. О. Дудоров до таких випадків відносить неможливість особи, яка вчинила злочин, усунути негативні наслідки злочину через хворобу або брак коштів [4, с. 141], Ю. В. Баулін – відсутність власних засобів в особи, яка вчинила злочин, перебування її під арештом тощо [3, с. 389; 5, с. 180-181], М. Є. Григор'єва – хворобу або арешт особи, яка вчинила злочин [2, с. 163-164].

На думку Я. Клименка запровадження положення про те, що добровільне відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, можуть здійснити інші особи сприятиме ефективному відшкодуванню шкоди, адже в деяких випадках здійснення цього безпосередньо самим підозрюваним, обвинуваченим чи підсудним може бути утруднено (наприклад, відсутністю самостійного заробітку, обранням запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою тощо). Доцільність надання права добровільного відшкодування іншими особами обумовлюється ще й тим, що у разі вчинення злочину неповнолітнім майнову відповідальність за його дії несуть батьки (усиновителі) або опікуни, крім випадків, коли неповнолітній має майно чи заробіток, що нині з погіршенням соціально-економічного рівня життя трапляється дуже рідко [7, с. 83].

*Таким чином, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди може бути здійснене іншими суб'єктами у таких випадках: 1) особа, яка завдала збитку або заподіяла шкоду захворіла на хворобу, яка перешкоджає їй здійснити відповідні позитивні*

післязлочинні дії; 2) у особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, немає або невістачає коштів на відповідну компенсацію суспільно небезпечних наслідків своїх дій; 3) щодо особи, яка завдала збитки або заподіяла шкоду, застосовано запобіжний захід у вигляді тримання під вартою, вона затримана чи заарештована. Ці випадки можна віднести до обставин об'єктивного характеру. Зовсім інша справа, коли особа, яка завдала збитки або заподіяла шкоду не бажає вчиняти такі дії і за неї їх здійснюють інші суб'єкти.

На відміну від КК України більш детально це питання врегульоване кримінальним процесуальним законодавством. Так, відповідно до ч. 1 ст. 127 КК України підозрюваний, обвинувачений, а також за його згодою будь-яка інша фізична чи юридична особа має право на будь-якій стадії кримінального провадження відшкодувати шкоду, завдану потерпілому, територіальній громаді, державі внаслідок кримінального правопорушення.

Доречі Я. Клименко вважав за доцільне передбачити в чинному законодавстві з метою добровільного відшкодування шкоди, заподіяної злочинцем, право родичів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного чи інших осіб на прохання і останніх її відшкодувати [7, с. 83].

Якщо добровільне відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди здійснюється іншими суб'єктами необхідне дотримання певних вимог до такої поведінки.

М. Є. Григор'єва з цього приводу зауважує, що винна особа повинна проявити активність та ініціативу в міру своїх можливостей [2, с. 163-164].

А. А. Стрижевська, І. К. Туркевич, В. І. Тютюгін зазначають про те, що інші особи повинні діяти за дорученням винного [5, с. 255-256; 8, с. 169]. Аналогічної позиції дотримується і Я. Клименко, який окрім доручення виділяє ще й прохання останнього [7, с. 389].

Ю. В. Баулін наголошує на важливості того, щоб ініціатива щодо такого відшкодування виходила саме від особи, яка вчинила злочин і яка об'єктивно не мала можливості зробити це особисто [3, с. 389; 5, с. 180-181].

На думку О. О. Дудорова важливо лише, щоб ініціатива надійшла саме від особи, від-

носно якої вирішується питання про звільнення за ст. 45. Адже якщо відшкодування завданих збитків (усунення заподіяної шкоди) здійснюється від імені такої особи, але без її особистої участі або принаймні без ініціативи і сприяння з її боку, це свідчить про відсутність всіх належних складових дійового каяття того, хто вчинив злочин [4, с. 141].

А. М. Бойко наводить аргументи на користь того, що здійснення винним відшкодування заподіяної злочинцем шкоди за допомогою третіх осіб як обставини, що пом'якшує відповідальність, є цілком допустимим за певних умов: 1) щоб така поведінка (залучення до відшкодування третіх осіб) була добровільною; 2) щоб здійснення відшкодування відбувалось за участю винної особи [9, с. 11].

Р. А. Сабітов стверджує, що відшкодування шкоди можливо і за допомогою інших осіб, наприклад, коли відшкодування шкоди здійснено за сприяння родичів, друзів або знайомих, але при свідомій і активній участі в ньому самого обвинуваченого (підозрюваного) [1, с. 16].

Таким чином відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди повинне здійснюватись іншими суб'єктами за таких умов: 1) відсутності об'єктивної можливості в особи, яка вчинила злочин, здійснити відповідні позитивні післязлочинні дії; 2) прояву активності, ініціативності, особистої участі або принаймні сприяння; 3) наявності доручення чи прохання з боку винного.

**Висновок.** На підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що незважаючи на те, що в окремих кримінально-правових нормах право на добровільне відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди надається лише особі, яка вчинила злочин, у теорії кримінального права зазвичай тлумачать їх розширено. Відтак, право на відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди має право: 1) особа, яка вчинила злочин; 2) будь-яка інша фізична чи юридична особа. Однак у разі забезпечення відшкодування завданого збитку або усунення заподіяної шкоди іншими особами на це мають бути певні об'єктивні причини і при цьому повинні дотримуватись певні умови. При визначенні меж чи розміру кримінально-правового

заохочення слід враховувати з яких обставин, відшкодування завданих збитків або усунення заподіяної шкоди здійснив інший суб'єкт, а не особа, яка вчинила злочин.

#### **Література**

1. Сабитов Р.А. Квалифікація поведінки особи після совершення им преступлення. – Омск: Высшая школа милиции МВД СССР, 1986. – 120 с.
2. Григор'єва М. Є. Звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з її дійовим каяттям: дис. ...канд. юрид. наук : 12.00.08 / Григор'єва Марина Євгеніївна. – Х., 2007. – 204 с.
3. Баулін Ю. В. Вибрані праці / Ю. В. Баулін. – Х. : Право, 2013. – 928 с.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / А. М. Бойко, Л. П. Брич, В. К. Грищук та ін. – [9-те вид., переробл. та допов.]. – К. : Юридична думка, 2012. – 1316 с.
5. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. – [5-те вид., допов.]. – Х. : Право, 2013. – у 2 т. – Т. 1 : Загальна частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. – 2013. – 376 с.
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності : постанова Пленуму Верховного Суду України № 12 від 23 груд. 2005 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/v0012700-05>
7. Клименко Я. Добровільне відшкодування шкоди особам, постраждалим від злочину // Право України - 2002р. №3, С.82-86.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України (2-е вид., перероб. та доп.) / За заг. ред. П.П.Андрушка, В.Г.Гончаренка, Є.В.Фесенка. – К.: Дакор, 2008. – 1428с.
9. Бойко А.М. Кримінально-правовий обов'язок відшкодування заподіяної злочином шкоди: Автореф. дис. к.ю.н.: / Київський національний університет ім. Т.Г. Шевченка.- К., 1995 . – 24 с.

## КРИМІНАЛІСТИЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЗЛОЧИНІВ, ПОВ'ЯЗАНИХ З ПОРУШЕННЯМИ ПРАВИЛ ОХОРОНИ ПРАЦІ ТА БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА ПІД ЧАС БУДІВНИЦТВА

**Запотоцький Андрій Петрович - здобувач наукової лабораторії з проблем досудового розслідування Національної академії внутрішніх справ, кандидат юридичних наук**

*In acest articol, în baza studierii legislației, surselor literare și rezultatelor generalizării practicii de investigație și judiciare, sunt luate în considerare caracteristicile criminale ale infracțiunilor legate de încălcarea regulilor de protecție a muncii și de siguranța producției în timpul construcției, fiind caracterizate elementele sale. Rolul important al metodei și modelul tipic este comiterea acestei categorii de infracțiuni.*

*Cuvinte cheie: încălcarea normelor de protecție a muncii, sfera construcțiilor, siguranța producției, caracteristicile criminalității, metoda de săvârșire a unei infracțiuni, urmări materiale ale încălcării regulilor de protecție a muncii.*

*В статье на основе изучения законодательства, литературных источников, результатов обобщения следственно-судебной практики рассмотрено криминалистическую характеристику преступлений, связанных с нарушениями правил охраны труда и безопасности производства при строительстве, охарактеризованы ее элементы. Определено важную роль способа и типичной следовой картины совершение данной категории преступлений.*

*Ключевые слова: нарушение правил охраны труда, сфера строительства, безопасность производства, криминалистическая характеристика, способ совершения преступления, материальные следы нарушений правил охраны труда.*

*The article is devoted to the forensic description of crimes related to violations of the rules of labor protection and safety of production during construction is considered, and its elements are described. Much attention is given to the study of legislation, literary sources, the results of the generalization of investigative and judicial practice. The important role of the method and the typical trace pattern of the commission of this category of crimes is determined.*

*Key words: violation of the rules of labor protection, sphere of construction, safety of production, forensic characteristic, method of committing a crime, material traces of violations of the rules of labor protection.*

**Постановка проблеми.** Будівництво є об'єктом підвищеної небезпеки, оскільки роботи проводяться: на висоті; з використанням обладнання, яке становить підвищену небезпеку; в ровах та траншеях, що обумовлює необхідність дотримання правил охорони праці та безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою.

На будівництві частими є нещасні випадки, причиною яких є порушення вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, що заподіяло шкоду здоров'ю, спричинило загибель людей чи інші тяжкі наслідки.

За повідомленням служби статистики Держпраці України, у лютому 2017 року було зафіксовано 19 смертельних випадків на виробництві, з них 2 – на будівництві. Падіння та обрушення предметів, ґрунту є основними видами подій, що призвели до смертельного травмування [1].

Швидке і повне розслідування таких випадків, встановлення їх причин дозволило б значно покращити невтішну статистику. Проте, на сьогодні діяльність органів відповідних державних органів та органів досудового розслідування по розкриттю та розслідуванню вказаних злочинів не відповідає пред'явленим вимогам: на практиці багато порушень приховуються від реєстрації, не по кожному з них здійснюється відповідна процедура оформлення. Чиниться активна протидія виявленню та оприлюдненню таких порушень, внаслідок чого не по всім з них розпочинається кримінальне провадження, а ті, що розслідуються, не завжди доходять до судового розгляду.

Постає питання покращення діяльності правоохоронних органів щодо розслідування вказаних злочинів. Ефективне розслідування злочинів можливе лише за його належного криміналістичного забезпечення, чому слугують криміналістичні методики розслідування окремих груп і видів злочинів. Проте, саме в галузі криміналістичної методики відзначається основне відставання рівня науково-методичних рекомендацій від нагальних потреб практики [2, с. 176].

Основою для побудови вказаних методик слугує криміналістична характеристика, яка являє собою складну інформаційну модель даних про найбільш типові криміналістично-значущі ознаки і властивості злочинів. Виходячи з цього, структура криміналістичної характеристики, а також кількість і склад її елементів залежать від конкретного виду злочину. Зазначене зумовлює необхідність постійного вдосконалення методики їх розслідування, у т.ч. перегляду та конкретизації структурних елементів криміналістичної характеристики певних складів злочинів.

**Стан розробленості наукової проблеми.** Питання розслідування злочинів пов'язаних з порушеннями вимог законодавчих норм та ін-

ших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, ставало предметом дослідження вітчизняних та закордонних вчених-криміналістів і процесуалістів, зокрема В. М. Апоревича, Ш. К. Вахітова, В. К. Глістіна, М. С. Грінберг, І. Ю. Єрмакова, В. І. Жирютина, С. А. Квелідзе, П. В. Кобзаренко, В. Н. Махова, К. Т. Чернової, М. П. Яблокова та ін.

Проте, слід зазначити, що їх наукові праці були присвячені лише розгляду окремих аспектів зазначеної проблематики. Багато з них були написані доволі давно, і з того часу змінилися політичні, економічні умови, законодавство. Науково-технічний прогрес викликав технічну модернізацію виробничих процесів, що потягло за собою нові технологічні процеси, нове устаткування, і, відповідно, порушення чи недотримання вимог щодо охорони праці та безпеки виробництва.

Серед вітчизняних вчених-криміналістів слід назвати О. В. Таран, яка присвятила свою дисертацію питанням криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог законодавства про охорону праці, однак, не торкаючись питань розслідування злочинних порушень правил безпеки у певних галузях економіки, які пов'язані із вищерозглянутою проблематикою і заслуговують на окреме дослідження. Все вищевикладене обумовлюють актуальність обраної теми статті.

**Мета дослідження** полягає у розгляді криміналістичної характеристики злочинів, пов'язаних з порушеннями правил охорони праці та безпеки виробництва під час будівництва, та її структурних елементів.

**Виклад основного матеріалу дослідження.** Для криміналістичної характеристики злочинів у сфері будівництва, пов'язаних з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою мають значення: спосіб вчинення злочину; типова слідова картина; типові слідчі ситуації; обстановка вчинення злочину; об'єкт посягання; характеристика особи суб'єкта порушення правил, характеристика особи потерпілого; ха-

рактеристика місця та часу порушення; типові сліди злочину. Розглянемо їх більш докладно.

Статтею 271 КК України охоплюється порушення загальних правил охорони праці, тобто тих, які стосуються всіх галузей та видів виробництва, всіх працівників і забезпечують безпеку осіб, пов'язаних з виробництвом. Потерпілим при вчиненні злочину, передбаченого ст. 271 КК України можуть бути тільки особи, які мають постійний чи тимчасовий зв'язок з певним підприємством, установою, організацією чи з виробничою діяльністю громадянина – суб'єкта підприємницької діяльності (які безпосередньо працюють, прибули у відрядження, на практику, стажування, або діяльність яких пов'язана з цим виробництвом) [3, с. 618-619].

Слід зауважити, що окремі будівельні роботи часто відносять до робіт з підвищеною небезпекою, тому порушення правил безпеки на будівництві часто кваліфікується за ст. 272 КК України.

Спосіб вчинення злочину є головною якісною характеристикою діяльності злочинця, яка найтісніше взаємопов'язана з властивостями інших елементів злочинної події [4, с. 36]. Це система прийомів, дій, операційних комплексів, зумовлених метою і мотивами дій, психічними й фізичними якостями особи, в яких виявляються психофізіологічні й характерологічні особливості людини, її знання, вміння, навички, звички і ставлення до різних проявів дійсності [5, с. 105].

Встановивши спосіб вчинення злочину, можна визначити мету та мотив підозрюваної особи, причинно-наслідковий зв'язок між діями підозрюваної особи й порушенням вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, тощо. Тому визначення способу вчинення злочину є одним з важливих завдань, які стоять перед слідчим в процесі розслідування.

Злочини у сфері будівництва, пов'язані з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небез-

пекою, відносяться до злочинів проти безпеки виробництва [6, с. 182]. Як слушно зауважує Г. С. Крайник, способом вчинення злочинів проти безпеки виробництва слід вважати дії або бездіяльність осіб, відповідальних за безпеку виробництва, які спричинили порушення вимог безпеки, що міститься в правилах безпеки праці і виробництва і стали причиною небезпечних суспільних наслідків [7, с. 20].

В літературі наводяться **типові способи** вчинення злочинів, пов'язаних з порушеннями будівельних норм і правил будівництва, зокрема: ігнорування суб'єктом злочину підготовчого етапу, що передує виконанню тих чи інших робіт чи неякісна до них підготовка; вибір забороненого методу проведення робіт у конкретних технічних умовах місця і часу; відсутність належного контролю за територією, на якій здійснюються ті чи інші роботи, а також відсутність контролю за використанням технічних засобів працівниками-виконавцями робіт.

При цьому зазначається, що способи вчинення злочинів проти виробництва, в тому числі злочинів, пов'язаних з порушеннями будівельних норм і правил будівництва, вельми різноманітні, оскільки на них суттєво впливають численні об'єктивні фактори, зокрема: саме характер робіт, місце їх виконання, стан внутрішнього та зовнішнього контролю за дотриманням правил безпеки та ін. [8, с. 304-307].

На нашу думку, способи вчинення злочинів пов'язаних з порушеннями будівельних норм і правил будівництва, часто залежать від якості організації робіт, які потребують дотримання норм і правил будівництва. Зовнішній контроль за дотриманням правил безпеки є не фактором, який впливає на вчинення злочину, а виступає способом виявлення порушень на будівництві.

За результатами узагальнення матеріалів кримінальних проваджень та думок науковців можна виділити такі основні групи злочинних порушень законодавства про охорону праці та правил безпеки під час виконання будівельних робіт: відсутність контролю за дотриманням правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою під час будівельних робіт (за обмеженням доступу до об'єктів з підвище-

ною небезпекою; за використанням технічних засобів працівниками-виконавцями робіт на цих об'єктах; за дотриманням особистої безпеки та ін.); незадовільна організація робіт і заходів щодо техніки безпеки під час будівництва; допуск до виконання будівельних робіт з підвищеною небезпекою не підготовлених відповідним чином осіб, які не мають відповідної кваліфікації або досвіду; надання вказівок про виконання робіт з порушенням правил безпеки; допущення сторонніх осіб на територію будівельного об'єкта; відсутність належного контролю за територією, на якій здійснюються ті чи інші роботи, результатом якого є проникнення на територію будівництва сторонніх осіб; робота без спецодягу, спецвзуття та інших засобів індивідуального захисту (респиратори, захисні рукавиці та ін.); використання неперевіреного або несправного інструменту, експлуатація обладнання, яке не відповідає вимогам техніки безпеки; зняття чи перевід робітника з однієї ділянки роботи на іншу, в той же час без дотримання правил безпеки, технологічних чи проектних вимог на першій ділянці роботи; початок або припинення виробничих робіт у сфері будівництва, що не відповідає правилам безпеки або неясне з точки зору їх суті; приведення в дію шляхом натиснення, включення пускових кнопок, під час чого в небезпечній зоні дії яких знаходяться люди; зміна встановленого порядку проведення відповідної роботи (зменшення або збільшення часу та ін.); неправильне встановлення обладнання по відношенню до інших механізмів, проїздів, проходів та ін.; зняття захисних засобів з обладнання і робота на ньому без вказаних засобів [8, с. 304-307; 9, с. 11].

Узагальнення судової практики свідчить, що злочини, пов'язані з порушенням будівельних норм і правил будівництва, вчиняються: шляхом дії, тобто умисного недотримання норм законодавства про охорону праці та правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою (наприклад використання технічно несправної техніки), та шляхом бездіяльності, що полягає у невчиненні дій, які особа повинна була вчинити згідно із законодавством (не проведення інструктажу; не проведенні навчання з охорони праці).

В залежності від об'єктів будівництва, на яких може бути вчинено злочин, їх можна поділити на декілька категорій, а саме: злочини, вчинені на будівництві приміщень, будинків, споруд; злочини, вчинені на будівництві автошляхів, мостів, тунелів, транспортних розв'язок; злочини, вчинені на будівництві підпірних стінок, протилавинних та селезахисних споруд.

За типами будівництва, які є об'єктом злочину, їх можна поділити на: злочини, вчинені на новому будівництві; злочини, вчинені під час проведення реконструкції; злочини, вчинені під час проведення реставрації; злочини, вчинені під час проведення капітального ремонту; злочини, вчинені під час проведення технічного переоснащення об'єктів будівництва.

Щодо особи винного, то ним може бути: керівник підприємства, установи, організації; бригадир; майстер; особа, яка пройшла спеціалізоване навчання, та була відповідальною за забезпечення безпеки на будівництві; особа, зобов'язана виконувати вимоги нормативно-правових актів з питань охорони праці; майстер виробничої ділянки; інженер, сторонні особи у разі, якщо до їхнього відома в установленому законом порядку було доведено правила безпеки на відповідних об'єктах та ін.

Щодо особи потерпілого від вчинення значених злочинів у сфері будівництва, то ним можуть бути: особи, які постійно перебувають на об'єкті будівництва; які періодично перебувають на об'єкті; особи, які перебувають поза межами будівництва.

Наявність потерпілого та предмета злочину при розслідуванні порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою є факультативною ознакою, оскільки згідно з кримінальним законом правозастосування не у всіх випадках має їх встановлювати при вирішенні питання стосовно складу злочину [8, с. 35].

Проте, у випадку розслідування злочинів у сфері будівництва, пов'язаних з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, потерпілий є

обов'язковою ознакою вчиненого злочину. У більшості випадків потерпілими від злочину є чоловіки (88,6%). На нашу думку, це обумовлено тим, що на будівництві працевлаштовуються здебільшого чоловіки. Жінки зазвичай виконують адміністративні функції, не пов'язані з підвищеною небезпекою.

За результатами вивчення матеріалів кримінальних проваджень встановлено, що потерпілими від злочинів цієї категорії є здебільшого громадяни України (94,6 %), українці (82,6 %); уродженці селища чи села (58,4 %), які перебувають у шлюбі (53 %) та мають на утриманні одну дитину (47,6 %). У 30,9% на утриманні перебуває дві дитини. Більшість потерпілих працевлаштовані (51 %), однак 49 % безробітні, мають невисокий освітній рівень – 48,9 % мають професійно-технічний рівень освіти, а 32,9 % мають лише повну загальну середню освіту. До професій, які займають потерпілі, належать: підмайстер (14,1 %); слюсар (9,4 %), стропальник (8,7 %), формовщик машинної формовки (10,7%), газорізальник (10,1 %), електрик (8,7 %).

Вбачається за доцільне розглянути типи поведінки потерпілих, яка за критерієм відповідності поведінки правилам, визначеним законодавством, може бути поділена на: повністю правомірну, тобто ту, яка відповідає вимогам правил безпеки, коли отримання травми зумовлено лише діями (бездіяльністю) суб'єктів злочину і породженими ними технічними та (або) організаційними негараздами на виробництві; протиправну, яка виражається у порушенні потерпілим правил безпеки: самовільному розширенні ділянки робіт, виході за межі, встановлені нарядом-допуском, не застосуванні засобів індивідуального захисту тощо [10, с. 8].

В інших джерелах її класифікують на: неправомірну, тобто таку, яка може виражатися як у порушенні правил безпеки (проведення ремонтних робіт з устаткуванням без його попереднього вимкнення з мережі), внаслідок недостатньої кваліфікації або у зв'язку з відсутністю відповідних знань, так і при наявності відповідних знань, але нехтуванні останніми (наприклад, у вигляді свідомого виконання робіт на висоті без відповідних засобів індиві-

дуального захисту при фактичному розумінні необхідності їх застосування); правомірну, тобто таку, яка відповідає вимогам як правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою, так й інших нормативних актів [11, с. 313].

Отже, при вчиненні злочинів у сфері будівництва, пов'язаних з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою потерпілі можуть самі порушити правила безпеки та сприяти вчиненню злочину.

*Слідова картина* даної категорії кримінальних правопорушень характеризується наявністю ідеальних та матеріальних слідів злочину.

Ідеальні сліди цих злочинів можуть містити зорову, слухову, дотикову інформацію. Інформація може бути очевидною та сприйматись всіма суб'єктами візуально та на слух. Розрізняють також приховану інформацію, яка може бути отримана контрольними органами в ході позапланових перевірок [12, с. 323].

За характером даних інформація може бути пряма та непряма, тобто така, яка потребує проведення додаткових слідчих (розшукових) дій, необхідних для її підтвердження чи спростування.

За змістом інформація про злочин, пов'язаний з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на будівництві може бути про подію злочину; про винність особи у вчиненні злочину, про форму її вини й мотиви; характер та розміри шкоди; обставини, що виключають злочинність і караність діяння; обставини, що пом'якшують і обтяжують покарання; обставини, які можуть спричинити звільнення від кримінальної відповідальності; обставини, що сприяють вчиненню злочину. Джерелом ідеальних слідів є свідки, потерпілі, підозрювані [13, с. 20].

Для отримання цих слідів проводять допити, одночасні допити раніше вже допитаних



осіб, повторні допити, слідчі експерименти, впізнання та ін.

Якщо мало місце порушення вимог законодавства щодо охорони праці та правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, не пов'язані зі заподіянням шкоди здоров'ю, загибеллю людей чи іншими тяжкими наслідками, матеріальні сліди злочинів у сфері будівництва будуть відображені в документах.

Матеріальні сліди злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на будівництві можна умовно поділити на *групи*: сліди, вилучені на об'єкті будівництва та на тілі жертви та сліди, відображені в документах.

*До першої групи матеріальних слідів належать*: сліди на трупі; ложе трупа; тілесні пошкодження на тілі жертви; сліди на ґрунті; сліди руйнування чи пошкодження приміщень; документи; запиленість, концентрація отруйних речовин на будівництві; не справний стан механізмів і будівельного обладнання; несправність контрольних і сигнальних пристроїв; оплавлення дротів, відсутність засобів індивідуального захисту тощо.

Матеріальні сліди будуть залежати від характеру виконуваних робіт, від виду будівництва і заподіяної шкоди. Виходячи з цього слідчий повинен визначити які з них мають доказове значення.

*Другу групу матеріальних слідів становлять*: відомості, відображені в документах, пов'язаних з організацією безпеки виробництва на певному підприємстві, ділянці, під час виконання певного виду робіт.

*Документами*, які містять сліди злочинів, є: накази про призначення на посаду, накази з питань охорони праці, забезпечення безпеки виробництва, призначення і переміщення працівників, покладання на посадовців обов'язків із забезпечення правил безпеки праці та виробництва; журнали обліку інструктажів із техніки безпеки; наряди-завдання на виконання робіт; графіки й акти профілактичних оглядів і ремонту обладнання; відомості на видачу спецодягу та індивідуальних засобів захисту;

плани профілактичних перевірок і ремонту обладнання; графіки проведення медичних обстежень працівників, протоколи їх переатестації, свідоцтва на право обслуговування машин і механізмів або виконання конкретних видів робіт; проектно-кошторисна документація на об'єкти, що будуються; положення та інструкції з техніки безпеки виробництва; обліково-звітна документація щодо травматизму. Це не є вичерпним переліком документів.

У наведених та інших документах також можуть міститися і сліди приховування злочину, зокрема сліди витирання, дописувань, додруковування, виправлення та інші сліди підробки документів [14, с. 75].

Джерелом інформації про вчинений злочин може бути: посадова особа, відповідальна за дотримання безпеки на будівництві, адміністрація підприємства, яка є забудовником, інші посадові особи (інженер, монтажник), повідомлення від співробітників будівництва, від сторонніх осіб.

**Висновки.** Криміналістична характеристика злочинів, пов'язаних з порушеннями правил охорони праці та безпеки виробництва під час будівництва є науково-практичною основою для формування окремої методики розслідування даної групи злочинів. Криміналістична характеристика цих злочинів включає такі взаємопов'язані елементи, як: обстановка, спосіб і механізм вчинення злочину, характеристика особи потерпілого, характеристика особи та поведінки злочинця.

Злочини, пов'язані з порушенням будівельних норм і правил будівництва, вчиняються шляхом дії, тобто умисного недотримання норм законодавства про охорону праці та правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою, та шляхом бездіяльності, що полягає у невчиненні дій, які особа повинна була вчинити згідно із законодавством. Винними у їх вчиненні можуть бути визнані: керівник підприємства, установи, організації; бригадир; майстер; особа, яка пройшла спеціалізоване навчання, та була відповідальною за забезпечення безпеки на будівництві; особа, зобов'язана виконувати вимоги нормативно-правових актів з питань охорони праці; майстер виробничої ділянки; інженер, сторонні

особи у разі, якщо до їхнього відома в установленому законом порядку було доведено правила безпеки на відповідних об'єктах та ін. Щодо особи потерпілого від вчинення зазначених злочинів у сфері будівництва, то ним можуть бути: особи, які постійно перебувають на об'єкті будівництва; які періодично перебувають на об'єкті; особи, які перебувають поза межами будівництва. При вчиненні злочинів у сфері будівництва, пов'язаних з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою потерпілі можуть самі порушити правила безпеки та сприяти вчиненню злочину.

Матеріальні сліди злочинів, пов'язаних з порушеннями вимог законодавчих норм та інших нормативно-правових актів про охорону праці, а також порушення правил безпеки, під час виконання робіт з підвищеною небезпекою на будівництві можна умовно поділити на групи: сліди, вилучені на об'єкті будівництва та на тілі жертви та сліди, відображені в документах.

### Література

1. Події, що призвели до смертельного травмування на виробництві у лютому 2017 року / За інформацією Державної служби України з питань праці [Електронний ресурс]. – Режим доступу :

<https://www.sop.com.ua/article/223-qqq-17-m3-02-03-2017-pod-shcho-prizveli-do-smertelnogo-travmuвання-na-virobnitstv-u-lyutomu-2017-roku>

2. Бахін В. П. Криминалистика. Проблемы и мнения (1962-2002 гг.) [Текст] / В. П. Бахин. – К., 2002. – 268 с.

3. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

4. Гора І. Поняття способів вчинення злочину та його значення в розкритті та розслідуванні / І. Гора. – Закон и жизнь – № 9. – 2012 – С. 35-38.

5. Еникеев М. И. Юридическая психология: Учебник для вузов. / М. И. Еникеев. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА, 2001. – 517 с.

6. Захарчук В. М. Особливості кваліфікації самовільного будівництва та самовільно зайнятій земельній ділянці / В. М. Захарчук. – Університетські наукові записки, 2015. – № 1 (53). – с. 181–187.

7. Крайник Г. С. Кримінальна відповідальність за порушення правил безпеки під час виконання робіт з підвищеною небезпекою: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня канд. юрид. Наук : спец. 12.00.08 «Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право» / Г. С. Крайник. – Харків, 2011. – 20 с.

8. Кубарев І. В. Типові способи злочинного порушення правил безпеки виробництва: аналіз судової практики / Кубарев І. В. // Порівняльно-аналітичне право. – № 6 – 2015. – С. 304–307.

9. Потапова Н. Л. Особенности расследования преступных нарушений правил охраны труда на предприятиях: монография / Н. Л. Потапова, А. К. Мавлюдов. – М. : Издательство «Юрлитинформ», 2010. – 144 с.

10. Шалумов М. С. Программа расследования преступных нарушений правил электробезопасности : метод. пособие / М. С. Шалумов. – М. : НИИ проблем укрепления законности и порядка Генпрокуратуры РФ. – 1997. – С. 8.

11. Спасенко К. О. Особа потерпілого як елемент криміналістичної характеристики злочинних порушень правил безпеки під час виконання робіт із підвищеною небезпекою / К. О. Спасенко // Питання боротьби зі злочинністю 26/13 – С. 306–312.

12. Батюк О. В. Методика розслідування окремих видів злочинів, підслідних органам внутрішніх справ : навч. посіб. / О. В. Батюк, Р. І. Благута, О. М. Гумін, та ін.; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Л. : ЛьвДУВС, 2011. – 323 с.

13. Михайлова Х. М. Основи виявлення та розслідування шахрайства, учиненого групою осіб у сфері інвестування будівництва : автореф. дис.. канд. юрид. наук : 12.00.09 / Х. М. Михайлова. – Одеса, 2009. – 20 с.

14. Домбровский Р. Г. Следы преступления и информация / Р. Г. Домбровский // Правоведение. – 1988. – № 6. – С. 74–77.



## ОСОБЛИВОСТІ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ОДЕРЖАННЯ НЕПРАВОМІРНОЇ ВИГОДИ У РАЗІ СПРИЯННЯ ПОРУШЕННЮ ПОРЯДКУ В'ЇЗДУ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНУ ТЕРИТОРІЮ УКРАЇНИ ТА ВИЇЗДУ З НЕЇ

**Нікітін Анатолій Анатолійович - аспірант докторантури та аспірантури  
Національної академії внутрішніх справ**

**УДК 343.343.6 (477)**

У статті досліджуються особливості кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди у разі сприяння у порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. Висвітлюється необхідність концептуального дослідження кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, у контексті якого питання кваліфікації повинні займати основоположне значення. Розглядаються загальні положення кримінально-правової кваліфікації злочинів, а також розмежування складів злочинів як необхідної умови кваліфікації. З урахуванням проведеного дослідження визначені певні правила кваліфікації вказаних злочинів.

**Ключові слова:** кримінальна відповідальність, неправомірна вигода, службова особа, порушення порядку, в'їзд, виїзд, контрольні пункти тимчасово окупована територія України.

В статье исследуются особенности уголовной ответственности за получение неправомерной выгоды за содействие в нарушении порядка въезда на временно оккупированную территорию Украины и выезда из нее. Освещается необходимость концептуального исследования уголовной ответственности за нарушение порядка въезда на временно оккупированную территорию Украины и выезда из нее, в контексте которого вопросы квалификации должны занимать основополагающее значение.

Рассматриваются общие положения уголовно-правовой квалификации преступлений, а также разграничения составов преступлений как необходимого условия квалификации. С учетом проведенного исследования формулируются определенные правила квалификации указанных преступлений.

**Ключевые слова:** уголовная ответственность, неправомерная выгода, должностное лицо, нарушение порядка, въезд, выезд, контрольные пункты временно оккупированная территория Украины.

The main features of criminal responsibility for acceptance of illegal benefit for assistance in violating of order of entering the temporary occupied territory of Ukraine and exiting it are described. The necessity of a conceptual study of criminal responsibility for violation of order of entering into and exiting from the temporary occupied territory of Ukraine (in context of which qualification issues should be of fundamental importance) is illustrated. The general provisions of the criminal-law qualification of crimes and differentiation of component elements of crimes as necessary condition of qualification are considered. Based on conducted research certain rules of qualification of the specified crimes are defined.

**Key words:** criminal responsibility, illegal benefit, official, violation of order, entry, exit, control points, temporary occupied territory of Ukraine.

**Постановка проблеми.** Україна згідно з Конституцією України є суверенною і неза-

№ 5, 2017

лежною державою. Суверенітет України поширюється на всю її територію, яка в межах іс-

нуючого кордону є цілісною і недоторканною. Перебування на території України підрозділів збройних сил інших держав з порушенням процедури, визначеної Конституцією та законами України, Гаазькими конвенціями 1907 р., IV Женевською конвенцією 1949 р., а також всупереч Меморандуму про гарантії безпеки у зв'язку з приєднанням України до Договору про нерозповсюдження ядерної зброї 1994 р., Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Російською Федерацією 1997 р. та іншим міжнародно-правовим актам є окупацією частини території суверенної держави Україна та міжнародним протиправним діянням з усіма наслідками, передбаченими міжнародним правом [7].

Хоча, територія Автономної Республіки Крим, і відповідна (що на сьогодні окупована) територія Луганської та Донецької області – це територія України, однак 15 квітня 2014 р. Законом України № 1207-VII «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) був доповнений ст. 332-1, що регламентує відповідальність за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Тимчасово окупованою територією визнається: 1) сухопутна територія Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, внутрішні води України цих територій; 2) внутрішні морські води і територіальне море України навколо Кримського півострова, територія виключної (морської) економічної зони України вздовж узбережжя Кримського півострова та прилеглого до узбережжя континентального шельфу України, на які поширюється юрисдикція органів державної влади України відповідно до норм міжнародного права, Конституції та законів України; 3) повітряний простір над цими територіями [7].

**Аналіз останніх досліджень.** Враховуючи, що ст. 332-1 КК України прийнята відносно нещодавно, тому дослідження особливостей кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди у разі сприяння порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї здійснюва-

тиметься з урахуванням наукових здобутків у сфері недоторканості державних кордонів. Деякі аспекти кримінальної відповідальності за злочину у сфері недоторканості державних кордонів були предметом досліджень таких вчених-криміналістів як Ю.О. Данилевська, А.О. Данилевський, В.В. Дьомін, А.П. Мозоль, Р.С. Орловський, О.О. Пащенко, А.М. Притула, Є.Л. Стрельцов, В.В. Федосєєв, М.І. Хавронюк та ін.

Враховуючи постійне оновлення законодавства, особливо у правозастосуванні гостро постало питання одержання неправомірної вигоди у разі сприяння до вчинення злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України. Окрім того, у доктрині кримінального права обґрунтовується думка, що близько 60% помилок при кваліфікації злочинів зумовлено саме неправильним вирішенням питань відмежування злочинів, нерозумінням між окремими кримінально караними посяганнями [1, с. 454; 4, с. 476].

Тому, **метою статті** є дослідження питань дослідження особливостей кримінальної відповідальності за одержання неправомірної вигоди у разі сприяння порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

**Основні результати дослідження.** У відповідності до чинного законодавства України та за офіційними даними Державної прикордонної служби України, існує всього три легальних контрольні пункти в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї для автомобільного сполучення (з материкової України на тимчасово окуповану територію Криму) – «Каланчак», «Чаплинка» та «Чонгар» та чотири залізничного сполучення – «Вадим», «Мелітополь», «Новоолексіївка», «Херсон». Під час пропуску через контрольні пункти в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї здійснюється перевірка документів. Вона полягає в дослідженні уповноваженими службовими особами Державної прикордонної служби України паспорту та інших документів фізичних осіб, які в'їжджають чи виїжджають з (на) тимчасово окуповану територію, з метою встановлення їх дійсності та приналежності відповідній особі, а також

дослідження за результатами оцінки ризиків документів, що стосуються транспортних засобів, вантажів тощо. Окремо слід зазначити, що на сьогодні в'їзд на тимчасово окуповану територію України (до Криму) та виїзд з неї здійснюється також через інші пункти, які оголошені закритими відповідно до норм діючого законодавства України, з метою надати оплачувані адміністративні послуги, дохід від яких спрямовується в бюджет як держави, так і інших фізичних осіб.

При цьому, навіть на легальних контрольно-пропускних пунктах службові особи правоохоронних органів сприяють у порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї з метою одержання неправомірної вигоди. Особи, які у ході перевірки документів на контрольному пункті з'ясовують наявність обмежуючих обставин, за яких громадянину може бути тимчасово відмовлені у виїзді відносяться до службових осіб правоохоронних органів. Це, зокрема впливає із розуміння понять «правоохоронних органів» – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку Збройних Сил України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [6] та «службових осіб» – у статтях 364, 368, 368-2, 369 КК України ними є особи, які постійно, тимчасово чи за спеціальним повноваженням здійснюють функції представників влади чи місцевого самоврядування, а також обіймають постійно чи тимчасово в органах державної влади, органах місцевого самоврядування, на державних чи комунальних підприємствах, в установах чи організаціях посади, пов'язані з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій, або виконують такі функції за спеціальним повноваженням, яким особа наділяється повноважним органом державної влади, органом місцевого самоврядування, центральним органом державного управління із спеціальним стату-

сом, повноважним органом чи повноважною особою підприємства, установи, організації, судом або законом [2].

Так, у контрольних пунктах органом охорони державного кордону, у зоні відповідальності якого розташовано контрольний пункт, встановлюються режимні правила, що визначають порядок доступу в них осіб, які беруть участь у контролі та обслуговуванні осіб, транспортних засобів, відправленні з контрольних пунктів транспортних засобів, що в'їжджають на тимчасово окуповану територію України і виїжджають з неї [8].

Виїзд чи в'їзд на тимчасово окуповану територію буде вважатися незаконним і у разі відсутності відповідного дозволу. Відсутність зазначеного дозволу, означає, що особа, яка переміщується не має на це дозволу уповноважених органів державної влади. При цьому, не має значення чи вона має при собі необхідні документи для в'їзду (виїзду) чи ні.

Дозвіл видається в передбачених законом випадках, а саме: проживання на тимчасово окупованій території України близьких родичів або членів сім'ї; розташування на тимчасово окупованій території України місця поховання близьких родичів чи членів сім'ї; наявність права власності на об'єкти нерухомості, які розташовані на тимчасово окупованій території; необхідність здійснення дипломатичних та консульських функцій; необхідність провадження журналістської діяльності; проживання на тимчасово окупованій території України на підставі посвідки на постійне проживання тощо. Контроль за в'їздом на тимчасово окуповану територію України та виїздом з неї осіб, транспортних засобів і переміщенням вантажів здійснюється в контрольних пунктах уповноваженими службовими особами контрольних органів і служб. Паспортні та інші документи осіб перевіряються уповноваженими службовими особами підрозділу охорони державного кордону з метою встановлення їх дійсності та приналежності відповідній особі. У ході перевірки використовують технічні засоби контролю для пошуку ознак підробки документів [9, с. 170].

Зрозуміло, що законне перетинання особами, транспортними засобами контрольні

пункти в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї і переміщення через нього вантажів здійснюються лише за умови проходження прикордонного контролю та з дозволу уповноважених службових осіб Державної прикордонної служби України. при цьому, не завжди такі уповноважені особи здійснюють усе відповідно до «букви закону». Зазвичай їхні дії супроводжуються одержанням неправомірної вигоди у разі сприяння порушенню порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Прикладом одержання неправомірної вигоди службових осіб правоохоронних органів за сприяння у порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї є випадок, що відбувся на контрольно-пропускному пункті «Чонгар», що знаходиться в Херсонській області, Служба безпеки України спільно з поліцією та прокуратурою викрила на отриманні неправомірної вигоди п'ятих співробітників Державної прикордонної служби. Прикордонники вимагали та одержували неправомірну вигоду з водіїв авто за безперешкодний перетин контрольно-пропускного пункту. Лише з трьох водіїв, які на момент проведення спецоперації їхали з тимчасово окупованої території АР Крим, уповноважені особи «зібрали» 700 доларів США та 4500 грн. Під час обшуків правоохоронці вилучили гроші, отримані незаконним шляхом, та виявили інші докази протиправної діяльності [3]. Також, особливої гостроти набувають такі діяння, враховуючи нелегальний обіг товарів, який відбувається з тимчасово окупованими територіями.

Дії осіб, які наведені в прикладі необхідно кваліфікувати за ч. 3 ст. 369 КК України та ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 332-1 КК України, тобто одержання групою осіб неправомірної вигоди з використанням службового становища та пособництво (усунення перешкод або причетність до злочину) щодо порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї вчинене організованою групою осіб із використанням службового становища.

Застосування зазначеної кваліфікації дії службових осіб правоохоронних органів щодо одержання неправомірної вигоди за сприя-

ня у порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї обумовлена тим, що треба обов'язково встановлювати умисел та наявність чи відсутність попередньої змови зазначених уповноважених осіб. В даному випадку застосування ч. 3 ст. 369 КК України буде і якщо у п'яти осіб буде спільний умисел на одержання неправомірної вигоди з використанням службового становища так і у двох, трьох чи чотирьох. Оскільки особливо кваліфікуючої ознаки щодо вчинення злочину організованою групою осіб немає у ст. 368 КК України.

Щодо застосування при кваліфікації за ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 332-1 КК України пособництва, то воно буде полягати або в усуненні перешкод (передбачає нейтралізацію тих чи інших чинників, причин або умов, що заважають вчиненню злочину) або в причетності (обіцяючи до закінчення вчинення злочину не повідомляти про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин) до порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї.

Так, зокрема, громадянинові може бути тимчасово відмовлено у виїзді з України, якщо: 1) він обізнаний з відомостями, які становлять державну таємницю; 2) діють не врегульовані аліментні договірні чи інші невиконані зобов'язання; 3) проти нього порушено кримінальне провадження (справу); 4) він засуджений за вчинення злочину; 5) він ухиляється від виконання зобов'язань, покладених на нього судовим рішенням; 6) він свідомо сповістив про себе неправдиві відомості; 7) він підлягає призову на строкову військову службу; 8) на нього подано цивільний позов до суду; 9) перебуває під адміністративним наглядом поліції [5, с. 758].

Тому неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин службовою особою правоохоронних органів чи усунення причин або умов, що заважають вчиненню злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України (може бути навіть не повідомлення про наявність у особи однієї з підстав щодо можливої відмови у в'їзді на тимчасово окуповану територію чи виїзду із неї) потребує додаткової кваліфікації за ч. 5 ст. 27 та відпо-

відною частиною ст. 332-1 КК України, як пособництво у порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї. А враховуючи, що воно було вчинене організованою групою з використанням службового становища, то при кваліфікації застосовується особливо кваліфікований склад даного злочинного діяння (ч. 3 ст. 332-1 КК України).

**Висновки.** Важливість вирішення питання кваліфікації дій службових осіб правоохоронних органів щодо одержання неправомірної вигоди за сприяння у порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї в науково-практичному плані обумовлює необхідність концептуального дослідження кримінальної відповідальності за порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї, у контексті якого питання кваліфікації повинні займати основоположне значення.

Кваліфікація дії службових осіб правоохоронних органів щодо одержання неправомірної вигоди за сприяння у порушенні порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї обумовлена встановленням умислу та наявністю чи відсутністю попередньої змови зазначених уповноважених осіб. Неповідомлення про достовірно відомий підготовлюваний або вчинюваний злочин службовою особою правоохоронних органів чи усунення причин або умов, що заважають вчиненню злочину, передбаченого ст. 332-1 КК України потребує додаткової кваліфікації за ч. 5 ст. 27 та відповідною частиною ст. 332-1 КК України.

#### **Література**

1. Брич Л. П. Спільні та розмежувальні ознаки складів злочинів, передбачених ст. 130 КК України «Зараження вірусом імунодефіциту людини чи іншої невиліковної інфекційної хвороби», із суміжними складами злочинів.

*Вісн. Львівського університету. Серія юридична.* 2003. Вип. 38. С. 454—467.

2. Кримінальний кодекс України від 05 квітня 2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/page11>.

3. На контрольно-пропускному пункті «Чонгар» Служба безпеки України викрила прикордонників, які за гроші пропускали машини з Криму [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.facebook.com/SecurSerUkraine/photos/pcb.1718807761682555/171880769834922>.

4. Навроцький В. О. Основи кримінально-правової кваліфікації : навч. посіб. К., 2006. 704 с.

5. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Грищук, А. В. Савченко [та ін.] ; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Чернея. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 1064 с.

6. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 грудня 1993 року № 3781-ХІІ [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/3781-12>.

7. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15 квітня 2014 року № 1207-VII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1207-18>.

8. Про затвердження Порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї : постанова Кабінету Міністрів України від 4 квітня 2015 року № 367 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/367-2015>.

9. Шульга А. М., Цвіркун Н. Ю. Підстави кримінальної відповідальності за незаконне переправлення осіб через державний кордон України. *Вісн. кримінологічної асоціації України.* 2017. № 1 (15). С. 167—177.



## СУБ'ЕКТИВНА СТОРОНА ЗЛОЧИНУ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО Ч. 1 СТ. 139 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

**Берило Олександр Георгійович - аспірант докторантури та аспірантури  
(Національна академія внутрішніх справ)**

**УДК 343.624**

*У статті досліджуються ознаки суб'єктивної сторони ненадання допомоги хворому медичним працівником. Автор звертає увагу на те, що кримінальний закон прямо не вказує у кваліфікованому складі злочину на форму вини медичного працівника, який не надав допомогу хворому, тому у кримінально-правовій літературі існують різні точки зору по даному питанню. Однак, наявність у ч. 1 ст. 139 КК України словосполучення «якщо йому завідомо...», вказує на прямий умисел. Даний злочин вчинюється за певних мотивів, які хоч не вказані у законі в якості обов'язкової ознаки, але мають у кожному випадку важливе кримінально-правове значення.*

*Ключові слова: суб'єктивна сторона, вина, мотив, мета, ненадання допомоги, хворий, прямий умисел.*

*В статье исследуются признаки субъективной стороны неоказания помощи больному медицинским работником. Автор обращает внимание на то, что уголовный закон прямо не указывает в квалифицированном составе преступления на форму вины медицинского работника, который не оказал помощь больному, поэтому в уголовно-правовой литературе существуют различные точки зрения по данному вопросу. Однако, наличие в ч. 1 ст. 139 УК Украины словосочетания «если ему заведомо ...», указывает на прямой умысел. Данное преступление совершается при определенных мотивах, которые хотя не указаны в законе в качестве обязательного признака, но имеют в каждом случае важно уголовно-правовое значение.*

*Ключевые слова: субъективная сторона, вина, мотив, цель, неоказание помощи, больной, прямой умысел.*

*The article examines characteristics of subjective aspect of the failure to assist a sick person by a medical worker. The author draws attention to the fact that the criminal law does not explicitly indicate the form of guilty of a medical worker who fails to assist a sick person in the qualified form of the crime, insofar as there are different points of view on this issue in the criminal legal literature. However, the presence in part 1 of Art. 139 of the Criminal Code of Ukraine of the phrase "if it is known..." indicates a direct intent. This crime is committed for certain motives which although not specified in the law as a compulsory feature, have in each case an important criminal law significance.*

*Key words: subjective aspect, guilt, motive, purpose, failure to assist, sick person, direct intent.*

**Постановка проблеми.** У п. д ч. 1 ст. 6 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначається, що кожний громадянин України має право на охорону

здоров'я, що передбачає кваліфіковану медичну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я [9].



У п. в ч. 1 ст. 78 зазначеного Закону України закріплюється за медичними та фармацевтичними працівниками обов'язок безоплатно надавати першу невідкладну медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку та в інших екстремальних ситуаціях [9]. Порушення законодавства про ненадання допомоги хворому медичним працівником закріплено у кримінальному законодавстві України, зокрема у ст. 139 КК України. Однак, попри існування зазначеної заборони, у слідчій та судовій практиці існує доволі багато спірних питань, що виникають під час кваліфікації діяння. Однією з позицій, яка суттєво впливає на кваліфікацію діяння, є правильне визначення форми вини. Серед науковців відсутня єдина думка стосовно змісту суб'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 139 КК України, і тому вважаємо доцільним провести аналіз та викласти наше бачення вирішення цього проблемного питання.

**Аналіз останніх досліджень.** Деякі аспекти кримінальної відповідальності за ненадання допомоги хворому медичним працівником були предметом досліджень таких вчених-криміналістів, як В.І. Акопов, Н.П. Аржанов, Ф.Ю. Бердичевський, О.Г. Блінов, В.О. Глушков, М.І. Ковальов, А.Н. Красіков, І.Ф. Крилов, В.К. Кудрявцев, С.М. Левенсон, Н.С. Малейн, В.Г. Макашвілі, М.Н. Малейна, Н.В. Мірошниченко, С.П. Мокринський, А.А. Мохов, І.О. Нікітіна, В.П. Новосьолов, О.П. Огарков, В.А. Ойзенхіт, А.Н. Савицька, С.Г. Стеценко, М.С. Таганцев, Є.В. Фесенко, С.А. Химченко, Г.В. Чеботарьова, О.В. Червоних, М.Д. Шаргородський, А.Н. Язухін та ін. Однак питання про визначення суб'єктивної сторони складу злочину – ненадання допомоги хворому медичним працівником так і не дістало належного висвітлення.

Тому **метою статті** є дослідження питань про визначення суб'єктивної сторони злочину, передбаченого ч. 1 ст. 139 КК України. Також за мету поставлено визначення поточного рівня правової регламентації запропонованих термінів та надання пропозицій щодо усунення нині наявних недоліків правової визначеності та практичної імплементації понять «прямий умисел», «непрямий умисел» «завідомість».

**Виклад основного матеріалу.** Як відомо, до ознак суб'єктивної сторони складу злочину відносяться: 1) вина; 2) мотив; 3) мета; 4) емоційний стан [11, с. 118–120]. При цьому, обов'язковою ознакою визнається вина, тоді як інші ознаки є факультативними та мають обов'язковий характер, коли прямо згадані в диспозиції кримінально-правової норми або впливають із її змісту, а отже тільки в цих випадках мають значення для кваліфікації суспільно небезпечного діяння.

Як бачимо, диспозиція ч. 1 ст. 139 КК України прямо не згадує про жодну з ознак суб'єктивної сторони складу злочину. Водночас у ній вказується про ознаку завідомості настання тяжких наслідків для хворого. Відтак, ця ознака опосередковано свідчить про форму вини, якою характеризується досліджуваний злочин. Деякі вчені слушно зазначають, що наявність у ч. 1 ст. 139 КК України словосполучення «якщо йому завідомо...» вказує на прямий умисел [8, с. 347; 7, с. 399].

Що ж стосується інших (окрім вини) ознак суб'єктивної сторони складу злочину, то вони є факультативними для складу ненадання допомоги хворому медичним працівником, а отже, можуть набувати будь-якого вияву і, фактично, не впливають на кваліфікацію. Йдеться зокрема про те, що ненадання допомоги хворому медичним працівником може вчинюватися з будь-яким мотивом, метою чи в будь-якому емоційному стані і головним чином це не впливає на кваліфікацію таких діянь. Натомість, вказані ознаки можуть впливати на призначення покарання, і в окремих випадках виступати ознаками відмежування суміжних складів злочинів [4, с. 489; 3, с. 10; 10, с. 75]. Утім, останнє формулювання більшою мірою стосується визначення загальних ознак суб'єктивної сторони складу злочину в цілому, а не передбаченого ст. 139 КК України.

З огляду на це наше дослідження буде охоплювати тільки вивчення ознак вини аналізованого складу злочину, тоді як інші ознаки суб'єктивної сторони (мотив, мета та емоційний стан), на наш погляд, не потребують поглибленого вивчення і можуть розглядатися тільки в контексті відмежування стосовно суб'єктивної сторони суміжних складів злочинів.

Відповідно до диспозиції ч. 1 ст. 139 КК України ненадання допомоги хворому медичним працівником вчиняються виключно з умисною формою вини. Про це зокрема зазначається і в науково-практичних коментарях до КК України. Така позиція виглядає абсолютно виправданою та логічною, оскільки неможливо вчинити ненадання допомоги хворому з необережною формою вини, а саме за відсутності усвідомлення суспільної небезпеки своїх діянь, або навіть за наявності такого усвідомлення, проте з легковажним розрахунком на відвернення результатів свого злочинного діяння. Тому злочин, передбачений ч. 1 ст. 139 КК України, може вчинюватися виключно з умисною формою вини.

Конкретизуючи види та ознаки умислу, необхідно звернути увагу на положення ст. 24 КК України, яка визначає поділ умислу на прямий та непрямий. При цьому, відмінність між ними полягає саме у вольовому моменті, тоді як інтелектуальний момент є спільним для обох видів умислу. Так, і в одному, і в іншому випадку інтелектуальний момент полягає в усвідомленні суспільно небезпечного характеру діяння (дій чи бездіяльності) та передбаченні суспільно небезпечних наслідків свого діяння (ч. 2 та ч. 3 ст. 24 КК України). У свою чергу, вольовий момент прямого умислу характеризується бажанням настання суспільно небезпечних наслідків, а вольовий момент непрямого умислу – небажанням, але свідомим припущенням настання суспільно небезпечних наслідків [2, с. 149]. Саме з цієї позиції повинні розглядатися інтелектуальний та вольовий моменти умисної форми вини при ненаданні допомоги хворому медичним працівником.

Як стверджують П.С. Берзін та М.П. Куцевич, інтелектуальна складова умисної форми вини повинна характеризуватись усвідомленням суб'єкта злочину змісту вчинюваного діяння, обстановки його вчинення, правового статусу потерпілого, законності вимог та дій потерпілого при створенні штучних перешкод у їх вчиненні [1, с. 36]. Із цією точкою зору слід, беззаперечно, погодитися, оскільки усвідомлення суспільно небезпечного характеру вчинюваного діяння можливе тільки при повно-

му усвідомленні його ознак та спрямованості, а отже, при усвідомленні статусу потерпілого, законності його вимог, законності способу їх виконання, неправдивості (недостовірності) інформації, характеру роботи та можливих перешкод у ній тощо.

Таким чином, інтелектуальний момент психічного ставлення особи до своїх діянь та наслідків, у цьому випадку, повинен охоплювати усвідомлення трьох блоків (груп) ознак: 1) ознак, які стосуються потерпілого та його діяльності; 2) ознак, які стосуються предмета злочину; 3) ознак, які стосуються характеру та змісту самих діянь.

Інтелектуальним моментом умислу при ненаданні допомоги хворому повинно охоплюватися усвідомлення: 1) ознак потерпілого – хворий; 2) ознак власної суспільно небезпечної поведінки: а) ознак змісту діяння (те, що своєю поведінкою винний не виконує вимог, не надає допомогу); б) ознак спрямованості діяння (те, що суспільно небезпечні діяння суб'єкта спрямовані саме на ненадання допомоги хворому) в) інших ознак суспільно небезпечного діяння (інші ознаки діяння, які залежать від часу, способу, місця, обстановки і які повинен усвідомлювати винний).

При цьому обов'язковим є те, що усвідомлення всіх перерахованих ознак повинно бути наявним до початку самих суспільно небезпечних діянь. В іншому ж випадку слід говорити про відсутність інтелектуального моменту умислу, а отже, і про відсутність як такого умислу на ненадання допомоги хворому медичним працівником.

У свою чергу, вольовий момент умислу слід розглядати з урахуванням диференціації видів умислу на прямий та непрямий. Як відомо, вольовий момент прямого умислу характеризується бажанням настання суспільно небезпечних наслідків, а вольовий момент непрямого умислу – хоча небажанням, але свідомим припущенням настання суспільно небезпечних наслідків.

Із цього випливає, що вольова ознака умислу визначається виключно ставленням особи до настання суспільно небезпечних наслідків свого діяння. Така законодавча позиція неодноразово піддавалася критиці в наукових

джерелах. Зокрема, Р.В. Вереша окремо визнає ознаки умислу щодо злочинів, момент закінчення яких пов'язується із настанням суспільно небезпечних наслідків, і окремо – злочинів, момент закінчення яких не пов'язується із настанням суспільно небезпечних наслідків. При цьому в першому випадку вчений підтримує існуюче законодавче визначення прямого та непрямого умислу, тоді як у другому – формує власне визначення цих понять, що не охоплює інтелектуального чи вольового ставлення особи до суспільно небезпечних наслідків [5, с. 14; 6, с. 384].

З такою позицією варто погодитися, оскільки конструкція об'єктивної сторони складу злочину визначає коло ознак, які повинні охоплюватися умислом винного. Водночас, якщо конструкція об'єктивної сторони не визначає (не охоплює) ознаки суспільно небезпечних наслідків, то очевидно, що вони не повинні охоплюватися і психічним ставленням винного. Таким чином, існуюче законодавче визначення прямого та непрямого умислу є виправданим тільки стосовно матеріальних складів злочинів. В іншому ж випадку психічне ставлення винного не повинно стосуватися і корелюватися з ознаками настання суспільно небезпечних наслідків.

Отже, диференціація видів умислу в злочинах із формальним складом є неможливою, а такі злочини фактично характеризуються тільки прямим умислом.

На цій підставі, вольова ознака умислу при ненаданні допомоги хворому медичним працівником має визначатися не у зв'язку з ознакою суспільно небезпечних наслідків, а у зв'язку із ставленням особи до самого суспільно небезпечного діяння. Підтверджується це тим, що склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 139 КК України, за конструкцією об'єктивної сторони є формальним і не охоплює настання наслідків. Тому і психічне ставлення винного не може визначатися стосовно наслідків.

Виходячи з цього, ми приймаємо за основу пропозицію Р.В. Вереші [5, с. 14; 6, с. 384] і визначаємо вольову ознаку прямого умислу як бажання вчинити відповідні суспільно небезпечні діяння. З іншого боку, психічне ставлення винного у формі непрямого умислу є неможливим,

оскільки суб'єкт, вчиняючи усвідомлені ним діяння, не може не бажати такого вчинення.

Отже, суб'єктивна сторона досліджуваного злочину виражається в умисному ненаданні медичної допомоги хворому: винний усвідомлює, що хворий потребує допомоги, але не бажає її надавати. Про те, яка небезпека загрожує хворому і якої допомоги він потребує, медичний працівник може дізнатися лише після огляду хворого. У момент виклику до хворого про загрозу безпеки медичний працівник знає лише зі слів тих, хто його викликає. За таких обставин не можна вимагати, щоб винний уже в момент виклику знав, яка саме небезпека загрожує хворому. Достатньо того, що винний усвідомлює невиконання свого професійного і правового обов'язку, тобто не з'являється на виклик, не приймає хворого в лікувальний заклад, не опікується хворим і т.д.

Разом із цим, слід звернути увагу на певні неоднозначності щодо законодавчого розуміння форми вини при ненаданні допомоги хворому медичним працівником. Йдеться насамперед про те, що в тексті диспозицій ч. 1 ст. 139 КК України прямо не згадується про можливі форми психічного ставлення особи до цього діяння. У свою чергу, такий підхід може породжувати певні неоднозначності щодо сприйняття змісту досліджуваної кримінально-правової заборони та ускладнювати оцінку подібних суспільно небезпечних діянь, а в окремих випадках навіть призводити до неоднозначного застосування положень кримінального закону.

Так, як доводиться вище, ненадання допомоги хворому медичним працівником може вчинюватися тільки з прямим умислом. Натомість сама кримінально правова норма не передбачає цього та жодним чином не звужує коло можливих форм вини. Відтак, буквально тлумачення диспозиції ч. 1 ст. 139 КК України дає змогу зробити висновок про можливість вчинення перешкоджання як з умисною, так і з необережною формою вини. Утім такий висновок є однозначно хибним, оскільки суб'єкт, по-перше, обов'язково повинен усвідомлювати суспільно небезпечний характер свого діяння, а також ознаки потерпілого, а по-друге, бажав вчинити саме таке діяння.

На цій підставі доцільним та виправданим є доповнення диспозицій ч. 1 ст. 139 КК України, що ненадання допомоги хворому медичним працівником, а саме ненадання без поважних причин допомоги хворому медичним працівником, який зобов'язаний, згідно з установленими правилами надати таку допомогу, якщо йому завідомо відомо, що це може мати тяжкі наслідки для хворого, може вчинюватися виключно з умисною формою вини.

Зокрема, визначення, що ненадання допомоги хворому є умисним, буде дублюватися з ознакою завідомості усвідомлення настання тяжких наслідків для хворого. За таких умов, вказівка, в диспозиції ч. 1 ст. 139 КК України щодо *завідомості* неправдива і є зайвою.

Пояснюється це тим, що двічі вказувати на ознаку усвідомлення настання тяжких наслідків для хворого. Більше того, ознака завідомості не знаходить законодавчого закріплення, і її зміст залишається не зовсім зрозумілим, на відміну від змісту умислу. Таким чином, потенційне дублювання ознак варто було б усунути за рахунок виключення вказівки на ознаку завідомості, тоді як ознака умисного ненадання допомоги хворому медичним працівником, навпаки, повинна знаходити своє відображення. У цьому зв'язку пропонується абзац перший ч. 1 ст. 139 КК України перед словами: «ненадання без поважних причин», доповнити словом «умисне», а слово «завідомо» з цього абзацу виключити.

**Висновки.** Психічне ставлення суб'єкта до вчинюваного ним ненадання допомоги хворому може характеризуватися тільки прямим умислом. Водночас зміст інтелектуального та вольового моменту прямого умислу, у цьому випадку, характеризується таким чином: 1. Інтелектуальний момент – усвідомлення ознак потерпілого, яким є хворий та ознаки власної суспільно небезпечної поведінки: а) ознак змісту діяння (те, що своєю поведінкою винний не виконує вимог, не надає допомогу); б) ознак спрямованості діяння (те, що суспільно небезпечні діяння суб'єкта спрямовані саме на ненадання допомоги хворому) в) інших ознак суспільно небезпечного діяння (інші ознаки діяння, які залежать від часу, способу, місця, обстановки і які повинен усвідомлю-

вати винний). 2. Вольовий момент – бажання вчинити відповідні суспільно небезпечні діяння (бажання вчинити ненадання допомоги хворому).

Пропонується сформулювати пропозицію щодо внесення змін до ч. 1 ст. 139 КК України, зокрема: доповнити перший абзац перед словами: «ненадання без поважних причин» словом «умисне», а слово «завідомо» – виключити із цього абзацу.

### Література

1. Берзін П. С. Проблеми кримінальної відповідальності за невиконання службовою особою законних вимог народного депутата України та створення штучних перешкод у його роботі (ч. 1 ст. 351 Кримінального кодексу України). *Право і громадянське суспільство*. 2014. № 4. С. 20–41.
2. Бородин С.В., Злобин Г.А., Никифоров Б.С. Умысел и его формы. М. 1972. 258 с.
3. Брич Л. П. Теоретичні засади розмежування складів злочинів : автореф. дис. ... доктор. юрид. наук. Львів, 2014. – 34 с.
4. Брич Л.П. Теорія розмежування складів злочинів. Львів, 2013. – 712 с.
5. Вереша Р. В. Поняття вини як елемент змісту кримінального права України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Львів, 2004. – 18 с.
6. Вереша Р.В. Вина у кримінальному праві: навчально-методичний вимір. Київ, 2006. – 407 с.
7. Кримінальний кодекс України : науково-практичний коментар: Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Б. Гавриш та ін. Харків, 2007. – 1184 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України : у 2 т. – Т.1: П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. Київ, 2009. 964 с.
9. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-XII URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/page3>
10. Рагог А.И. Квалификация преступлений по субъективным признакам. Спб., 2003. – 279 с.
11. Фріс П.Л. Кримінальне право України. Загальна частина. Київ, 2004. – 362 с.

## ПРАВА НЕРОЖДЁННОГО РЕБЁНКА И ПРОФИЛАКТИКА НАРУШЕНИЙ РЕПРОДУКТИВНОГО ПОТЕНЦИАЛА ЖЕНЩИН

**Большакова Полина Николаевна - кандидат медицинских наук,  
заведующая кафедрой общепрофессиональных дисциплин Тираспольского  
межрегионального университета**

---

*Articolul se referă la formarea și dezvoltarea unor politici de sănătate publică în ceea ce privește copiii născuți, legile și reglementările în domeniul protecției juridice a mamei și copilului, în conformitate cu recomandările internaționale. S-au efectuat analize ale situațiilor care permit evidențierea rezervelor de creștere a eficienței documentelor oficiale. Aspecte privind viitorul științei medicale naționale.*

*Cuvinte cheie: copil născut, nou născuți, femei gravide, infecția cu HIV, fumatul, protecția sănătății, legislație, protecția drepturilor, asistență socială și juridică.*

*The article considers becoming and development of public policy of health care in relation to the unborn child, legislative and normative acts in area of legal defense of motherhood and childhood according international recommendations. The situations making possible to detect reserves of enhancement of effectiveness of profile official documents are analyzed. The aspects concerning future of national medical science.*

*Keywords: the unborn child, newborn, pregnant women, HIV infection, smoking, health protection, legislation, defense of right, social legal activity.*

*В статье рассматривается становление и развитие государственной политики здравоохранения по отношению к неродившемуся ребёнку, законодательных и нормативных актов в области правовой защиты материнства и детства в соответствии с международными рекомендациями. Проанализированы ситуации, позволяющие выявлять резервы повышения эффективности официальных документов. Аспекты, касающиеся будущего отечественной медицинской науки.*

*Ключевые слова: неродившийся ребёнок, новорожденный, беременная женщина, ВИЧ-инфекция, курение, охрана здоровья, законодательство, защита прав, социально-правовая работа.*

Политические и социально-экономические процессы последних десятилетий привели к депопуляции, увеличению доли лиц пожилого и старческого возраста и снижению числа детей и подростков [9]. В Приднестровском регионе (ПМР) доля детского населения в 2013 году составила 18,3%, в то время как критическим его значением признано 20% от общей численности населения. Барометром для прогнозирования дальнейшего сокращения чис-

ленности населения служит коэффициент фертильности, характеризующий среднее количество потенциальных рождений у каждой женщины репродуктивного возраста независимо от внешних факторов и смертности, который в ПМР равен 1,5 [12]. Для замещения поколений этот показатель должен находиться на уровне 2,33. Поэтому особую **актуальность** приобретает не столько повышение рождаемости, сколько рождение здоровых детей.

Под репродуктивным потенциалом понимают способность популяции воспроизводить репродуктивное здоровье из поколения в поколение. Несмотря на многообразие факторов, оказывающих положительное или отрицательное воздействие на репродуктивный потенциал населения, выделяют 5 основных институтов общества, участвующих в его формировании: семья, школа, здравоохранение, СМИ, государство [13].

**Целью** настоящего исследования явилось изучение роли государства и семьи в профилактике нарушений репродуктивного потенциала женщин и прав нерождённого ребёнка.

**Материал и методы.** Методом сравнительно-правового анализа изучены отечественные и зарубежные нормативно-правовые акты, защищающие права беременной женщины, нерождённого ребёнка и новорожденного в области охраны здоровья.

**Результаты и обсуждение.** Учитывая особую социальную значимость охраны репродуктивного здоровья населения, для поддержки приоритетных направлений Всемирной Организации Здравоохранения в этой сфере в Приднестровском регионе были приняты следующие нормативные акты: Приказ Министерства здравоохранения и социальной защиты ПМР № 528 от 30.10.2008 г. «О создании службы репродуктивного здоровья и планирования семьи»; Закон ПМР от 16.05.2012 г. № 71-3-V «Об охране репродуктивного здоровья граждан и о планировании семьи»; Приказ Министерства здравоохранения и социальной защиты ПМР № 636 от 26.12.2008 г. «Об организации Центра репродуктивного здоровья и планирования семьи».

В любом цивилизованном обществе наивысшей ценностью является жизнь человека. В соответствии со статьей 16 Конституции ПМР «основные права и свободы человека неотчуждаемы и принадлежат каждому от рождения», статья 19 гласит «каждый имеет право на жизнь» [4]. Согласно пункту 2 статьи 18 Гражданского кодекса ПМР «право-способность гражданина возникает в момент его рождения» [1]. Критерием живорожденности, установленным медицинским сообществом, является «полное изгнание или извле-

чение продукта зачатия из организма матери вне зависимости от продолжительности беременности, причем плод после такого отделения дышит или проявляет другие признаки жизни, такие как, сердцебиение, пульсация пуповины или произвольные движения мускулатуры, независимо от того, перерезана пуповина и отделилась ли плацента. Каждый продукт такого рождения рассматривается как живорожденный» [5].

Иначе обстоит дело с недоношенными новорожденными. В случае смерти ребенка с экстремально низкой массой тела (от 500 до 999 г) до 168 часов (7 суток) с момента рождения - его не учитывают в статистике перинатальной (и младенческой) смертности. Смерть новорожденного позже этого срока увеличивает уровень младенческой смертности – стратегического показателя государственной политики, отражающего состояние безопасности страны. Следовательно, осуществление права на жизнь ребёнка, который еще даже не имеет прав регистрации в качестве гражданина Приднестровья, является исключительно прерогативой медицинского персонала, в руки которого попадает этот пациент, и будет зависеть от преобладающей мотивации действий этого персонала.

Расширяет право ребёнка на жизнь и на процесс родов включительно статья 105 Уголовного кодекса (УК) ПМР, предусматривающая ответственность за убийство матерью новорожденного ребенка во время или сразу же после родов [6]. Однако, в действующем законодательстве немало белых пятен. Так, беременные женщины с ВИЧ-инфекцией, наравне с любыми другими пациентами, имеют право на информированный отказ от получения антиретровирусной терапии для профилактики передачи ВИЧ от матери ребенку во время беременности и родов. Законодательные нормы начинают действовать лишь в ситуациях, когда родители, усыновители или опекуны не соблюдают рекомендаций докторов по лечению ВИЧ-инфицированных детей [2]. Поэтому отказ родильницы провести экстренную профилактику ВИЧ своему ребёнку после родов подпадает под действие статьи 122-й УК ПМР, предусматривающей

ответственность за «заведомое оставление без помощи лица, находящегося в опасном для жизни или здоровья состоянии и лишённого возможности принять меры к самосохранению по малолетству, в случаях, если виновный имел возможность оказать помощь этому лицу и был обязан позаботиться о нем либо сам поставил его в опасное для жизни или здоровья состояние» [6].

Статью 119 УК ПМР— «заведомое подставление другого лица в опасность заражения ВИЧ-инфекцией» можно применить лишь в случае передачи ВИЧ половым путем [6]. Хотя, по существу, отказ беременной от перинатальной профилактики ВИЧ - это и есть угроза заражения ВИЧ будущего ребенка. Однако, ранее уже упоминалось о том, что ребенок в утробе матери не находится под защитой законодательства. В то же время государство обеспечивает социальную защиту ВИЧ-инфицированных и членов из семей в виде социальной пенсии, пособий и льгот [2].

Одним из важных предотвратимых факторов риска неблагоприятного завершения беременности для матери и плода является курение. Табачный дым обладает системной сосудистой токсичностью, что ведёт к снижению веса и роста новорожденного, повышает частоту самопроизвольных прерываний беременности, мертворождений, инфарктов и отслойки плаценты, увеличивая перинатальную смертность на 27% [8]. В России доля беременных женщин с никотиновой зависимостью (НЗ) колеблется от 16,3% [11] - до 24,8% [10].

Во время беременности женщине непросто отказаться от этой пагубной привычки, несмотря на общеизвестный вред, который табачный дым наносит будущему ребёнку. Среди 7 тысяч химических веществ, образующихся в результате сгорания сигареты, несколько тысяч приводят к нарушению развития плода [7]. Беременная женщина с НЗ продолжает курить, хотя, в соответствии с Законом «Об охране здоровья граждан от воздействия окружающего табачного дыма и последствий потребления табака», она обязана «не осуществлять действия, влекущие за собой нарушение прав других граждан на благо-

приятную среду жизнедеятельности без окружающего табачного дыма и охрану их здоровья от воздействия окружающего табачного дыма и последствий потребления табака» [3]. Внутриутробный плод лишён такого права. Дисциплинарная, гражданско-правовая, административная ответственность беременной женщины наступает лишь при табакокурении (ТК) в общественном месте.

**Выводы:** Таким образом, состояние здоровья, вредные привычки и репродуктивное здоровье отца и матери взаимосвязаны с показателями здоровья новорожденных. Профилактика вертикальной передачи ВИЧ от матери к ребёнку, реализация снижения распространения ТК среди населения, требует формирования мотивации к здоровому образу жизни (ЗОЖ) и знания последствий для здоровья, включая риски для плода и новорожденного. Совершенствование нормативно-правовой базы по отношению к нерождённому ребёнку позволит оптимизировать профилактику и квалифицированную помощь в практическом здравоохранении.

#### Литература

1. Гражданский кодекс ПМР [http://supcourtpmr.org/akti/cat\\_view/35-.html](http://supcourtpmr.org/akti/cat_view/35-.html) (Дата обращения 22.09.17)
2. Закон ПМР № 345-ЗИД-IV от 27.11.07 «О предупреждении распространения в Приднестровской Молдавской Республике заболевания, вызываемого вирусом иммунодефицита человека (ВИЧ-инфекции)» (Дата обращения 22.09.17)
3. Закон ПМР №25-3-V 23.12.2014 г. «Об охране здоровья граждан от воздействия окружающего табачного дыма и последствий потребления табака» <http://www.vspmr.org/legislation/laws/zakonodatelnie-akti-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki-v-sfere-zdravooohraneniya-i-sotsialnoy-zaschiti-trudovogo-zakonodatelstva/zakon-pridnestrovskoy-moldavskoy-respubliki-obohrane-zdorovjya-grajdan-ot-vozdeystviya-okrujayuschego-tabachnogo-dima-i-posledstviy-potrebleniya-tabaka-.html> (Дата обращения 22.09.17)

4. Конституция Приднестровской Молдавской Республики <http://www.vspmr.org/legislation/constitution/> (Дата обращения 20.09.17)
  5. Приказ-постановление Минздрава РФ и Госкомстата РФ № 318 от 04.12.1992 г. «О переходе на рекомендованные Всемирной организацией здравоохранения критерии живорождения и мертворождения».
  6. Уголовный кодекс Приднестровской Молдавской Республики <http://zakon-pmr.com/DetailDoc.aspx?document=62536> (Дата обращения 20.09.17)
  7. Большакова П.Н. К вопросу об эффективности программы прекращения внутриутробного курения Вестник РЕАВИЗ. 2016. № 1 (21).С. 98- 102.
  8. Дикарева Л.В., Гаджиева П.Х., Полунина О.С., Давыдова И.З. Табакокурение как фактор риска возникновения плацентарной недостаточности//Фундаментальные исследования. 2014. № 10–1. С. 56–58.
  9. Общественное здоровье и здравоохранение. Национальное руководство/ под ред. В.И. Стародубова, О.П. Щепина. М.: ГЭОТАР-Медиа, 2014. 624 с.
  10. Радзинский В.Е., Семятов С.М., Тотчиев Г.Ф., Шишкин Е.А. Табакокурение и беременность. Вестник Российского университета дружбы народов. Серия «Медицина». Акушерство и гинекология.2009. № 7. С. 334–340.
  11. Сахарова Г. М., Антонов Н. С. Табакокурение и репродуктивная функция женщин// Российский медицинский журнал. 2013. №1. С. 12–20.
  12. Чебан О. Забраилова Н., Ецко К. Особенности становления службы репродуктивного здоровья и планирования семьи в Приднестровье// Sănătate, economie, management și medicină. 2016. №3 (67).С. 60-67.
  13. Шабунова А. А. Участие социальных институтов в формировании репродуктивного потенциала// Экономические и социальные перемены в регионе. № 28. 2005. С.66-81.
-



## ОСОБЕННОСТИ ГРАЖДАНСКО-ПРАВОВОЙ ЗАЩИТЫ ПРАВ И ЗАКОННЫХ ИНТЕРЕСОВ СУБЪЕКТОВ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

**Татар Ольга Владимировна - магистр права, докторант, преподаватель кафедры «Частное право» юридического факультета Комратского государственного университета**

---

*In the article the author generalizes and systematizes the features of civil-law protection of the rights and legitimate interests of subjects of entrepreneurship in the modern market economy of the Republic of Moldova and recommendations on improving the legislative framework; drawn to the attention of the state to businesses in need of its protection in case of violation of these rights from the outside.*

*Keywords: civil protection, business entities, business activities, market economy.*

Гражданско-правовая защита прав и законных интересов субъектов предпринимательства является актуальной, так как развитие предпринимательских отношений является доминантой в развитии экономики, поэтому необходимость правовой защиты прав предпринимателей predetermined сущностью той сферы отношений, в которые они вступают. Особенности гражданско-правовой защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательства в условиях рыночной экономики заключается в том, что необходимо уметь не только создать бизнес, но и в пределах действующего законодательства эффективно и квалифицировано защитить интересы лица, осуществляющего предпринимательскую деятельность.

Сегодня государство не достаточно принимает необходимых мер для защиты субъектов предпринимательской деятельности. Большая часть законодательных актов направлена на защиту субъективных прав предпринимателей и их предпринимательской деятельности, и имеет соответствующие недостатки; правотворческая деятель-

ность субъектов предпринимательства не упорядочена, поскольку в ней не достаточно реализуются установленные законодательством принципы; нормативные правовые акты, предусмотренные принятыми законами, принимаются несвоевременно, постоянно подвергаются изменениям; в правотворчестве отсутствует системный подход, направленный на защиту прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности; проекты нормативных правовых актов углубленно не продумываются, практически повторяя положения законов.

Актуальность проблемы связана с особенностями гражданско-правовой защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности. Анализ состояния и степень разработанности данной проблемы позволили определить основные направления настоящего исследования и логику данной статьи. Интерес представляют работы, посвященные исследованию защиты гражданских прав:

Д.Ю. Ахунов, Д.А. Белова, М.А. Лактаева, П.И. Миникаева.

Однако, выделяя высокую значимость научных трудов указанных ученых, необходимо заметить, что многие актуальные вопросы, касающиеся защиты субъектов предпринимательской деятельности, рассматривались поверхностно и несколько утратили свою актуальность в условиях рыночной экономики.<sup>1</sup>

Предметом описания являются положения национального законодательства, регламентирующие защиту прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности, а также основные научно-теоретические концепции по рассматриваемой проблеме.

Раскрывая особенности гражданско-правовой защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности, в данной статье проанализированы законодательно-теоретические подходы к определению предпринимательской деятельности, защите гражданских прав предпринимателей; дана общая характеристика способов защиты гражданских прав предпринимателей; исследованы способы защиты гражданских прав предпринимателей; сделан анализ научных исследований по вопросу самозащиты гражданских прав.

При подготовке данной статьи были использованы общенаучные методы и приемы познания такие как: анализ, синтез, структурно-функциональный подход и т.д.

Новизна данной статьи заключается в комплексном исследовании проблем защиты субъектов предпринимательской деятельности. Основные положения, раскрываемые в данной статье, касаются как законодательных, так и теоретических аспектов защиты субъектов предпринимательской деятельности, а именно обосновывается, что защита прав предпринимательства – это правовая категория, которая может осуществляться в рамках юрисдикционной и не юрисдикци-

онной формы защиты, и в случае нарушения права предоставляется право на защиту нарушенных прав, путем использования всех законных средств. Государственная защита прав и законных интересов защиты субъектов предпринимательской деятельности является необходимым элементом государственного регулирования экономики. Эта защита представляет собой систему законодательно-гарантированных мер в помощь предпринимательству, выраженная в законодательных актах, тем самым создаются прочные гарантии в последующих нарушениях. Помимо государственной защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности отмечается и самозащита гражданских прав, которая выступает формой защиты и которую может использовать любой участник гражданского правоотношения для защиты своих прав, свобод и законных интересов без обращения за помощью к государственным органам, что свидетельствует о неюрисдикционной форме защиты гражданских прав. Следует отметить и при этом, что понятие «самозащита» подразумевает, что защита обеспечивается (реализуется) исключительно действиями или бездействием самого управомоченного лица, где бездействие может быть выражено в отказе от выполнения договора в одностороннем порядке.<sup>2</sup>

В данной статье подвергнут анализу ряд важнейших концептуальных положений, которые, как и в отдельности, так и в своей совокупности раскрывают теоретические и правоприменительные основы защиты прав субъектов предпринимательской деятельности.

Исследовав особенности гражданско-правовой защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательства, можно установить, что связь субъектов предпринимательства с объектом выражается через

<sup>1</sup> Ахунов Б.Ю. Защита прав субъектов предпринимательской деятельности по законодательству Республики Таджикистан. Душанбе, 2010, – с. 2.

<sup>2</sup> Белов Д. А. Правовая охрана фирменных наименований и коммерческих обозначений в Российской Федерации. Москва, 2004, – с.184.

интерес, который иногда толкает третьих лиц (недобросовестных конкурентов) к неправомерным действиям с целью получения дополнительной «легкой» прибыли.

На сегодняшний день Гражданский Кодекс Республики Молдова<sup>3</sup> предусматривает лишь «судебную защиту гражданских прав» (1, ст.10 ГК РМ), определяет «способы защиты гражданских прав» (1, ст. 11 ГК РМ). Однако, для удовлетворения интересов предпринимателя, которые были бы связаны с правами, способы защиты не определены и было бы уместно переименовать данные статьи в следующем виде: «Судебная защита гражданских прав и интересов» (1, ст. 10 ГК РМ), «Способы защиты гражданских прав и интересов» (1, ст. 11 ГК РМ), ведь, как мы знаем, государство не должно сбрасывать с себя ту ответственность, которую оно несет перед обществом, перед гражданами по защите их прав и законных интересов, т.к. основная задача государства заключается в постоянном поощрении и обеспечении надлежащих гарантий развития предпринимательской деятельности в защите прав и охране предпринимателей. Государственная защита субъектов экономической деятельности, являясь элементом государственного регулирования экономики, должно создавать правовую базу для эффективного функционирования рынка, путем создания «честных правил игры». С этой целью государство должно обязывать в рамках закона компетентные органы власти, создавать свои сайты в общедоступных социальных сетях с целью предоставления необходимой информации, касающейся предпринимательства, на безвозмездной основе для всеобщего обозрения, дабы соблюдать прозрачность осуществляемой предпринимательской деятельности.

Становление и развитие правового государства, всего гражданского общества, а так же всей рыночной экономики требует активизации действий многих правовых инсти-

<sup>3</sup> Гражданский кодекс Республики Молдова 22.06.2002 в Monitorul Oficial Nr. 82-86.

тутов, среди которых особое значение приобретает институт правовой защиты субъектов предпринимательской деятельности, так как неумение или нежелание участников гражданского оборота защищать нарушенные права оказывают негативное влияние на экономические тенденции, в результате растет объем неплатежеспособности огромного числа субъектов предпринимательства, непорядочность и недобросовестность в коммерческих делах, что характерно для Республики Молдова.

На примере многих стран можно выявить, что экономика не может нормально развиваться, если государство не создает условий для развития предпринимательства и не проводит их правовую защиту, и, лишь доброкачественное современное законодательство является одним из важных условий формирования и повышения предпринимательского потенциала.<sup>4</sup>

Для гражданско-правовой защиты прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности должен быть разработан комплекс мер, в том числе усиление роли законов, которые регулируют предпринимательство, а именно способствует нормальному развитию физических и юридических лиц, которые имеют коммерческий интерес, связанный с предпринимательством.<sup>5</sup>

Как мы видим, многие законодательные акты и научные взгляды нуждаются в пересмотре, дополнении, уточнении. Рассмотрев «право на гражданско-правовую защиту» можем утверждать, что это категория является процессуальной, которая может преобразоваться в категорию «гражданско-правовая защита», и в случае нарушения субъективных прав и законных интересов государство выступит гарантом защиты нарушенного права.

<sup>4</sup> Лактаева М.А. Соотношение частно-правового и публично-правового регулирования предпринимательства: теоретико-сравнительный анализ. Москва, 2000, – с.22.

<sup>5</sup> Миникаев С.Р. Гражданско-правовая защита прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности. Москва, 2005, – с. 168.

Как видно из выше изложенного в статье, законодательству ещё предстоит разрешить многие вопросы, связанные с защитой прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности.

**Литература:**

1. Гражданский кодекс Республики Молдова 22.06.2002 в Monitorul Oficial Nr. 82-86.

2. Ахунов Б.Ю. Защита прав субъектов предпринимательской деятельности по законодательству Республики Таджикистан. Душанбе, 2010.

3. Белов Д. А. Правовая охрана фирменных наименований и коммерческих обозначений в Российской Федерации. Москва, 2004.

4. Лактаева М.А. Соотношение частного правового и публично-правового регулирования предпринимательства: теоретико-сравнительный анализ. Москва, 2000.

5. Миникаев С.Р. Гражданско-правовая защита прав и законных интересов субъектов предпринимательской деятельности. Москва, 2005.



## ОБМЕЖЕННЯ ПРАВА СУБ'ЄКТІВ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН НА ПОЛІГАМІЮ: КОМПАРАТИВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

**Кожевникова Вікторія Олександрівна - кандидат юридичних наук, доцент  
кафедри Галузових правових наук Київського університету права НАН України  
УДК 347.12-053**

*Articolul investighează experiența din exterior a limitărilor subiecților în relațiile de familie, de a se afla în același timp în dreptul de a fi căsătorit cu mai multe persoane.*

*Cuvinte cheie: Interzicerea dreptului, limitarea dreptului, soți, ambuscade legale pe dreptul familiei, poligamia, căsătorie legală, dreptul, moralitatea, religia și tradițiile societății.*

*В статье исследуется иностранный опыт границ и ограничений осуществления субъектами семейных отношений права находиться одновременно в законном браке с несколькими лицами.*

*Ключевые слова. Запрет права, ограничение права, супруги, семейно-правовые засады законодательства, полигамия, законный брак, осуществления права, мораль, религия, традиции общества.*

*In the article is devoted experience is investigated of borders and limiting to of realization the subjects of domestic relations of right to be simultaneously in legal marriage with a few persons.*

*Keywords. Prohibition of right, limitation of right, married couples, domestically-legal ambushes of legislation, polygamy, legal marriage, realization of right, moral, religion, of tradition of society.*

**Постановка проблем.** Держава, встановлюючи обмеження, має виходити з виключності та доцільності їх застосування до суб'єктів сімейних правовідносин. Протиправними мають вважатися будь-які нормативно-правові акти, які своїм змістом порушують конституційні гарантії особи, необґрунтовано обмежуючи її права. Обмеження права на перебування особи одночасно у декількох шлюбах, потребує переосмислення виходячи, з про-європейським світосприйняттям українським суспільством з сучасних реалій.

У зв'язку з цим, актуальним є дослідження основних засад обмеження особистих немайнових прав суб'єктів сімейних правовідносин, в рамках проблем обмеження права на полігамію в Україні, розроблення цілісної концепції сучасного розуміння категорій межі здійснення пра-

ва та його нормативні обмеження у вітчизняній науці і судовій практиці застосування сімейного законодавства.

**Роль останніх досліджень і публікацій.** Науково-теоретичним підґрунтям для висновків і узагальнень, зроблених у цій праці, стали фундаментальні труди багатьох вчених, зокрема, М. В. Антокольська, Т. В. Боднар, В. І. Борисова, С. І. Вільянського, Є. М. Ворожейкіна, М. К. Галлянич, К. Глиняна, А. Б. Гриняк, О. В. Дзера, Г. С. Джумагазієва, А. С. Довгерт, Н. А. Д'ячкова, Ю. М. Жорнокуй, Ю. О. Заїка, В. Ю. Євко, В. І. Кісіль, Л. Ю. Ковтунова, В. М. Коссака, А. В. Коструба, О. О. Кот, Ю. В. Коренга, В. А. Кройтор, Н. С. Кузнецова, В. В. Луць, Р. А. Майданик, О. О. Михайленко, А. М. Нечаєва, С. О. Погрібний, З. В. Ромовська, С. О. Сліпченко, М. О. Самойлов, Р. О. Стефанчук, В. І. Труба, С. Я. Фурса,

Ю. С. Червоний, В. М. Чернега, Я. М. Шевченко, С. І. Шимон, Р. Б. Шишка, О. С. Яворська, та інші.

**Мета.** Дослідження полягає у встановленні меж здійснення права особи на перебування одночасно у шлюбі з кількома (дружинами) за законодавством іноземних держав, в яких відсутнє існування обмеження такого права. Висвітлення доцільності обраного законодавцем підходу, щодо заборони полігамних шлюбів в СК України.

**Завданням** є встановити обґрунтовані підходи до обмеження права на полігамію, розкрити зміст, правову природу обмеження права на перебування одночасно у декількох законних шлюбах. Обґрунтувати специфіку та особливості.

**Виклад основного матеріалу.** Законодавче обмеження права на полігамію в Україні регламентоване положенням ст. 25 СК України, оскільки жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі та мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу.

В історичному минулому кількість шлюбів обмежувалась синодальними указами; благословлявся виключно перший шлюб; другий і третій – не підтримувалися, але не засуджувалися, а четвертий вважався нечестивим або недійсним. Це відбивалося і у світському законі, наприклад, у Соборному Уложенні 1649 р. та деяких указах [1.с.417-420].

Додатково Правила державної реєстрації актів цивільного стану встановлюють, що для реєстрації повторного шлюбу особи, які раніше перебували у шлюбі, повинні пред'явити документи, що підтверджують припинення або недійсність попереднього шлюбу [2.с.1803]. Правовими приписами (СК України) не обмежується кількість правозгідних шлюбів, яких за життя може укласти жінка та (або) чоловік.

Традиційно, одношлюбність – один з основних законів шлюбу, заснований на індивідуальності любові між жінкою та чоловіком [3.с.97], вказує професор З. В. Ромовська. Термін «моногамія» походить від *mono* – один і *gamos* – шлюб (грецьк.). Одношлюбність – історична форма шлюбу і сім'ї. Виникнувши з парного шлюбу в епоху розпаду первинного суспільства, моногамія надалі стала панівною формою шлюбу [4.с.45]. Питання одношлюбності та моногамії в

Україні підпадають під сферу правового впливу не лише положень законодавства, а й норм соціальних, зокрема релігії, моралі, етики, звичаїв, традицій тощо.

Саме тому ставлення християнської релігії (церкви), наприклад, до повторних шлюбів загалом негативне, і благословення дається, як правило, тільки на перший шлюб, а процедура церковного «уневажнення шлюбу» застосовується як виняток з ретельним дослідженням обставин життя подружжя, яке розлучається. В історичному минулому кількість шлюбів обмежувалась синодальними указами; благословлявся тільки перший шлюб, а другий, третій – не підтримувалися, але не засуджувалися, а четвертий вважався нечестивим або недійсним [5.с.98]. На сьогодні ж обмеження права на укладення повторного шлюбу у разі припинення попереднього в сімейному законодавстві України відсутнє.

Проте, як уже зазначалось вище, оскільки моральні засади українського суспільства та релігійні канони відіграють особливу роль, суб'єкти не часто укладають повторні шлюби після розлучень. Вказане формулювання закону втілює демократичний підхід до розв'язання цієї проблеми і доволі широке розуміння принципу добросовісності шлюбу [6.с.38-39]. Подібний стан простежується і в іноземному праві. Так, О. В. Дзера пов'язує це з тим, що «У сучасному світі, як правило, таких обмежень не встановлюється, але заради справедливості слід сказати, що можливості довільно укласти повторні шлюби у багатьох країнах обмежені законодавством про розлучення, яке здійснюється за вельми складними процедурами» [5.с.97]. Сама по собі ідея розлучення – це «констатація невдалого шлюбу» [7.с.557].

Зарубіжний досвід та практика намагаються донести до суб'єктів вимогу про відповідальне ставлення до законної реєстрації шлюбу та непрямыми засобами застерегти осіб укласти нові, повторні шлюби, якщо особи не впевнені у тривалості їх існування.

У юридичній літературі не має єдності думок щодо співвідношення термінів «одношлюбність» і «моногамія»: одні вчені їх ототожнюють [8.с.21], а інші розрізняють за змістом. Так, у наукових працях вчених колиш-

ніх пострадянських держав можна знайти позиції, в яких висловлено, що вказані вище терміни («одношлюбність» і «моногамія») застосовувати як рівнозначні не зовсім коректно, оскільки за етимологічним значенням «одношлюбність» передбачає довічну шлюбну єдність чоловіка [9.с.73].

В. А. Рясенцев зазначав, що «основою одношлюбності, яка відображає моральні погляди суспільства на шлюб, є взаємна любов і прив'язаність чоловіка та жінки» [10.с.18]. М. В. Антокольська пояснює законодавче закріплення принципу моногамії, посиляючись на європейську культуру та релігійну традицію [11.с.114]. Разом з тим, необхідність принципу одношлюбності обґрунтована з позиції його відповідальності моральним засадам суспільства, а також посилення на європейську культуру, звичаї, традиції народу [12.с.363].

Для мусульманських країн полігамія й донині залишається прийнятною. Наприклад, за нормами шаріату реалізація прав чоловіка-мусульманина на другий, третій, четвертий шлюб можлива за таких умов: 1) згода дружини (дружин) на укладення чоловіком нового шлюбу; дружина, яка бажає бути єдиною дружиною свого чоловіка, може наполягати на внесенні відповідного запису в свій шлюбний контракт; 2) чоловік зобов'язаний мати матеріально-фінансові можливості для утримання дружин та дітей, виконувати обов'язки щодо всіх дружин [13.с.254-256]. Звідси випливає, що полігамія як принцип, навряд могла б сприйматися сучасним українським суспільством.

Науковець О. М. Нечаєва висловлювала позицію, що «Питання про багатоженство складне, пов'язане з національними традиціями та різними релігіями. Проте, на її думку, останнє є припустимим у виняткових випадках, наприклад, якщо в сім'ї хвора дружина або немає дітей» [14.с.69]. Проте, така наукова позиція не була сприйнята сучасними вченими, оскільки не узгоджується з усталеними уявленнями про шлюб та сім'ю українського суспільства.

М. В. Чернега вказує, що «прийняття умови про допустимість полігамії означало б діяти всупереч чинному законодавству і відмовитись від принципу повної рівності чоловіка та жінки в особистих і майнових правах у шлюбі і сім'ї.

Слід констатувати, що така пропозиція суперечить не лише реаліям сучасного життя, де українських дружин важко назвати «утриманками», але й традиції української сім'ї, в якій жінка завжди відігравала провідну роль» [12.с.366]. Саме тому вимоги чинного сімейного законодавства щодо одношлюбності мають сферу правового впливу і на іноземців (осіб без громадянства), які перебувають на території України.

Тому деякі суб'єкти сімейних відносин (віросповідання, звичаї, національні закони яких дозволяють чоловікам мати за дружину декількох жінок) не можуть мати особливих юридичних прав у сфері свого сімейного життя в Україні, оскільки це суперечило б засаді рівності усіх громадян, проголошений у ст. 24 Конституції України. Тобто обмеженням (забороною) на території України є реєстрація шлюбів за традиціями та законами іноземних держав, якщо такі шлюби суперечать громадському правопорядку та нормам моралі у нашій державі.

Додатково слід зазначити, що законодавство таких держав як Туркменістан, Киргизька Республіка передбачає навіть кримінальну відповідальність за багатошлюбність [15.с.51]. Правопорядок названих держав установлює більш жорсткі санкції (у вигляді кримінальної відповідальності) до чоловіків, які, зловживаючи національним правом, нехтуючи традиціями та культурою свого народу, незаконним (злочинним) способом порушили принцип одношлюбності. Законодавство України, більшості пострадянських країн, держав Європейського Союзу кримінальної відповідальності за багатошлюбність не встановлює та загалом застосовуються санкції немайнового характеру ч. 1 ст. 39 СК України (у вигляді визнання шлюбу недійсним).

Засобом нормативного врегулювання існуючого для іноземців юридичного дискомфорту може бути ст. 11 СК України, яка допускає врахування звичаю національної меншини при вирішенні судом сімейних спорів (тобто у випадках, якщо представники меншин, що проживають на території України, реєстрували шлюб в іноземній державі, громадянами якої вони є, тощо).

З. В. Ромовська згадувала, що і в Україні здійснювалися спроби легалізувати багатошлюбність. Так, «у 2000 р. при обговоренні проекту Сімейного кодексу України було запропоновано

доповнити ст. 25 такою нормою: «Чоловік може перебувати у полігамному шлюбі з кількома жінками одночасно. Майнові, аліментні та інші правові відносини у таких шлюбах регулюються окремим законом» [3.с.97]. Проте запропонована позиція не знайшла свого практичного застосування в українських актах позитивного права.

Отже, згідно із законодавством України, суб'єкти сімейних відносин обмежені у праві на укладення полігамного шлюбу. Положення ст. 21 СК України містить загальні правила щодо реєстрації шлюбу, незалежно від віросповідання осіб. Ті сім'ї (подружні пари), релігія яких допускає полігамію (шлюб з двома або більше особами), мають можливість проживати за приписами своєї віри. Тому, оскільки релігійний обряд шлюбу не є підставою для виникнення в осіб сімейних правовідносин, державна реєстрація шлюбу здійснюється за законодавчими приписами, а не релігійними. Так, обмеження права на полігамію в Україні впливає з сімейного законодавства (ч. 1 ст. 25 СК України).

**Висновки.** Обмеження права на перебування чоловіком (дружиною) у більш ніж одному зареєстрованому шлюбі регламентоване положенням ст. 25 СК України, оскільки жінка та чоловік можуть одночасно перебувати лише в одному шлюбі та мають право на повторний шлюб лише після припинення попереднього шлюбу. Оскільки норми моралі, релігійні переконання українського суспільства, звичаї та національні традиції в сімейному праві слугують беззаперечним регулятором сімейних відносин, то обмеження права на полігамію є цілком обґрунтованим та залишається нормативно визначеним за сучасних умов.

### Література

1. Владимирский-Буданов М. Ф. Обзор истории русского права. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1995. – С. 417–420.
2. Про затвердження Правил державної реєстрації актів громадянського стану в Україні : наказ Міністерства юстиції України від 18 жовтня 2000 р. № 52/5 // Офіційний вісник України. – 2000. – № 42. – Ст. 1803.
3. Ромовська З. В. Українське сімейне право. Академічний курс. – К. : Правова єдність, 2009. – 500 с. – С. 97.

4. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. Судова практика з питань сімейних стосунків. Станом на 03.09. 2014 р. / С. Б. Булеца, Ю. Ф. Іванов, О. В. Ієвіня та ін. – К. : Професіонал, 2014. – 480 с. – С. 45.

5. Сімейне право України : підруч. / Т. В. Боднар, В. С. Гопанчук, О. В. Дзера [та ін.] ; за заг. ред. Т. В. Боднар та О. В. Дзери. – К. : Юрінком Інтер, 2016. – 520 с. – С. 87-98.

6. Цатурова М. К. Три века русского развода (XVI–XVIII века). – М. : Логос, 2012. – С. 38–39, 93–160.

7. Гражданское и торговое право зарубежных государств : учеб. – 4-е изд., перераб. и доп. – В 2 т. – Т. 2 / отв. ред. Е. А. Васильев, А. С. Комаров. – М. : Междунар. отношения, 2006. – С. 557.

8. Шимон С. І. Сімейне право : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. – К. : КНЕУ, 2004. – С. 14; Муратова С. А. Семейное право : учеб. – 2-е изд., перераб. – М. : Эксмо, 2006. – С. 18; Сімейне право України : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. П. Мироненко, С. А. Пилипенко ; [за заг. ред. В. П. Мироненко]. – К. : Правова єдність, 2008. – С. 21.

9. Косарева И. К вопросу о допустимости исключения из правила моногамии (имеет ли полигамия право на признание) // Вестник ХГАЭП. – 2009. – № 6 (45). – С. 73–74.

10. Рясенцев В. А. Советское семейное право. – М. : Юрлитиздат, 1982. – С. 18.

11. Антокольская М. В. Семейное право : учеб. – М. : Юристъ, 2001. – С. 114.

12. Чернега В. М. Принцип одношлюбності та контрарності як наскрізна ідея українського сімейного права // Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки. Випуск 57. – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2012. – 608 с. – С. 363–366.

13. Максуд Р. Ислам / пер.с англ. В. Новикова. – М. : ФАИР-ПРЕСС, 1999. – С. 254–256.

14. Нечаева А. М. Семейное право: проблемы и перспективы развития // Государство и право. – 1999. – № 3. – С. 69.

15. Семейное право : учеб. / Б. М. Гонгалюк, П. В. Крашенинников, Л. Ю. Михеева, О. А. Рузакова ; [под ред. П. В. Крашенинникова]. – М. : Статус, 2008. – С. 51.



## REFLECȚII ASUPRA INTERPRETĂRII NOȚIUNILOR DE „FOLOSIREA FORȚEI”, „ATAȚ ARMAT” ȘI „ACT DE AGRESIUNE”

**Gherega Carolina - doctorandă Institutul de Cercetări Juridice și Politice al Academiei de Științe a Moldovei**

---

*Studiul este consacrat analizei succinte a noțiunilor de „folosirea forței”, „atac armat” și „act de agresiune”. Scopul urmărit este de a elucida sensul acestor noțiuni pentru interpretarea corectă a principiului nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța în relațiile internaționale.*

*Cuvinte-cheie: principiu, forță, folosirea forței, atac armat, agresiune, atac de agresiune, crimă de agresiune, Carta ONU.*

*The study focuses on the brief analysis of the notions of «use of force», «armed attack» and «act of aggression». The aim is to elucidate the meaning of these concepts for the correct interpretation of the principle of non-refoulement to force and threats of force in international relations.*

*Keywords: principle, force, use of force, armed attack, aggression, aggression attack, aggression murder, UN Charter.*

Soluționarea conflictelor internaționale, adeseori, implică recurgerea sub diferite forme la forță sau la amenințarea cu forța, fie ca un mijloc de constrângere, fie ca o măsură de interpunere între părțile conflictului cu scopul gestionării acestuia. Această dublă ipostază a recurgerii la forță sau la amenințarea cu forța, denotă practic cât de fină este demarcația dintre rolul său pozitiv – de a fi o măsură de soluționare a conflictului și valența sa negativă – de factor generator al acestuia.

Aspectul dat motivează suficient necesitatea unei ample abordări a cadrului juridic internațional în materie în vederea identificării variantelelor de interpretare a acestuia, precum și a evaluării măsurii în care este respectat în practica relațiilor internaționale contemporane. Mai mult, necesitatea unui asemenea demers științific este accentuată și de faptul că realitatea internațională din ultimele decenii a fost marcată de serioase transformări ce țin de interpretarea și modul

de aplicare mai ales a *principiului nerecurgerii la forță și la amenințarea cu forța în relațiile internaționale*.

Vorbind nemijlocit despre conținutul strict normativ al principiului în discuție, precizăm că acesta este format din: *norma prohibitivă și excepțiile reglementate expres* în Carta ONU [1] (legitima apărare, autorizarea Consiliului de Securitate). Unii cercetători identifică și unele *excepții nereglementate expres* (intervenția solicitată, intervenția umanitară) [2], care și generează marea dilemă a raportului dintre norma juridică internațională și realitatea relațiilor internaționale.

Vorbind nemijlocit despre conținutul normei prohibitive care interzice recurgerea la forță (art. 2 alin. 4 din Carta ONU), precizăm că aplicarea

<sup>1</sup> Carta Națiunilor Unite, semnată la San Francisco la 26 iunie 1945, intrată în vigoare la 24 octombrie 1945. [http://www.onuinfo.ro/documente\\_fundamentale/carta\\_natiunilor\\_unite/](http://www.onuinfo.ro/documente_fundamentale/carta_natiunilor_unite/).

<sup>2</sup> Gălea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 78.

acesteia generează o întrebare fundamentală, și anume: ce se înțelege prin *forță* și ce acte sunt acoperite de această noțiune? La o simplă citire a Cartei ONU (documentul de bază în materie), se poate constata că aceasta operează cu câteva noțiuni:

- „folosirea forței” – când interzice recurgerea la forță și la amenințarea cu folosirea forței (art. 2 (4));

- „atac armat” – când se referă la dreptul inerent de autoapărare (art. 51);

- „act de agresiune” – când reglementează măsurile ce urmează a fi luate ca rezultat al eșecului soluționării pașnice a diferendelor internaționale (art. 39).

Respectiv, considerăm important a determina, în cele ce urmează, relevanța noțiunilor de „atac armat” și „agresiune” în contextul aplicării principiului interzicerii folosirii forței și amenințării cu forța.

**Folosirea forței.** Privită în sens larg, *folosirea forței* este o caracteristică constantă a epocii contemporane exprimată prin starea de conflict. După cum constatasem cu ocazia unui alt demers științific, forma extremă a conflictului este o manifestare violentă, care implică *folosirea forței* de către două părți: una care inițiază conflictul și alta care răspunde în încercarea de a opri agresiunea. Ambele părți o fac pentru atingerea obiectivelor politice legitime sau mai puțin legitime, legale sau ilegale din perspectiva dreptului internațional [3].

Deși *folosirea forței* poate fi o cale legitimă pentru continuarea politicii, în epoca Cartei ONU, războiul nu mai este considerat un mijloc legal de corectare a eșecului politicii. Astfel că, niciodată partea care inițiază conflictul nu va avea acoperire morală și nici legală pentru a-și justifica acțiunea, violând flagrant etica *folosirii forței* și tradițiile războiului just. Pe cale de consecință, cealaltă parte este îndrăguită să recurgă la *forță* pentru apărare și va rămâne în această înțelegere, a moralității și legalității, atât timp cât nu depășește limitele proporționalității și necesității și nu își convertește acțiunile de autoapărare în unele care să depășească această justificare.

<sup>3</sup> Burian A., Gherega C. Sistemul și dinamica conflictului internațional. În: Revista Națională de Drept, 2010, nr. 5-6, p. 41.

În acest context, *folosirea forței* este singura cale de restabilire a stării de normalitate; *forța* reprezentând, astfel, un regulator de tensiune. Deci, justificarea *folosirii forței*, în sens larg, derivă, în primul rând, din principiile universale ale umanismului și *folosirii forței* în legitimă apărare, ca o ultimă soluție, cu scopul de a salvagarda ființa unui stat, popor, comunități sau individ într-o manieră legitimă [4].

Potrivit lui A. Bodescu, sintagma *folosirea forței* este utilizată, în general, cu două sensuri. Atunci când se dorește exprimarea recurgerii la *folosirea forței* de către o entitate (de exemplu, un stat sau o coalitie de state), pentru îndeplinirea unor scopuri politice, se apelează la sensul larg al expresiei (ca presiune, constrângere), sensul restrâns exprimând recurgerea la mijloacele militare (arme, acțiuni cinetice) pentru aplicarea efectivă, fizică și violentă a *forței* [5].

În lumina interpretării juridice, unii cercetători susțin că din prevederile Cartei ONU, ale *Declarației asupra principiilor de drept internațional* (1970), ale *Actului Final de la Helsinki* (1975) și ale altor acte internaționale rezultă că prin termenul „forță” trebuie să se înțeleagă nu doar forța armată, ci orice act de constrângere economică, politică sau de altă natură exercitat de către un stat împotriva altui stat, și care aduce atingeri grave independenței statului respectiv, păcii și securității internaționale. Prin urmare, agresiunea economică și cea ideologică pot crea pericole la fel de mari pentru independența și însăși existența statelor amenințate și atacate, ca și cea militară [6].

În viziunea noastră, în acest caz, e necesar de a distinge clar *agresiunea* economică sau cea ideologică de *constrângerea* economică sau de altă natură ca măsură de soluționare pașnică a diferendelor internaționale (în categoria cărora intră, bunăoară, *retorsiunea* [7]). Deci, considerăm

<sup>4</sup> Bodescu A. Etica folosirii forței. În: Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”. 2010, nr. 2, p. 81-82.

<sup>5</sup> Bodescu A. Etica folosirii forței. În: Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”. 2010, nr. 2, p. 82.

<sup>6</sup> Burian Al., Balan O., Suceveanu N. Drept internațional public. Ediția a III-a (revăzută și adăugită). Chișinău: S. n. (Tipografia „Elena V. I.” SRL), 2009, p. 65.

<sup>7</sup> Shaw M. N. International Law. 6<sup>th</sup> edition. Cambridge: University Press, 2008, p. 1128.

că distincția dintre aceste categorii constă anume în scopul urmărit.

Pe de altă parte, alți cercetători susțin că noțiunile de *folosirea forței* și *amenințarea cu aplicarea forței* cuprind totalitatea actelor de constrângere materială aduse la îndeplinire prin mijloace militare sau prin amenințarea cu recurgerea la acestea [8].

Interpretarea dată noțiunii de *forță* este, în opinia majorității autorilor, extensivă. Cu toate acestea, referiri detaliate la conținutul acesteia sunt puține. Spre exemplu, I. Brownlie susține că, în mod uzual, *folosirea forței* este înțeleasă ca implicând un atac militar – un *atac armat* realizat de către forțele terestre, navale sau aeriene ale unui stat. Totuși, în viziunea sa, semnificația dată noțiunii de *forță* trebuie lărgită, astfel încât sarcina folosirii mijloacelor specifice de constrângere să nu fie restrânsă la forțele militare sau la alte categorii de forțe aflate sub controlul ministerului apărării al unui stat, deoarece răspunderea internațională va fi aceeași, fie că guvernul acționează prin intermediul unor „forțe de securitate”, „forțe de poliție” etc., ce ar putea fi dotate cu armament și cu vehicule speciale, fie că acestea acționează prin mijloace „neoficiale”, prin trimiterea de agenți, bande înarmate, voluntari sau prin furnizarea de ajutor grupurilor de insurgenți de pe teritoriul unui stat [9].

Precizări importante în acest sens atestăm la D. Alland, care oferă o altă interpretare a noțiunilor de *folosirea forței* și *amenințarea cu aplicarea forței*, și anume prin prisma categoriei de *intervenție*. Astfel, în opinia sa, *folosirea forței* denotă faptul *constrângerii*, care prezintă caracteristicile unei presiuni ilicite. Criteriul esențial pentru calificarea *amenințării cu aplicarea forței* ca fiind ilicită ține de răspunsul la întrebarea dacă aceasta reprezintă sau nu o *intervenție* în afacerile interne ale unui stat. În acest sens, simplul fapt al deținerii armamentului în scopul descurajării potențialilor inamici sau manifestarea disponibilității de a folosi forța prin manevre militare nu sunt, în sine, contrare art. 2 (4) din

Carta ONU [10]. Prin urmare, pentru ca acestea să fie ilegale, trebuie să fim în prezența unei *ingerințe* în afacerile interne ale unui stat. În același timp, este important că ingerința în afacerile unui stat, care nu implică *folosirea forței*, nu este acoperită de art. 2 (4) din Cartă [11].

Deci, am putea conchide că nu orice *folosire a forței* în relațiile internaționale este interzisă sau condamnată, ci doar cea *ilegală*, un exemplu în acest sens servind scopul *folosirii forței* – intervenția în afacerile interne ale altui stat.

Pe de altă parte, unii cercetători se întrebă dacă actul de *folosire a forței* dă dreptul la un răspuns sub forma unor contramăsuri precum sunt *represaliile* [12]. În acest sens, în dreptul internațional de la începutul sec. al XX-lea, se considera că, în anumite cazuri, *represaliile* cu implicarea forței armate sunt permise în scopul obținerii de reparații pentru „o daună specifică” și nu presupune declararea războiului. În practica jurisdicțională internațională (incidentul Naulilaa, 1928 – Portugalia c. Germania), *represaliile* au fost definite ca: „act de justiție propriu unui stat, ce urmează unei somații rămase fără răspuns, prin care se reacționează la actul unui alt stat, care a încălcat dreptul internațional”. Condiția principală a *represaliilor* era respectarea proporționalității.

Actualmente, în dreptul contemporan statele deja nu au dreptul de a răspunde cu forța armată față de actele de *folosire a forței* care nu constituie un *atac armat*. Respectiv, *represaliile* sunt recunoscute ca fiind ilegale [13] în cazul în care implică *folosirea forței* (potrivit *Declarației asupra principiilor dreptului internațional din 1970* [14]).

<sup>10</sup> Alland D. Droit international public. Paris: PUF, 2000, p. 537.

<sup>11</sup> Alland D. Droit international public. Paris: PUF, 2000, p. 537.

<sup>12</sup> Gâlea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 94-95.

<sup>13</sup> Shaw M. N. International Law. 6<sup>th</sup> edition. Cambridge: University Press, 2008, p. 1129.

<sup>14</sup> Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций (24 октября 1970 года). A/RES/2625 (XXV). [On-line]: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/351/54/IMG/NR035154.pdf?OpenElement>.

<sup>8</sup> Alland D. Droit international public. Paris: PUF, 2000, p. 537.

<sup>9</sup> Brownlie I. International Law and The Use Of Force by States. Oxford: Clarendon Press, 1963, p. 361.

Sub acest aspect, dat fiind faptul că, uneori, este dificilă calificarea unui act ca fiind *represalii* sau act de autoapărare, este importantă realizarea unei distincții dintre aceste categorii. În viziunea lui I. Gâlea diferența dintre acestea ține de scopul acțiunii. Prin urmare, în cazul dreptului la autoapărare scopul acțiunii este îndepărtarea unui *atac armat*, în timp ce în cazul *represaliilor* scopul acțiunii este *repararea încălcării comise și evitarea repetării unei astfel de încălcări* [15].

Așadar, din cele enunțate putem conchide că în dreptul internațional este condamnabilă și interzisă nu orice *folosire a forței*, ci doar cea ilegală. În cea mai mare parte, caracterul ilegal este determinat de scopul în care este folosită forța. Pe de altă parte, este important de precizat că simplul act de *folosire a forței*, care nu reprezintă un *atac armat* nu dă dreptul statului victimă să răspundă prin exercitarea dreptului la autoapărare, reglementat de art. 51 din Carta ONU.

**Atacul armat.** O a doua formă în gradele *folosirii forței* este reprezentată de *atacul armat*, noțiune cuprinsă în art. 51 din Carta ONU, care se consideră a fi mai grav decât „actul de folosire a forței”, absorbindul pe acesta. Conținutul *atacului* este explicat de Curtea Internațională de Justiție în cauza privind *Activități militare și paramilitare în Nicaragua și împotriva acesteia* [16], potrivit căreia prin *atac armat* în sensul Cartei ONU, trebuie să se înțeleagă nu numai acțiunile forțelor regulate ale unui stat care depășesc o frontieră internațională, ci și fapta unui stat de a trimite bande înarmate pe teritoriul altui stat, dacă această operațiune, datorită *întinderii și efectelor*, ar fi echivalentă unui *atac armat* realizat de forțele regulate ale unui stat. În acest context, Curtea arată că asistența acordată rebelilor, sub forma furnizării de arme sau de suport logistic nu reprezintă un *atac armat*. Prin urmare, fără a defini exact *atacul armat*, Curtea introduce două criterii: cel al *întinderii acțiunii și cel al efectelor acesteia*.

În determinarea încadrării incursiunilor transfrontaliere și a sprijinului acordat bandelor înarmate în noțiunea de *atac armat*, Curtea interpretează *Rezoluția nr. 3314 (1974) privind definiția agresiunii* [17]. În consecință, identifică un alt criteriu – al *implicării substanțiale* a statului în activitatea trupelor neregulate. În opiniile separate ale unor judecători ai Curții (Schwebel și Jennings) se apreciază că implicarea substanțială poate fi realizată și prin sprijinul financiar și logistic acordat bandelor armate. Deși simpla furnizare de fonduri unor bande armate nu reprezintă un *atac armat*, acest fapt coroborat cu alte modalități de implicare a statului în respectiva operațiune poate conduce la o acțiune de gravitatea unui *atac armat* [18].

Așadar, *atacul armat* trebuie privit ca o formă de *folosire a forței* reprezentată de acțiunea forțelor regulate a unui stat sau a unor trupe neregulate, însă trimise de un stat sau din partea acestuia – cu *implicarea semnificativă a statului*, acțiune caracterizată printr-o anumită *gravitate*, rezultată din aprecierea *întinderii și efectelor* acesteia [19]. Important este că comiterea unui *atac armat* constituie temei pentru recurgerea la exercitarea dreptului la autoapărare de către victimă.

**Actul de agresiune.** Carta ONU utilizează termenul de *agresiune* în art. 39, potrivit căruia „Consiliul de Securitate califică un act drept amenințare contra păcii, încălcare a păcii sau act de agresiune, urmând a dispune, subsecvent, măsuri în conformitate cu art. 41 și 42 din Cartă”.

*Agresiunea* ar reprezenta, în accepțiunea Cartei și a instrumentelor subsecvente, cea mai gravă formă de *folosire a forței*. Această idee se poate argumenta, potrivit lui I. Gâlea, pe de o parte, prin plasarea termenului la sfârșitul enumerației din art. 39 din Cartă, precum și din practica Consiliului, care denotă următoarele: cazuri de determinare a unor situații ca „amenințare con-

<sup>15</sup> Gâlea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 96-97.

<sup>16</sup> Case concerning the military and paramilitary activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States of America) (Merits). Judgment of 27 June 1986. <http://www.icjci.org/docket/index.php?sum=367&code=nus&p1=3&p2=3&case=70&k=66&p3=5>.

<sup>17</sup> Определение агрессии (14 декабря 1974 года). A/RES/3314 (XXIX). [On-line]: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/742/34/IMG/NR074234.pdf?OpenElement>.

<sup>18</sup> Gray Ch. International Law and Use of Force. 2<sup>nd</sup>- Oxford University Press, 2004, p. 109-110.

<sup>19</sup> Gâlea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 100.

tra păcii” sunt relativ des întâlnite, cazuri de calificare a unor situații ca „încălcarea a păcii” au fost numai patru în istoria Consiliului, în timp ce cazuri de „acte de agresiune” nu au existat [20]. Pe de altă parte, criteriul gravității rezultă și din Preambulul Rezoluției Adunării Generale a ONU nr. 3314 (1974): „... agresiunea reprezintă cea mai serioasă și periculoasă formă de folosire ilegală a forței” [21].

Conceptual, în literatura de specialitate, *agresiunea* este înțeleasă ca fiind o acțiune: ostilă, unilaterală, deliberată, planificată, a unui actor politic, care urmărește atingerea unui scop final și realizarea unor obiective declarate sau acoperite, prin producerea de efecte asupra celui agresat, a unei ținte sau a mediului politic internațional în ansamblu, în vederea obținerii de avantaje pentru agresor și a atingerii intereselor sale [22].

În alte accepțiuni, *agresiunea* este înțeleasă prin raportare la categoria de autoapărare. Astfel, diferența dintre cele două categorii rezidă în faptul că scopul *autoapărării* constă în asigurarea integrității teritoriale și a independenței politice a statului față de actele de aplicare a forței sub diferite forme de către alt stat (sau mai multe state). Respectiv, acțiunile militare ale ultimului constituie *agresiune* [23].

O altă definiție, în acest sens, formulează A. Vasilescu, potrivit căruia *agresiunea* constituie un „prim atac al unei entități statale sau non-statale împotriva unui alt actor internațional” [24].

<sup>20</sup> Gălea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 101.

<sup>21</sup> Определение агрессии (14 декабря 1974 года). A/RES/3314 (XXIX). [On-line]: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/742/34/IMG/NR074234.pdf?OpenElement>.

<sup>22</sup> Vasilescu A. Redefinirea agresiunii la adresa securității naționale și internaționale. În: „Perspective ale securității și apărării în Europa”. Sesiune anuală de comunicări științifice cu participare internațională (19-20 noiembrie 2009). Vol. 1. București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2009, p. 367.

<sup>23</sup> Скакунов Э.И. Международный конфликт. В: Юридическая конфликтология. Под. общей ред. В.Н. Кудрявцева. Москва: Институт Государства и Права РАН, 1995, p. 186.

<sup>24</sup> Vasilescu A. Tipologia și trăsăturile specifice ale agresiunilor nonconvenționale la adresa securității naționale a statelor. În: „Perspective ale securității și apărării în Europa”. Sesiune anuală de comunicări științifice cu participare internațională (19-20 noiembrie 2009). Vol. 1. București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2009, p. 376.

Gravitatea deosebită a *agresiunii* în sine a determinat o preocupare constantă a comunității internaționale, pe parcursul secolului trecut, de definire a acesteia și de interzicere sub sancțiunea răspunderii penale individuale, fiind calificată drept o crimă internațională împotriva păcii (pentru prima dată acest fapt producându-se în 1945, în textul *Statutului Tribunalului Militar Internațional de la Nüremberg* [25]).

Conținutul material al *agresiunii* este stabilit exhaustiv în cuprinsul Rezoluției nr. 3314 a Adunării Generale a ONU din 1974 (în care sunt preluate unele elemente din *Convenția de la Londra* din 1933 [26]). Potrivit art. 1 din Rezoluție, *agresiunea* presupune „aplicarea forței armate de către un stat împotriva suveranității, integrității teritoriale sau independenței politice a altui stat sau în oricare alt mod, contrar Cartei ONU”. Art. 3 stabilește că constituie *act de agresiune* oricare din următoarele acțiuni (indiferent de declararea formală a războiului sau nu):

- atacarea armată a unui stat, a teritoriului altui stat sau oricare altă ocupație militară, indiferent de durată, ca rezultat al invaziei sau atacului, sau oricare anexare a teritoriului altui stat prin aplicarea forței;

- bombardarea de către forțele armate ale unui stat a teritoriului altui stat sau aplicarea oricărei arme de către un stat împotriva altui stat;

- blocada porturilor sau țărmurilor unui stat de către forțele militare ale altui stat;

- atacul forțelor militare ale unui stat asupra forțelor terestre, maritime și aeriene ale altui stat;

- aplicarea forței armate de către un stat ce se află pe teritoriul altui stat conform acordului încheiat și încălcarea condițiilor prevăzute în acord sau orice altă prelungire a aflării pe teritoriul în cauză până la încetarea acțiunii acordului;

- acțiunile statului care a permis ca teritoriul acestuia, pus la dispoziția altui stat, să fie folosit de către acesta pentru comiterea unei agresiuni împotriva unui stat terț;

<sup>25</sup> Charter of the International Military Tribunal. London, 8 August 1945, art. art.6 (a) [On-line]: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/350?OpenDocument>.

<sup>26</sup> Convenția pentru definirea agresiunii (Londra, 4 iulie 1933) [On-line]: <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/11-3-6.htm>.

- trimiterea de către stat sau în numele acestuia a bandelor, a grupurilor neregulate sau a mercenarilor înarmați, care aplică forța armată împotriva altui stat de o gravitate similară actelor enumerate mai sus.

Conturarea definitivă, cel puțin pentru moment, a definiției *agresiunii* a avut loc relativ recent, în cadrul Conferinței de revizuire a Statutului de la Roma al Curții Penale Internaționale [27] (instanța internațională competentă să atragă la răspundere și să pedepsească subiecții vinovați de comiterea crimelor internaționale, inclusiv a crimelor de agresiune), desfășurată în Kampala (2010). În cadrul acesteia a fost adoptată Rezoluția RC/Res.6 „Crima de agresiune” [28], prin care s-au operat unele modificări în textul Statutului, fiind inclusă definiția *crimei de agresiune* și condițiile în care Curtea își poate exercita jurisdicția asupra acestei infracțiuni internaționale. Respectiv, potrivit noului articol inclus în Statut (8-bis) *crima de agresiune* presupune „planificarea, pregătirea, inițierea sau executarea, de către o persoană aflată într-o poziție care îi permite exercitarea efectivă a controlului asupra acțiunilor politice sau militare ale unui stat, ori conducerea acestora, a unui act de agresiune care, prin natura, gravitatea și amploarea sa, constituie o încălcare gravă a Cartei ONU”. La rândul său, *actul de agresiune* este determinat ca fiind „aplicarea forței armate de către un stat împotriva suveranității, integrității teritoriale sau independenței politice a altui stat sau în oricare alt mod incompatibil cu Carta ONU” [29]. În ceea ce privește conținutul însăși al *actului de agresiune* s-a hotărât preluarea acestuia din Rezoluția de definire a agresiunii din anul 1974.

Cu toate că, în general, adoptarea acestei definiții este considerată a fi un succes enorm

pentru dreptul internațional, totuși, ea implică și unele reticențe în ceea ce privește conținutul și aplicarea practică. În special, această definiție devine problematică atunci când o țară inițiază „acțiuni agresive” împotriva alteia fără însă a utiliza forța militară. Dacă țara victimă utilizează forța militară ca răspuns, ea va fi deja agresorul, întrucât astfel încalcă legea internațională, cu toate că din punct de vedere moral, ar fi justificat să procedeze astfel.

Pe de altă parte, în definiția *agresiunii* destul de clar se vorbește despre subiecții acesteia – statele. Dar, după cum se știe, deja de ceva vreme un pericol real pentru pacea și securitatea în lume prezintă nu doar statele. Frontierele de stat nu mai constituie o barieră de nedepășit pentru pătrunderea ilegală în sistemul politic, economic, financiar, informațional și de securitate al statului. Realizările progresului științifico-tehnic sunt folosite în scopuri neprietenoase și chiar criminale, nu numai de către state, dar și de către grupările criminale, adică de către subiecți nestatali. Există un real pericol de cauzare a unui prejudiciu enorm securității societății, structurilor politice ale acesteia din partea structurilor teroriste.

Dificultățile pe care le ridică definirea *crimei de agresiune* în contextul Statutului Curții Penale Internaționale sunt legate și de distincția dintre *crima de agresiune* – care este comisă de un individ – și *actul de agresiune* sau *agresiunea* – care este comisă de stat, cu încălcarea normelor dreptului internațional. În acest context, potrivit lui I. Gâlea [30], s-ar putea presupune că existența unui *act de agresiune* – ca act al statului – reprezintă o precondiție pentru *crima de agresiune*. Respectiv, Curtea Penală Internațională ar fi pusă în situația de a stabili existența unei *agresiuni* ca act al statului, ce atrage răspunderea internațională a unui stat – fapt care ar excede competenței acestei instituții. Deci, determinarea existenței unui *act de agresiune* ar trebui să reprezinte o precondiție de ordin procedural pentru exercitarea jurisdicției Curții Penale Internaționale.

<sup>27</sup> Римский статут Международного уголовного суда (A/CONF.183/9) от 17 июля 1998 года (с изменениями), вступивший в силу 1 июля 2002 года. [On-line]: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome\\_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf).

<sup>28</sup> Резолюция RC/Res. 6 Преступление агрессии, от 11 июня 2010 года. [On-line]: [http://www.hse.ru/data/2012/10/11/1246983123/Aggression\\_Russian.pdf](http://www.hse.ru/data/2012/10/11/1246983123/Aggression_Russian.pdf).

<sup>29</sup> Rezoluția Parlamentului European din 19 mai 2010 privind Conferința de revizuire a Statutului de la Roma al Curții Penale Internaționale, de la Kampala, Uganda. [On-line]: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0185+0+DOC+XML+V0//RO>.

<sup>30</sup> Gâlea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 105.

În ceea ce ne privește, precizăm că potrivit art. 15-bis al Rezoluției RC/Res.6 [31], *crima de agresiune* reprezintă o rezultată a *actului de agresiune* comis de către un stat. Procedura este inițiată cu hotărârea Procurorului de a cerceta cazul (bazată pe concluzia existenței temeiurilor rezonabile), care verifică mai întâi dacă Consiliul de Securitate a calificat *actul de agresiune* comis, informând, totodată, și Secretarul General al ONU despre situația aflată în examinare pe agenda Curții. În cazul în care Consiliul a constatat existența unui *act de agresiune*, potrivit aceluiași articol al rezoluției, Procurorul poate începe cercetarea *crimei de agresiune*.

În pofida acestor stipulări exprese, destul de clare, în următorul paragraf al articolului citat, deja se stabilește că „în cazul în care Consiliul de Securitate nu a constatat existența unui *act de agresiune* în timp de șase luni din momentul notificării sale, Procurorul este în drept să inițieze procedura de investigare a cazului cu condiția autorizării date de Camera preliminară”. În lumina acestor reglementări, survine întrebarea: care este raportul dintre dreptul exclusiv al Consiliului de a constata existența unui *act de agresiune* și dreptul Procurorului de a investiga un caz în lipsa unei asemenea constatări (dacă *crima de agresiune* rezultă din *actul de agresiune*), fapt ce presupune competența Curții Penale Internaționale de a judeca ulterior *crima de agresiune*? Din acest punct de vedere, are dreptate I. Gâlea când conchide că Curtea Penală Internațională ar putea fi pusă în situația de a stabili existența unei *agresiuni* ca act al statului, ce atrage răspunderea internațională a unui stat – fapt care ar excede competenței acestei instituții [32]. De aici survine necesitatea respectării stricte a competenței exclusive a Consiliului de Securitate de a constata existența unui *act de agresiune* și de a exclude posibilitatea Procurorului de a iniția procedura de investigare a cazului în lipsa acestei constatări.

Generalizînd asupra relațiilor dintre noțiunile „agresiune”, „atac armat” și „folosirea forței”,

reiterăm viziunea lui I. Gâlea [33], potrivit căruia atât *agresiunea*, cât și *atac armat*, prezintă un element suplimentar de *gravitate*, în raport cu noțiunea de *folosire a forței*, care se stabilește pe baza criteriilor *întinderii și efectelor*. De asemenea, noțiunile de *agresiune* și *atac armat* sunt apropiate, însă nu coincid deoarece există un anumit grad de *gravitate* suplimentar al *agresiunii* în raport cu *atac armat*.

O distincție cu mult mai profundă și, sub aspect juridic, mai corectă considerăm că este cea susținută de cercetătoarea A.D. Pașina, potrivit căreia noțiunea de *agresiune* este mai largă decât cea de *atac armat*, între ele existînd unele distincții principale, precum [34]:

a) comiterea unui *atac armat* este constatată de către statul-victimă, în acest caz Consiliul de Securitate al ONU exercitînd o funcție de control deja după exercitarea dreptului la autoapărare, în schimb, comiterea unei *agresiuni* este constatată doar de Consiliul de Securitate;

b) *atac armat* constituie pentru victimă temei pentru exercitarea dreptului la autoapărare, în schimb *actul de agresiune* constituie temei pentru aplicarea măsurilor prevăzute de cap. VII al Cartei ONU (inclusiv măsuri coercitive preventive pașnice sau cu caracter militar).

Respectiv, recunoașterea unui anumit act terorist ca fiind un *atac armat* de către statul-victimă permite calificarea acestuia ca delict, pentru care survin anumite sancțiuni. În cazul recunoașterii *actului terorist* ca *act de agresiune* de către Consiliul de Securitate, acesta automat este calificat drept crimă pasibilă de răspundere juridică internațională.

#### Literatura

1. Alland D. *Droit international public*. Paris: PUF, 2000.
2. Bodescu A. *Etica folosirii forței*. În: *Buletinul Universității Naționale de Apărare „Carol I”*. 2010, nr. 2.

<sup>31</sup> Резолюция RC/Res. 6 Преступление агрессии, от 11 июня 2010 года. [On-line]: [http://www.hse.ru/data/2012/10/11/1246983123/Aggression\\_Russian.pdf](http://www.hse.ru/data/2012/10/11/1246983123/Aggression_Russian.pdf).

<sup>32</sup> Gâlea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 105.

<sup>33</sup> Gâlea I. Folosirea forței în dreptul internațional. București: Universul Juridic, 2009, p. 104.

<sup>34</sup> Пашина А.Д. Применение силы в международном праве: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 2008, p. 16.

3. Brownlie I. *International Law and The Use Of Force by States*. Oxford: Clarendon Press, 1963.
4. Burian A., Gheregă C. *Sistemul și dinamica conflictului internațional*. În: *Revista Națională de Drept*, 2010, nr. 5-6.
5. Burian Al., Balan O., Suceveanu N. *Drept internațional public*. Ediția a III-a (revăzută și adăugită). Chișinău: S. n. (Tipografia „Elena V. I.” SRL), 2009.
6. *Carta Națiunilor Unite*, semnată la San Francisco la 26 iunie 1945, intrată în vigoare la 24 octombrie 1945. [http://www.onuinfo.ro/documente\\_fundamentale/carta\\_natiunilor\\_unite/](http://www.onuinfo.ro/documente_fundamentale/carta_natiunilor_unite/).
7. *Case concerning the military and paramilitary activities in and against Nicaragua* (Nicaragua v. United States of America) (Merits). Judgment of 27 June 1986. .
8. *Charter of the International Military Tribunal*. London, 8 August 1945, art. art.6 (a) [On-line]: <http://www.icrc.org/ihl.nsf/FULL/350?OpenDocument>.
9. *Convenția pentru definirea agresiunii* (Londra, 4 iulie 1933) [On-line]: <http://ebooks.unibuc.ro/istorie/istorie1918-1940/11-3-6.htm>.
10. Gâlea I. *Folosirea forței în dreptul internațional*. București: Universul Juridic, 2009.
11. Gray Ch. *International Law and Use of Force*. 2<sup>nd</sup>- Oxford University Press, 2004.
12. *Rezoluția Parlamentului European din 19 mai 2010 privind Conferința de revizuire a Statutului de la Roma al Curții Penale Internaționale*, de la Kampala, Uganda. [On-line]: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2010-0185+0+DOC+XML+V0//RO>.
13. Shaw M. N. *International Law*. 6<sup>th</sup> edition. Cambridge: University Press, 2008.
14. Vasilescu A. *Redefinirea agresiunii la adresa securității naționale și internaționale*. În: „Perspective ale securității și apărării în Europa”. Sesiune anuală de comunicări științifice cu participare internațională (19-20 noiembrie 2009). Vol. 1. București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2009.
15. Vasilescu A. *Tipologia și trăsăturile specifice ale agresiunilor nonconvenționale la adresa securității naționale a statelor*. În: *Perspective ale securității și apărării în Europa*. Sesiune anuală de comunicări științifice cu participare internațională (19-20 noiembrie 2009). Vol. 1. București: Editura Universității Naționale de Apărare „Carol I”, 2009.
16. Декларация о принципах международного права, касающихся дружественных отношений и сотрудничества между государствами в соответствии с Уставом Организации Объединенных Наций (24 октября 1970 года). A/RES/2625 (XXV). [On-line]: <http://daccess-ddsny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/351/54/IMG/NR035154.pdf?OpenElement>.
17. *Определение агрессии* (14 декабря 1974 года). A/RES/3314 (XXIX). [On-line]: <http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/742/34/IMG/NR074234.pdf?OpenElement>.
18. Пашина А.Д. *Применение силы в международном праве*: Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Казань, 2008.
19. *Резолюция RC/Res. 6 Преступление агрессии*, от 11 июня 2010 года. [On-line]: [http://www.hse.ru/data/2012/10/11/1246983123/Aggression\\_Russian.pdf](http://www.hse.ru/data/2012/10/11/1246983123/Aggression_Russian.pdf).
20. *Римский статут Международного уголовного суда* (A/CONF.183/9) от 17 июля 1998 года (с изменениями), вступивший в силу 1 июля 2002 года. [On-line]: [http://www.un.org/ru/law/icc/rome\\_statute\(r\).pdf](http://www.un.org/ru/law/icc/rome_statute(r).pdf).
21. Скакунов Э.И. *Международный конфликт*. В: *Юридическая конфликтология*. Под. общей ред. В.Н. Кудрявцева. Москва: Институт Государства и Права РАН, 1995.



## МЕТОДЫ РАЗВИТИЯ СОЦИАЛЬНОГО ИНТЕЛЛЕКТА КУРСАНТОВ - БУДУЩИХ ОФИЦЕРОВ ПОЛИЦИИ

Харченко Светлана Вячеславовна - кандидат психологических наук, доцент,  
профессор кафедры педагогики и психологии факультета № 3 Харьковского  
национального университета внутренних дел

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-5149-7892>

УДК 159.9

---

*Articolul analizează caracteristicile inteligenței sociale și relația sa cu particularitățile de comportament și personalitate a studenților - viitori ofițeri de poliție. Se dovedește că un nivel ridicat de inteligență socială este cea mai importantă componentă a personalității unui ofițer de poliție modern. Sunt indicate principalele condiții pentru dezvoltarea abilităților inteligenței sociale a cadetului. Se descriu metodele psihologice și pedagogice ale abilităților de intelect social în cursul de pregătire specială a viitorilor ofițeri de poliție în cadrul universității. O atenție deosebită este acordată metodelor de dezvoltare a abilităților de inteligență socială cum ar fi trainingul socio-psihologic și trainingul filmat.*

*Cuvinte cheie: inteligență socială, comunicare interpersonală, cadet, formare socio-psihologică, training filmat.*

*The abilities of social intelligence and their interrelation with the behavior and personality of cadets - the future police officers are analyzed. It is proven that a high level of social intellect is to important part of personality of modern officer of police. The basic terms of developing flairs of social intellect of cadets mark. The psychological and pedagogical methods of developing the abilities of social intelligence in the process of special training of future police in the university are described. Particular attention is paid to such methods of developing the abilities of social intelligence as socio-psychological training and film-training.*

*Key words: social intelligence, interpersonal communication, cadet, socio-psychological training, film-training.*

*В статье проанализированы особенности социального интеллекта и его взаимосвязей с особенностями поведения и личности курсантов - будущих офицеров полиции. Доказано, что высокий уровень социального интеллекта является важнейшей составляющей личности современного офицера полиции. Обозначены основные условия развития способностей социального интеллекта курсанта. Описаны психолого-педагогические методы развития способностей социального интеллекта в процессе специальной подготовки будущих полицейских в вузе. Особое внимание уделено таким методам развития способностей социального интеллекта как социально-психологический тренинг и кинотренинг.*

*Ключевые слова: социальный интеллект, межличностное общение, курсант, социально-психологический тренинг, кинотренинг.*

**Постановка проблемы.** Одним из важных качеств в профессиях типа «человек – человек», которым относится деятельность полицейских большинства подразделений, является социальный интеллект. Социальный интеллект объединяет и регулирует познава-

тельные процессы, связанные с отражением социальных объектов (человека как партнера по общению, группы людей и т.д.), обеспечивает понимание речи, поступков и действий людей, а также невербальных реакций окружающих (мимики, поз, жестов), предвидение последствий поведения, является когнитивной составляющей коммуникативных способностей личности. Способности социального интеллекта, как и другие специальные способности, нуждаются в специально организованном развитии.

**Анализ последних исследований и публикаций.** О. Б. Чеснокова определила социальный интеллект как способность ориентироваться на существенные характеристики коммуникативной ситуации, недоступные непосредственному наблюдению (на психическую активность – мысли, чувства, намерения, причины, обуславливающие поведение в межличностном общении, и социальные позиции в системе отношений) и способность на основе этого ориентирования намечать возможные способы опосредованного достижения своих или общих целей в условиях, когда прямые способы ее достижения невозможны. Ученые считают, что социальный интеллект является фактором удачного приспособления к различным социальным группам, успешной адаптации молодых специалистов к условиям труда и т.д.

Особое значение способности социального интеллекта имеют в профессиональной деятельности полицейского. Монастырский М. М. обосновывал целесообразность определения уровня социального интеллекта в профессиональном психологическом отборе кандидатов на службу в органы внутренних дел. Фетисова М. М. считает, что в экстремальной ситуации социальный интеллект является одним из основных мотивационно-смысловых установок индивидуальности и определенным ориентиром, который определяет поведение человека. Автором было выявлено, что чем выше уровень социального интеллекта у будущих правоохранителей, тем выше готовность к деятельности в экстремальных ситуациях и выше успешность ее преодоления [5]. Погонина Е. А., Ковален-

ко Е. В., Белимова А. А. (2016) так же настаивают, что в вузах необходимо учитывать фактор социального интеллекта для более успешного обеспечения психолого-педагогической подготовки сотрудников полиции.

Проведенные нами исследования при помощи теста социального интеллекта Дж. Гилфорда и М. Салливан [4] показали, что порядка 65 % курсантов, будущих правоохранителей, имеют средний уровень социального интеллекта. Показательно, что в последнее десятилетие у курсантов редко диагностируется уровень социального интеллекта выше этого уровня. Недостаточно успешно курсантами выполняются задачи на понимание невербального и вербального экспрессии, наиболее низкие результаты получены по результатам выполнения субтеста, направленного на измерение фактора познания систем поведения, а именно, понимание логики развития ситуаций взаимодействия, значение поведения людей в этих ситуациях.

Следует отметить, что курсанты удовлетворительно ориентируются в ситуациях, связанных с детьми, понимают логику развития взаимоотношений с незнакомыми людьми, хорошо ориентируются в ситуациях, которые отражают взаимоотношения с друзьями, интерпретируют эмоциональные переживания и состояния (радость, отношения дружбы; раздражительность, беспокойство, нетерпение; угроза, опасность исходная извне; замешательство, удивление). При этом в ситуациях взаимоотношений с партнером в браке разбираются плохо, вне зависимости от пола.

Результаты наших исследований показали, что уровень развития социального интеллекта не имеет решающего влияния на успешность адаптации курсантов – первокурсников к условиям обучения в вузе со специфическими условиями обучения (Харченко С.В., 2010). Социальный интеллект курсантов оказался не связанным с интересом к социальным проблемам, потребности влиять на других. При этом развитой социальный интеллект курсантов является одним из ведущих факторов, который предотвращает формированию антагонистических межличностных отношений в группе.

Нами было эмпирически установлено, что более высокий уровень социального интеллекта у курсантов отвечает более выраженной интерактивной установке «Взрослый», сильным сторонам которой является адекватная самооценка, возможность для расчета действий и контроля над ними, рациональный характер реагирования на проблемные ситуации, трезвость в оценках, неконформность, самостоятельность, дисциплина (Харченко С.В., 2008).

В наших исследованиях выявлено, что уровень развития социального интеллекта и отдельных способностей, входящих в его состав, у курсантов положительно связаны с рядом важных компонентов стремления личности самоактуализации: со способностью человек выражать свои чувства в заранее не продуманных действиях, быстро реагировать на изменяющуюся ситуацию, принимать себя вопреки своей слабости; со стремлением приобретать знания об окружающем мире; с развитой творческой направленностью личности; со степенью правильности ориентированности человека во времени; с гибкостью, разумностью в применении стандартных принципов; со стремлением быть самой собой (Харченко С.В., 2009). Диагностирована также достоверная положительная взаимосвязь социального интеллекта и суверенности психологического пространства личности, суверенности территории, мира вещей и привычек (Харченко С.В., 2009).

Таким образом, высокий уровень социального интеллекта является важнейшей составляющей личности современного полицейского. Уровень развития социального интеллекта курсантов, которые обучаются в специализированном вузе, не является оптимальным и требует использования специальных методов развития в рамках психолого-педагогической подготовки сотрудников полиции.

Следует отметить, что в вузах со специфическими условиями обучения, существует ряд условий, которые, с нашей точки зрения, не способствуют гармоничному развитию способностей социального интеллекта курсантов. А именно, жесткая регламентация деятельности; отношение подчинения и су-

бординация; преимущество групповых видов деятельности; ограничение круга общения и т. д. В целом развитию способностей социального интеллекта курсантов должно быть уделено специальное внимание.

**Изложение основного материала статьи.** По нашему мнению, наиболее важными составляющими социального интеллекта, которым необходимо развитие в процессе профессиональной подготовки будущего полицейского, являются:

- совершенствование общих способностей в ситуациях социального взаимодействия;

- овладение социально-психологическими техниками общения, направленные на успешное построение коммуникативного процесса, особенно в условиях деструктивной коммуникации;

- повышение уровня развития умений и навыков по сотрудничеству в группе, совместной деятельности;

- развитие способности понимать мотивы поведения субъектов профессиональной деятельности;

- совершенствование процесса социального прогнозирования, а именно, формулировка планов действий в ситуации профессиональной коммуникации, рефлексии собственного развития и оценки неиспользованных альтернативных возможностей и т. п.;

- развитие способности принимать неординарные решения в процессе межличностных отношений.

Средства развития социального интеллекта и его отдельных составляющих в процессе обучения в вузе рассматривались в целом ряде научных работ, но они были, прежде всего, направлены на профессиональную подготовку будущих психологов и педагогов. С целью совершенствования способностей социального интеллекта учеными были предложены общие («Психология и педагогика», «Психология управления») и специальные дисциплины (например, «Проблемы межличностного общения», «Социально-активное обучение»), а так же предложено более активное использование обучающих ресурсов производственной практики. К методам активного обучения, которые способствуют

развитию социального интеллекта, ученые относят психогимнастические упражнения (Харитоновна И. В.), учебно-познавательные задачи (Оданович М. В.), ролевые и деловые игры (Исаева И. Ю., Козлова А. Е.), социально-психологический тренинг (Тарасенко М. Л., Геранюшкина Г. П., Харченко С. В.), кинотренинг (Верхотурова И. Н.), читательская деятельность (Киселев Н. Ю.), тренинги и семинары аксеологичного содержания (Михальчук Н. А., Ивашкевич Е. З.) и др.

В последние годы в учебных планах по подготовке бакалавров и магистров разных специальностей происходит уменьшение количества так называемых «аудиторных часов», что существенно ограничивает педагогов и психологов в выборе методов развития способностей социального интеллекта курсантов и требует от преподавателей вузов со специфическими условиями обучения использования новых подходов. Башировым И. Ф. определены психологические условия развития социального интеллекта в условиях профессионального обучения: целенаправленное варьирование опыта социально-ролевого поведения на основе расширения информационной модели деятельности; обеспечение субъектной включенности в ситуации профессиональной деятельности, взаимодействия и повышения личной ответственности за результаты деятельности, способствует обогащению эмоционально-личностных аспектов ролевого поведения и опыта в условиях профессионального общения и взаимодействия со значимыми специалистами в профессии; обеспечение опережающего самоопределение специалиста в целях, условиях, способах и критериях оценки своей деятельности [1]. Гильяно А. С. и Ромашина А. Ю. [3] были предложены общие рекомендации по развитию у молодежи социальной компетентности, которые могут быть использованы при развитии способностей социального интеллекта курсантов:

- использование ролевых игр и учебных социальных ситуаций, которые обеспечивают формирование различных социально-ролевых компетенций;

- моделирования и проектирования молодыми людьми контекста социальной жизни в форме ролевых игровых проектов (проект – это реалистичный план о желаемом будущем, содержащий в себе рациональное обоснование о конкретных обстоятельствах)

- просмотр и совместное обсуждение фильмов в группе;

- социально-психологический тренинг.

С нашей точки зрения социально-психологический тренинг должен способствовать развитию у будущих полицейских следующих способностей социального интеллекта:

- при установлении контакта – умение понять, как надо вести себя, что и как говорить данному человеку, уметь раскрепостить, разговаривать с ним, создать у него положительный, конструктивный настрой на предстоящий разговор;

- в процессе разговора – умение, внимательно слушая его сообщение, одновременно наблюдать и учитывать особенности его вербального и невербального поведения, понимать психологические особенности собеседника, определять его желание или нежелание продолжать разговор, его способность (готовность) изменить свою позицию и т.п.; умение отобрать, выделить наиболее существенное из всего сказанного собеседником; умение понять его, подчас скрытые, намерения и цели;

- умение управлять ходом диалога, достигать запланированной цели диалога таким образом, чтобы у собеседника сохранялось желание продолжать сотрудничество, умение закончить разговор в нужный момент;

- при убеждении человека – умение выяснить его позицию и отношение к теме, цели, обстоятельствам и прочим аспектам разговора; умение найти те аргументы и доводы, которые убедительны именно для данного конкретного человека, умение получить его принципиальное согласие; умение убедительно отказать;

- при общении с человеком, находящимся в состоянии излишнего, мешающего эмоционального возбуждения – умение скорректировать это состояние до работоспособного уровня, не вызывая у собеседника агрессии; умение сделать ему комплимент.

Не вызывает сомнения, что социально-психологический тренинг должен включать упражнения и игры, включающие материал будущей профессиональной деятельности курсантов. Это может быть формулировка розыскных версий, составление психологического портрета преступника по описанию материалов дела, моделирование и разоблачение ложного алиби и т.п.

Наиболее привлекательным методом дальнейшего развития способностей социального интеллекта будущих специалистов сил охраны правопорядка, по нашему мнению, становится кинотренинг. Этот метод будет способствовать:

- совершенствованию общей психологической компетентности и компенсации нехватки жизненного опыта путем знакомства с различными социальными типажам и особенностями взаимодействия с ними;
- развития эмоциональной сферы, лучше понимании чувств и эмоциональных состояний в процессе общения;
- расширению репертуара решения коммуникативных проблем, особенно в условиях деструктивной коммуникации, в том числе, эмоциональной и конфликтологического напряжения собеседника или, наоборот, его равнодушия, пассивной социальной позиции, владение навыками «вывода» беседы на рациональный уровень;
- расширению способов удачно выражать свои чувства, мысли, убеждения.

Организация кинотренинга требует предварительной подготовки, прежде всего психологу необходимо подобрать фильмы в фильмотеке, как в наибольшей степени отвечают задачам тренинга. Фильмы должны отражать проблемы делового общения и их реалистичное успешное решение, быть качественными с точки зрения драматургии и актерской игры, давать пищу для размышлений, быть современными. На предварительном этапе психологу необходимо также составить примерную схему анализа поведения персонажей.

Смотреть фильмы курсанты могут в группе или самостоятельно, но дальнейшую работу желательно выполнять в мотивированном группе под руководством психолога.

Курсантам необходимо обоснованно разобратить причины и последствия поведения персонажей фильма, которые важны с точки зрения делового общения. По нашему мнению, целесообразно просмотр фильм более одного раза, т.к. первое восприятие может быть чрезмерно окрашенным интересом сюжетом и не позволить курсантам обратить внимание на неочевидные с первого взгляда на вещи. Возможно частичное выполнение этой работы заранее, самостоятельно, когда наиболее важны для дальнейшего работы персонажи анализируются по определенной схеме. Целесообразно также искать ответы на вопрос: «Возможно ли было бы в этой ситуации действовать иначе? Как именно? Почему персонаж не стал действовать так? Как сам стал бы действовать в этой ситуации? Что было ложным в действиях персонажа? Что значимого для тебя в этом персонаже?». Важно работа персонажами различной направленности: социально активными, с уголовным мотивацией, равнодушных, неприятных и тому подобное. Следует акцентировать внимание курсантов на том, каким образом определенные специфические характеристики персонажей (красивая или неприятная внешность, привычки, черты характера и т.д.) влияют на их восприятие коммуникативной ситуации, особенно на искажение ее.

Безусловно, возможности кинотренинга по развитию способностей социального интеллекта имеют определенные ограничения, связанные с авторским субъективным пониманием развития сюжета сценаристом, режиссером, актерами и т.д., теми ситуациями, которые разворачиваются в фильме и отображаются на экране, но польза этого метода не вызывает сомнения и имеет уже определенные практические подтверждения [2].

#### **Выводы.**

Для полноценного развития социального интеллекта личности будущего профессионала необходимо определенным образом организованное расширение социального опыта курсанта и интенсивная практика эффективных социальных взаимодействий. Важной задачей психолого-педагогического сопрово-

ждения обучения курсанта в вузе является поиск оптимальных форм социального обучения, которые отвечают современным условиям. Метод тренинга является ведущим в совершенствовании способностей социального интеллекта будущих полицейских.

Проведение тренингов необходимо направить, прежде всего, на формирование специальных знаний по психологии функционирования субъекта в группе; развитие способностей конструировать межличностное пространство, адекватно воспринимать эмоциональные реакции субъектов профессиональной деятельности и использовать эмоциональные средства для корректного воздействия на них, правильно понимать мотивы окружающих и корректировать их поведение с целью более эффективного решения профессиональных задач, получать и предоставлять обратную связь.

#### **Литература**

1. Баширов И. Ф. *Социальный интеллект как фактор успешности профессиональной деятельности военного психолога* : автореф. дис... канд. психол. наук. : спец. : 19.00.05 Москва, 2006. 23 с.
2. Верхотурова И. Н. *Кинотренинг как средство развития социального интеллекта подростков с девиантным поведением*. Вестник Костромского государственного университета им. Н.А. Некрасова. Серия: Педагогика. Психология. Социокинетика. 2008. Т. 14. С. 188 – 191. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/kinotrening-kak-sredstvo-razvitiya-sotsialnogo-intellekta-podrostkov-s-deviantnym-povedeniem>
3. Гильяно А. С., Ромашина Е. Ю. *Неформальные молодежные организации и проблема социализации*. Известия ПГПУ им. В. Г. Белинского. 2012. № 28. С. 1184–1187. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/neformalnye-molodezhnye-organizatsii-i-problema-sotsializatsii>
4. Михайлова Е.С. *Тест Дж. Гилфорда и М. Салливена. Диагностика социального интеллекта*. СПб., 2001. 51 с.
5. Фетисова М.М. *Развитие социального интеллекта как компонента психологической готовности к деятельности в экстремальных ситуациях*. Психопедагогика в правоохранительных органах. 2007. № 4 (31). С. 25 – 27.



## БИОЭТИКА – ИНСТРУМЕНТ ГАРМОНИЗАЦИИ СОЦИОПРИРОДНОЙ СИСТЕМЫ

**Тринева Яна Олеговна - кандидат юридических наук, доцент, адвокат,  
г. Киев, Украина.**

---

*Acest articol este dedicat problemei actuale - crearea de către omenire a cunoașterii periculoase, al cărei rezultat este, fără îndoială, auto-distrugerea speciei umane. Cunoașterea periculoasă este o curiozitate științifică bazată pe conceptul sau filosofia antropocentrismului care domină în ultimii o mie de ani. Accentul, în această filozofie, este pus pe om, ca centru al tuturor lucrurilor, și totul este creat în interesul omului. Evident că o astfel de filozofie a împins omenirea la un pas de colaps, după cum reiese din numeroasele catastrofe globale, frecvente în ultima vreme. Comunitatea internațională vede calea de ieșire din situația actuală prin schimbarea conceptului de viziune asupra lumii de la antropocentric la eco-centric. Chintesența celui din urmă este o Bio-etică globală - o cunoaștere complexă a principiilor coexistenței elementelor Eco-sistemice. În sfera legii, Bio-etica poate fi identificată cu legea naturală, însă în versiunea sa actualizată - concretă, exprimată formal. Aplicând principiile Bio-eticii în toate sferele vieții (inclusiv în legiferare), umanitatea are șansa de a schimba punctul de refacere. Articolul examinează câteva exemple de utilizare a principiilor Bio-etice în contextul cunoașterii periculoase deja accesibile (nanotehnologia, un experiment asupra genomului uman).*

*Cuvinte cheie: Bio-etică, drept natural, lege, legiferare, cunoaștere periculoasă, nanotehnologie, clonare, omenire, om.*

*This article is devoted to the actual problem - the creation of dangerous knowledge by mankind, the consequence of which is undoubtedly the self-destruction of the human kind. Dangerous knowledge is a scientific curiosity based on the concept or philosophy of anthropocentrism that dominates the last thousand years. The emphasis in this philosophy is placed on human as the center of everything, and everything is created and is happening in the interests of human. It is obvious that such a philosophy has brought mankind to the brink of the abyss, as evidenced by many global catastrophes, which have become more frequent recently. The international community sees the way out of the current situation in changing the concept of the worldview from anthropocentrism to ecocentrism. The embodiment of the latter is global bioethics - a comprehensive knowledge of the principles of coexistence of ecosystem elements. In the field of law, bioethics can be identified with natural law, but in its updated version - concrete, formally expressed. It is by applying the principles of bioethics in all spheres of life (including in lawmaking) that there is still a chance for humanity to shift the point of no return. The article considers several examples of the use of bioethical principles in the context of already open dangerous knowledge (nanotechnology, an experiment on the human genome).*

*Keywords: bioethics, natural law, law, lawmaking, dangerous knowledge, nanotechnology, cloning, humanity, man.*

*Данная статья посвящена актуальной проблеме – созданию человечеством опасного знания, следствием которого, несомненно, является самоуничтожение человеческого вида. Опасное знание – это научное любопытство, основанное на доминирующей последние тысячу лет концепции или философии антропоцентризма. Акцент в этой философии ставится на человеке, как центре всего, и все создается и происходит в интересах человека. Очевидно, что такая философия подвела человечество на край пропасти, свидетельством чему являются множество глобальных катастроф, участившихся в последнее время. Выходом из сложившейся ситуации международная общественность видит в изменении концепции мировосприятия с антропоцентрической на экоцентрическую. Воплощением последней является глобальная биоэтика – комплексное знание о принципах сосуществования элементов экосистемы. В сфере права, биоэтика может быть отождествлена с естественным правом, но в обновленном его варианте – конкретным, формально выраженным. Именно применяя принципы биоэтики во всех сферах жизнедеятельности (в том числе в правотворчестве) у человечества есть еще шанс сместить точку невозврата. В статье рассмотрено несколько примеров использования биоэтических принципов в контексте уже открытого опасного знания (нанотехнологии, эксперимент над геномом человека).*

*Ключевые слова: биоэтика, естественное право, право, правотворчество, опасное знание, нанотехнологии, клонирование, человечество, человек.*

**Постановка проблемы.** Начиная с XVII века - эпохи промышленной революции, человечество все больше и больше экспандирует систему биосферы. К XXI веку, в эпоху максимального техногенного развития биосфера буквально растворяется в системе техногенного социума, хотя для гармоничного сосуществования этих двух систем необходимы равнодействующие силы, определяющие взаимное развитие. Возникшая, как следствие безжалостного использования человеком биосферы, социоприродная система имеет, к сожалению, на сегодня ярко выраженный антропоцентрический вектор. Подобная концепция существования (антропоцентрическая) социоприродной системы приводит лишь к печальным последствиям: экологические катастрофы, как правило спровоцированные человеческим фактором (Хиросима, Чернобыль, Фукусима и т.д.).

**Состояние разработанности проблемы.** К сожалению, к биоэтике как обновленному естественному праву (*neo jus naturale*), философии будущего (биоэтическое мышление, экоцентризм), фундаменту общественных взаимоотношений (в том числе в сфере законодательства), украинскими юристами уделяется настолько мало внимания, что не было возможным найти подобные публикации. Совсем противоположное отношение к этой проблеме коллег-юристов в Европе и США, в

чем я лично убедилась во время проведения лекций в Европе на тему: «Биоэтические проблемы в уголовном праве Украины и стран Европы: сравнительно-правовой аспект» по своей монографии «Биоэтические проблемы уголовного права Украины» [7].

**Целью данной статьи** является привлечение внимания юристов-профессионалов, а также широкой общественности к глобальной биоэтике, как философии мышления, всеобъемлющему комплексу знаний, на основании которого должно формироваться правопонимание и сознание как будущего юриста так и любого прогрессивно мыслящего человека. Поскольку только биоэтическое мышление еще способно спасти человечество от самоуничтожения, которое является неизбежным следствием открытия и использования человеком опасного знания.

**Изложение основного материала.** Приведенные выше примеры катастроф мирового масштаба, являются следствием использования опасного знания, открытого человечеством. Таким знанием в начале XX века была радиация, а сегодня – в XXI веке, можно с уверенностью считать открытие наноматериалов, их использование, опыты над геномом человека, создание искусственного интеллекта, попытка «игр» с андронным коллайдером с праздною целью посмотреть «а что будет, если...?» и так далее. Опасным знанием при-



нято считать такое знание, которое развилось значительно быстрее других областей науки и техники, вследствие чего привнесло значительный социально-правовой дисбаланс в общество. Такой дисбаланс проявляется в отсутствии необходимого правового обеспечения нового знания, подготовленности общества к подобному знанию, в том числе и к последствиям его использования (и не всегда позитивным). К сожалению, можно констатировать тот факт, что опасное знание стало атрибутом техногенного социума. Все приведенные выше небiosферные технологии приводят к разрушению всей социоприродной системы.

Заигравшись в Бога, человечество поставило себя, да и всю глобальную систему – биосферу, на грань исчезновения. И, к сожалению, лишь в XXI веке, социум начинает всерьез задумываться над проблемой обеспечения безопасности *своего* дальнейшего существования. Как правило, даже при подобном формулировании на первый взгляд, вполне благоразумной цели, проявляется антропоцентрическая концепция. Думаю, что о серьезности намерений социума, могла бы свидетельствовать цель обеспечения безопасности выживания не человечества, а всей биосферы, как глобальной системы, подсистемой которой является и социум. В такой интерпретации, проявляется перестановка акцентов с антропоцентризма (преобладания социума над биосферой) на экоцентризм (гармоничное развитие биосферы и социума, то есть коэволюционный путь существования).

Придя к выводу о необходимости обеспечения безопасности существования всей биосферы и перехода на экоцентрическое мировоззрение, необходимо определить критерии экоцентризма и коэволюционного пути развития социума.

В этом отношении изобретать велосипед нужды нет. Еще в 2005 году ЮНЕСКО была принята Всеобщая декларация про биоэтику и права человека. В ней, на присущем всем международным актам языке (абстрактном), было дано определение биоэтики и ее основные принципы, которые должны использо-

вать в своей деятельности все государства-члены ЮНЕСКО.

Со своей стороны, изучив феномен биоэтики и приведенную Декларацию, был сделан вывод, что под биоэтикой, следует понимать комплексное знание о правилах сосуществования всех элементов экосистемы. Основной целью, установления подобных правил «общезития» является следование социумом своему основному инстинкту – самосохранению. Но удовлетворение этого инстинкта в сегодняшних условиях возможно только через сохранение всей экосистемы, причем в международном масштабе.

Также исходя из буквы и духа Всеобщей декларации про биоэтику и права человека, мною были выделены следующие биоэтические принципы. Следует отметить, что по своей сути биоэтика и ее принципы, являются феноменом, который юристы именуют естественным правом.

Вообще же принципы естественного права фактически рассеяны по различным источникам (нормы права, этики, религии). Большинство из них мною было проанализировано, структурировано, адаптировано и сформировано в определенную совокупность, которой было присвоено название «совокупность биоэтических принципов». Сложившаяся совокупность биоэтических принципов, которая сделала возможным доктринальное разумение естественного права и позволила свести к реалиям его практическое применение, а понятие «*jus naturale*», в свою очередь, дополнить частью «*neo*», таким образом усовершенствовав его содержание.

Биоэтические основы (принципы), должны стать основой, моральной базой, источником для создания норм права и морали.

К биоэтическим основам отнесено:

- 1) принцип экоцентризма;
- 2) принцип альтруизма;
- 3) принцип транспарентности;
- 4) принцип рационализма;
- 5) принцип равновесия;
- 6) принцип ограничений;
- 7) принцип безопасности жизнедеятельности;
- 8) принцип реализма.

Указанные принципы функционируют между собой одновременно по правилам координации и субординации. Так в субординационных связях существуют принципы альтруизм-рационализм, альтруизм реализм; альтруизм-ограничение; альтруизм-безопасность жизнедеятельности, в координационных связях все принципы находятся между собой. Все перечисленные принципы биоэтики важны, а их расположение в совокупности является условным.

Совокупность биоэтических принципов является концентрированным формальным выражением права, к которому должна стремиться любая писаная норма права. К сожалению, у сторонников концепции естественного права, мне не удалось найти формально выраженную суть естественного права. Без последней материальное применение юридического (природного) типа правопонимания вызывает трудности: ни один законодатель не представляет как выглядит право (его принципы), которые должны быть положены в основу норм. Обновленный юридический тип правопонимания, в основу которого заложена система биоэтических принципов, я называю биоэтическим типом правопонимания.

Применение биоэтических принципов в процессе нормотворчества следует называть биоэтизацией права. Тот же принцип проникновения биоэтических принципов в мораль – есть биоэтическое мышление, биоэтическая философия.

Как же может помочь биоэтизация права морали в гармонизации существования социоприродной системы? Думаю, что ответ на этот вопрос лежит на поверхности: в любых сферах деятельности, человек должен каждое свое решение пропускать через систему биоэтических принципов, и если хоть один принцип будет нарушен, такое решение нельзя принимать, ибо оно противоречит интересам безопасности существования всей биосферы.

Продемонстрирую наглядно. Нанотехнологии. Под термином «нанотехнология» понимают совокупность методов и приемов, обеспечивающих возможность контролируемым образом создавать и модифицировать объекты, включающие компоненты с разме-

рами менее 100 нм, имеющие принципиально новые качества и позволяющие осуществлять их интеграцию в полноценно функционирующие системы макромасштабов. Практически нано (от греч. Nanos - карлик) - это миллиардная доля чего-либо, т.е. нанометр - это метр, разделенный на миллиард [1].

Нанотехнологии, и связанные с ними знания, выходят на передовой фланг научно-технического прогресса, обещая во вполне обозримой перспективе стать одним из ведущих направлений мировой науки и экономики. Уже сегодня нанотехнологии находят свое применение в самых различных областях промышленности, медицины, информационной и телекоммуникационной сферах, а также в областях сохранения материалов и энергоресурсов, совершенствовании методов выявления и преодоления последствий загрязнений окружающей среды и т.д. [2].

Маленький размер наночастиц металлов означает, что большинство атомов находятся на поверхности, и, таким образом, поведение этих поверхностных атомов изменяет их химические, физические, физико-химические, биологические, фармакологические свойства. Наночастицы могут более легко проникать в человеческий организм и быть более биологически активными из-за их большой площади поверхности на единицу массы, по сравнению с макроразмерными частицами. Нанобiotехнологии создают условия для получения веществ различной химической природы, которые проявляют выраженное фармакологическое действие. Малый размер, химический состав, структура, большая площадь поверхности и форма - это те свойства, которые предоставляют наночастицам преимущество перед другими материалами, одновременно обеспечивают и их возможное токсическое воздействие на биологические системы.

Большая относительная площадь (в пересчете на единицу массы) наноматериалов существенно увеличивает их адсорбционную емкость, химическую реакционную способность и каталитические свойства. Высокая адсорбционная активность наночастиц и наноматериалов характеризуется способностью адсорбировать на единицу массы гораздо

больше соединений и химических веществ, по сравнению с макроскопическими дисперсиями. Это свойство наночастиц необходимо учитывать, поскольку они могут на своей поверхности адсорбировать токсичные химические соединения и способствовать их транспортировке в клетки, существенно увеличивая токсические свойства последних.

Наночастицы благодаря своим малым размерам плохо распознаются защитными системами организма, и, как следствие, не подвергаются биотрансформации и не выводятся из организма, что способствует высокой их аккумуляции в биосредах организма [3, 81].

Исследователи в этой области В.Ю. Дяченко и Т.Ю. Небесная утверждают, что наиболее чувствительными к наночастицам являются органы, которые непосредственно взаимодействуют с внешней средой, - дыхательная система, желудочно-кишечный тракт, кожа, а также кровь и центральная нервная система. Кроме того, установлено, что наночастицы могут вызвать прямое цитотоксическое действие на эндотелиоциты пупочной вены человека *in vitro*. В настоящее время прямых исследований по токсическому воздействию продуктов нанобиотехнологий на организм человека мало. Особенно важным аспектом изучения токсикологии наночастиц является оценка возможных отдаленных эффектов нанобиопродуктов [4, 76].

Широкое внедрение нанотехнологий и наноматериалов в производство и быт без основательных фундаментальных и токсиколого-гигиенических и экологических исследований вызывает беспокойство относительно безопасности их применения и возникновения возможных угроз здоровью населения и окружающей среде.

Как отмечалось, несмотря на бурное развитие нанотехнологий. Не только работники, работодатели и граждане, но даже значительный процент исследователей не осведомлены о возможных рисках, связанных с воздействием наноматериалов. Эта проблема актуальна не только для Украины, но и для стран Европы и США.

На сегодня мы можем говорить о нанобезопасности - влиянии нанотехнологий на

окружающую среду и безопасности жизнедеятельности. В общем, круг проблем нанобезопасности при использовании нанотехнологий можно определить следующим образом: профессиональная безопасность, здоровье потребителей и защита окружающей среды.

Правовое регулирование этой отрасли в Украине да и в Европе пока отсутствует, что создает огромную опасность для здоровья и жизни человека. Принятые в последние годы «Этический кодекс ученого Украины» и «Этический кодекс врача Украины» декларируют лишь общие стандарты, которые могут применяться и в нанонауке, но при этом должны быть учтены и специфические особенности этой отрасли. Построение системы права на принципах биоэтики предусматривает пересмотр ряда нормативно-правовых актов с учетом новых возможностей медицинской и биологической наук, их соотношение с правами человека и условиями экологической безопасности в аспекте развития нанотехнологий и наномедицины. Поэтому для эффективного решения правовых и этических аспектов применения нанотехнологий должна быть создана соответствующая законодательная база, предложения по созданию последней были представлены мною в другой работе [5].

Однако если бы на этапе, предворяющем широкое использование нанотехнологий применили бы систему биоэтических принципов, то увидели бы, что их внедрение противоречит принципу *транспарентности*, так как полной информации об этих технологиях обществу не доносится; принципу *безопасности жизнедеятельности*, так как долгосрочные исследования о влиянии наночастиц на биосферу не проводились; из-за этого же нарушается и принцип *экоцентризма*, поскольку долгосрочные исследования о негативном влиянии на окружающую среду, а не только на человека, также отсутствуют.

Еще одной животрепещущей проблемой в аспекте гармоничного существования социоприродной системы, являются различного рода эксперименты над геномом человека: клонирование, генетические исследования. Несмотря на то, что во многих странах Европы и США запрещено репродуктивное

клонирование человека, в мире на сегодняшний день известно три случая рождения клонированных людей. Ситуация с правовым обеспечением этой сферы деятельности человека так же туманна как и с нанотехнологиями. Так, например, в Украине, в 2004 году был принят закон «Про запрет проведения репродуктивного клонирования человека». В самом законе предусматривалось упоминание об уголовной ответственности за нарушение его положений. Однако даже через 13 лет существования этого закона в Уголовный кодекс Украины так и не были внесены соответствующие изменения, которые бы позволили реально возлагать уголовную ответственность на лиц, совершивших правонарушения в сфере репродуктивного клонирования человека [6].

Подобные исследования ставят под угрозу существования сам биологический вид человека. Готов ли к такому повороту социум? – думаю нет.

И если обратиться к биоэтическим принципам, то подобные эксперименты нарушают принцип экоцентризма, рационализма и прежде всего принцип безопасности существования всей экосистемы.

Речь не идет о том, что необходимо прекратить преращения знания, но проставляется акцент на его безопасном открытии и использовании; о прогнозировании опасности, о рационализме и ответственности не проводить масштабное использование опасного знания, прежде чем не будет уверенности, подтвержденной фактами, о его безопасности. Биоэтика, еще раз напоминает социуму, о призрачности его существования. Это колокол, который звонит и призывает всю ответственность осознанно относится к биосфере, понимая ее конечность; и когда-то этот колокол может прозвонить и по всему человечеству.

**Выводы.** Подытоживая изложенное, все же закончить хочется на оптимистической ноте. Если человечество сейчас задумалось над конечностью своего существования и существования всей социоприродной системы, значит все же у него есть шанс спасти эту систему. Как уже упоминалось, спасательным

кругом должна стать биоэтика с ее принципами – правилами сосуществования всех элементов экосистемы. Ее принципы должны проникнуть во все уровни человеческой жизнедеятельности. Воспитание биоэтического правосознания, мышления и отношения к окружающей среде у молодежи и будущих поколений станет залогом сохранения человечества от самоуничтожения.

Созданное на основании этих принципов законодательство обречено стать правовым по своей сути и «живым» по форме. Таким, которое может адаптироваться к изменениям в обществе (в случае возникновения новых отношений в обществе, которые требуют правового обеспечения), а потому способным удовлетворять потребности современного общества в обеспечении его безопасности существования, выбирая соответствующие правовые средства.

Таким образом биоэтизация (проникновение биоэтических принципов во все сферы жизнедеятельности общества и следование им (!)) социума, коэволюционный путь развития социума, культивирование экоцентрической парадигмы является необходимостью, велением времени и здравого смысла, а биоэтика - современным унифицированным языком международной коммуникации.

#### Литература

1. Нанотехнологии. Что это <http://www.nanosvit.com/index/0-5>
2. M.C. DeRosa, C. Monreal ets. Nanotechnology in fertilizers //Nature Nanotechnology May 2010, Volume 5 No 5, p.91 (2010) <http://www.nature.com>
3. Смалько П.Я., Стехіна Т.Ю., Скребцова К.В., Чащин М.О. Нанотехнології та сучасне суспільство // 4 нац. конгрес з біоетики з м/н участю 20-23.09.10, м. Київ: Збірник тез доповідей / Упор. к.ю.н. Гревцова Р.Ю. – Київ: Видавництво «КІМ», 2010. – 235с. с.75-76
4. Дяченко В.Ю., Небесна Т.Ю. Нанобіотехнології: соціально-етичні аспекти // 4 нац. конгрес з біоетики з м/н участю 20-23.09.10, м. Київ: Збірник тез доповідей / Упор. к.ю.н. Гревцова Р.Ю. – Київ: Видавництво «КІМ», 2010. – 235с.

5. Тринева Я.О. Нанотехнологии и современное уголовное право: перспективы решения общих проблем для Республики Молдова и Украины/Я.О. Тринева // Закон и Жизнь, Молдова №11/4, 2013 – С.210-214;

6. Триньова Я.О. Кримінально-правова реакція держави на проведення клонування людини: реальність та перспективи // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «юридичні науки», 2013.- №6.- С.109-113

7. Триньова Я.О. Монографія «Біоетичні проблеми кримінального права України» / Я.О. Триньова/ К: Національна академія прокуратури України, 2014. - 398с.

8. Trynova Ya., Kuts V. Some bioethical problems of modern international criminal law: condition and settlement prospects / Сахаровские чтения 2017 года: экологические проблемы XXI века = Saharov reading 2017: environmental problems of the XXI century: материалы 17 международной научной конференции, 18-19 мая 2017, Минск, Республика Беларусь в 2-х частях/ Междунар. гос. экол. институт им. А.Д. Сахарова Бел. гос. ун-та; редкол.: С.Е. Головатый [и др.]; под ред. Д-ра ф.-м. наук, профессора С.А. Маскевича, д-ра с.-х. наук, проф. С.С. Позняка: Минск – 2017. – Ч.1 – С.267-269.



## ПРОТИПРАВНА ПІДПРИЄМНИЦЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК ФАКТОР ЗАГРОЗИ ЕКОНОМІЧНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

**Попова Лілія Миколаївна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та кредиту Харківського національного університету будівництва та архітектури**

*Acest articol analizează problemele de asigurare a securității economice a activităților antreprenoriale în Ucraina și examinează principalele tipuri de încălcări ale legislației economice. Se identifică factorii care împiedică dezvoltarea economică a țării și sunt indicate principalele caracteristici care determină securitatea economică. Articolul subliniază faptul că securitatea economică a oricărui stat și a entităților individuale de afaceri este imposibilă fără un sistem de măsuri de executare în domeniul politicii economice. În plus, se propune răspunderea juridică pentru infracțiunile economice.*

*Cuvinte cheie: securitate economică, activitate comercială, crime și infracțiuni economice, responsabilitate juridică.*

*В данной статье рассматриваются вопросы обеспечения экономической безопасности предпринимательской деятельности в Украине и исследуются основные виды нарушений экономического законодательства. Определяются факторы, сдерживающие экономическое развитие страны и указываются основные признаки, определяющие экономическую безопасность. В статье подчеркивается, что экономическая безопасность любого государства и отдельных субъектов предпринимательской деятельности невозможна без системы мер соблюдения законодательства в области хозяйственной политики. Кроме того, предлагаются направления правовой ответственности за совершение экономических преступлений.*

*Ключевые слова: экономическая безопасность, предпринимательская деятельность, экономические преступления и правонарушения; правовая ответственность.*

*In this article the author examines the issue of ensuring the economic security of entrepreneurial activity in Ukraine and examines the main types of violations of economic legislation. The author defines the factors constraining the economic development of the country and indicates the main features that determine economic security. In the article, the author emphasizes that the economic security of any state and individual business entities is impossible without a system of compliance with legislation in the field of economic policy. In addition, the author suggests ways to increase legal liability for committing economic crimes.*

*Key words: economic security, entrepreneurial activity, economic crimes and offenses; legal liability*

**Вступ.** У процесі створення європейської інтеграції самозбереження та прогресивний розвиток України як суверенної держави багато в чому залежить від здійснення ефективної політики щодо захисту її національних інтересів.

Але з розвитком євроінтеграційних процесів та ускладнення ситуації на сході країни економіка нашої держави піддається впливу як зовнішніх, так і внутрішніх загроз, що підвищує увагу до проблем економічної безпеки.

**Огляд останніх джерел досліджень і публікацій.** Основною базою для гармонійного розвитку України, її окремих регіонів та окремих підприємств є проведення політики економічної безпеки. Саме тому проблемним питанням забезпечення безпекового середовища діяльності підприємницьких структур в нашій країні присвячені праці таких вчених як О.М. Бандурка, О.І.Баранівський, М.І.Геєць, Б.В.Губський, М.М.Єрмошенко, М.І.Камлик, М.О.Кизим, Г.Б.Козаченко, М.В.Куркін, В.І.Мунтіян, В.Д. Понікаров та багатьох інших. Однак, чимало проблем, пов'язаних з впливом окремих факторів на економічну безпеку підприємницьких структур поки що залишаються не розв'язаними.

**Мета даної роботи** полягає у дослідженні впливу протиправної підприємницької діяльності на стан економічної безпеки як окремих підприємств, регіонів, так і держави в цілому.

**Виклад основного матеріалу.** Стаття 17 Конституції України зазначає, що забезпечення економічної безпеки держави є однією з найважливіших функцій нашої держави [1]. Український центр економічних і політичних досліджень визначає економічну безпеку як наявність у державі достатніх можливостей для забезпечення репродукції виробничого потенціалу в усіх формах докладання суспільно-корисної праці, а також для забезпечення стабільності суспільного ладу, суверенної держави, її спроможності формувати та здійснювати внутрішню і зовнішню політику, наявності в державі достатнього потенціалу для забезпечення надійних гарантій щодо зовнішніх загроз.

О.М. Бандурка визначає економічну безпеку як стан і здатність економічної системи протистояти небезпеці руйнації її організаційної структури і статусу, а також перешкодам досягнення цілей розвитку [2].

Розглядаючи це питання у більш широкому сенсі, українські науковці акцентують увагу на тому, що сутність економічної безпеки полягає в нормальному функціонуванні економічної системи взагалі, у можливості нормальної роботи внутрішньої економічної системи та безболісному включенні її до світової економічної системи [3].

В нинішніх умовах Україна знаходиться у складному військово-політичному та соціально-

економічному становищі, що стримує економічний розвиток країни. Такими факторами є:

- проведення антитерористичної операції на сході України та анексія Криму;
- значна диференціація доходів населення та високий рівень бідності частини населення;
- недостатня стимулююча роль заробітної плати, яка ще не стала чинником розвитку суспільного виробництва;
- непрозорі схеми розрахунків, що призводять до утворення потужних каналів неконтрольованого перерозподілу доходів;
- високий рівень корупції у державі;
- недосконала бюджетна політика та слабкість бюджетного планування;
- недостатня роль малого підприємництва і його незначний внесок у розвиток економічної держави;
- низька ефективність інвестиційних результатів, незахищеність прав кредиторів та інвесторів, майна власників від рейдерських захоплень;
- неефективне та непрофесійне корпоративне управління;
- слабкість фондового та страхового ринку, недостатня стійкість установ фінансово-банківської системи;
- несприятливий інвестиційний клімат, що стримує залучення інвестицій та гальмує формування ресурсів для проведення структурної перебудови економіки, підвищення її ефективності та конкурентоспроможності.

Основною рисою економічної безпеки країни є здатність національної економіки зберігати та швидко поновлювати нормальний рівень суспільного відтворення в умовах кризового стану зовнішнього та внутрішнього характеру.

Основними ознаками, що визначають економічну безпеку держави є:

- здатність до саморозвитку – можливість самостійно захищати національні інтереси, можливість вибору власної унікальної моделі розвитку, здійснювати ефективну інвестиційну та раціональну інноваційну політику, розвивати інтелектуальний потенціал країни;
- економічна незалежність – самостійне формування національної економічної політики, оптимальне державне регулювання економіки та здійснення ефективного контролю над

власними ресурсами, спроможність використувати власні конкурентні переваги для забезпечення рівноправної участі у зовнішньоекономічній діяльності;

– стійкість і стабільність – забезпечення міцності і надійності всіх елементів економічної системи, створення гарантій для ефективної господарської діяльності та захист усіх форм власності.

Під господарською діяльністю розуміють діяльність суб'єктів господарювання у сфері суспільного виробництва, спрямовану на виготовлення та реалізацію продукції, виконання робіт та надання послуг вартісного характеру, що мають цінову визначеність. А як відомо, суспільне виробництво є однією з найскладніших сфер людської життєдіяльності.

Загальними принципами господарювання, визначеними у Господарському кодексі України, є:

– забезпечення економічної багатоманітності та рівний захист державою усіх суб'єктів господарювання;

– свобода підприємницької діяльності у межах, визначених законом;

– вільний рух капіталів, товарів та послуг на території України;

– обмеження державного регулювання економічних процесів у зв'язку з необхідністю забезпечення соціальної спрямованості економіки, добросовісної конкуренції у підприємстві, екологічного захисту населення, захисту прав споживачів та безпеки суспільства і держави;

– захист національного товаровиробника;

– заборона незаконного втручання органів державної влади та органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у господарські відносини [4].

Господарська діяльність, що здійснюється для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку, є підприємництвом, а суб'єкти підприємництва – підприємцями.

Основними принципами підприємницької діяльності є:

– вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності;

– самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибору постачальників

і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежено законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону;

– вільний найм працівників підприємцем;

– комерційний розрахунок та власний комерційний ризик;

– вільне розпорядження прибутком, що залишається у підприємця після сплати податків, зборів та інших платежів, передбачених законом;

– самостійне здійснення підприємцем зовнішньоекономічної діяльності, використання підприємцем належної йому частки валютної виручки на свій розсуд [4].

При чому, підприємництво в Україні може здійснюватися в будь-яких організаційних формах на вибір підприємця.

Проведення політики економічної безпеки в демократичному суспільстві передбачає пріоритет економічної безпеки, перш за все, окремої людини та верховенства права щодо її реалізації. Тому реалізується політика економічної безпеки тільки у тісному взаємозв'язку з політикою соціального захисту населення нашої держави. Тобто вирішення завдань оцінки та моделювання економічної безпеки країни в цілому, різноманітних підприємницьких структур та окремих індивідів пов'язано з проблемою вибору системи критеріїв, які б адекватно відображали існуючий стан економіки держави в конкретний момент часу. А кінцевою метою створення національної системи економічної безпеки є забезпечення захищеності інтересів усіх суб'єктів економічної системи на всіх її рівнях, починаючи від окремого громадянина, закінчуючи суспільством у цілому.

При цьому треба розв'язати дуже складну колізію. Адже більшість ресурсів, необхідних для реалізації проблем глобальної економічної безпеки в межах держави знаходиться у розпорядженні окремих підприємницьких структур, а відповідальність за їх ефективне використання в інтересах суспільства покладається на державний апарат. Тому узгодження інтересів держави та її підприємницьких структур в процесі вирішення цієї проблеми треба здійснювати на підставі взаємовигідного співробітництва, що



дозволить економічній системі нашої держави не тільки вийти з кризового стану, а й забезпечити належний рівень її безпеки.

При цьому зміцнення економічної безпеки держави потребує усвідомлення національних інтересів як у межах нашої країни, так і в зовнішньоекономічних відносинах. Адже саме національні економічні інтереси повинні визначати зміст і напрями діяльності системи економічної безпеки. А діяльність суб'єктів економічної безпеки, яка поширюється на відносини між державою, окремими регіонами країни, підприємствами та окремими громадянами, а також на міждержавні економічні відносини, повинна здійснюватися лише з урахуванням усіх глобальних міжнародних інтересів.

На сьогоднішній день однією з важливих функцій держави в системі забезпечення та підтримки економічної безпеки вважається правотворча, що формує систему законів, положень та інших нормативно-правових актів, які регулюють підприємницьку та юридичну діяльність. Адже, економічна безпека будь-якої держави та окремих суб'єктів підприємницької діяльності є неможливою без системи заходів дотримання законодавства у галузі господарської політики. Радикальні реформи, що сьогодні проводяться в Україні, як свідчить статистика, супроводжуються криміналізацією суспільства та зростанням злочинності, особливо в економічній сфері. При цьому, сьогодні економічні злочини значно відрізняються від тих злочинів, які були притаманні економіці колишнього СРСР. Якщо раніше злочини, які скоювалися у господарській сфері були досить простими, то у теперішній час злочини, особливо у банківській сфері та сфері зовнішньоекономічної діяльності, набули інтелектуального характеру. І якщо кримінальні злочини здебільшого знаходяться на поверхні, то виявити протиправну підприємницьку діяльність можна лише через великий проміжок часу. Саме тому така протиправна діяльність у сфері підприємництва завдає найбільшу шкоду національній економічній безпеці нашої держави.

З точки зору теорії та юридичної практики у протиправній підприємницькій діяльності можна виділити адміністративні проступки (правопорушення) і кримінальні злочини, що визначає ту чи іншу міру відповідності.

До адміністративних проступків (правопорушень) відносять протиправні винні (навмисні або необережні) дії чи бездіяльність, що не є суспільно небезпечними, за які законодавством передбачена адміністративна відповідальність, якщо за ці порушення не передбачено кримінальної відповідальності [5]. Суб'єктами адміністративних правопорушень можуть бути не тільки фізичні, але й юридичні особи. Тому з урахуванням різноманітності та специфіки протиправної підприємницької діяльності адміністративна відповідальність встановлюється не лише Кодексом України про адміністративні правопорушення, але й іншими нормативно-правовими актами господарського, трудового та цивільного законодавства.

Якщо ж протиправні умисні діяння у сфері підприємництва власників або інших посадових осіб за своїм характером передбачають кримінальну відповідальність, визначену винятково кримінальним кодексом України [6] з точки зору юридичної науки, вони вважаються злочинами.

Але, на думку автора, така класифікація протиправної підприємницької діяльності не відповідає її аналізу з точки зору економічної безпеки. З цієї позиції варто поділити всі протиправні діяння у підприємницькій сфері на економічні злочини та проступки, поклавши в основу такої класифікації критерій ступеня економічної шкоди таких діянь, які визначаються внутрішнім змістом та витратами як для певного суб'єкта підприємницької діяльності, так і для економіки регіону або держави в цілому.

З цієї точки зору основною ознакою злочину у сфері підприємницької діяльності є спричинення підприємству, економіці регіону або держави таких втрат, що руйнують їх стан, або позбавляють їх можливості виконувати свої статутні завдання або функції, покладені на них Конституцією України та чинним законодавством.

Таким чином, злочини у сфері підприємницької діяльності є формою економічних правопорушень, що є наслідками умисних дій, які мають суспільно небезпечний характер та призводять до загальних втрат, що руйнують стан суб'єкта господарювання, економіку регіону або держави в цілому та унеможливають ви-

конання ними своїх статутних цілей та функцій, передбачених законодавством України.

Ознаками ж економічних проступків у сфері підприємництва можуть бути будь-які дії стосовно суб'єкта підприємницької діяльності, які мають наслідком частковій втрати і збитки, що не руйнують його стан, не перешкоджають йому реалізувати свої статутні завдання та майже не завдають ніякої шкоди економіці регіону або держави.

Основними сферами протиправних діянь у сфері підприємництва є:

- 1) порушення прав власності;
- 2) порушення права на підприємницьку діяльність;
- 3) порушення у сфері управління (менеджменту).

І якщо усвідомити, що ядром усієї системи економічних відносин є відносини власності, то однією з найбільших загроз економічній безпеці суб'єктів підприємницької діяльності є правопорушення, що виникають у зв'язку з приводу незаконного привласнення матеріальних благ. Правопорушення проти власності, перш за все, сьогодні пов'язані з незаконним привласненням майна суб'єктів підприємницької діяльності: шахрайством, вимаганням та рейдерством.

Найбільших успіхів в економічній діяльності у теперішній час досягають ті країни та підприємства, які орієнтовані на використання високих технологій, залучення освічених фахівців та провідних вчених. Тобто, головним фактором розвитку підприємництва стають творчість, наука, освіта, а не ті об'єкти, де безпосередньо здійснюється виробництво матеріальних благ. І на перший план висуваються не власність на засоби виробництва, а інтелектуальний капітал. Тому серйозну загрозу економічній діяльності підприємств сьогодні створюють злочини проти інтелектуальної власності, до яких відносять:

- 1) порушення авторського права та суміжних прав;
- 2) порушення прав на об'єкти промислової власності;
- 3) незаконне використання товарних знаків та інші.

Отже, на нашу думку, доцільно значно підвищити дисциплінарну, матеріальну, адміні-

стративну, господарсько-правову та кримінальну відповідальність за скоєння економічних злочинів, зокрема за порушення прав власності (особливо інтелектуальної) в процесі здійснення підприємницької діяльності.

#### **Висновки:**

а) проведення ефективної політики економічної безпеки в процесі організації та проведення підприємницької діяльності є важливою умовою здійснення євроінтеграційних планів України та безпроблемного включення вітчизняної економіки до світової економічної системи;

б) значну загрозу розвитку підприємницької діяльності в нашій країні становлять економічні злочини, що все більше набувають інтелектуального характеру, серед яких найбільш загрозливими є ті, що спрямовані на порушення прав власності;

в) пропонується значно підвищити правову відповідальність за скоєння економічних злочинів, пов'язаних з порушенням прав власності, особливо інтелектуальної.

#### **Література:**

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – №30. – Ст. 141.
2. Бандурка О.М. Основи економічної безпеки: Підручник / О.М. Бандурка, В.Є.Духов, К.Я.Петрова, І.М.Червяков. – Харків: Вид-во Нац.ун-ту внутр.справ, 2003. – 236 с.
3. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство / За ред. В.М.Гейця: Монографія. – Харків: ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
4. Господарський кодекс України : кодекс від 16.01.2003 № 436-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page?text=%EF%B3%E4%EF%F0>
5. Кодекс України про адміністративні правопорушення зі змінами та доповненнями [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://qdpro.com.ua/document/12062>
6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року зі змінами та доповненнями / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>

## РЕЦЕНЗІЯ на рукопис монографії Ігоря Ігоровича Онищука «Правовий моніторинг: проблеми методології, теорії та практики»

**Рабінович П. М. - Академік (дійсний член) НАПрН України, доктор юридичних наук, професор, професор кафедри теорії та філософії права Львівського національного університету ім. Івана Франка**



Як відомо, стан законодавства України в усіх його ділянках не є задовільним, якісним, ефективним. І тому наукові дослідження, спрямовані на обґрунтування шляхів його удосконалення є, безперечно, актуальними. До таких досліджень належить і названа монографія кандидата юридичних наук, доцента І. І. Онищука.

Хоча питанням моніторингу – у різних його аспектах – присвячено, взагалі кажучи, значну кількість наукових праць (про що свідчить, зо-

крема, наведений наприкінці рецензованої монографії великий список використаних автором джерел), проте з цієї проблеми і донині спостерігаються численні суперечності, неузгодженості, – починаючи навіть із самої інтерпретації вихідного термінопоняття «правовий моніторинг» та безпосередніх об'єктів моніторингової діяльності, а також її конкретних способів і методів.

За цих умов слід вважати прикметною перевагою праці І. І. Онищука, насамперед, її узагальнюючий, у певному сенсі, всеохоплюючий характер. Автор більш-менш повно відтворив у ній стан наукових досліджень в Україні та за кордоном переважної більшості питань, прямо чи опосередковано пов'язаних із правовим моніторингом, та представив увазі читачів висловлені у науковій літературі різноманітні позиції щодо них. В Україні до написання цієї праці настільки об'ємного висвітлення таких позицій із правомоніторингової проблематики, мабуть, ще не було. І навіть сама по собі ця обставина, вважаю, вже є достатньою для того, щоби позитивно оцінити рецензовану монографію І. І. Онищука, визнати її корисною як у науковому, так і у практико-прикладному аспектах та рекомендувати до публікації. Ця праця викликає повагу до її автора.

Ясна річ, як й у будь-якій творчій дослідницькій роботі, у рецензованій монографії містяться й дискусійні, як на мене, положення, а також, можливо, і деякі прогалини. До перших належить, зокрема, інтерпретація базового для досліджуваної проблематики тер-

мінопоняття «правовий моніторинг». Автор приєднався до тих науковців, які вважають, що цей моніторинг є контролем (контрольною діяльністю) стосовно усіх без винятку сторін, аспектів, властивостей, показників механізму правового регулювання. Внаслідок такої – можна сказати, глобалізованої – інтерпретації, «квінтесенція» правового моніторингу – перевірка не «всього і вся» у механізмі правового регулювання, а саме якості та ефективності останнього начебто «розчиняється» з-поміж усіх інших його параметрів, ознак, об'єктів, тобто «зрівнюється», нівелюється з ними.

Мабуть, саме тому питання власне ефективності та якості правового регулювання, інтерпретації цих двох його характеристик, а головне – аналізу реальної практики їх правового моніторингу (або принаймні, окремих його спроб) у рецензованій праці приділено значно менше уваги, ніж можна було би очікувати.

Зокрема, теоретичним наслідком такого («широкого», «глобалізованого» авторського підходу видається, по-перше, відсутність навіть у загальних висновках рецензованої праці авторської дефініції одного із зазначених ключових понять: «якість» правового регулювання та його «економічність» (до речі «економічність» не плутати з «доцільність»), а також авторської інтерпретації їх співвідношення. Автор також не диференціює розуміння ефективності: а) нормативно-правового акта (закону), б) процедурного механізму його застосування та в) реальної практики втілення приписів такого акта у суспільні відносини.

По-друге, інший наслідок згаданого «розчинення», нівелювання вбачається у тому, що в рецензованій праці не аналізуються причини недорозвиненості в Україні правомоніторингової діяльності – причому навіть з боку тих структур, які прямо зобов'язані до неї відповідним нормативно-правовим актом (Інститут законодавства Верховної Ради України, у складі якого, як відомо, існує відповідний спеціальний підрозділ). І це при тому, що автор пропонує створити в Україні новий спеціальний орган для проведення такої діяльності. Де гарантія, що останній виявиться у цьому аспекті більш дієвим, ніж Інститут законодавства?

Нагадаю, що досить давно вже було обґрунтоване положення про те, що потреба вдаватись до аналізу досконалості окремих ланок механізму правового регулювання реально виникає лише тоді, коли виявлено недостатню ефективність і якість правового регулювання певних суспільних відносин. У протилежному ж випадку така необхідність навряд чи існує.

Попри вельми широкий перелік джерел, використаних автором рецензованої праці, деякі з важливих публікацій з розглянутої теми все ж залишилися поза його увагою. Йдеться, зокрема, про окремі публікації Інституту законодавства ВРУ; про випуски 19 і 20 «Ученых записок Научно-исследовательского института советского законодательства» (1970, 1971), в яких професори І. С. Самощенко та В. І. Нікітінський продовжували розвивати теоретичні уявлення з проблем ефективності законодавства; про докторську монографію останнього «Эффективность норм трудового права»; про монографію з питань якості закону, видану за редакцією та участю С. В. Полєніної, а також про низку праць з методики виявлення і вимірювання ефективності правового регулювання, опублікованих в Україні («Проблеми правознавства», 1972, вип. 13, «Проблеми правоведения», 1977, вип. 36, «Проблеми социалистической законности», Х., 1979, вип. 4, 1986, вип. 17; Вісник АПрН України, 2000, №2; мій посібник «Основи загальної теорії права і держави», К., 1994 й наступні його видання, включаючи 10-те.

Подекуди І. І. Онищук, захоплюючись переказом існуючих у літературі поглядів з тих чи інших питань правового моніторингу, уникає надавати їм авторську оцінку, дискутувати і, зрештою, формулювати свою власну позицію з обговорюваного питання, яка б відрізнялась від висвітлених ним поглядів інших фахівців.

Наважуся сподіватись, що автор знайде можливість якоюсь мірою врахувати висловлені вище міркування (зокрема, усунути зазначені джерельні «лакуни»).

Тому рекомендую рецензовану працю кандидата юридичних наук, доцента І. І. Онищука до друку.



**НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ ЖУРНАЛ**

**INTERNATIONAL JOURNAL OF  
"SUPREMACY OF LAW"**

---

**REVISTA ȘTIINȚIFICĂ INTERNAȚIONALĂ  
"SUPREMAȚIA DREPTULUI"**

---

**МІЖНАРОДНИЙ НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ  
«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»**

---

**МЕЖДУНАРОДНЫЙ НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ  
«ВЕРХОВЕНСТВО ПРАВА»**

---

***№ 5, 2017***

Здано до набору 01.11.2017 р.  
Підписано до друку 24.11.2017 р.  
Комп'ютерний набір. Формат 60x84/8. Папір офсетний.  
Друк офсетний. Умовн. друк. арк 21,15  
Тираж 300. Зам. № 1390

---

**ТзОВ «Дрогобицька міська друкарня»**  
м.Дрогобич, вул. І.Мазепи, 7,  
тел./факс 2-23-35, тел.: 3-38-50, 2-23-76